

sociologisk forskning
nr 3-4/2001

Ellis Island, New York.

Tema: Internationell migration och etniska relationer

sociologisk forskning

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund, utgiven med stöd av stöd av Vetenskapsrådet med redaktionen vid Växjö universitet, samhällsvetenskapliga institutionen.

Redaktion

Ola Agevall (red), Nihad Bunar, Jessica Hansen, Ellinor Platzer och Dino Viscovi.

Redaktionsråd

Bengt Abrahamsson, Göran Jense, Ingrid Jönsson, Gunnar Olofsson och Mats Trondman.

Ola Agevall 0470-70 87 68
e-post: ola.agevall@svi.vxu.se

Postadress

Sociologisk Forskning
Samhällsvetenskapliga institutionen
Växjö universitet
351 95 Växjö

Annonser

Samtliga priser gäller då heloriginal lämnas.
Halvsida i ett nummer 1000 kronor,
fyra nummer 3000 kronor.
Helsida i ett nummer 2000 kronor,
fyra nummer 5000.

Prenumerationer, lösnummer, adressändringar och reklamationer

Kontakta kassören i Sveriges sociologförbund: Stina S. Wingfors
Sociologiska institutionen
Göteborgs universitet
Box 720, 405 30 Göteborg.
Tel. 031-773 44 40
Epost: stina.s.wingfors@sociology.gu.se

För medlemmar i Sveriges Sociologförbund ingår tidskriften i medlemsavgiften. För information om medlemskap se www.sam.kau.se/sociologi

Prenumerationspriser

Institutionsprenumeration 300 kr
Enskild prenumeration 200 kr

Lösnummerpriser

Enkelnummer 75 kr
Dubbelnummer 125 kr

Priset inkluderar portot. Ingen faktureringsavgift tillkommer vid förskottsbetalning

Postgiro:

67 06 67-5 Sociologisk Forskning

Lösnummerförsäljning

För köp av lösnummer, kontakta redaktören för Sociologisk Forskning: Ola Agevall se adress i vänsterspalten.

sociologisk forskning

---

nr 3-4/2001

innehåll

ARTIKLAR

Socialbidrag bland invandrare: erfarenheter från Sverige .....sid 9
AV EVA FRANZÉN

Demokrati och nationella fantasier: Föreställningar om
identitet och tillhörighet i studier av demokrati .....sid 40
AV MAGNUS DAHLSTEDT

Uteslutningens politiska ekonomi:
Mot en transatlantisk konvergens? .....sid 71
AV CARL-ULRIK SCHIERUP

“Om hon lever vill människor se mer och mer“:
Rykten, splittrad kvinnlighet och heder bland
svenska kvinnor från Mellanöstern .....sid 115
AV ÅSA ELDÉN

Max Webers *Freiburger Antrittsrede*: Om migrationsprocesser,
social urbäddning och social förändring .....sid 148
AV OLA AGEVALL

Nationalstaten och den ekonomiska politiken .....sid 178
AV MAX WEBER

DEBATT

Därför behövs Sociologisk Forskning .....sid 202
AV MIKAEL CARLEHEDEN

RECENSIONER

Patrik Aspers (2001) Markets in Fashion:
A Phenomenological Approach . . . . .sid 206
AV KARIN KNORR-CETINA

Anders Bordum & Sören Barlebo Wennberg red. (2001)
Det handlar om tillid . . . . .sid 212
AV GLENN SJÖSTRAND

Bent Flyvbjerg (2001) Making Social Science Matter:
Why Social Inquiry Fails and How it Can Succeed Again . . . . .sid 218
AV STEFAN SVALLFORS

Magnus Karlsson (2000) Från Jernverk till Hjärnverk:
Ungdomstidens förvandling i Ronneby under tre generationer. . . . .sid 221
AV MATS FRANZÉN

Anna Larsson (2001) Det moderna samhällets vetenskap:
Om etableringen av sociologi i Sverige 1930-1955 . . . . .sid 230
AV ROLF THÖRNQVIST

Thorbjörn Nilsson (2001) Den lokalpolitiska karriären:
en socialpsykologisk studie av tjugo kommunalråd . . . . .sid 238
AV ANDERS PERSSON

Inkommen litteratur . . . . .sid 244

redaktionens förord

TEMA: Internationell migration och etniska relationer

I detta nummer av Sociologisk Forskning har vi samlat artiklar som på olika sätt behandlar IMER, internationell migration och etniska relationer. Temat är aktuellt i åtminstone två hänseenden. Dels är migration och etniska relationer ett område som engagerar många och ett område som befinner sig högt upp på den politiska dagordningen. Dels har vi under de senaste åren bevittnat framväxten ett teoretiskt intressant och empiriskt intensivt forskningsfält där IMER-forskningen håller på att etableras som ett stort forskningsområde i Sverige.

Att temat är aktuellt betyder naturligtvis inte att aktualiteten kommit plötsligt – att det är först nu som migration och etniska relationer blivit betydelsefulla för det sociala livet, och att det är först på senare tid som det bedrivits forskning i ämnet. Tematiken är närvarande i en lång rad betydelsefulla arbeten i den klassiska amerikanska sociologin – från William E.B. Dubois, över William I. Thomas och Florian Znanieckis *The Polish Peasant in Europe and America* och Everett Stonequists *Marginal Man*, till Chicagoskolans publikationer. Hit får vi också räkna Gunnar Myrdals *An American Dilemma*. Det finns flera skäl till varför sociologin intresserat sig för detta frågekomplex. Migrationsströmmarna till USA var så iögonfallande att de knappast kunde ignoreras av den framväxande socialvetenskapen. Det har säkert också spelat roll att sociologin har en tradition att ställa sig på de svagas sida, för immigrantens position är ofta utsatt nog. Dessutom har internationell migration och etniska relationer både synliggjort och förändrat sociala mönster, och därmed har den ställt sociologin inför nya, förklaringskrävande fenomen. Den sistnämnda aspekten är värd att reflektera något över.

Migrationsprocesser gör, på flera sätt, det sociala livet *påtagligt*. I relationen mellan immigranten och hennes nya sociala miljö är det inte bara immigrantens liv, kultur och livschanser som blir synliga. Detsamma gäller för dem som befol-

kar immigrationslandet: Immigranternas liv och kultur bildar relief till den övriga befolkningen. Den egna livsföringen förlorar sin självklarhet – ungefär på samma sätt som när 1700-talets reseberättelser och vår tids antropologiska studier fått särdragen i vår egen kultur att framträda. Slutligen blir även själva *relationen*, mellan immigranterna och den befolkning de möter i det nya hemlandet, synliggjord och analyskrävande. Sociologin har tagit sig an uppgiften att förstå dessa aspekter av den sociala tillvaron, gjort systematiska empiriska undersökningar, skapat begrepp och teorier, och föreslagit förklaringsmodeller.

Det är emellertid inte bara i sociologin som internationell migration och etniska relationer väcker behov av förklaringar. Bilder av migrationen och immigranterna, av hur etnicitet och etniska relationer fungerar, möter vi även på andra ställen: i medierna, i det politiska samtalet, i andra vetenskapliga discipliner och bland olika grupper av lekmän (som ofta framställer sig som den ”tysta majoriteten”). Vad innebär det att sociologins förklaringsanspråk konkurrerar med dessa bilder? Först och främst att sociologin har att distansera sig från redan etablerade bilder och tänkesätt, det vill säga den måste bryta med invanda och för givet tagna föreställningar, som dessutom är förknippade med starka känslor. Den egenskapen skiljer förvisso inte etnicitet och etniska relationer från många andra fenomen som sociologin intresserar sig för. I Émile Durkheims *Själv mordet* ägnas ju en stor portion av boken till att bryta loss fenomenet självmord från djupt rotade rivaliserande förklaringar, och detsamma gäller vid konstruktionen av många andra av sociologins studieobjekt. I fallet etnicitet och etniska relationer tillkommer dock ytterligare en aspekt, nämligen att dessa andra ”bilder”, ”förklaringar” och ”förståelseformer” själva är en del av det som ska förklaras; de etniska relationerna *formas* ju bland annat av just dessa ”bilder”. Stereotyper, stigmatisering, rasistiska föreställningar och rasifierade förklaringsmodeller griper in i och påverkar etniska relationer i stort och smått, och därmed påverkar de också livschanserna och livsvillkoren hos specifika grupper. Därför åligger det också sociologin att undersöka hur sådana föreställningar uppkommer och vidmakthålls, samt att studera vilka effekter detta i sin tur har på individerna och på den sociala organisationen.

Av det som sagts ovan framgår att internationell migration och etniska relationer bjuder in till socialvetenskapliga analyser av högst olikartat slag. Hur ska vi förstå migrationens orsaker? Hur ska man förstå dess förlopp? Och hur ska man förstå dess effekter på immigranternas öde, på sociala rela-

tionsmönster och på samhällsformationen i sin helhet? Hur pass formativ är erfarenheten av att komma som invandrare till ett nytt land, och vad innebär det att tillhöra en minoritet? Hur uppstår, bevaras och transformeras föreställningar om nationer och nationaliteter? Vad händer med kulturmönster när de transplanteras från ett land till ett annat? Vad händer med invandrarnas ekonomiska och sociala villkor på arbetsmarknaden, i transfereringssystemen, i skolan? Hur samverkar i så fall etnicitet med andra faktorer, som kön och klass? Finns det rasifierade eller rasistiska diskurser, hur uppstår de, och vilka effekter har de? Hur gestaltar sig livet i så kallade "invandrartäta" områden?

Detta är bara några exempel på frågor som kan resas i anknytning till internationell migration och etniska relationer. Den tematiska bredden är avsevärd – ett förhållande som inte minst avspeglas i de artiklar som ingår i denna volym. *Eva Franzén* undersöker i sin artikel, "Socialbidrag bland invandrare", skillnader i socialbidragstagande mellan utrikes födda och infödda, samt mellan olika invandrargrupper. *Magnus Dahlstedt* för, i "Demokrati och nationella fantasier", en diskussion om underliggande antaganden om nationer och nationalitet i demokratiforskningen. *Carl-Ulrik Schierups* artikel, om "Uteslutningens politiska ekonomi", tar sin utgångspunkt i en presentation av amerikanska teorier om fattigdom, "ras" och etnicitet, som på senare tid har influerat den europeiska forskningen och debatten kring fattigdom och social exklusion bland invandrare och nya etniska minoriteter med invandrarbakgrund. Schierup reser frågan vilket förklaringsvärde dessa teorier har när de tillämpas på den Europeiska unionens differentierade verklighet, och vilka krav man måste ställa på modeller av detta slag. I *Åsa Eldéns* artikel, "Om hon lever vill människor se mer och mer", är ämnet vilken roll kulturella föreställningar om rykte och heder spelar för svenska kvinnor från Mellanöstern. Analysen fokuseras på ryktets och hederns betydelse för hur könsidentiteten konstrueras. Volymen innehåller också en svensk översättning av *Max Webers* installationstal i Freiburg – "Nationalstaten och den ekonomiska politiken" – där Weber analyserar migrationsprocesser på den Västpreussiska landsbygden. Webers text ackompanjeras av en introduktion, författad av *Ola Agevall*.

Sammantaget ger artiklarna en bred provkarta över forskning som bedrivs på området internationell migration och etniska relationer. Bidragen kommer från skilda vetenskapliga discipliner, behandlar olika frågor och har olika teoretiska och metodologiska utgångspunkter. De förenas emellertid tematiskt i foku-

seringen på internationell migration och etniska relationer, och bidrar, var och en på sitt sätt, till en ökad kunskap om detta viktiga empiriska område.

/Växjö i december 2001

Ola Agevall och Nihad Bunar för SF:s redaktion

Sök medel till Forskning om socialförsäkringarna

Stöd till forskning om socialförsäkringarna

Riksdagen har anslagit särskilda medel till forskning om socialförsäkringarna. Riksförsäkringsverket har därför inrättat en särskild forskningsfunktion samt knutit ett vetenskapligt råd till sig. Rådet består av kvalificerade företrädare för universitet och högskolor.

Finansiellt stöd kommer att ges till forskningsprojekt och forskningsprogram vid universi-

tet och högskolor. Stöd kan även ges till konferenser, seminarier och datakostnader.

Vem kan söka?

Ansökan kan göras av kvalificerade forskare med lägst doktorexamen eller motsvarande. Det är angeläget att yngre forskare söker sig till detta forskningsområde. Vi ser därför gärna ansökningar tillsammans med doktorander.

Ansökningstider

Skiss ska vara Riksförsäkringsverket tillhanda senast den 28 mars 2002. Besked lämnas i juni 2002.

Fullständig ansökan ska ha kommit in senast den 30 september 2002, besked lämnas i november 2002.

Ansökan om bidrag för deltagande i konferenser med mera kan ske fortlöpande under året.

För mer information, blanketter och dyligt se RFV:s hemsida: www.rfv.se

Särskilt prioriterade forskningsområden

- Socialförsäkringens administration
- Teori kring socialförsäkringar och andra modeller för att lösa socialförsäkringens uppgifter
- Incitamentsstruktur och beteendeförändringar
- Finansiering och ekonomisk effektivitet
- Fördelningseffekter med avseende på inkomst, kön, ålder och etnisk bakgrund
- Allmänhetens inställning till välfärdssystemen
- Det nya pensionssystemet
- Feministisk teori och könsperspektiv på socialförsäkringen

Upplysningar lämnas av

Agneta Kruse, forskningsansvarig vid Riksförsäkringsverket och universitetslektor vid nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet, tel 08-786 92 55, eller 046-222 86 58; e-post agneta.kruse@rfv.sfa.se eller agneta.kruse@nek.lu.se

RFV RIKSFÖRSÄKRINGS
VERKET

Socialbidrag bland invandrare: erfarenheter från Sverige

AV EVA FRANZÉN

Inledning

Det har varit en dramatisk ökning av socialbidragsmottagandet i Sverige under 1980 och 90-talet. Kostnaderna har stigit, bidragstiderna har blivit längre och bidragstagarna har blivit fler. Kostnaderna ökade mellan åren 1983 till 1995 från 4,4 till 10,8 miljarder kronor¹ och antal bidragshushåll ökade under samma period från drygt 252 000 till nästan 388 000 hushåll (Socialstyrelsen 1999). Invandrarbefolkningens socialbidragsmottagande är en viktig del av expansionen². En ökad flyktinginvandring under 90-talets inledande år har haft tydliga effekter på socialbidragets omfattning. I jämförelse med svenska socialbidragshushåll har invandrarhushållen väsentligt längre bidragstider och erhåller högre utbetalda belopp. Den offentliga statistiken visar att utländska hushållens andel av samtliga socialbidragshushåll under hela 90-talet uppgick till ungefär en tredjedel, samtidigt som så mycket som hälften av de totala kostnaderna gick till dessa hushåll (Socialstyrelsen 1999). Från tidigare socialbidragsforskning vet vi att socialbidragsmottagare är en på ett flertal sätt en utsatt grupp i befolkningen (Socialstyrelsen 1994, 1995 och 1997). Om invandrare, som är nya i landet, fastnar i ett bidragsmottagande måste detta ses som en varningssignal. Eftersom ett långvarigt socialbidragsmottagande kan medföra en ökad marginalisering är det angeläget att uppmärksamma invandrarnas bidragssituation.

Orsakerna till invandrarnas överrepresentation i socialbidragsmottagandet kan sökas på olika håll. För det första innebar den allmänna ekonomiska försämringen under 90-talets början att arbetslösheten generellt sett ökade i hela befolkningen. Invandrarbefolkningen är den grupp som har drabbats extra hårt av lågkonjunkturen. De har generellt sett en högre arbetslöshet än befolkningen

---

Eva Franzén är doktorand, Institutionen för Socialt arbete vid Göteborgs Universitet.

i övrigt, dessutom är förvärvsfrekvensen betydligt lägre för många invandrargrupper (AKU). För det andra har Sverige genomgått en demografisk förändring under de senaste decennierna. Andelen utrikes födda i befolkningen ökade från 4 procent 1960 till 11 procent i slutet på 1990-talet. Senare decenniernas utomnordiska invandring har i huvudsak uteslutande varit en flyktinginvandring samt anhöriginvandring. Eftersom möjligheterna att finna försörjningsmöjligheter på den öppna marknaden har varit starkt begränsade för nyanlända flyktingar, har detta fått direkta konsekvenser för socialbidragsutvecklingen. Dessutom är introduktionsprogrammen för nyanlända flyktingar och invandrare utformat så att socialbidrag utgår som försörjningsstöd under den första tiden i landet.³ En ytterligare förklaring till invandrarernas överrepresentation bland socialbidragstagarna är utformningen av de sociala försäkringssystemen. För allt fler av socialförsäkringarna krävs ett deltagande i arbetslivet. Det betyder att de personer som har en svag position på arbetsmarknaden inte har samma möjligheter att ta del av de välfärdspolitiska förmånerna (Socialstyrelsen 1997, SOU 2000:3). För nyanlända invandrare kan vi förvänta oss ett högt socialbidragmottagande. Men hur går det för invandrarna när de vistats i landet i några år?

Denna studie behandlar tre centrala frågor om invandras socialbidragmottagande. För det första undersöker vi bestämningsfaktorerna bakom socialbidragstagandet. I vad mån kan skillnader i socialbidragmottagande mellan utrikes födda och infödda och mellan olika invandrargrupper förklaras av de faktorer som vi i denna studie har möjlighet att kontrollera för? Därefter analyseras vilken betydelse socialbidraget har för utrikes respektive inrikes födda. Slutligen undersöks hur risken att bli socialbidragmottagare har förändrats över tid för de utrikes födda?

För att besvara dessa frågor undersöker vi om invandras överrepresentation bland socialbidragstagare kan tillskrivas faktorer som ålder, utbildning, hushållssammansättning, bostadsort samt arbetsmarknadssituationen. Dessutom är ambitionen att, med hjälp av multivariata metoder, studera betydelsen av invandringskohort och ursprungsregion samt hur varierande migrationsskäl påverkar socialbidragmottagandet. Vidare kommer socialbidragets relativa betydelse att studeras. Vi undersöker här om socialbidraget är ett komplement till andra inkomster eller om det är den huvudsakliga inkomstkällan. Till sist analyseras om risken att bli mottagare av socialbidrag har ökat för de utrikes födda under perioden 1983 och 1995.

Dessa analyser grundas på ett stort datamaterial, s k SWIP (Swedish Income Panel) som består av två stickprov ur totalbefolkningen: 1 procent av den svenskfödda befolkningen och 10 procent av den utrikes födda. Här analyseras cirka 125 000 hushåll årligen under perioden 1983-1995.⁴ Fram till 1998 baserades de offentliga uppgifterna om socialbidrag i Sverige på individernas medborgarskap. Denna artikel utgår istället från individernas ursprungsregion vilket ger en möjlighet att studera socialbidragstagande oberoende om personen naturaliseras eller ej.⁵

Artikeln börjar med en genomgång av den viktigaste forskningen om invandrarers socialbidragsmottagande. Detta följs av en kort beskrivning av vilka som är invandrare i Sverige samt deras ekonomiska positioner. Därefter följer en analys av betydelsen av att vara socialbidragsmottagare om man tillhör den utrikes födda befolkningen samt hur bidragstagandet har förändrats under de senaste decennierna. Detta leder fram till frågan hur invandrarers överrepresentation bland socialbidragsmottagare kan förklaras. Frågan diskuteras med stöd av resultat från logistiska regressioner. Artikeln avslutas med en analys av hur risken att bli socialbidragstagare har förändrats över tid.

Tidigare forskning

Invandrarers socialbidragsmottagande är en tämligen outforskad fråga i Sverige. Det finns endast ett fåtal studier i ämnet. En av de första studierna genomfördes av Gustafsson et al (1990). Den visar framför allt att socialbidragsmottagandet varierar kraftigt mellan olika grupper av invandrare. Den visar också att socialbidragsförsörjningen står för en större andel av invandrarhushållens disponibla inkomster än vad som är fallet i svenska socialbidragshushåll. Senare studier visar att de utrikes födda är överrepresenterade, oavsett födelseland, bland socialbidragsmottagarna. I genomsnitt är det fyra gånger vanligare att utrikes födda är socialbidragsmottagare i jämförelse med den infödda befolkningen (Franzén 1997). Den studien visar också att vistelsetiden är en viktig förklaring till invandrarers socialbidragstagande. Ju längre tid i landet desto lägre andel mottar socialbidrag. I en något senare studie finner Hansen & Löfström (1999) att flyktingar är den grupp av invandrare som mottar socialbidrag oftare än andra invandrare. Å andra sidan finner de att flyktingar har en snabbare assimileringprocess än övriga.⁶ Hammarstedts (2001) studie av invandrarers socialbidragstagande och transfereringar i övrigt visar att en stor del av invandrarers överrepresentation

bland socialbidragstagarna kan förklaras av deras höga andel bland arbetslösa. Hit hör också att invandrare inte, i samma utsträckning som den infödda befolkningen, har kvalificerat sig för inkomstrelaterade socialförsäkringar.

Från internationell forskning på området finner vi varierande och även motstridiga resultat. Studier från USA, Kanada, Tyskland och Norge visar samtliga att invandrare är överrepresenterade bland mottagare till socialbidragets svarighet. Men vid närmare analyser av socialbidragsmottagandets bestämningsfaktorer framkommer skiftande resultat (Bean m fl 1997, Borjas & Trejo 1991,1993, Borjas & Hilton 1996, Jensen 1988). Den tidiga amerikanska forskningen visar att invandrares bidragstagande ökar i takt med vistelsetiden i landet medan senare forskningsresultat ger en mer komplex bild av invandrarnas ekonomiska assimilering (Brandon & Tausky 2000). När aspekter som etnicitet, generation och vistelsetid tas i beaktande framträder nya mönster. Brandon & Tausky (2000) visar att medan det är stor variation i socialbidragsmottagandet i den första generationens invandrare så minskar bidragstagandet markant bland tredjegerationens invandrare. Kanadensiska studier (Baker & Benjamin 1995) visar på samma sätt som de amerikanska studierna att invandrarna har ett lägre bidragstagande som nyanlända i jämförelse med den infödda befolkningen samt att tiden i landet medför ett ökat bidragstagande. Dock visar analyserna av invandrarnas socialbidragstagande i både USA och Kanada att senare tids invandringskohorter har ett betydligt högre bidragstagande i jämförelse med tidigare invandringsgrupper (Bean m fl 1997, Baker & Benjamin 19945). Resultat från tyska studier varierar beroende på vilken population som undersöks. Riphahn (1999) visar att socialbidragsmottagandet ökar för tyska gästarbetare i takt med längre vistelsetid i landet medan att Büchel et al (1997) finner det motsatta, d v s att risken att bli socialbidragsmottagare minskar i och med längre tid.⁷

Föreliggande studie skiljer sig från de flesta tidigare studier på två viktiga områden. För det första analyseras data fram till år 1995. Det innebär att vi i den här studien har möjlighet att undersöka invandrares socialbidragstagande under den period av 90-talet då socialbidragsmottagandet var som störst. För det andra ger datamaterialet möjlighet att undersöka ett stort antal variabler som kan ge ny kunskap om invandrares socialbidragsmottagande.

Invandrare och ekonomisk integration

De olika årgångar av invandrare som kommit till Sverige under efterkrigstiden har haft mycket olika förutsättningar att försörja sig. De tidigast anlända grupperna rekryterades aktivt till landet som arbetskraft. De senaste decennierna har i stort sett bestått av flyktingar och anhöriga till tidigare invandrare. På knappt 40 år har Sverige förändrats från att vara ett kulturellt och etniskt relativt homogent land till att bli ett mångkulturellt och etniskt sammansatt land. Även i ett internationellt perspektiv består Sveriges befolkning idag av en relativt stor andel utrikes födda. Elva procent av den svenska befolkningen är födda utanför Sveriges gränser. De utrikes födda kan idag delas in i tre ungefär lika stora grupper: en grupp från de nordiska länderna, en annan från övriga Europa, en tredje grupp består av personer födda utom Europa. Invandrare från de nordiska länderna har i genomsnitt bott längre tid i Sverige än övriga invandrare. Under 90-talet har Sverige tagit emot ett stort antal flyktingar. Den utrikes födda befolkningen kan också delas in i tre grupper utifrån de skäl som de haft att invandra till Sverige: arbetskraftsskäl, flyktingskäl och familjeåterföreningskäl.

Invandrarbefolkningen skiljer sig från den infödda befolkningen på en rad punkter t ex är invandrarbefolkningen geografiskt annorlunda fördelad, ålderssammansättningen är inte den samma som för svenskfödda och hushållssammansättningen ser också annorlunda ut. Den etniska boendesegregationen är i synnerhet stor i de tre storstadsregionerna men gäller även på mindre orter (Andersson & Molina 1996). Denna segregation sammanfaller med den ekonomiska segregationen genom att låginkomsttagarna har blivit allt mer geografiskt koncentrerade (SOU 2000:3). Åldersstrukturen skiljer sig kraftigt åt mellan svenskfödda och nyanlända invandrare. Det finns en stark överrepresentation av yngre personer och barnfamiljer bland de som invandrat under 90-talet. Däremot är skillnaderna små vad gäller den genomsnittliga utbildningsnivån mellan den invandrade befolkningen och de svenskfödda. Utbildningsnivån inom invandrarbefolkningen är däremot mycket varierande.

Den nyanlände invandraren tjänar inte lika mycket som sin infödde kollega. Men det finns skäl att tro att invandrarernas situation förbättras med tiden. Ett flertal studier har intresserat sig för takten i assimileringen. De mest internationellt kända studierna är Chiswicks (1978) och Borjas (1985, 1987). De analyserar assimileringförloppet bland invandrare i USA. Studierna visar att takten i assimileringförloppet varierar men att invandrarernas ekonomiska situation för-

bättras med vistelsetiden i det nya landet.

Liknande resultat finner vi bland svenska studier (Ekberg 1990, 1993, 1994 och Aguilar & Gustafsson 1994). Invandrare som kommit till Sverige under 1950- och 60-talet har nått upp till ungefär samma sysselsättningsgrad, yrkesrörlighet och inkomstutveckling som den infödda svenska befolkningen. Arbetsmarknadssituationen för invandrare har genomgått en dramatiska försämring under de senaste decennierna. Framför allt har situationen försämrats för nya invandrargrupper (Ekberg & Gustafsson 1995, Gustafsson 1997). Den öppna arbetslösheten bland utomnordiska medborgare 1995 var 28 procent medan motsvarande andel bland svenska medborgare var drygt 7 procent (AKU). Dessutom har invandrare under senare år en mycket låg sysselsättningsgrad. De som trots allt har erhållit ett arbete har hamnat i yrken som ligger under deras formella utbildningsnivå (Ekberg & Andersson 1995). Resultaten tyder på att nyanlända invandrades inkomster ökar med vistelsetiden jämfört med de inföddas inkomster. Detta gäller de flesta invandrargrupperna.⁸ Men under 80-talet har det uppstått en ny typ av inkomstklyfta i Sverige. Det är inte en klyfta mellan infödda och invandrare generellt. Det är främst en inkomstklyfta mellan infödda och invandrare från vissa länder (Ekberg och Gustafsson 1995, Rooth 1999). Den utsatta gruppen består i synnerhet av personer från utomeuropeiska flyktingländer.

Ett flertal studier (Broomé et al 1996, Arai och Schröder 1996 samt Scott 1999) försöker förklara varför situationen på arbetsmarknaden har försämrats för just dessa invandrargrupper. De pekar på att försämringen inte kan förklaras av faktorer som vistelsetid i Sverige, utbildningsnivå, social bakgrund eller skillnader i sättet att söka arbete. Förklaringar till dessa gruppers försämrade position på arbetsmarknaden måste istället sökas på arbetsmarknadens efterfrågesida.

le Grand & Szulkin (1999) konstaterar att personer födda utomlands erhåller lägre avkastning på sin utbildning än de som är födda i Sverige. Deras studie visar att det tycks förekomma en relativt stor etniskt grundad lönedifferentiering på den svenska arbetsmarknaden. Undersökningen pekar på att assimileringprocesser på den svenska arbetsmarknaden tenderar att reducera invandrarernas relativa underläge gentemot den infödda arbetskraften. Men olika grupper av invandrare möter olika svårigheter på den svenska arbetsmarknaden. Det är framför allt för invandrare från utomeuropeiska länder som assimilationsprocessen tycks gå mycket långsamt. Här finns stark anledning att befara att ett av

hindren för framgång på arbetsmarknaden består av arbetsgivares fördomar mot dessa invandrare (le Grand & Szulkin 1999). I studier av ungdomars etablering på arbetsmarknaden framkommer tydliga skillnader mellan svenska och utländska ungdomar (Arai et al 2000). Även här pekar resultaten på att stora oförklarade skillnader kvarstår då man kunnat kontrollera för s k Sverigespecifikt humankapital.

Data och analys

Datamaterialet i den här artikeln bygger på två stickprov dragna ur SCB:s register över totalbefolkningen. Materialet består av 1 procent av den svenskfödda befolkningen och 10 procent av den utrikes födda. Datamaterialet har varje år kompletterats med 10 procent av nyanlända utrikes födda. Urvalspersonerna har länkats samman med sambeskattade personer, d v s make/maka och förälder till gemensamma barn.⁹ När denna studie genomfördes omfattade datamaterialet åren 1983-1995. Där finns förutom uppgifter om inkomster och transfereringar också information om personliga faktorer såsom ålder, kön och utbildning. Dessutom finns information om födelseland, migrationsår samt medborgarskap. I den här artikeln analyseras socialbidragstagandet efter personernas födelseland.¹⁰ Länderna har grupperats dels efter geografiska förhållanden,¹¹ dels efter om de är ett s k ”flyktingland” eller ej.¹² Stickproven består av i genomsnitt 50 000 svenskfödda hushåll samt respektive 60 000 utländskt födda hushåll per år.¹³ Endast personer mellan 18 och 65 år ingår i urvalet.

Datamaterialet består också av uppgifter från Arbetsmarkandsstyrelsens register över lediga platser samt antal arbetssökande i respektive A-region.¹⁴ I den här artikeln använder vi kvoten mellan lediga platser och arbetssökande på den regionala arbetsmarknaden för att analysera dess påverkan på socialbidragsmottagandet för inrikes respektive utrikes födda.

Tabell 1: Deskriptiv statistik (%) för hela populationen, inrikes respektive utrikes födda

	Inrikes födda 1983	Utrikes födda 1983	Inrikes födda 1995	Utrikes födda 1995
Länderkategorier				
Sverige	100,0		100,0	
Norden (exkl Sverige)		55,4		31,9
Östeuropa		12,1		9,6
Västeuropa		10,6		8,9
Sydeuropa		11,7		14,7
Mellanöstern		5,2		15,0
Övriga världen		6,9		19,8
Flyktingland		18,4		30,9
Ej flyktingland		81,6		69,1
Ålder				
18-30 år	31,2	26,7	30,1	24,5
31-55 år	52,0	60,0	56,3	61,2
56-65 år	16,7	13,2	13,6	14,1
Antal år i Sverige				
0-5 år i landet		19,6		26,4
6-15 år i landet		31,8		24,6
16-27 år i landet		48,1		24,8
> 28 år landet				24,1
Familjetyp				
Ogift man utan barn	23,9	23,3	26,5	23,1
Ogift kvinna utan barn	18,2	16,8	18,7	15,3
Ensamstående kv med ett barn	2,3	2,9	3,4	3,7
Ensamst kv med två barn	0,9	1,4	1,8	2,2
Ensamst kv med tre eller fler barn	0,2	0,5	0,5	0,9
Ensamst man med barn	0,6	0,1	0,8	1,3
Sammanboende utan barn	21,6	20,5	21,3	19,6
Sammanboende med ett barn	12,3	13,7	8,9	10,7
Sammanboende med två barn	15,4	14,5	12,2	11,8
Sammanboende med tre eller fler barn	4,9	5,6	5,7	7,3
Civilstånd				
Ogift	36,4	24,9	38,4	24,4
Gift	52,4	56,1	45,6	52,5
Frånskild	8,1	13,3	9,6	14,5
Änka/änkling	2,0	2,3	1,4	1,8
Sammanboende			5,1	2,7
Övrigt	1,0	3,5	-	4,1
Utbildningsnivå				
Grundskoleutbildning			24,3	28,5
Gymnasieutbildning			48,1	38,1
Högskoleutbildning			26,2	21,1
Utbildningsuppgift saknas			1,4	12,3
Bostadsregion				
Storstadsregion	36,5	55,5	38,4	54,9
Skogslän	22,0	10,8	20,7	10,9
Mellanregion	41,4	33,8	40,8	34,1
Totalt antal observationer	48 737	54 356	52 321	75 049

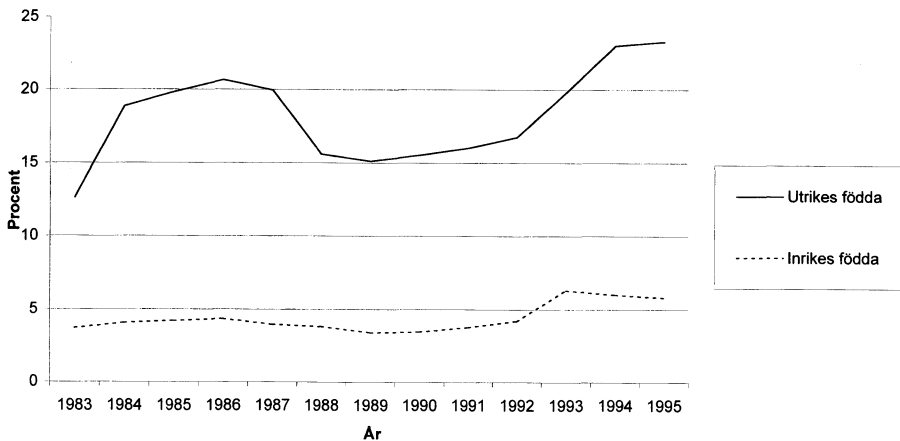
I tabell 1 beskrivs urvalet av invandrare och infödda personer år 1983 och 1995. De två olika grupperna skiljer sig åt utifrån en rad aspekter. Vi ser också att det skett en förändring under perioden av de olika grupperna. Ålderssammansättningen skiljer sig mellan grupperna: andelen yngre respektive äldre är överrepresenterade bland den infödda befolkningen. Bland de utrikes födda är istället åldersgruppen 31-55 år störst. Av detta följer att hushållssammansättningen skiljer sig mellan grupperna. Det är vanligare med hushåll utan barn bland svenskar än bland utländskt födda. Den regionala fördelningen är dessutom olika för de båda grupperna. Över hälften av de utrikes födda bor i storstadsregioner medan vi finner en betydligt mindre andel invandrare i de skogslänen.

Under 90-talet invandrade ett stort antal personer till Sverige. Under en period på fyra år, 1991-1994, erhöll nästan 150 000 flyktingar och deras anhöriga uppehållstillstånd i landet. Av dessa kom ett stort antal personer från det sönderfallande Jugoslavien. Följaktligen ser vi att det skett en förändring på nya grupper invandrat till landet. Invandrare från de typiska flyktingländerna har ökat och andelen nordiska invandrare har därmed minskat. Den stora flyktinginvandringen har också medfört att antalet nyanlända invandrare med kort tid i landet ökat under observationsperioden.

För att kunna besvara frågan om de utrikes födda oftare hamnar i ekonomiska svårigheter undersöker vi här om hushållet mottagit socialbidrag eller inte under ett givet år. För att analysera i vad mån socialbidragmottagandet ökar eller minskar i takt med vistelsetiden för de utrikes födda kontrollerar vi för effekten av utbildningsnivå, antal år i landet samt migrationsorsak¹⁵. Vi vet att socialbidragstagande varierar med olika hushållstyper och väljer därför att också studera effekten av familjetyp och civilstånd. Tillgången på lediga tjänster i respektive A-region antas påverka individernas möjligheter att hitta en egen försörjning. Det är rimligt att anta att svenskfödda och invandrare inte konkurrerar jämbördigt på arbetsmarknaden. Sannolikt värderas invandrares och inföddas humankapital olika på den svenska arbetsmarknaden. Det kan för övrigt finnas kunskaper och erfarenheter som inte är enkla att överföra till en ny situation i ett nytt land. Vi kontrollerar därför också effekten av tillgången på lediga tjänster för respektive grupper.

En vanlig uppfattning är att sk "tillskrivna" egenskaper tenderar att minska i betydelse medan betydelsen av "förvärvade" egenskaper ökar i det moderna

samhället. Det skulle innebära att en individs utbildning och arbetslivserfarenhet spelar en mer avgörande roll för framgång på arbetsmarknaden. Enligt detta resonemang skulle social bakgrund, kön och etnicitet spela en allt mindre roll med tiden i konkurrensen på en knapp arbetsmarknad. Detta skulle innebära att invandrares position i ett nytt land förbättras i takt med tiden oavsett vilka resurser och egenskaper invandrarna har med sig vid invandringstillfället. En annan förklaring till att invandrares situation i ett nytt land förbättras med vistelsetiden kan vara att individer med tiden lär sig att undvika beteenden som ökar fördomar och diskriminering mot dem. Med tiden införskaffar de s k Sverigespecifika kunskaper.

Figur 1: Andelen socialbidragstagare för inrikes- respektive utrikes födda.

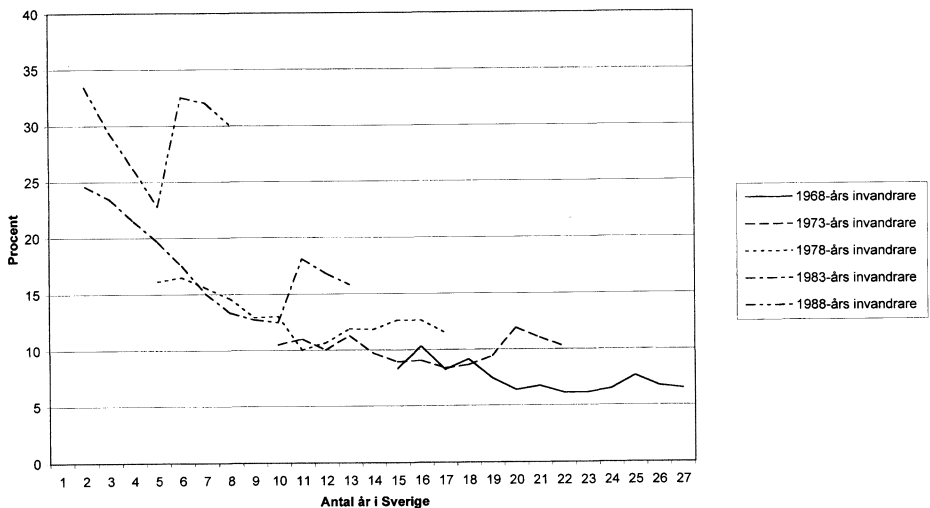
Invandrarna som socialbidragstagare

I figur 1 beskrivs socialbidragsmottagandet för invandrare respektive infödda under en trettonårsperiod utifrån datamaterialet. Som synes har andelen svenskföddas socialbidragsmottagande varit relativt konstant under perioden. Våra beräkningar visar att i genomsnitt 3,80 procent av den infödda befolkningen i arbetsför ålder mottog socialbidrag någon gång under perioden 1983-1995. Ett huvudintryck är att de utrikes födda är klart överrepresenterade bland socialbidragstagarna. I genomsnitt är det fyra gånger vanligare att hushåll med utrikes födda är socialbidragstagare än svenska hushåll. Invandrargruppens ökade soci-

albidragstagande kan hänföras till de dramatiska förändringarna i befolkningsstrukturen. Under mitten av 80- och början av 90-talet har ett stort antal invandrare kommit att bosätta sig i landet. Detta skedde under en period av lågkonjunktur, vilket naturligtvis påverkar försörjningsbilden.

Vi vet från tidigare studier (Salonen 1993, Franzén 1997) att socialbidrag inte längre riktar sig till en marginell grupp i samhället. När observationsperioden utsträcks från ett till flera år visar det sig att en stor del av befolkningen har erfarenhet av socialbidragsmottagande. I en analys av perioden 1983-1995 visar det sig att en betydande del av hela befolkningen erhållit socialbidrag åtminstone vid något tillfälle. När det gäller de svenskfödda har cirka 12 procent någon gång befunnit sig i en så ekonomiskt problematisk situation att socialbidrag beviljats medan motsvarande andel bland invandrargruppen är 28 procent. Socialbidraget är således inte längre begränsat till en liten grupp i befolkningen. Allt fler verkar hamna i risksituationer där samhällets övriga försäkringssystem inte räcker som skyddsnät. Det är inte samma personer som gång på gång blir beroende av socialbidrag. Allt fler personer tvingas att någon gång ta hjälp av socialbidrag.

Våra data visar att stora variationer i socialbidragsmottagandet beror på ursprungsregion. För vissa invandrargrupper kan bidragserfarenhet i stort sett jämföras med de svenskföddas. Det gäller t ex för invandrare från Västευropa. I andra invandrargrupper har mer än 50 procent av hushållen under perioden någon gång mottagit socialbidrag. Det gäller hushåll från traditionella flyktingländer. Till saken

Figur 2: Andelen socialbidragsmottagare i olika invandringskohorter 1983-1995

hör att dessa flyktingar också har kortast vistelsetid i landet.

I figur 2 visar sambandet mellan invandringsåret och socialbidraget för fem olika invandringskohorter under perioden 1983-95. Det handlar alltså om de invandrare som kom till landet -68, -73, -78, - 83 respektive -88. Här framkommer ett mycket tydligt samband mellan socialbidragstagande och antalet år som invandrare har varit i Sverige. Antal år i landet tycks vara den viktigaste faktorn för studier av invandrargruppers socialbidragstagande. Ju längre tid i landet, desto lägre andel mottagare av socialbidrag. Detta tycks gälla samtliga invandrargrupper oavsett invandringsår. Framförallt är det tydligt för 1983 och 1988 års invandringskohorter. I figur 2 ser vi t ex att cirka 25 procent av 88-års invandrare har socialbidrag under det första året i landet. Ett decennium senare har andelen minskat till 12 procent för samma invandringsgrupp. Trots en dramatisk försämring på arbetsmarknaden under 90-talet finner vi att socialbidragsmottagandet minskar även för nyanlända grupper. Figuren visar att assimileringprocessen tar tid. Först när invandraren har vistats i landet i cirka 15 år är bidragsberoendet i nivå med de svenskföddas.¹⁶

Vem omfattas av välfärdssystemet?

Det är knappast förvånande att arbetslöshet ger ekonomiska konsekvenser. I tidigare studier bekräftas sambandet mellan arbetslöshet och behov av socialbidrag även om sambandet inte är alldeles entydigt och okomplicerat (se t ex Gustafsson 1984, Salonen 1997, Socialstyrelsen 1997:14, Socialstyrelsen 1999). Många kompenseras med arbetslöshetsunderstöd vid arbetslöshet, dock inte helt. Trots att arbetslöshetsunderstöd utgår kan i vissa fall inkomstförlusterna vara av sådan storlek att den arbetslöse tvingas att ansöka om socialbidrag. I dessa fall består socialbidraget ofta av en mindre del av den totala inkomsten. Men långt ifrån alla kompenseras med arbetslöshetsunderstöd. En del arbetslösa personer tvingas att helt förlita sig på socialbidrag som försörjningskälla (Gustafsson 1998).¹⁷

Vid analyser av socialbidrag är det således intressant att se om socialbidraget står för hela försörjningen eller om det endast utgör ett komplement till t ex låga inkomster eller otillräckligt arbetslöshetsunderstöd. För det första kan detta visa om välfärdssamhället lyckas skapa trygga levnadsförhållanden för befolkningen. För det andra är ofta den individuella upplevelsen av att få s k kompletterande socialbidrag annorlunda än att helt vara utelämnad till det behovsprövade bidraget.

Det finns en direkt koppling mellan olika trygghetsförmåner och individers tidigare meriter på arbetsmarknaden. Personer som inte har etablerat sig på arbetsmarknaden har inte samma rättigheter och trygghet till en försörjning vid en eventuell inkomstförlust. Invandrarna är i högre grad än övriga personer i befolkningen helt utan socialförsäkringsskydd (Socialstyrelsen 1995). En stor del av invandrarna är arbetslösa eller befinner sig utanför arbetskraften. För många av dessa personer återstår socialbidraget som enda försörjningsstöd.¹⁸ Socialbidragets omfattning och karaktär måste ses i ljuset av hela välfärdssystemet (Marklund och Svallfors 1987, Marklund 1997, Salonen 1997, Leisering and Leibfried 1999).

Tabell 2: Andel socialbidragstagare 1983 och 1995 med olika inkomstkällor.

	Svenskfödda 1983	Utrikes födda 1983	Svenskfödda 1995	Utrikes födda 1995
Andelen socialbidragstagare i populationen	4 % (N=48 737)	12 % (N=54 356)	6 % (N=52 321)	23 % (N=75 049)
Andel socialbidragstagare som har arbetsinkomster	92 % (N=2260)	88% (N=6453)	71% (N=3033)	46% (N=17 389)
Andel socialbidragstagare som har arbetslöshetsersättning	30 % (N=2260)	36 % (N=6453)	43% (N=3033)	37 % (N=17 389)
Andel socialbidragstagare utan arbetsinkomster och utan arbetslöshetsersättning	8 % (N=2260)	11 % (N=6453)	19 % (N=3033)	38 % (N=17 389)

Det kan således vara intressant att analysera socialbidragets betydelse i förhållande till andra inkomster. Socialbidraget är emellanåt ett komplement till låga inkomster eller till ett otillräckligt arbetslöshetsunderstöd. I tabell 2 nedan visas hur fördelningen ser ut mellan svenskfödda och utrikes födda vad gäller i vad mån socialbidragstagare har tillgång till löneinkomster eller arbetslöshetsunderstöd. Här jämförs den observerade periodens första år 1983 med slutåret 1995. Vi kan då se att majoriteten av socialbidragstagarna 1983 också hade någon form av egna inkomster. 92 procent av samtliga svenskfödda socialbidragstagare hade arbetsinkomster under samma år som de mottog socialbidrag. Motsvarande uppgift för den utrikes födda gruppen är 88 procent. Vid en jämförelse med 1995 kan vi konstatera att det skett en försämring i båda

grupperna under perioden. Allt färre socialbidragstagare har egna förvärvsinkomster. Allt fler socialbidragstagare är helt hänvisade till det behovsprövade bidraget som enda försörjningskälla. Detta gäller både inrikes- och utrikes födda. Men framför allt har den utrikes födda gruppen markant försämrat sin position i förhållande till den infödda befolkningen. Bara 46 procent av de utrikes födda socialbidragstagarna hade egna löneinkomster. Majoriteten av de svenskfödda socialbidragstagarna hade egna inkomster även under 1995.

Analyserar vi istället mottagandet av arbetslöshetsersättning bland socialbidragsmottagarna finner vi motsatt resultat. Andelen inrikes födda socialbidragsmottagare med arbetslöshetsersättning ökar från 30 procent till 43 procent under perioden. Vi finner inte motsvarande ökning av arbetslöshetsersättning bland de utrikes födda trots att denna grupp är drabbad av en betydande arbetslöshet. Detta indikerar att de utrikes födda inte kvalificerat sig för arbetslöshetsersättning i motsvarande grad som de infödda. Trots att deras arbetsmarknadssituation försämrats jämfört med de svenskföddas.

Till sist framgår av tabellen att andelen personer med socialbidrag utan någon form av löneinkomst eller arbetsmarknadsstöd, ökar under perioden. Här finner vi troligtvis en stor grupp av ungdomar och andra personer som av olika anledningar inte har meriterat sig på arbetsmarknaden. De utrikes föddas andel av dessa socialbidragstagare är markant. Dessutom har utrikes föddas position, i förhållande till den infödda befolkningen, dramatiskt försämrats under trettonårsperioden. 1995 finner vi att 38 procent av de utrikes födda socialbidragstagarna varken har löneinkomster eller arbetslöshetsunderstöd vilket är en ökning från 11 procent år 1983. När det gäller de inrikes födda så finner vi att motsvarande är 19 procent, dvs bidragstagare som inte har tillgång till varken löneinkomster eller arbetslöshetsstöd, vilket kan jämföras med 8 procent 1983. Detta visar att andelen personer som befinner sig utanför de generella stödsystemen har ökat och att en mycket stor proportionell andel av dessa återfinns bland den invandrade befolkningen. De utrikes födda har under perioden blivit mera utsatta eftersom de inte i samma utsträckning som de infödda omfattas av välfärdssystemet.

Är invandrare oftare socialbidragsmottagare?

Vi ska nu försöka klargöra huruvida invandrarnas överrepresentation i socialbidragsmottagande kan förklaras av att grupperna skiljer sig vad gäller sådana

aspekter som ålder, utbildning etc. Kvarstår överrisken för de utrikes födda att hamna i socialbidragstagande när vi kontrollerar för ett antal andra faktorer? Med hjälp av logistiska regressioner kan risker för olika gruppers socialbidragsmottagande uppskattas. I den logistiska regressionen är den beroende variabeln dikotom, den kan anta värdet 0 eller 1.

I den här analysen innebär det att vi analyserar socialbidragsmottagandet utifrån om en individ har mottagit socialbidrag under det studerade året eller inte.¹⁹ Resultaten redovisas som oddskvoter.²⁰

Medan resultaten från ovanstående tvärsnittsanalyser är instruktiva ger resultaten från de estimerade multivariata modellerna djupare kunskap om risken att bli socialbidragsmottagare. För att kontrollera olika faktorer estimeras olika modeller. Samtliga modeller är estimerade utifrån 1995 års data. Vi startar med en enkel modell där socialbidragsmottagandet relateras till födelseland och ålder. I den andra modellen kontrollerar vi för ytterligare faktorer såsom civilstånd, bostadsort samt arbetsmarknadssituation. Genom denna specifikation framkommer skilda effekter för den lokala arbetsmarknaden avseende infödda respektive utrikes födda. Modell 1 och 2 estimeras i en datamängd som består av svenskfödda och utrikes födda.

I de därefter följande modellerna, d v s tre, fyra och fem, ingår endast de utrikes födda. Här undersöker vi på vilket sätt risken för att bli socialbidragsmottagare kan relateras till bostadsort i landet och migrationsskäl såväl som till samhällssammansättning och utbildningsnivå.

Resultaten från den första modellen visar att samtliga invandrargrupper löper en större risk att bli socialbidragstagare i jämförelse med svenskfödda. Men riskerna varierar starkt beroende på ursprungsland. Personer från Västeuropa och från Norden är de som har den lägsta risken bland de utrikes födda. De har en oddskvot på 1,28 respektive 2,0. Invandrare från Mellanöstern och Sydeuropa löper betydligt större risk att bli socialbidragstagare. Här finner vi en oddskvot på cirka 13 vilket tyder på en avsevärt högre risk att bli socialbidragsmottagare jämfört med en svenskfödd i samma ålder.

Resultaten från modell två ger oss ny insikt. Här finner vi mycket lägre oddskvoter för dummyvariablerna som anger att invandrare från Norden och Västeuropa har oddskvoter på mindre än 1. Oddskvoterna avseende invandrare från Sydeuropa och Mellanöstern är här något högre än fem. Estimaten i modell två visar att risken för att motta socialbidrag delvis är relaterad till andra indivi-

Tabell 3. Olika faktorerers betydelse för att motta socialbidrag år 1995. Oddskvoter.
(standardavvikelse inom parantes)

Variabler	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5
	<i>Oddskvot</i>	<i>Oddskvot</i>	<i>Oddskvot</i>	<i>Oddskvot</i>	<i>Oddskvot</i>
	0,96 (0,000)	0,95 (0,000)	0,98 (0,001)	0,99 (0,001)	0,99 (0,001)
Ålder					
Födelseland					
<i>(Sverige som referens)</i>					
Norden	2,0 (0,030)	0,79 (0,141)			
Västeuropa	1,28 (0,530)	0,54 (0,147)			
Östeuropa	3,42 (0,380)	1,36 (0,142)			
Sydeuropa	13,71 (0,027)	5,50 (0,140)			
Mellanöstern	12,61 (0,027)	5,28 (0,138)			
Övriga världen	5,22 (0,026)	2,70 (0,139)			
Civilstånd					
<i>(ogift som referens)</i>					
Ogift		1,21 (0,022)	1,39 (0,026)		
Skild		1,96 (0,031)	1,89 (0,035)		
Änka/änkling		1,86 (0,077)	1,94 (0,086)		
Sammanboende		0,72 (0,062)	0,72 (0,084)		
Uppgift saknas		0,29 (0,067)	4,56 (0,084)		
År i landet					
<i>(> 28 år som referens)</i>					
0-5 år			31,12 (0,049)		
6-15 år			6,60 (0,049)		
16-27 år			2,53 (0,050)		
Region					
<i>(storstad som referens)</i>					
Mellan region		1,11 (0,020)	1,27 (0,021)	0,79 (0,034)	1,26 (0,022)
Skogslän region		1,14 (0,030)	1,19 (0,032)	1,22 (0,022)	1,19 (0,033)
Kvoten mellan lediga arbeten och arbetslöshet/utrikes födda		1,07 (0,004)			
Kvoten mellan lediga arbeten och arbetslöshet/inrikesfödda		1,01 (0,007)			
År sedan invandring/flyktingar/icke-flyktingar					
<i>(icke-flyktingar med 16-28 år i landet som referens)</i>					
1-5 år/flykting				57,25 (0,053)	
6-15 år/flykting				6,85 (0,053)	
16-28 år/flykting				2,01 (0,051)	
1-5 år/icke-flykting				14,66 (0,052)	
6-15 år/icke-flykting				4,02 (0,053)	
Utbildning					
<i>(grundskola som referens)</i>					
Gymnasieutbildning			0,84 (0,025)	0,79 (0,025)	
Universitetsutbildning			0,47 (0,029)	0,46 (0,031)	
Uppgift saknas			0,53 (0,036)	0,56 (0,037)	
Familjetyp					
<i>(ensamstående kvinna som ref)</i>					
Ensamst man utan barn				1,31 (0,033)	1,23 (0,033)
Ensamst kvinna med ettbarn				1,95 (0,054)	1,94 (0,054)
Ensamst kvinna med två barn				2,64 (0,064)	2,59 (0,064)
Ensamst kvinna med >2 barn				3,90 (0,900)	3,77 (0,089)
Ensamst man med barn				2,52 (0,081)	2,51 (0,080)
Sammanboende par utan barn				0,64 (0,042)	0,65 (0,041)
Sammanboende par med ett barn				1,04 (0,041)	1,02 (0,041)
Sammanboende par med två barn				1,25 (0,039)	1,19 (0,039)
Sammanboende par med >2 barn				2,80 (0,042)	2,69 (0,041)
Uppgift saknas				3,43 (0,088)	0,19 (0,072)

**År sedan invandring/flyktingar alt
icke-flyktingar/utbildningsnivå**

(> 16 år i landet/icke-

flykting/universitetsutb som ref)

1-5 år/flykting/grundskola					42,70 (0,082)
1-5 år/flykting/gymnasium					49,82 (0,073)
1-5 år/flykting/universitet					34,40 (0,075)
6-15 år/flykting/grundskola					7,90 (0,074)
6-15 år/flykting/gymnasium					5,26 (0,072)
6-15 år/flykting/universitet					3,67 (0,082)
>16 år/flykting7grundskola					1,56 (0,175)
>16 år/flykting7gymnasium					1,06 (0,174)
>16 år/flykting/universitet					0,93 (0,202)
1-5 år/icke-flykting/grundskola					17,65 (0,074)
1-5 år/icke-flykting/gymnasium					14,19 (0,072)
1-5 år/icke-flykting/universitet					7,12 (0,073)
6-15 år/icke-flykting/grundskola					4,88 (0,072)
6-15 år/icke-flykting/gymnasium					2,97 (0,075)
6-15 år/icke-flykting/universitet					1,70 (0,095)
>16 år/icke-flykting/grundskola					1,05 (0,085)
>16 år/icke-flykting/gymnasium					0,98 (0,081)
Uppgift saknas					10,23 (0,062)
N	126 946	126 946	74 625	74 625	74 625
-2 LOG L	91847,648	90122,564	63458,939	60311,738	61193,188

Fet stil indikerar att oddskvoten signifikant skiljer sig från referenskategoriin på minst 1% nivån.

duella faktorer än födelse-region. När hänsyn tas till faktorer som civilstånd, bostadsort och arbetsmarknadssituationen blir det uppenbart att ett socialbidragsmottagande delvis är relaterat till dessa faktorer. De utrikes födda är över-representerade bland de som har dessa karakteristika. Framför allt finner vi högre oddskvoter bland personer som är skilda samt bland änkor/änklingar. Dessutom visar modellen att bostadsorten påverkar risken att bli socialbidragsmottagare. Modellen visar en något högre risk för andra bostadsorter än för större städer. Modellen avslöjar också att de utrikes födda har en större känslighet i relation till förändringar på den regionala arbetsmarknaden.

I modell tre finner vi att det är de invandrare som har kortast vistelsetid i landet som löper störst risk för att bli socialbidragsmottagare. Detta är ett förväntat resultat och vi kan tänka oss ett flertal förklaringar. Framför allt är det en hög arbetslöshet och en låg förvärvsfrekvens som påverkar det höga socialbidragstagandet för dessa grupper. En instabil arbetsmarknadssituation medför att många av dessa invandrare inte har samma tillgång till det sociala försäkringssystemet som övriga grupper. Dessutom är det institutionella regelverket utformat så att nykomna invandrare erbjuds socialbidrag under en introduktionsperiod. Resultaten från dessa analyser visar tydligt att risken för att bli socialbidragsmottagare är negativt korrelerad med antal år invandraren har levt i landet. Oddskvoten visar att det är cirka 30 gånger högre risk för en nyanländ invand-

rare att bli socialbidragstagare än för en motsvarande person som har bott i landet i mer än 28 år. Men denna risk minskar. För en invandrare som har bott i landet i 6 till 15 år är oddskvoten cirka sju gånger högre än för en person som bott i Sverige i minst 28 år.

Vi kan anta att skälet för migrationen påverkar integrationen. Om migrationen är självald har den ofta föregåtts av lång beslutsprocess där fördelarna har uppvägt nackdelarna. För en flykting är beslutsprocessen oftast en helt annan. Oddskvoterna i modell fyra visar intressanta resultat. Beräkningarna avslöjar att en person som har invandrat till Sverige från ett flyktingland löper en mycket hög risk att bli socialbidragstagare under de första fem åren i landet. En flykting löper så mycket som 57 gånger högre risk att bli socialbidragstagare än en "icke-flykting" som bott i landet mer än 28 år. Även "icke-flyktingar" löper en mycket hög risk att bli socialbidragstagare under de första åren i Sverige jämfört med en invandrare som bott länge i Sverige. I modellen finner vi att oddskvoten är 15 gånger högre för en "icke-flykting" att bli socialbidragstagare i jämförelse med en person som bott i landet i mer än 28 år. Men denna överrisk minskar efter ett antal års vistelse i landet. Detta gäller både för invandrare som kommit till landet från typiska flyktingländer och för övriga invandrare. Oddskvoterna i modellen visar att ju längre tid i landet desto mindre är effekten av varierande migrationskäl. Efter en period av 6 till 15 år i Sverige finner vi att oddskvoterna för flyktingar och övriga invandrare är 7 respektive 4. Flyktingar har även efter 16 års vistelsetid i landet fortfarande en något högre risk att bli socialbidragstagare. Men oddskvoten visar att överrisken har minskat till 2.

Slutligen ger oss modell fem ytterligare kunskap. Här kan vi se på vilket sätt som utbildningsnivån samspelar med vistelsetid såväl som med migrationskäl. Flyktingar som kommer till Sverige löper en extremt stor risk att bli socialbidragstagare under de första fem åren i landet oavsett utbildningsnivå. Vi finner, då hänsyn tas till utbildningsnivån, att risken för flyktingar är cirka två till fem gånger högre än för andra invandrare. Ett intressant resultat är att efter fem år försvinner dessa skillnader mellan de två grupperna. Risken att bli socialbidragstagare minskar tydligt i takt med att vistelsetiden i landet ökar. Detta gäller för flyktingar och för andra invandrare, oavsett utbildningsnivå. Efter en period på 16 år eller mer i landet jämnas risken ut mellan de olika grupperna och risken för att bli socialbidragstagare är i stort sett densamma. Oddskvoten för flyktingar och andra invandrare är cirka ett, oavsett utbildningsnivå. Undantag

utgörs av flyktingar med grundskoleutbildning som även efter 16 år i landet löper en något högre risk än övriga. Efter ett antal år i landet finner vi emellertid att utbildningsnivån inte påverkar risken för att bli socialbidragstagare. I ett längre tidsperspektiv talar det för att invandrades risk att bli socialbidragstagare generellt sett varken påverkas av utbildningsnivå eller av skäl till invandring.

De skattade modellerna visar en negativ relation mellan ålder och socialbidragstagande. Dessutom visar modellerna att hushållssammansättningen är en viktig faktor. När det gäller invandrare kan vi fastslå att risken att bli mottagare av socialbidrag ökar för hushåll som innefattar barn. Risken är störst för hushåll som består av ensamstående med minderåriga barn.

Det blir bättre med tiden

Det är inte alldeles enkelt att tolka oddskvoterna i den logistiska regressionen. Mer illustrativt blir det om man beräknar sannolikheter.²¹ I tabell 4 använder vi koefficienterna i den logistiska regressionen, villkorat med värdena för de förklarande variablerna, för beräkningen av sannolikheten för olika typfall av individer²². För att illustrera hur sannolikheten varierar väljer vi här ett typfall en 40-årig ensamstående kvinna, boende i storstad med en arbetslöshetsnivå på 8 procent.

I tabell 4 ser vi tydligt att utbildningsnivån påverkar sannolikheten att bli mottagare av socialbidrag för den svenskfödda kvinnan. En hög utbildning minskar sannolikheten att bli socialbidragstagare. För den utrikes födda kvinnan visar sig utbildningsnivån spela en mindre roll. Dessutom skiljer sig effekten av utbildningsnivån mellan olika grupper av invandrare. Framför allt visar resultaten att en hög utbildningsnivå minskar risken att bli socialbidragstagare. Man kan anta att utbildning innebär att personerna får tillgång till större antal lediga arbeten.

De beräknade sannolikheterna pekar mot att risken att bli socialbidragstagare varierar kraftigt mellan olika invandrarkohorter. I tabellen kan vi utläsa att en hög utbildningsnivå spelar en stor roll under de första fem åren i landet för framför allt invandrare som kommer från Norden och från andra västeuropeiska länder. Troligtvis finner invandrare från dessa områden det enklare att använda sina utländska utbildningar även i Sverige vilket ger dem en bättre utgångspunkt i det nya landet. Men de beräknade sannolikheterna visar att efter de förs-

ta fem åren i landet så minskar risken kraftigt att bli socialbidragstagare även för övriga invandrargrupper. Efter en period av 6 till 15 år i landet har risken att bli socialbidragstagare utjämnats mellan de infödda och invandrare från Norden och övriga Västeuropa. För övriga invandrare krävs ytterligare vistelse-tid för att uppnå samma sannolikhet som den infödda befolkningen. Invandrare från Sydeuropa, Mellanöstern och "den övriga världen" blir först efter en tjugoo-års period jämställda med de infödda. För dessa grupper tycks utbildningsnivån ha mindre betydelse i början av vistelsetiden i landet. Efter ett antal år i landet visar sig dock utbildning vara en positiv faktor som minskar risken att bli soci-albidragstagare även för dessa invandrare. Men också för lågt utbildade invandrare minskar risken att bli socialbidragstagare när de har varit i lan-det under en mycket lång tid. Med andra ord framgår tydligt att antal år i lan-

Tabell 4: Sannolikheten att uppbära socialbidrag 1995 för en 40-årig kvinna, boende i storstad med en arbetslöshet på 8%.

(se koefficienter i appendix 1)

År i landet	grundskola	gymnasium	högskola
Sverige	8	5	1
Norden			
0-5 år	24	21	13
6-15 år	9	6	4
16-27 år	3	3	1
Västeuropa			
0-5 år	14	12	7
6-15 år	4	3	2
16-27 år	2	1	1
Östeuropa			
0-5 år	32	38	33
6-15 år	8	6	5
16-27 år	3	3	3
Sydeuropa			
0-5 år	68	73	69
6-15 år	24	17	13
16-27 år	10	9	5
Mellanöstern			
0-5 år	67	72	68
6-15 år	29	23	17
16-27 år	13	11	12
Övriga världen			
0-5 år	55	62	57
6-15 år	20	15	12
16-27 år	9	7	8

det är en central faktor för att förklara invandrares socialbidragsmottagande.

90-talets invandrare drabbas hårdast

Till sist ställer vi oss frågan om sannolikheten att bli socialbidragsmottagare har förändrats över tid. Vi väljer här att göra skattningar för åren 1983 och 1995 d v s datamaterialets start- och slutår. Vi kan därmed analysera vilka förändringar som skett över denna trettonårsperiod. Vistelsetiden i det nya landet har en avgörande betydelse för risken att bli socialbidragsmottagare. Vi vill nu undersöka hur dess inverkan har förändrats över tid.

För att illustrera detta beräknar vi sannolikheten för en ensamstående person i olika åldersgrupper, boende i en storstad med en given arbetslöshetsnivå. Vi väl-

Tabell 5: Sannolikheten att motta socialbidrag för olika invandringskohorter för en ogift person i olika åldrar, boende i storstad med arbetslöshet på 8%. (se koefficienter i appendix 2)

Ålder	20 år		40 år		60 år	
	1983	1995	1983	1995	1983	1995
0-5 år i landet	33	42	20	33	10	25
5-15 år i landet	21	15	11	11	6	8
16-27 år i landet	14	6	7	5	4	3
> 28 år i landet		2		2		1

jer här 1995 års arbetslöshetsandel vilken var 8 procent. För att förenkla jämförelsen väljer vi även en arbetslöshetsnivå på 8 procent för år 1983.

I tabell 5 kan vi se att sannolikheten för att bli socialbidragsmottagare varierar för olika åldrar. En tjugoförårig person löper större risk att bli socialbidragsmottagare än en motsvarande äldre person. Troligtvis förklaras detta av att unga människor möter större svårigheter när de försöker få fotfäste på arbetsmarknaden. Då de inte heller har samma tillgång till det övriga socialförsäkringssystemet hänvisas de oftare till en socialbidragsförsörjning. Det framkommer i tabellen att det är de nyligen anlända invandrarna som i högre grad hänvisas till socialbidragsförsörjning. Men framför allt visar resultaten att sannolikheten för att bli socialbidragsmottagare vid en given arbetslöshetsnivå är mycket högre för nyanlända 1995 än 1983. Detta tycks gälla oavsett ålder. Vi ser att sannolikheten för att bli socialbidragsmottagare varierar mellan 25-42 procent beroende på åldern för nyanlända invandrare år 1995. Dock finner vi inte att ökningen av risken för ett socialbidragsmottagande generellt gäller hela invandrapopulationen. Vi finner alltså inga indikationer på att invandrare som har bott i Sverige under en längre tid har drabbats av en ökad risk att bli socialbidragsmottagare. Dessa

resultat stämmer väl överens med Arslanogullaris (2000) analyser av socialbidrag. Hans studie visar att det inte finns någon ökad benägenhet att bli socialbidragsmottagare under perioden 1990 till 1995. Ökningen av socialbidraget kan istället förklaras av en minskning av inkomster och andra tillgångar bland befolkningen. Detta talar för att arbetslösheten drabbar nyanlända invandrare i en högre grad än övriga vilket resulterar i ett betydligt högre socialbidragsmottagande.

Summering och konklusioner

I denna artikel har socialbidragsmottagandet bland svenskfödda och utrikes födda analyserats.

Analyserna baseras på ett stort datamaterial, s k SWIP-data. Det består av en procent av den svenskfödda befolkningen och tio procent av den utrikes födda befolkningen under åren 1983-1995. Ambitionen är att undersöka vad som leder till att de utrikes födda är överrepresenterade bland de som mottar socialbidrag.

Resultaten visar att invandrare löper större risk att bli socialbidragsmottagare även då vi kontrollerar för faktorer som ålder, hushållssammansättning, bostadsort samt arbetsmarknadssituation. Men det finns en stor variation i socialbidragsmottagande mellan de olika invandragrupperna. För vissa grupper är socialbidragstagandet lägre än för svenskfödda. Detta gäller framför allt invandrare från Norden och från övriga Västeuropa. Invandrare från Mellanöstern och Sydeuropa löper en betydligt större risk att bli mottagare av socialbidrag. Å andra sidan är detta grupper som har den kortaste vistelsetiden i landet. Eftersom introduktionsprogrammen är utformade så att socialbidrag utbetalas som försörjningsstöd för flyktingar och andra invandrare är detta resultat knappast förvånande.

Mer intressant är att undersöka vad som händer med socialbidragstagandet efter introduktionsperioden. I den här studien undersöks med andra ord i vilken takt den ekonomiska assimileringen sker, d v s när invandrades socialbidragsmottagande närmar sig den infödda befolkningens nivå. Vi finner här, i motsats till forskningen från USA, Kanada och Tyskland, en otvetydig och generell ekonomisk assimilering. Resultaten från denna studie visar tydligt att socialbidragsmottagandet minskar ju längre tid invandraren vistas i landet. Detta resultat stämmer väl överens med tidigare svensk forskning på området (Hansen & Löfström 1999, Hammarstedt 2001). Risken minskar med tiden att bli social-

bidragsmottagare oavsett utbildningsnivå och migrationskäl. För många invandrare tar det lång tid att bli självförsörjande. För vissa invandrargrupper tar det två decennier innan socialbidragsmottagandet kan jämföras med vad som gäller en infödd person. Invandrare från Sydeuropa, Mellanöstern och den s k resten av världen är särskilt utsatta. Dessa invandrargrupper lever under otrygga ekonomiska levnadsomständigheter under en mycket lång tid.

Betydelsen av socialbidraget som försörjningskälla är större för den utrikes födda befolkningen än för svenskfödda. Invandrarnas svaga position på arbetsmarknaden samt det förhållandet att de i lägre grad än övriga omfattas av socialförsäkringssystem är delvis förklaring till ett högt socialbidragsmottagande. Eftersom det krävs ett arbete för att få tillgång till flera socialpolitiska förmåner hamnar allt fler invandrare utanför det generella välfärdssystemet. Denna studie visar att andelen utrikes födda socialbidragstagare, som varken har löneinkomster eller tillgång till arbetslöshetsunderstöd, ökar i förhållande till de infödda under perioden 1983-1995. Men de utrikes födda löper inte bara en större risk att bli socialbidragsmottagare. Deras socialbidrag utgör en större andel av den totala inkomsten jämfört med vad som är fallet för den infödda befolkningen.

De som har invandrat till Sverige under senare tid har mött de största svårigheterna att hitta en egen försörjning. Trots att socialbidragsmottagandet har ökat dramatiskt bland de utrikes födda finner vi ingen generell försämring för samtliga invandrargrupper. Sannolikheten att bli socialbidragsmottagare har minskat för de flesta invandrargrupper. Ökningen av socialbidraget kan nästan helt tillskrivas de grupper som invandrat under senare år. De nyanlända invandrargrupperna har drabbats hårt av arbetslösheten. Bland nyanlända finns en betydligt större sannolikhet att bli socialbidragsmottagare 1995 i jämförelse med 1983.

Slutligen är det viktigt att uppmärksamma de nyanlända invandrarnas socialbidragsmottagande relativt den infödda befolkningens men också relativt tidigare invandrargruppers. Här framkommer att nyanländas situation skiljer sig från tidigare invandrargrupper. Det blir därför viktigt att följa dessa gruppers integration i landet. Ett högt eller ett ökat socialbidragsmottagande för vissa grupper kan vara ett sätt att identifiera nya sociala och ekonomiska klyftor i befolkningen. Socialbidraget kan ses som en indikator på om det svenska välfärdsstaten lyckas skapa trygga levnadsförhållanden för alla. Ur ett fördelningspolitiskt perspektiv är det angeläget att bevaka socialbidragsutvecklingen.

Eftersom nyanlända invandrargrupper tenderar att hamna i mer eller mindre

marginella positioner, både vad gäller arbetsmarknaden och välfärdsstatens trygghetssystem är det viktigt med fortsatt forskning på området. Människors möjligheter till en egen försörjning handlar i grunden om makt, fördelning och rättvisa i samhället.

Noter

*) Jag tackar Björn Gustafsson för värdefulla kommentarer.

***) Denna artikel är grundad på forskning finansierad av Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).

¹ Fasta priser, 1998-års penningvärde.

² Socialbidragens expansion var generellt sett som kraftigast till och med 1994 varefter ökningstakten minskat något och övergått till en nedgång efter 1997. Tiden efter 1995 kännetecknas av en viss minskning även när det gäller de utländska hushållens andel av bidragshushållen och av kostnaderna.

³ Socialbidraget används sedan 1985 som försörjningsstöd under en introduktionsperiod för nyanlända invandrare. Under introduktionsperioden, som till största delen består av svenskundervisning, kan även s.k. introduktionsbidrag utbetalas. Detta bidrag infördes 1993 och gav kommunerna en större möjlighet att påverka utformningen av bidraget än vad socialbidraget innebar. I de fall som kommuner har infört introduktionsersättning redovisas detta som socialbidragsutbetalningar i denna studie. (Asylsökande personer ingår inte i denna undersökning.)

⁴ Datamaterialet innehåller förutom personuppgifter, ursprungsland, migrationsår och medborgarskap även uppgifter om inkomster och transfereringar. Datamaterialet har kompletterats med uppgifter från Arbetsmarknadsstyrelsen angående arbetssökande samt tillgång på lediga platser i respektive A-region.

⁵ Invandraren får ansöka om svenskt medborgarskap efter fyra alternativt fem år i Sverige beroende på vilka grunder bosättningstillstånd har beviljats. Ungefär 50 procent av samtliga invandrare erhåller svenskt medborgarskap. Man kan anta att personer med svenskt medborgarskap har en bättre socioekonomisk situation än de som inte har hunnit kvalificera sig för ett svenskt medborgarskap. Analyser som utgår från medborgarskapet försvåras dessutom av att viljan till att byta medborgarskap skiftar bland olika grupper av invandrare.

⁶ I studier av invandrades inkomstnivå talar man ofta om inkomstassimilering. Med det menas vanligen att invandrades inkomster skall närma sig den infödda befolkningens nivå.

⁷ I Büchels et al. undersökningspopulation ingår flyktingar, asylsökande och invandrare med tyskt ursprung.

⁸ Enligt Edin et al (2000) är det risk för att assimileringprocessen överskattas om man bortser från emigrationsfaktorn. Enligt författarna har emigrationseffekten minst effekt för invandrare från icke-OECD länder medan det finns risk för en 90 procentig överskattning av den ekonomiska assimileringen för invandrare från Norden och från OECD länderna.

⁹ Datamaterialet tillåter endast en smal definition av hushåll, d v s hushållen bildas utefter taxeringsuppgifter vilket innebär att en hushållsenhet är ensamstående, gifta par eller sammanboende med minderåriga barn. Det innebär att sammanboende utan minderåriga barn betraktas som två enskilda hushåll. Förändringar av hushållssammansättningen under ett enskilt år beaktas ej.

¹⁰ Den offentliga socialbidragsstatistiken utgår nästan uteslutande från individernas medborgarskap. Genom att istället utgå från personernas födelseland kan assimilationsprocessen studeras. I den offentliga statistiken redovisas först från och med 1999 uppgifter om utrikes född.

¹¹ Norden (Danmark, Finland, Norge)

Västeuropa m fl (Tyskland, Schweiz, Österrike, Frankrike, Belgien, Holland, USA, Kanada, Australien, Nya Zeeland)

Östeuropa (Polen, Ungern, Albanien, Bulgarien, Rumänien, Tjeckoslovakien, Sovjet inklusive de baltiska staterna)

Sydeuropa (Grekland, Jugoslavien, Bosnien-Hercegovina, Andorra, Malta, Portugal, San Marino, Spanien, Vatikanstaten)

Mellanöstern och Nordafrika (Algeriet, Egypten, Djibouti, Libyen, Marocko, Tunisien, Förenade arabemiraten, Jemen, Jordanien, Kuwait, Libanon, Oman, Qatar, Saudi Arabien, Sydjemen, Syrien, Irak, Iran, Turkiet)

Övriga världen (Etiopien, Sub-Sahara, Latinamerika, Övriga Asien, Oceanien, statslösa)

¹² *Flyktingland* (Grekland, Polen, Ungern, Östeuropa, Etiopien, Chile, Irak, Iran, Turkiet, Sovjet, Bosnien-Hercegovina, Somalia, Eritrea)

Icke flyktingland (Danmark, Finland, Norge, Jugoslavien, Tyskland, Sydeuropa, Västeuropa, Arabländerna, Sub-Sahara, Latinamerika, Kanada, Australien, Nya Zeeland, Övriga Asien, Oceanien)

I denna undersökning kategoriseras länderna som flyktingländer- respektive icke flyktingländer. Invandringen till Sverige har under de senaste decennierna förutom en flyktinginvandring även bestått av en relativ stor andel anhöriginvandring. Men även en anhöriginvandring från traditionella flyktingländer bedöms oftast ha genererats av flyktinskäl vilket motiverar valet av kategorisering av länderna. Grekland och Turkiet är exempel på länder där det är oklart vad som är orsak till individernas migration. Båda dessa länder behandlas här som flyktingproducerande länder. Det innebär att kategoriseringen kan innehålla ett visst mått av godtycke. Det är dock relativt få länder från vilka det, under samma tidsperiod, har skett både en arbetskrafts- och en flyktinginvandring till Sverige.

¹³ I de fall hushållen består av personer med olika ursprungsländer har mannens födelseland beslutats vara avgörande.

¹⁴ Det finns 70 A-regioner, d.v.s. arbetsmarknadsregioner, i Sverige.

¹⁵ Variabler som ålder, tid i landet, migrationsorsak samt utbildning baseras på urvalspersonen i hushållet.

¹⁶ I figuren ser vi tydligt att det 1993 infaller en lågkonjunktur med extra hög arbetslöshet vilket direkt ger en påverkan på invandrargruppernas socialbidragsmottagande. Framför allt ser vi att lågkonjunkturen påverkar de invandrargrupper som har kortast vistelsetid i landet, d v s -83 och -88 års invandrare vars socialbidragsmottagande ökar kraftigt i samband med lågkonjunkturen.

¹⁷ Gustafsson visar i sin studie bl a att utländska medborgare vid arbetslöshet löper en större risk att bli socialbidragstagare än svenska medborgare. De utländska medborgarna har i lägre grad tillgång till t ex arbetslöshetsersättning.

¹⁸ Invandrare är en av de grupper som drabbats hårdast av arbetslösheten under 90-talet. Under 1997 var arbetslösheten för de invandrare som invandrat innan 1995 16,7 procent. Arbetslösheten varierar mellan olika invandrargrupper beroende på både ursprungsregion och invandringår. Till exempel var arbetslösheten 33 procent för de icke europeiska invandrarna som invandrat till Sverige 1990-1994.

¹⁹ Det bör observeras att det är förekomsten av socialbidrag som studeras här, d v s inte volymen av socialbidrag.

²⁰ Oddskvoten visar inverkan av en viss faktor, ostört av annat som kan inverka. När en grupp har en oddskvot som är större än ett så har den gruppen en överrisk, jämfört med en motsvarande grupp som har oddskvoten ett. Ju högre oddskvoten är desto större är överrisken. En oddskvot som är mindre än ett innebär således en underrisk.

²¹ $\exp(x\beta)/1 + \exp(x\beta)$

²² Se bilaga 1 för modellspecifikation.

Referenser

- Aguilar, R. & Gustafsson, B. (1994) "Immigrants in Sweden's Labour Market during the 1980s", *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 3: 139-147
- Andersson, R. & Molina, I. (1996) "Etnisk boendesegregation i teori och praktik," i; *Vägar in i Sverige* SOU 1998:55, Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet
- Arai, M. & Schröder, L. (1996) "Etableringshinder för invandrad arbetskraft på den svenska arbetsmarknaden," i: *Vägar in i Sverige* SOU 1996:55, Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet
- Arai, M., Regnér, H., Schröder, L. (1999) *Är arbetsmarknaden öppen för alla?* Bilaga 6 till Långtidsutredningen 1999, Stockholm: Fritzes
- Arai, M., Schröder, L. och Vilhelmsson, R. (2000) *En svartvit arbetsmarknad – en ESO-rapport om vägen från skola till arbete*, Ds 2000:47, Finansdepartementet, Stockholm; Fritzes
- Arslanogullari, S. (2000) *Household Adjustment to Unemployment*, Uppsala University, Department of Economics, Dissertation no 49
- Baker, M. & Benjamin, D. (1995) "The Receipt of Transfer Payments by Immigrants to Canada", *The Journal of Human Resources* Vol. XXX (4): 650-676
- Bean, F., Van Hook, J., & Glick, J (1997) "Country of Origin, Type of Public Assistance, and Patterns of Welfare Reciprocity among U.S Immigrants and Natives", *Social Science Quarterly* 78 (2): 432-51
- Borjas, G. (1985) Assimilation, Changes in Cohort Quality and the Earnings of Immigrants. *Journal of Labour Economics* 3: 463-489
- Borjas, G. (1987) "Self selection and the earnings of immigrants". *American Economic Review* 77: 531-553
- Borjas, G. & Hilton, L. (1996) "Immigration and the Welfare State: Immigrant Participation in Means-Tested Entitlement Programs", *Quarterly Journal of Economics* 111 (2): 575-603
- Borjas, G. & Trejo, S. (1991) "Immigrant Participation in the Welfare System", *Industrial and Labor Review*, Vol. 44: 195-211
- Borjas, G. & Trejo, S. (1993) "National Origin and Immigrant Welfare Reciprocity," *Journal of Public Economics* 50 (3): 325-344
- Brandon, P. & Tausky, C. (2000) "Public Assistance Receipt across Immigrant Generations", *Social Science Research*, 29: 208-222

- Broomé, P. et al. (1996) *Varför sitter brassen på bänken? Eller varför har invandrarna så svårt att få jobb?* Stockholm: SNS förlag
- Büchel, F., Frick, J. & Voges, W. (1997) "Der Sozialhilfebezug von Zuwanderern in Westdeutschland", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 49 (2): 272-292
- Chiswick, B. (1978) "The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-Born Men". *Journal of Political Economy* vol 86, no (5): 897-921
- Edin, P.-A., Lalonde, R. & Åslund, O. (2000) "Emigration of immigrants and measures of immigrant assimilation: Evidence from Sweden", *Swedish Economic Policy Review* 7: 163-204
- Ekberg, J. (1990) *Invandrarna på arbetsmarknaden*. Ds 1990: 35, Stockholm, Allmänna fölaget
- Ekberg, J. (1993) *Sysselsättning och arbetsmarknadskarriär bland invandrare. Rapport till Invandrar- och flyktingkommittén*, Kulturdepartementet, Stockholm
- Ekberg, J. (1994) "Är invandrarna fattiga" *Ekonomisk Debatt*, 22: 169-177
- Ekberg, J. & Andersson, L. (1995) *Invandring, sysselsättning och ekonomiska effekter*, Ds 1995: 68 ESO, Finansdepartementet, Stockholm
- Ekberg, J. & Gustafsson, B. (1995) *Invandrare på arbetsmarknaden*, Stockholm, SNS-förlag
- Finansdepartementet (2000) *Fördelningspolitisk redogörelse*, Särtryck ur 2000 års ekonomiska vårproposition, Regeringskansliet
- Franzén, E. (1997) "Socialbidrag och invandrare", *Socialvetenskaplig tidskrift* 4: 279-304
- Gustafsson, B. (1984) "Macroeconomic Performance, Old Age Security and the Rate of Social Assistance Recipients in Sweden", *European Economic Review*, 26: 319-338
- Gustafsson, B., Zamanian, M. & Aguilar, R. (1990) *Invandring och försörjning*, Göteborg: Daidalos
- Gustafsson, B. (1997) "Invandrarnas försörjning", i *Mångfald och ursprung*, Statens Invandrarverk
- Gustafsson, B. (1998) "From the employment office to the social welfare office: social assistance reciprocity among first-time unemployed in Sweden", *European Journal of Social Work*, Vol.1 (2): 203-220 1998
- Hammarstedt, M (2001) "Disposable income differences between immigrants

- and natives in Sweden”, *International Journal of Social Welfare*, 10 (2): pp 117-126
- Hammarstedt, M. (2001) *Making a Living in a New Country*, Växjö: Växjö University Press, No 9/2001 Economics
- Hansen, J. & Lofstrom, M. (1999) *Immigrant Assimilation and Welfare Participation: Do Immigrants Assimilate Into or Out-of Welfare?*, IZA Discussion paper no 100
- Jensen, L. (1988) “Patterns of Immigration and Public Assistance Utilization, 1970-1980”, *International Migration Review* Vol. XXII: 51-83
- le Grand, C. & Szulkin, R. (1999) “Invandrarnas löner i Sverige. Betydelsen av vistelsetid, invandrarland och svensk skolgång”, *Arbetsmarknad & Arbetsliv* 5: 89-110
- Leisering, L. & Leibfried, S. (1999) *Time and Poverty in Western Welfare States*, Cambridge: Cambridge University Press
- Marklund, S. & Svallfors, S. (1987) *Dual Welfare: Segmentation and Work Enforcement in the Swedish Welfare System*. Research Reports No 94. Department of Sociology, University of Umeå
- Marklund, S. (1997) “Svensk socialpolitik i förändring”, i: *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975-1995*, Statistiska centralbyrån, Rapport 91
- Riphahn, R. (1999) Immigrant Participation in Social Assistance Programs: Evidence from German Guestworkers, *IZA Discussion Paper* no 15
- Rooth, D-O. (1999) *Refugee Immigrants in Sweden. Educational Investments and Labour market Integration*, Lund University, Lund economic Studies, no 84
- Salonen, T. (1993) *Margins of welfare*, Hällestad; Hällestads Press
- Salonen, T. (1997) *Övervältringar från socialförsäkringar till socialbidrag*, Meddelanden från socialhögskolan 1997:8, Lund: Lunds Universitet
- Scott, K. (1999) *The Immigrant Experience, Changing Employment and Income Patterns in Sweden, 1979-1990*. Lund: Lund Studies in Economic History 9, Lund University Press
- Socialstyrelsen (1994) *Social rapport 1994*. SoS rapport 1994:10. Stockholm
- Socialstyrelsen (1995) *Socialbidragstagare och socialbidragets utveckling*, Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 1995:4
- Socialstyrelsen (1997) *Social rapport 1997*. SoS rapport 1997:14. Stockholm
- Socialstyrelsen (1999) *Socialbidrag 1998*. Socialtjänst 1999:5. Stockholm
- SOU 2000:3, *Välfärd vid vägskäl*, Delbetänkande: Kommittén för Välfärdsbokslut, Stockholm: Fritzes

Abstract*Immigrants on social assistance: experiences from Sweden*

In this study differences in social assistance reciprocity in Sweden between foreign born and Swedish born are analysed for the period of 1983-1995, using a large data set, consisting of two random samples from the total population; 1 percent of the native population and 10 percent of foreign born. Both the numbers of recipients of social assistance and immigration increased in Sweden in the 1990s. We find that the number of recipients of social assistance varies dramatically between groups of immigrants of different origins. The overrepresentation for immigrants can not be explained by observable socio-economic characteristics. However, using a logit multivariate model, we find that the utilisation of social assistance decreases with time spent in Sweden – irrespective of level of education and reasons for migrating. But the pace of economic assimilation is slow. For some immigrant groups it takes two decades until their social assistance reciprocity is equivalent to that of a Swedish born person. Analysing the years 1983 and 1995 we find that the increase in social assistance reciprocity almost exclusively can be ascribed to recently immigrated groups.

Keywords: social assistance, immigrants, assimilation

Appendix 1. Modell koefficienter. Beroende variabel; socialbidragsmottagandet 1995.
(standardavvikelse inom parantes)

Variabler		
Intercept	-1.9387	(0,1362)
Ålder	-0.0126	(0,0008)
Födelseland		
<i>(Sverige som referens)</i>		
Norden	-1.4607	(0,1622)
Västeuropa	-2.1399	(0,1675)
Östeuropa	-1.7803	(0,1630)
Sydeuropa	-0.2874	(0,1615)
Mellanöstern	-0.3373	(0,1608)
Övriga världen	-0.8105	(0,1605)
Region		
<i>(storstad som referens)</i>		
Mellan region	-0.0333	(0,0218)
Skogslän region	0.0137	(0,0333)
Kvoten mellan lediga arbeten och arbetslöshet/utrikes födda	0.0645	(0,0046)
Kvoten mellan lediga arbeten och arbetslöshet/inrikesfödda	0.0101	(0,0078)
Familjetyp		
<i>(ensamstående kvinna som ref)</i>		
Ensamst man utan barn	0.1093	(0,0287)
Ensamst kvinna med ettbarn	0.7425	(0,0460)
Ensamst kvinna med två barn	0.8989	(0,0555)
Ensamst kvinna med >2 barn	1.2088	(0,0805)
Ensamst man med barn	0.6493	(0,0742)
Sammanboende par utan barn	-0.7596	(0,0384)
Sammanboende par med ett barn	-0.3027	(0,0380)
Sammanboende par med två barn	-0.2267	(0,0358)
Sammanboende par med >2 barn	0.4932	(0,0380)
Uppgift saknas	-1.9211	(0,0750)
Antal år i Sverige/flykting alt icke-flykting/utbildningsnivå		
<i>(Inrikes född med grundskola som referens)</i>		
Inrikes född/gymnasium	-0.487	(0,0408)
Inrikes född/universitet	-1.6147	(0,0686)
1-5 år/flykting/grundskola	2.9594	(0,0892)
1-5 år/flykting/gymnasium	3.2111	(0,0801)
1-5 år/flykting/universitet	3.0214	(0,0834)
6-15 år/flykting/grundskola	1.3511	(0,0823)
6-15 år/flykting/gymnasium	1.0361	(0,0798)
6-15 år/flykting/universitet	0.7189	(0,0906)
>16 år/flykting7grundskola	0.3925	(0,1709)
>16 år/flykting7gymnasium	0.2207	(0,1705)
>16 år/flykting/universitet	0.3512	(0,1979)
1-5 år/icke-flykting/grundskola	2.2535	(0,0820)
1-5 år/icke-flykting/gymnasium	2.091	(0,0796)
1-5 år/icke-flykting/universitet	1.5341	(0,0808)
6-15 år/icke-flykting/grundskola	1.0796	(0,0797)
6-15 år/icke-flykting/gymnasium	0.6733	(0,0818)
6-15 år/icke-flykting/universitet	0.3109	(0,1019)
>16 år/icke-flykting/grundskola	0.0204	(0,0898)
>16 år/icke-flykting/gymnasium	-0.0573	(0,0858)
>16 år/icke-flykting/universitet	-0.7721	(0,1376)
Uppgift saknas	1.8186	(0,0695)
N	126 946	
-2 LOG L	79346.029	

Fet stil indikerar att koefficienten signifikant skiljer sig från referenskategorierna på minst 1% nivå.

Appendix 2. Modell koefficienter. Beroende variabel; socialbidragmottagande 1983 och 1995. (standardavvikelse inom parantes)

Variabler	Koefficienter	
	1983	1995
År		
Intercept	-1.2992 (0.0768)	-3.5570 (0.0934)
Ålder	-0.0338 (0.0015)	-0.0189 (0.0010)
Civilstånd (ogift som referens)		
Gift	-0.2341 (0.0348)	0.3417 (0.0260)
Skild	0.8123 (0.0432)	0.6717 (0.0356)
Änka/änkling	0.2752 (0.1145)	0.7111 (0.0870)
Sammanboende		-0.3076 (0.0841)
Uppgift saknas	-2.1752 (0.1553)	1.0915 (0.0786)
År i landet (> 28 år som referens)		
0-5 år	1.1435 (0.0385)	3.2117 (0.0484)
6-15 år	0.5082 (0.0359)	1.8267 (0.0489)
16-27 år		0.8992 (0.0508)
Region (storstad som referens)		
Mellan region	0.0320 (0.0351)	0.1888 (0.0231)
Skogslän region	-0.3167 (0.628)	-0.0011 (0.0369)
Kvoten mellan lediga arbeten och arbetslöshet/utrikes födda	0.0165 (0.008)	0.0519 (0.0044)
N	54 341	74 560
-2 LOG L	36062.577	64002.906

Fet stil indikerar att koefficienten signifikant skiljer sig från referenskategoriin på minst 1% nivån.

Demokrati och nationella fantasier: Föreställningar om identitet och tillhörighet i studier av demokrati

AV MAGNUS DAHLSTEDT

Föreställningar om identitet och tillhörighet i studier av demokrati

Demokratiska relationer är maktrelationer som ständigt återskapas. Demokratiteori bör därför aldrig förutsätta sitt subjekt, utan snarare envist undersöka själva skapandet av detta subjekt.¹

Barbara Cruikshank, 1999: 18

Principen om självbestämmande är högst grundläggande för demokratin, men ändå både negligerad av demokratiteori och insvept i illusioner om primordialitet.

Craig Calhoun, 1993: 393

Inledning

Länge saknade frågor om migration och etniska relationer en etablerad plats inom politologisk demokratiforskning. Där har man i själva verket förhållit sig tämligen okritiskt till kategorier som "nation", "kultur" och "etnicitet". Dessa entiteter har tenderat att tas för givna, att ses som oföränderliga och oproblematiska i sig. Denna hållning till frågor om migration och etniska relationer är djupt rotad i ett bestämt tankemönster om identitet och tillhörighet, som i stora drag har präglat demokratiforskningen. Det är detta tankemönster som står i fokus för denna artikel. Demokratiforskningen har under lång tid dominerats av statsvetenskapliga bidrag, vilka här, av naturliga skäl, blir centrala föremål för diskussion. Detta betyder inte att diskussionen saknar relevans också för andra

---

Magnus Dahlstedt är doktorand vid Tema Etnicitet, Campus Norrköping, Linköpings universitet. Hans främsta forskningsintressen är frågor om etniska relationer, processer av integration och segregation samt politiskt inflytande i Sverige.

discipliner. Tvärtom. De tankemönster som genomsyrat statsvetenskapen har även genomsyrat andra delar av samhällsvetenskapen, inte minst sociologin.

Inte förrän på senare år har det inom demokratiforskning förts en mer djuplodande diskussion om relationer mellan demokrati och nationalstat, mellan medborgarskap och principen om kulturell homogenitet (Geddes & Favell 1999; Castles & Davidson 2000). Det har i denna diskussion noterats att de spelregler som utmärkt västerländska liberala demokratier under lång tid har baserats på en nationalstatlig modell och dess praktiker för in- och uteslutning (Silverman 1992; Canovan 1996). Tomas Hammar (1990) har, bland andra, påtalat ett "dilemma" mellan demokrati och nationalstat, ett "dilemma" som består i följande komplikation: Demokratien garanterar, å ena sidan, samtliga medborgare en uppsättning grundläggande friheter, rättigheter och skyldigheter. Å andra sidan är det en rad mekanismer som reglerar vilka som *tillåts vara* medborgare och vilka som tillerkänns dessa demokratiska friheter, rättigheter och skyldigheter, respektive vilka som *utesluts*, detta eftersom demokratien *de facto* är institutionaliserad i ett nationalstatligt sammanhang.

Det var historiskt nationen, denna "föreställda gemenskap" (Anderson 1993), som kom att "befolka" demokratin. Liberala demokratier etablerades nämligen som ett led i moderniseringen, där flera processer löpte parallellt med varandra, däribland uppkomsten av ett kapitalistiskt produktionssätt, en centraliserad statsapparat och nationsbyggandet. Under nationsbyggandet definierades "nationell gemenskap" i termer av kulturell homogenitet och, följaktligen, utestängning av de delar av befolkningen som inte ansågs "passa in" i gemenskapen. "Folkstyre", en av demokratins mest fundamentala principer, kom successivt att bli synonymt med styre inte bara underifrån utan också för "Vi" eller "Oss", det vill säga "folk som är som oss". "Invandring uppenbar", understryker Adrian Favell (1999: 211), "flera av de fundamentala brister i den liberala demokratin, och dess underförstådda beroende av en viss grad av kulturell och nationell homogenitet för att i praktiken kunna leverera dess ideala principer om jämlikhet och tolerans".

Demokrati och nationella fantasier

Fantasi har, poängterade en gång Sheldon Wolin (1960: 19), alltid varit en betydelsefull dimension av politisk filosofi. Den har, som han formulerade det, varit ett viktigt "medium för att formulera fundamentala värden för teoretikern".

Politisk filosofi har inte minst genomsyrats av vad som i Wolins anda kan kallas "nationella fantasier", en slags *ideologisk föreställningsram* med en uppsättning djupt förankrade och sinsemellan relaterade bilder, begrepp och antaganden om tillhörighet och plats, ursprung och identitet.² Dessa bilder, begrepp och antaganden bildar, för att uttrycka det med Stuart Halls (1981: 31) ord, "de ramar inom vilka olika aspekter av den sociala världen representeras, tolkas, förstås och begripliggörs". De nationella fantasierna utgör inget enhetligt tankesystem, utan de består snarare av en rad, i vissa fall motstridiga, tankeelement. Eventuellt motstridiga element förenas emellertid av vissa för de nationella fantasierna grundläggande principer, vilket gör att den inom sina ramar förmår rymma en uppsättning element som vid en första anblick må förefalla helt oförenliga (Hall 1988). Antagandena ifråga är inte nödvändigtvis uttalade, utan de är många gånger outtalade, underförstådda och kan, så att säga, läsas "mellan raderna". De bör vidare inte ses som rent "illusoriska" eller "falska", utan snarare som "sanna" i den bemärkelsen att de i sig skapar en "verklighet" med *reella* konsekvenser (Di Stefano 1991).

Dessa inom politisk filosofi djupt förankrade bilder, begrepp och antaganden bildar tillsammans ett både nationalstatligt och etnocentriskt paradigm, där förekomsten av homogena nationella gemenskaper och nationella gränser har *förutsatts* och *tagits för givna* i arsenalen av politiska koncept och/eller explicit har *förespråkats* och *legitimerats* som grundläggande och naturliga politiska element. Inom detta paradigm har sådana företeelser som kulturblandning, gränsöverskridande och rörlighet, det vill säga sådant som är *annorlunda* och som *avviker* från idealet om homogena nationella gemenskaper, framstått som i sig främmande element i det politiska livet. Denna ideologiska föreställningsram har präglat, och på olika sätt begränsat, den politiska filosofins synfält. Den har utgjort ett allvarligt hinder när det har gällt att på ett djuplodande och kritiskt sätt undersöka migration och etniska relationer i relation till maktstrukturen i den liberala demokratin. De nationella fantasierna är knutna till en rad fundamentala analytiska antaganden. För en djupare förståelse för de angelägna frågor som migration och etniska relationer reser visavi den liberala demokratin måste dessa antaganden kritiskt granskas. På flera punkter måste ramarna vidgas inom demokratiforskningen, epistemologiskt och disciplinärt, teoretiskt och metodologiskt.

En sådan kritisk problematisering rör inte minst den allt för snäva synen på makt och politik. Marxistisk och feministisk kritik har särskilt uppmärksammat

två centrala “vita fläckar” inom statsvetenskapen, nämligen avsaknaden av ett genomarbetat klass- och könsperspektiv. Kön och klass är, har det där poängterats, två strukturella dimensioner som förbisetts inom stora delar av traditionell demokratiforskning. Etnicitet och nation kan, liksom de båda dimensionerna klass och kön, ses som grundläggande strukturella dimensioner i dagens liberala demokratier. Stora delar av den marxistisk och feministisk kritiken har däremot inte anlagt något kritiskt perspektiv på etnicitet, utan den har snarare verkat inom samma ideologiska föreställningsram som den traditionella demokratiforskningen.

En överordnad uppgift för kritisk demokratiforskning måste vara att *ifrågasätta* och *utmana* de underförstådda och hegemoniska föreställningar som har dominerat demokratiforskningen. Den behöver anlägga ett bredare perspektiv på frågor om etnicitet och politik, nation och demokrati. Ett *tvärvetenskapligt seende* är också centralt. Forskningsfälten med beteckningarna IMER och Cultural Studies är två av de tvärvetenskapliga influenser som kan vidga ett traditionellt demokratianalytiskt synfält och i högre grad uppmärksamma den maktordning som verkar genom etablerandet och vidmakthållandet av gränsdragning och ett hierarkiskt förhållande mellan “Vi” och “de Andra”.

Ett liberalpluralistiskt paradigm

Demokratiforskning i allmänhet och statsvetenskap i synnerhet har länge varit dominerat av ett *liberalpluralistiskt* paradigm. Samhället består, enligt detta paradigm, primärt av enskilda individer och en rad intressegrupper i inbördes samverkan och konkurrens. Olika intressegrupper förhandlar, sådan är tanken, med varandra och på så sätt skapas det successivt ett konsensus om den sociala tillvaron. Grundantagandet är att detta motverkar att medborgarna mobiliseras längs ett fåtal och polariserande intressekonflikter. Detta ständigt pågående samspel gör att makten fördelas mellan en mängd grupper runtom i samhället. Ett pluralistiskt samhälle antas, med andra ord, förhindra maktkoncentration, maktfullkomlighet och förtryck.

Med “politik” underförstås här en *separat samhällssfär*, med specifika logiker och karaktärsdrag, skild från andra sfärer, exempelvis kultur och privatliv. Politik blir i detta sammanhang synonymt med “offentlighet” och “det gemensamma”, med statsmakt, organisationer och formell beslutspraxis. Det perspektiv på makt som länge har varit det förhärskande inom det liberalpluralistiska

paradigmet är vad som senare har kommit att gå under beteckningen “maktens första ansikte”. Maktutövning kännetecknas, enligt detta synsätt, av *öppna intressekonflikter* vid faktiska beslutsprocesser. I enlighet med Robert Dahl (1961: 7) brukar makt definieras på följande sätt: “A har makt över B när denne kan förmå B att handla på ett sätt som B annars inte skulle göra”.

En grundläggande tankegång, särskilt starkt förankrad inom empiriskt grundad demokratiforskning, har vidare gjort gällande att politik låter sig studeras objektivt (Euben 1970). Rune Premfors (2000: 7) noterar exempelvis att svensk statsvetenskap länge har dominerats av en tämligen långtgående ambition av att “såvitt möjligt eliminera det normativa och det konstruktiva ur det systematiska och fördjupade studiet av det politiska livet”. Forskningsidealet har i detta sammanhang varit mer eller mindre präglad av en *positivistisk vetenskapssyn*, med rötter i naturvetenskap, nationalekonomi och beteendevetenskap. Idealet har varit en forskare som, med hjälp av en viss uppsättning tekniker och metoder, “neutralt”, “opartiskt” och “vid sidan av” iakttar ett bestämt samhälleligt/politiskt förlopp, och på basis av dessa iakttagelser rentav förmår förutsäga en bestämd politisk framtid.

Liberalpluralismen utmanad: Marxistisk och feministisk kritik

Kritiska röster och alternativa perspektiv på politik har alltid existerat, även om de vanligen har fått samsas om utrymmet “vid sidan av” det som etablerats som hegemoniskt inom demokratiforskningen. Under sextio- och sjuttiotalen lyckades emellertid vissa alternativa strömningar i någon mån få akademiskt genomslag med konsekvenser även för demokratiforskning och politisk filosofi. Både marxistisk och feministisk kritik försökte vidga ramarna för “det politiska” till att också omfatta den “ekonomiska” respektive den “privata sfären”. Poängen i denna kritik består i att underordning och exploatering är *fundamentala inslag* i det demokratiska i samhället, till skillnad från den liberalpluralistiska synen på dessa drag som i sig *främmande* för demokratin. Grundtanken här är att samhället är skiktat längs flera fundamentala och samverkande konfliktdimensioner.

Marxistisk kritik har baserats på en klassisk tudelning av samhället i bas, ägande och produktionsförhållanden, och *överbyggnad*, stat, politik och ideologi. Den ekonomiska basen har varit en självklar utgångspunkt för marxistiska samhällsstudier. Kritiken har inte sällan tagit sin utgångspunkt i Karl Marx' essä *Om Judefrågan* (1995/1843). I statsmakten är människorna medborgare, en

abstrakt tankefigur. Utanför är de däremot, enligt Marx, medlemmar av det borgerliga samhället och därmed inskrivna i rådande produktionsförhållanden. Flera kritiker har påtalat att det föreligger en konflikt mellan folkstyre/legitimitet och kapitalackumulation i den liberala demokratin (Wood 1995). Den "kapitalistiska demokratin" är, har Ralph Miliband (1994: 52) hävdad, "motsägelsefull, med dess demokratiska principer så fatalt inskränkta av det kapitalistiska sammanhang den verkar i...". Själva den liberala demokratimodellen utgår, har flera kritiker noterat, från att den "ekonomiska sfären" i hög grad undandras demokratisk kontroll (Dahlkvist 1975). Vardagslivet är djupt indraget i marknadskrafternas spel.

Åtskilliga feminister har å andra sidan kritiserat marxismen för att vara allt för *könsblind* och allt för ensidigt fokuserad på materiella och ekonomiska levnadsbetingelser. Rådande produktionsförhållanden utgör, har feminister påpekat, inte den *enda* dimensionen av förtryck i samhället. Vad som närmare måste belysas är det sätt på vilket samhället *de facto* är strukturerat av kön.³ Carol Pateman (1994: 248) har exempelvis poängterat att "[k]ön har betydelse för demokratin därför att konstruktionen av könsskillnad och könsrelationer är en del av konstruktionen av det politiska livet". Den feministiska kritiken har kraftfullt bestridit tanken att koncept och tankemodeller som varit centrala för det politiska tänkandet är, eller över huvud taget kan vara, objektiva, värdeneutrala och i sig oproblematiska (Jones & Jónasdóttir 1988). Politisk filosofi har i själva verket varit manligt dominerad, *male-stream* (Di Stefano 1991). Den har utgått från det "manliga" som självklar måttstock.⁴

Maktens ansikten

Under sjuttioalet började det att inom statsvetenskapen utvecklas nya sätt att se på makt. Allt fler började söka efter makt på andra arenor än man traditionellt gjort. Gentemot maktens *första* ansikte började man tala om maktens *andra* och *tredje* ansikte.

Enligt Peter Bachrach och Morton Baratz (1972) ägnade sig Robert Dahl (1961) åt tämligen ointressanta frågor eftersom faktiska beslutsprocesser rör frågor som faktiskt *har* kommit upp på den politiska dagordningen. De menade emellertid att makt har ett "andra ansikte". Makt utövas även då konflikter undviks, hävdade de, då intressen formuleras och formeras. De intresserade sig därför i sin maktanalys för de strategier som kan tänkas *förhindra* politiska beslut

från att fattas. Steven Lukes (1974) formulerade det som därefter har kommit att kallas för "maktens tredje ansikte". Han kritiserade båda föregående maktperspektiv för att vara alltför orienterade mot öppna intressekonflikter, vilket antyder att det alltid måste föreligga en öppen konflikt för att det skall vara fråga om maktutövning. "Men", underströk Lukes, "detta är att bortse från den väsentliga poängen att det mest effektiva och försåtliga maktutövandet består i att förhindra sådana konflikter från att över huvud taget uppstå" (Lukes 1974:23). Frånvaron av *öppna konflikter* kan, poängterade han, tänkas manifesteras ett "falskt eller manipulerat konsensus" (Lukes 1974:24).

Dessa alternativa betraktelsesätt på makt och inflytande satte ett större fokus på frågor om medvetande och samtycke, om hur politiska intressen formuleras och marginaliseras, än vad som dittills gjorts inom ett traditionellt liberalpluralistiskt paradigm. Relationen mellan makt, identitet och samtycke har senare särskilt uppmärksammats inom Cultural Studies som mångvetenskapligt forskningsfält. Detta forskningsfält har bidragit till att vidga perspektivet på makt och politik till att även innefatta kulturella och symboliska dimensioner, något som inte minst är viktigt att uppmärksamma när det gäller att närma sig frågor om demokrati, migration och etniska relationer.

"Politics of signification"

På senare tid har det liberalpluralistiska paradigmet återigen kritiserats för dess snäva syn på "politik". Den "språkliga vändning" som under senare årtionden har påverkat samhällsvetenskap och humaniora har vidgat intresset mot kultur och ideologi, eller vad som har kommit att kallas tillvarons "diskursiva" benämning (Storey 1996). Parallellt med denna ökade orientering mot "verklighetens" språkligt konstruerade karaktär har det blivit allt vanligare att betrakta fördelning av makt i alla dess former som i någon mening "politik".

Politik är inte längre något som bör ses som isolerat till statsmakt och officiella institutioner. Joan Cocks (1989:15) pekar på något viktigt när hon hävdar att "social makt inte kan avgränsas till relationen mellan medborgare och stat", vilket gör att politisk teori måste vidga sin väletablerade syn på makt och politik till att även täcka in "dimensioner av makt och motstånd såsom byråkrati, arbetsdelning, hudfärg och kön". Hon förespråkar därmed ett närmande mellan *politisk teori* och *kulturteori*. Ett centralt antagande inom kulturteori och Cultural Studies är att kultur är intimt förbundet med maktrelationer i samhället

(Willis 1981). En stor del av uppmärksamheten inom Cultural Studies har riktats mot kulturella krafter och symboliska praktiker som såväl *befäster* som *motstår* maktobalans av olika slag. Eftersom samhällliga konflikter utspelas inom kulturen är, menar man, symboliska praktiker i sig politiska. I fokus hamnar "kampen om mening" och "the politics of signification" (Nelson 1996).

Kultur ses inte som något statiskt och passivt, utan snarare som något i vardagslivet ständigt föränderligt och praktiserat. Det vill säga: Kultur är *praxis* (Willis 1981). En praxis som i olika avseenden formar människors handlingsmönster och delaktighet i samhällslivet, vilket förstås gör kultur till ett viktigt fält att studera också för demokratiforskare. Genom att studera kulturell praktik kan vi, som Alan Finlayson och James Martin (1997: 187) uttrycker det, lokalisera "de frågor och identiteter som politisk debatt många gånger kretsar kring, såsom 'nationella' intressen, kriminalitet och social ordning, 'familjevärden', etc". Ett sådant betraktelsesätt breddar naturligtvis ramarna för ett traditionellt liberalpluralistiskt perspektiv på makt, politik och styrning. Kärnan är just hur kamp om betydelser och processer av meningsskapande är relaterade till maktförhållanden, inflytande och dominans i samhället.

Makt och politik är enligt Cultural Studies-perspektivet varken systematisk eller centrerad i vissa strategiska punkter, till exempel i avskärmade statsapparater, vilket mer traditionella perspektiv på stat, politik och makt har låtit påskina. Makt penetrerar och genomsyrar snarare alla nivåer i samhället. Den verkar inte minst på *mikroplanet*, den sprids av löst sammansatta nätverk eller organisationer, av yrkesutövare, enskilda medborgare emellan (Foucault 1987). Ett sådant maktbegrepp har på senare tid vunnit allt mer terräng inom demokratiforskningen.⁵

Att skriva (om) politik

En vanlig utgångspunkt i Cultural Studies-perspektivet är tanken att forskning inte har några givna och neutrala utgångspunkter att utgå från. Därför kan vi heller inte betrakta "politiska" fenomen helt oberoende, från någon neutral position "utifrån". Tron och anspråket på möjligheten att kunna vara placerad "utanför maktens spel" är enligt Judith Butler (1992:6) "mähända det mest försåtliga av maktens knep". Vetenskapliga "problem", liksom tolkningar av ett bestämt "politiskt" skeende, är i själva verket präglade av forskarens specifika synvinkel, och inte fristående i förhållande till teoretiska och andra utgångspunkter. En inom statsvetenskapen länge dominerande föreställning har varit att

det språk som forskaren använder sig av *avspeglar* en given "politisk verklighet" (Shapiro 1992). Donna Haraway (1989:3) har dock, utifrån en kritik av naturvetenskapen, förfäktat tesen att vetenskap är en "berättande praktik" och att det är "mänskligt handlande [som] ger upphov till det vi kan se som fakta, lingvistiskt såväl som historiskt". Det som tolkas som givna "fakta" ingår nämligen alltid i ett specifikt kulturellt sammanhang.

Demokratiteorier kan därför "i bästa fall betraktas som konstituerande diskurser som bidrar till att konsolidera vad som är möjligt att tänka, säga, göra och att vara demokratiskt" (Cruikshank 1999:2). De föreskriver, hur systematiska och "objektiva" de än gör anspråk på att vara, vissa "politiska subjekt" och normaliserar särskilda "sätt att vara". Herbert Marcuse uppmärksammade redan i *Den endimensionella människan* (1968:115) ideologiska cirkelresonemang i empiriska studier av demokrati: "Om 'demokratisk' definieras i de begränsade men realistiska termer som gäller för den aktuella valprocessen, så är det på förhand givet att denna process är demokratisk oavsett undersökningens resultat". På så sätt blir studiet av politik i sig en självuppfyllande profetia. Ursprungliga antaganden, oavsett om de är explicita eller implicita, bekräftas som "sanna" genom de empiriska iakttagelser som görs.⁶ Frågan om vad som är politiskt eller inte är, vilket såväl marxistisk som feministisk kritik har understrukit, i sig en politisk fråga. Politik kretsar nämligen kring gränsdragning, om att å ena sidan dra gränser mellan exempelvis "privat" och "offentligt", "normalitet" och "avvikelse", och att å andra sidan strukturera samhället därefter (Mouffe 1993).

Ett Cultural Studies-perspektiv reser en rad kritiska frågor som är viktiga att ha i åtanke när det gäller att granska den politiska filosofins nationella fantasier, dess antaganden om tillhörighet och plats, ursprung och identitet. Det manar oss till att ställa frågor som: Vilka är demokratiteoriernas bevekelsegrunder? Vilka antaganden och "fakta" utgår de från? Vad ser de som "politiskt" och inte? Vilka konsekvenser kan det tänkas få? Flera av dessa frågor har särskilt aktualiserats inom forskningsfältet internationell migration och etniska relationer.

Etnicitet och politik

I takt med att "migrations- och integrationsfrågor" under åttio- och nittiotalen blivit en allt viktigare samhällelig angelägenhet har det tvärvetenskapliga fältet IMER, uttytt Internationell Migration och Etniska Relationer, expanderat kraf-

tigt inom den akademiska världen. En viktig utgångspunkt inom detta forskningsfält har varit att frågor om migration och etniska relationer korsar traditionellt disciplinära gränsdragningar och att de därför, med nödvändighet, rör dimensioner inom flera olika discipliner. En strävan har därför varit att i största möjliga mån anlägga mer av *tvärvetenskapligt perspektiv* när det gäller att närma sig frågor om migration och etniska relationer.

Tomas Hammar (2001), en pionjär i svensk IMER-forskning, konstaterar att IMER-forskningen länge har varit underfinansierad och i allmänhet haft tämligen låg status i förhållande till *mainstream* i de olika disciplinerna, inte minst i statsvetenskap. IMER-relaterade frågor saknade länge en etablerad plats inom statsvetenskapen. Fram till mitten av sextioalet var det i själva verket få statsvetare som studerade frågor direkt kopplade till etnicitet.⁷ Från att mestadels ha bedrivits inom discipliner som antropologi, etnologi och, till viss del, sociologi, har IMER-forskningen under nittioalet också bidragit till att vidga synfältet i andra discipliner, däribland statsvetenskapen (Hammar 2001). Det är däremot fortfarande, med några viktiga undantag,⁸ relativt få statsvetenskapliga studier som har tagit till sig av IMER-forskningens tvärvetenskapliga anda och bredare perspektiv på etnicitet, nation och kultur. Det är heller inte bara inom det liberalpluralistiska paradigmet som IMER-frågor har fört en tämligen undanskymd tillvaro. Samma sak gäller även stora delar av den kritik som har riktats mot detta paradigm. Flera kritiker har pekat på en långvarig frånvaro av ras- och etnicitetsfrågor inom exempelvis marxistisk forskning (Solomos 1986; Gilroy, 1987). Andra kritiker har uppmärksammat en motsvarande avsaknad inom feministisk forskning (Anthias & Yuval-Davis 1992; McClintock 1994).

I dagens IMER-forskning är socialkonstruktionistiska angreppssätt tämligen vanligt förekommande. Utgångspunkten är här att det som "finns", det som definieras och accepteras som "verkligt", i något avseende är diskursivt konstruerat. Forskning är, därmed, inte primärt fokuserad på att, en gång för alla, fastslå vad etnicitet och nation "är", utan den är snarare fokuserad på att se hur dessa entiteter skapas, institutionaliseras, förändras över tid och rum och, inte minst, med vilka konsekvenser (Wetherell & Potter 1992). Nationen ses som en "föreställd gemenskap" (Anderson 1993). Kunskap om exempelvis "etniska minoriteter", om "de Andra", kan därmed inte förstås som en *avspegling* av faktiskt existerande "främlingar". Denna kunskap måste snarare förstås som ett resultat av den praktik genom vilken föreställningar om dessa "främlingar" faktiskt skapas

(Goldberg 1993). Inom stora delar av dagens IMER-forskning ses kultur och identitet följaktligen som något som förvärvas och praktiseras i sociala relationer, där gränser dras mot "de Andra", de som inte anses "höra till", inte något som människor bara "har" (Eriksen 1999). Ur en sådan synvinkel kan inte kategorier som "nation" och "etnicitet" ses som några oberoende och självklara förklaringar till diverse "politiska fenomen", utan de måste snarare förstås som "politiska" kategorier som i sig själva behöver förklaras och förstås.

Kultur och rasism

Under nittiotalet har flera företrädare för internationell rasismforskning riktat särskilt fokus på rasism i liberaldemokratiska samhällen. En tidigare tydlig och biologiskt förankrad rasism har, menar man, i dagens liberala demokratier allt mer fått ge plats åt en brett förankrad, betydligt mer subtil och kulturellt orienterad rasism.⁹ Forna tiders rasbiologiska doktriner delade explicit in mänskligheten i distinkta och sinsemellan graderade "raser". Idag delas emellertid mänskligheten främst in efter "kultur", "etnisk tillhörighet" och "religion", snarare än efter "ras". Rasismen i dagens liberala demokratier menar man har naturaliserats så att den för enskilda betraktare vanligen undgår kritisk reflektion. De har infiltrerat vardagslivet och inordnats som självklarheter, *common sense*, i vår föreställningsvärld. Befästandet och naturliggörandet av tillhörighet är idag, tillsammans med vardagligt handlande som vidmakthåller etnisk skiktning, viktiga inslag i vad Philomena Essed (1991) kallar *everyday racism*.

IMER-frågor har länge vara centrala inom Cultural Studies.¹⁰ Med den inom Cultural Studies starka strävan efter att på olika sätt synliggöra det "vardagliga" och "populära" har populärkultur, massmedia och vardagsliv hamnat i blickfånget. Michael Billig (1995) har visat hur nationalstatliga ideologier dagligen "flaggas", i exempelvis journalisters användande av tilltal som "vi" och "de" på sportsidor eller i ekonominyheter. Flera Cultural Studies-influerade studier har även satt fokus på etnicitet och etniska relationer i sammanhang som kan betraktas som mer "politiska" i traditionell mening, som diskussioner i politiska församlingar (van Dijk 1993), officiella politiska dokument (Mörkenstam 1999; Hansen 2000) och konkret politisk praxis inom en rad olika områden.¹¹

Etnicitet bör inte isoleras från övriga sociala relationer eftersom etnicitet alltid ingår i ett bestämt socialt sammanhang och samverkar med andra dimensioner av över- och underordning. Stuart Hall (1988) menar att etnicitet skapas

inom ramen för bredare hegemoniska projekt. Han har bland annat visat hur det politiska landskapet i Storbritannien gradvis försköts som en följd av "thatcherismen" som *hegemoniskt projekt*. Detta projekt kännetecknades, menar han, främst av att det lyckades kombinera utpräglat marknadsliberala doktriner (med den fria, nyttomaximerande individen i fokus) med traditionellt "konservativa" värden (med tradition, anständighet, familj och nation i fokus). Michael Omi och Howard Winant (1994) analyserar i samma anda samhället som en *racial formation*, en rasmässig/etnisk maktordning som utgör en del av en bredare ekonomisk och politisk maktordning. Etnicitet är, i deras mening, institutionaliserad i statsapparater och politiska projekt, men den är aldrig statisk och evig, utan snarare ett resultat av maktkonstellationer i ständig omförhandling.

Utifrån en sådan teoretisk ansats kan etnicitet, liksom de båda dimensionerna klass och kön, ses som ett inneboende karakteristiskt drag i dagens liberala demokratier (Cunningham 2000). Rådande föreställningar om "etnisk tillhörighet" inte bara normerar och sorterar på ett rent kognitivt plan, utan de strukturerar och konstituerar dessutom påtagligt o(jäm)lika livschanser och handlingsmöjligheter för olika människor. Dessa föreställningar är därmed, understryker Charles Mills (1999:29), exploaterande till sin karaktär: "Vithet", denna centrala norm för den liberala demokratin, the *racial polity* som Mills kallat den, "innebär inte bara att vara en hel människa, en första rangens medborgare, att vara i besittning av en estetiskt normativ kropp, att ha medlemskap i den erkända kulturen; den innebär också materiell vinning, den berättigar till moralisk, juridisk och social särbehandling...".

Primordialism och "vardagslivets vokabulär"

Även om statsvetenskap vanligtvis gör anspråk på att ge en opartisk beskrivning av "politiska realiteter" så finns det otaliga exempel på hur den, som Sheldon Wolin (1960: 15) har formulerat det, i realiteten "förlitar sig till vardagslivets vokabulär för att formulera sina tankegångar", en vokabulär som florerar och tas för given som *common sense* runtom i samhället. De beskrivningar av "politiska realiteter" som gör anspråk på att vara "opartiska" bär därmed på i flera avseenden ideologiska element.¹² Denna "vardagslivets vokabulär" kan exempelvis generera frågeställningar och antaganden som forskningen tar som sin utgångspunkt. De kan vägleda sökandet efter eller i sig tjäna som förklaringar till en rad "politiska realiteter".

Demokratiforskningen har i stora drag verkat inom ett både nationalstatligt och etnocentriskt paradigm, där en given homogen nationell gemenskap och självklara nationella gränser mer eller mindre har varit själva den analytiska förutsättningen för tänkandet om demokrati. Inom detta paradigm har *primordialistiska* perspektiv på tillhörighet länge varit dominerande (Taylor 1996), i den meningen att nationen förutsätts erbjuda enskilda medborgare en "naturlig" eller "naturgiven" känsla av tillhörighet och att den antas tillgodose djupt rotade mänskliga behov av gemenskap.¹³ En dominerande föreställning har exempelvis varit att, som den politiske filosofen David Miller (1995: 98) formulerat det, "stats- och nationsgränser i så stor utsträckning som möjligt bör överlappa varandra". Den "demokratiske medborgaren" har med andra ord uppfattats såsom självklart "nationsbunden".

Tanken om att demokrati förutsätter en idé om folklig gemenskap och en föreställning om en kulturellt homogen befolkning ingår som en kärna i "nationsbyggandets" ideologi. Denna tanke har varit stark inom så kallad kommunitaristisk tanketradition.¹⁴ I en sådan anda beskriver exempelvis Milton Esman (1994) etnisk tillhörighet som "en samling "distinkta kollektiva identiteter och sedvänjor" (Esman 1994:7). Till skillnad från de forskare som idag betraktar nation och etnicitet som skapade och "föreställda" gemenskaper, hävdar han att etnisk tillhörighet måste förstås som en "genuin smärta och längtan" (Esman 1994:241). Han menar mer bestämt att det är en slags "instinktiv lojalitet" som "binder individer till deras etniska gemenskap..." (Esman 1994:15). Esmans språkbruk närmar sig därmed sociobiologernas eller, för den delen, språkbruket hos forna tiders rasbiologer. Lojalitet till "de sina" framstår som en medfödd, "instinktiv" reaktion. Etnicitet är följaktligen något som är fixt och färdigt, något som människor *föds med*, snarare än något föränderligt, något de *förvärvar*.

Det är emellertid inte alltid som primordialistiska utgångspunkter formuleras så explicit. I många sammanhang är dessa utgångspunkter snarare underförstådda och utgör en slags *ideologisk undertext* som synliggörs mest i förbigående, i antaganden och korta bisatser, även hos åtskilliga av de som skulle bestrida att de delar sådana uppfattningar. Janerik Gidlund (1998) uppvisar ett annat exempel på hur en primordialistisk tankefigur kan genomsyra diskussionen om demokratins villkor. Han hävdar att "vissa identifikationer" måste ses som viktigare än andra. Han menar att vi därför kan tala om förekomsten av en "hierarki av tillhörighet i en människas identitet" (Gidlund 1998:80), där en "etnisk" identi-

fikation är en mer stabil och betydelsefull tillhörighetsgrund än andra identifikationer. Han konstaterar därtill att "vad som håller Sverige samman är den folkliga känslan av en gemensam tillhörighet, en svensk identifikation" (Gidlund 1998:96f). Tillhörighet, nation, territorium och demokrati vävs i resonemang som dessa samman till en i realiteten problematisk "berättelse" om demokratins karaktär.

Nationen legitimerad

Nationen som politisk enhet och demokratiskt ideal har, som vi här skall se, befästs i demokratiforskning, (1) endera genom att dess förekomst explicit har *förespråkats* och *legitimerats*, till exempel genom att man har argumenterat för att demokrati förutsätter folklig gemenskap, homogenitet och, följaktligen, utestängning av "de Andra", de som av någon anledning inte anses "höra till", (2) eller genom att den helt enkelt har *tagits för given* som en självklarhet och därmed osynliggjorts (Mills 1999; Cunningham 2000).

Modernisering i västerländsk mening har inneburit att västvärldens partikulära värden och principer har upphöjts till universella, giltiga för hela mänskligheten. Åtskilliga av upplysningens tänkare, politiska filosofer och liberaldemokrater, däribland Hume, Locke, Kant, Montesquieu och Tocqueville, kom att definiera "de Andra" som förhistoriska, irrationella, underutvecklade och rasmässigt underlägsna.¹⁵ David Goldberg (1993) har, bland andra, understrukit den fundamentala motsättning mellan *universalism* och *partikularism* som redan från början kastat sin skugga över flera av de liberala pionjärernas tänkande. Flera av dem förespråkade mer eller mindre öppet förtryck och exploatering av etniska minoriteter och koloniserade folk. John Stuart Mill gjorde till exempel, i verket *Om friheten* (1984/1859), en distinktion mellan "civiliserade" och "ociviliserade folk". Han argumenterade för vad man måste uppfatta som ett fortsatt hårdhänt och auktoritärt brittiskt styre av Indien eftersom indiernas, som han kallade det, "orientalska despotism" gjorde dem oförmögna att själva etablera, eller ens leva under, ett fungerande, demokratiskt styrelseskick.

Diskussionen om demokrati förs till viss del fortfarande inom denna föreställningsvärld. Resonemanget kan exempelvis ha en logik som hos Carey McWilliams (1998: 125): "Att stödja principen om demokratisk jämlikhet", hävdar han, "är detsamma som att understryka att...vissa kredon och kulturer är bättre och att andra är sämre...". Samuel Huntington (1993) delar, för att anfö-

ra ett annat tydligt exempel på en sådan tankelogik, uttryckligen in världen i “demokratiska” respektive “odemokratiska kulturer”, och avser med det “västerländska” gentemot övriga “kulturer”. Det är just denna slags föreställning om “the West and the Rest” (Hall 1992) som har distanserat “Oss demokrater” från “de barbariska Andra”. Den har så gjort genom att etablera en definitiv, ideologisk koppling mellan å ena sidan demokrati och å andra sidan västvärlden, kristendom, upplysning, rationalitet och civilisation (Bernal 1991; Hansen 2000). Idag tenderar vi däremot att i mångt och mycket bortse från den *andra* sidan av detta “demokratiska ursprung”, baksidan eller framsidan kan diskuteras, nämligen rå kolonialism och mer förfinad neokolonialism, imperialism och åtföljande folkmord, plundring och exploatering av “de Andra”, allt detta i civilisationens och demokratins namn.

Nationen osynliggjord

Den rådande nationalstatliga hegemonin legitimeras inte alltid öppet. Kopplingen mellan demokrati och nation kan äga rum även genom det som *inte* explicit uttalas. I många fall är det så att denna koppling inte alls uttrycks, utan att den snarare tas för given som en självklarhet och *naturaliserar* parallellt med de realiteter och komplexa historiska processer som tvinnat samman reellt existerande demokrati och nationalstat.

Statsgränser och kollektiva identiteter tas för givna i huvuddelen av demokrati-teori och politisk filosofi. Härmed osynliggörs de historiska processer som skapat dessa gränser och identiteter (Calhoun 1993; Canovan 1996). Demokrati har länge framstått såsom snarast otänkbara utan nationen som gemenskapsgrund.¹⁶ Bara det faktum att det inte var förrän på åttio- och nittiotalen som frågan om huruvida demokrati över huvud taget är *tänkbar* i någon annan form och i någon annan kontext än just den nationalstatliga, med dess specifika praktiker för in- och uteslutning, började att aktualiseras, är ett viktigt tecken på den närapå naturgivna, hegemoniska kopplingen mellan demokrati och nationalstat som geografisk enhet.

En grundläggande tankegång har i detta sammanhang varit att ett “demokratiskt medborgarskap”, och de grundläggande friheter, rättigheter och skyldigheter som det garanterar, förutsätter en gränsdragning mellan de som “tillhör” och de som “inte tillhör”, mellan de som skall tillerkännas dessa friheter, rättigheter och skyldigheter och de som inte skall göra det (Walzer 1993). Inom

(nations)gränserna antas "Vi" inte sällan ingå i en trygg och varm gemenskap, med ömsesidig förståelse, gemensamma moraliska principer och skyldigheter, fungerande resursfördelning och demokratiskt ansvarsutkrävande. Världen utanför dessa (nations)gränser antas däremot kännetecknas av främlingskap, faror och osäkra principer för moral och skyldigheter (Connolly 1993).

Rune Premfors är ett exempel på hur demokrati och nationalstat tycks ses som en "naturgiven" konstellation. I sin bok *Den starka demokratin* (2000) gör han en historisk kartläggning av svensk demokrati. Han diskuterar frågor som demokratiseringen av Sverige, framväxten av den "svenska modellen" etc, utan att egentligen närmare kritiskt problematisera frågor som medborgarskap och tillhörighet. Han förutsätter genomgående nationalstaten som demokratins till synes "naturliga" inramning. Även om det i en rad fall faktiskt understryks att demokrati kan verka, och *de facto* verkar, på flera olika nivåer (lokal, kommunal, regional, nationell, europeisk etc), så kan det hända att det ändå tas för givet att ett bestämt "folk" på ett naturligt och oproblematiskt sätt befolkar respektive nivå. Därigenom riskerar de processer som skapat nationen, det vill säga nationalism som ideologi och forskningspremiss, att osynliggöras. Nationen görs till ett oproblematiskt och "naturligt" existerande objekt.

Nation och civilt samhälle

Idag föreställer man sig ofta att det så kallade *civila samhället* till sin funktion binder samman människor med varandra, skapar identifikation och förtroende. Civilsamhället skulle därför, tänker man sig, underbygga och befrämja demokratin (Dahlstedt 2000a). Tanken på enhetliga och sammanhängande normer är i sig problematisk med avseende på etniska relationer (Young 2000). Dessa normer fungerar normaliserande och tenderar därför att "peka ut" särskilda etniska, kulturella och religiösa tillhörigheter och definiera dessa delar av befolkningen som avvikande och "icke tillhörande". Även om diskussionen om "civilsamhällelig gemenskap" oftast sägs vara frikopplad från etniskt normerande föreställningar genomsyras den inte sällan av en rad nationella fantasier. Det är sällan som det i dessa sammanhang uttryckligen framgår *vilka människor* som egentligen räknas in i och vilka som inte räknas in i civilsamhället. Nationen som central gemenskapsgrund tenderar återigen att förutsättas och, på så sätt, osynliggöras (Calhoun 1993).

Ett exempel är Robert Putnam. I sin moderna klassiker *Den fungerande demo-*

kratin (1996) tänker han sig demokrati och medborgerlig gemenskap som ett symbiotiskt förhållande. Kontakter, nätverk, förtroenden och lojalitetsband människor emellan, säger hans övergripande slutsats, banar väg för en framgångsrik och "fungerande demokrati". Putnam slår bland annat fast att "[e]tt demokratiskt styrelseskick förstärks i stället för att försvagas när det placeras i en kraftfull medborgerlig gemenskap" (Putnam1996:219), ett påstående som Putnam gör utan att egentligen närmare reflektera kring den eventuella betydelse som nationalism och skapande av "nationella identiteter" har haft, och fortsatt kan ha, för den liberala demokratins sätt att fungera. Den centrala fråga som inte riktigt besvaras är *vad* medborgerlig gemenskap egentligen består av eller bör bestå av. Putnam sveper i boken över ett historiskt skeende som bland annat rymmer 1800-talets skapande av den "italienska nationen". Detta gör han utan att i princip omnämna den italienska nationalism som formade en övergripande italiensk "medborgerlig gemenskap". Nationen tas för given som en essentiell grund för "medborgerlig gemenskap". Nationalismen som historisk och politisk kraft undgår kritisk granskning, liksom relationen mellan nationalstat, nation(alism) och demokrati.

Demokrati och "invandrarskap"

I det paradigm som dominerat demokratiforskningen har separerade och statiska "kulturer" varit en självklar utgångspunkt och konstruerade dikotomier har tagits för givna som naturliga. "Migranter och migrationer utmanar", poängterar dock Irene Molina (2000: 113), "den ordning och trygghetskänsla som gränsdragningar, kategoriseringar och dikotomiseringar inger". I den världsbild som dominerat demokratiforskningen framstår därmed sådana företeelser som kulturblandning, gränsöverskridande och rörlighet som i sig onormala och problematiska inslag i den politiska tillvaron (Eriksen 1999). Migration och "invandrarskap", det avvikande, har följaktligen betraktats som något i sig problematiskt. En närmast ofrånkomlig följd av den tankelogik som gör gällande att fördelning av samhällsresurser förutsätter en gränsdragning mellan de som "tillhör" och de som "inte tillhör" är, vilket bland andra Nils Öberg (1993) har poängterat, en mer eller mindre långtgående strävan efter att, såväl i *tanke* som i konkret *handling*, bevaka rådande gränser och hålla de hotfulla "Andra" "på plats".

De kategorier som används för att beteckna "de Andra", "invandrare", "etnisk grupp", "etnisk minoritet" och så vidare, har i regel begagnats som

deskriptiva och i många avseenden *naturgivna* kategorier. "Invandrarskap" har i detta sammanhang mer eller mindre reducerats till en "variabel", som utan större svårigheter, antas det, låter sig korreleras med andra "bakgrundskaraktéristika". "Invandrarskap" har på så sätt successivt blivit till en allt mer självklar och oberoende förklaring till diverse "politiska" företeelser, exempelvis valdeltagande och representation.

På ett liknande sätt som kvinnor har behandlats inom politiskt filosofi har etniska minoriteter i allmänhet framställts som fundamentalt "annorlunda" i förhållande till en norm, i förra fallet mannen och "det manliga", i senare fallet den etniska majoriteten eller majoritetssamhället. "De Andras" liv och leverne har betraktats ur majoritetssamhällets specifika synvinkel, utifrån just denna majoritets föreställda levnads- och handlingsmönster som normativt ideal (Stasiulis 1997). Etniska minoriteters "politiska handlande" har exempelvis behandlats som ett i grunden "avvikande" inslag i demokratin. De har i regel framstått som i olika avseenden alierade och "politiskt passiva". En reaktion på utanförskap kan dock bestå i ett aktivt och adekvat avståndstagande och i engagemang i transnationella rörelser, ett engagemang och deltagande som är riktat mot en annan kontext än just det "nya hemlandet". Reaktionen av detta slag är till sin natur uttryck för ett genuint politiskt handlande, som ingalunda bör utdefinieras som avvikande, passivt eller främmande (Dahlstedt 2001a).

Ett exempel på hur "vardagslivets vokabulär" emellanåt genomsyrar demokratiforskningens sätt att behandla frågor om migration och etniska relationer är de diskussioner som har tagit fasta på "kulturkrockar" och som har talat om att immigranter "lever mellan två kulturer". Dessa diskussioner har, liksom mycket av det offentliga samtalet om invandring och integration i allmänhet, tagit som sin utgångspunkt att samhällen avgränsas av enhetliga och statiska "kulturer". Dessa "kulturer" sägs i större eller mindre utsträckning skilja sig från varandra. När människor från ett samhälle förflyttar sig till ett annat uppstår, sådan är tanken, en "krock" mellan "kulturer". Dessa "krockar" tjänar vidare i sig som förklaringar till en rad företeelser i samhället, exempelvis utanförskap, segregation och politisk passivitet bland immigranter.

I *Det första invandrarvalet*, en av de första statsvetenskapliga studier i Sverige som hade etnicitet och politik som sitt primära fokus, skrev Tomas Hammar följande:

För invandrare från andra länder, med väsentligt större skillnader i värderingssystem, kan kors-

trycket tänkas bli kraftigt. Religiösa och moraliska föreställningar hämtade från hemlandets kultur konfronteras med invandringslandets politiska kultur [Hammar 1979: 111].

I detta resonemang om kultur och invandring underförstås möjligheten att kunna gradera olika "kulturer" utifrån hur pass (o)lika de är varandra eller, för att vara mer precis, utifrån hur mycket de *de facto* skiljer sig från "kulturen" i majoritetssamhället.¹⁷ Resonemanget liknar i stora drag de modeller inom exempelvis ekonomisk historia och nationalekonomi som förklarar "invandrades" höga arbetslöshet och socialbidragsberoende med hänvisning till "kulturella skillnader".¹⁸ Den fråga vi bör ställa oss är emellertid följande. Är det verkligen "kulturella skillnader" som i sig orsakar en rad demokratiska och andra dilemman? Är det inte omvänt själva det faktum att dessa föreställda "skillnader" tillerkänns en sådan avgörande betydelse runtom i samhället som är det verkligen problematiska?

Det är inte ovanligt att man inom statsvetenskap och demokratiforskning söker karaktärisera vad som ibland kallas för "etnisk politik" med just "krockar mellan kulturer". Etnicitet har vanligen aktualiserats i relation till de vanligaste studieobjekten för liberalpluralistiskt orienterad forskning, nämligen intressekonflikter, beslutsfattande, statsapparater och så vidare. Milton Esman (1994) menar att nationalism i huvudsak uttrycks i medvetet, mobiliserat motstånd och öppna politiska konflikter mellan olika intressegrupper. Fokus i hans studie av "etnisk politik" är, som han själv uttrycker det, "de processer där etnisk identitet och solidaritet aktiveras och leder till politisk konflikt..." (Esman1994: 9). Etnicitet föreställs i detta sammanhang som något som förenar de olika individerna i en bestämd intressegrupp, som något som med olika medel kan mobiliseras i olika situationer. Esmans utgångspunkt är därmed att "[e]tnicitet kan inte politiseras om inte en underliggande kärna av minne, erfarenheter, eller värden förmår försätta folk i kollektiv aktion" (Esman1994: 14).

Etniska grupper betraktas följaktligen som mer eller mindre homogena och enade kring bestämda intressen som i princip är på förhand givna. Dessa intressen antas vidare vara möjliga att representeras av ett elitskikt av "etniska företrädare". Flera studier har försökt fånga dessa "etniska intressen" genom att aggregera, lägga samman, enskilda "etniska representanters" attityder och hållningar till en rad frågor, men de förmår sällan fånga den väv av sociala processer som har bidragit till att *skapa* gemenskap och gemensamma intressen (Reed 1999). Modern etnicitetsforskning har starkt understrukit att etnicitet och

“etniska intressen” i realiteten är flytande och föränderligt, integrerat i en rad sociala processer som är genomkorsade av inte minst dimensioner som kön, klass, generation etc. Det som emellanåt kallas för “etniska intressen” är i sig ett resultat av politisk kamp. Gemenskap, lojalitet och “gemensamma intressen” är något som successivt förhandlas fram och i mångt och mycket skapas av ett skikt av ledare och representanter istället för att vara något från början givet.¹⁹

Rasismen osynliggjord

Inom statsvetenskapen har det vanligen inte ägnats något större intresse för de samhälleliga praktiker som dels gör “invandrare” till en entydig social kategori och dels gör “invandrarskap” avgörande för människors möjligheter att lyckas i samhället. Helt i enlighet med de nationella fantasier som genomsyrat statsvetenskapen är det mestadels faktorer på individnivå, ofta relaterade till “invandrarna” själva, exempelvis “kulturella avstånd” och brist på språkkunskaper, som har tilldragit sig forskningens intresse. Faktorer förlagda i det omgivande samhället, exempelvis stigmatiserings- och diskrimineringsprocesser, har dessvärre tenderat att hamna i skymundan. Ett sådant perspektiv på etnicitet och politik riskerar sammantaget att i förlängningen ytterligare beskylla “invandrarna” för deras levnadssituation och handlingsmönster i samhällets utkanter (Dahlstedt 2001a). Det riskerar dessutom att i samma handvändning osynliggöra och normalisera sociala praktiker i det omgivande samhället.

Statsvetenskapliga studier har länge utgått från en snäv och tämligen ateoretisk förståelse av rasism (Solomos 1986). Rasism har allt som oftast jämförts med öppen kriminalitet, organiserade populistiska partier och rörelser, nynazism och så vidare. Här skapas således en polarisering mellan “Vi, goda demokrater”, och “De, onda rasister” (Jonsson 1993). En i detta sammanhang central distinktion är den som görs mellan å ena sidan “god” patriotism och å andra sidan “ond” nationalism (Billig 1995). Tanken är att “Vi demokrater” skulle hållas samman av en sund patriotism medan “de Andra” skulle hållas samman av en i grunden destruktiv och osund nationalism.²⁰ Rasismen tenderar därigenom att osynliggöras och projiceras till en tid eller en plats “någon annanstans”, en tendens som för övrigt genomsyrar stora delar av den offentliga diskussionen om frågor om rasism och etniska relationer.

En konsekvens av den förhärskande, tämligen ateoretiska förståelsen av rasism är med andra ord en tankegång som definierar rasism som en slags *abso-*

lut motpol till den västerländska liberala demokratin (Nodia 1994; Denitch, 1996). Vad som gentemot detta synsätt måste understrykas är däremot att även denna "vår demokratiska patriotism" egentligen består av normaliseringsprocesser som dagligen, i det fördolda, gör vissa saker osä- och otänkbara. Även utestängning och diskriminering av etniska minoriteter måste, hårddraget, ses som en följd av den nationalstatliga doktrin, med sina kriterier för in- och uteslutning, som dagens liberala demokratier fortsatt grundas på (jfr Stoltz 2000). Rådande föreställningar om "etnisk tillhörighet" såväl normerar och sorterar som ger olika livschanser och handlingsmöjligheter för olika delar av befolkningen (Cunningham 2000).

Demokrati bortom nationella fantasier

Att många människor (däribland forskare) ser identitet genom [en] essentialistisk lins är ett kulturellt och politiskt faktum som måste uppmärksammas. Det betyder däremot inte att våra analytiska verktyg måste anta denna form [Liisa Malkki 1992: 37].

Sammanfattningsvis kan man konstatera att IMER-perspektivet under lång tid har befunnit sig i en tämligen undanskymd position inom demokratiforskning i allmänhet och statsvetenskap i synnerhet. Politisk filosofi har ofta genomsyrats av nationella fantasier. Dessa fantasier utgör en nationalstatlig och etnocentrisk föreställningsram, där förekomsten av homogena nationella gemenskaper och nationella gränser har *förutsatts* och *tagits för givna* i arsenalen av politiska koncept och/eller explicit har *förespråkats* och *legitimerats* som grundläggande beståndsdelar i den politiska tillvaron. Inom detta paradigm har sådana företeelser som kulturblandning, gränsöverskridande och rörlighet, det vill säga det som är *annorlunda* och som *avviker* från en förhärskande nationsbunden tankeram, framstått som i sig onormala, störande och problematiska inslag i den politiska tillvaron. Etniska minoriteter har följaktligen framställts som i allmänhet "annorlunda" i förhållande till det "normala", det vill säga ett tänkt (homogent och statiskt) majoritetssamhälle.

Herbert Marcuse (1968) har poängterat att kritisk forskning måste göra *mer* än bara beskriva ett bestämt "politiskt tillstånd". Den måste dessutom drivas av en ambition av att *förstå* vad dessa "givna fakta" står för. I samma mening som den feministiska kritik som benämnt kategorin kön som en i grunden "politisk"

skapelse, måste vi förstå kategorierna "nation" och "etnicitet" som "politiska" tankemönster som i sig behöver förklaras och förstås.²¹ Demokratiforskningen bör med andra ord anamma ett både bredare och djupare perspektiv på frågor om etnicitet och politik, perspektiv som uppmärksammar den makt som verkar genom att etablera och vidmakthålla gränser (*borders*) och gränsdragning (*boundaries*) samt ett hierarkiskt förhållande av under- och överordning mellan "Vi" och "de Andra".

Enligt ett sådant angreppssätt betraktas "kulturella skillnader" inte som objektiva "fakta". "Skillnader" och "olikheter" är nämligen inte statiska och givna på förhand. De är snarare konstruerade, "föreställda" och föränderliga. "Skillnader" fokuseras över huvud taget inte i sig själva. Thomas Hylland Eriksen (1999: 22) har kraftfullt betonat att det inte är "objektiva kulturskillnader som skapar etniska skillnader och konflikter, utan snarare *ideologier* att sådana skillnader skall vara viktiga". En uppenbar risk med att okritiskt och mer eller mindre onyanserat fokusera på "kulturella skillnader" mellan olika grupper är följaktligen att dessa ideologier förs ur fokus och lätt på ett underförstått sätt legitimeras. Ett mer kritiskt angreppssätt strävar snarare efter att problematisera dels själva *förekomsten* av "skillnader" och dels den dynamik som iscensätts på basis av dessa "skillnader". För att följa Rupert Taylors (1996: 892f) argument så bör statsvetenskapen distansera sig från etnisk determinism i alla dess former och "skifta fokus till de materiella villkor och sociala relationer som genererar och upprätthåller "ras" och "etnicitet", för att visa hur de är socialt skapade (...) sätt att förstå verkligheten, sätt att etablera maktrelationer och former av ojämlikhet".

Trenden är i viss grad positiv vad gäller en sådan analytisk förskjutning. Allt fler demokratiforskare intresserar sig för frågor om migration, integration och etniska relationer. Allt fler har närmat sig ett bredare perspektiv på politik och etnicitet.²² Det är ingen tillfällighet att flera av de statsvetare som anlägger ett kritiskt perspektiv på etnicitetsrelaterade frågor har hämtat sin huvudsakliga teoretiska inspiration från *andra* discipliner än just statsvetenskap, exempelvis filosofi, men också sociologi och etnologi, eller för den delen kultur- och litteraturvetenskap.²³ IMER-frågor låter sig, som tidigare poängterats, svårligen studeras längs strikt disciplinära linjer, vilket gör ett *tvärvetenskapligt seende* särskilt angeläget. Tvärvetenskapliga perspektiv kan vidga ett traditionellt liberalpluralistiskt sökfält. Frågor om etnicitet, politik och demokrati kan, betraktade ur exempelvis ett Cultural Studies-perspektiv, inte entydigt isoleras till öppna intres-

sekonflikter, statsmakt och beslutsprocesser, endera i världens fattiga periferier eller mellan majoritet och minoriteter i västerländska demokratier. "Det politiska i det etniska" kan sökas såväl i vardagsliv och populärkultur som i stats makt och formell beslutspraxis, i det fördolda såväl som i det manifesta. Michael Billig (1995) har exempelvis, som tidigare nämnts, studerat den "etniska politik" som dagligen bedrivs i liberala demokratier, som i det fördolda befäster ett nationalstatligt *status quo*, normaliserar tudelningar och förtryck, förhindrar alternativa tolknings- och handlingsmönster från att uppkomma, utan att för den skull nödvändigtvis leda till öppna konflikter mellan skilda intressen.

Relationer av över- och underordning bör ses som ett komplext samspel mellan flera dimensioner (Anthias & Yuval-Davis 1992; Young 2000). Ett tvärvetenskapligt perspektiv gör det möjligt att sätta fokus på de hegemoniska projekt som etnicitet alltid är del av och på så sätt knyta samman flera dimensioner av över- och underordning. Det är i sammanhanget angeläget att i studiet av etnicitet ta fasta på såväl den marxistiska som den feministiska kritik som riktats mot det liberalpluralistiska paradigmet. Etnicitet bör, liksom både klass och kön, förstås som uttryck för *sociala relationer*. Vi kan med en sådan utgångspunkt se rasism som uttryck för *sambällelig struktur*, sociala relationsmönster och makt-hierarkier, inte bara som *värderingsstruktur*, individuella fördomar eller stereotypier. Vi kan därtill slå fast att ett av vår tids allra mest avgörande "demokratiska problem" är just de nationella fantasier som fortfarande ligger till grund för demokratins funktionssätt, fantasier som framställer nation och kultur som homogena, statiska och odiskutabla "fakta". Kritisk demokratiforskning kan inte okritiskt *underförstå* sina studieobjekt, vare sig det gäller det "politiska rummet" eller det "politiska/demokratiska subjektet", utan den måste sträva efter att ständigt *ifrågasätta, utmana* och *röra sig bortom* de nationella fantasier som stora delar av demokratiforskningen har verkat inom.

Noter

Stort tack till alla de som läst och kommenterat tidigare utkast till denna artikel; Irene Molina, Erik Berggren och Mekonnen Tesfahuney, alla som deltog vid de seminarier på Tema Etnicitet och Mångkulturellt Centrum där delar av texten presenterats samt de två anonyma referees som granskat artikeln för Sociologisk Forsknings räkning.

¹ Alla översättningar av citat till svenska är författarens egna.

² Jämför resonemanget hos Mehta (1990), Goldberg (1993), Billig (1995) och Gilroy (2000).

- ³ Socialistiska feminister har emellertid försökt utveckla den marxistiska samhällsanalysen genom att komplettera den med ett feministiskt perspektiv. Se Hennessy och Ingram (1997).
- ⁴ Redan sedan dess begynnelse har liberaldemokratiskt tänkande, som den feministiska kritiken har kunnat påvisa, i regel betraktat kvinnor som först och främst kvinnor. Män, däremot, har betraktats som "politiska människor". Kvinnor har varit själva sinnebilderna för det specifika, män för det allmängiltiga (Eduards 1983).
- ⁵ Ett axplock av aktuella exempel är Shapiro (1992), Connolly (1993) och Cruikshank (1999).
- ⁶ Se exempelvis Euben (1970). Carole Pateman (1974) har med detta som utgångspunkt poängterat att empiriskt grundad demokratiforskning allt som oftast bär på uppenbart konservativa drag.
- ⁷ För en översikt över hur IMER-frågor har behandlats inom statsvetenskapen, se bland andra Solomos (1986), Saggars (1992), Taylor (1996), Stasiulis (1997) och Reed (1999).
- ⁸ I Sverige rör det sig bland annat om Soininen och Bäck (1999), Mörkenstam (1999), Hansen (2000), Stoltz (2000) samt Johansson och Khakee (2001).
- ⁹ Se till exempel Wetherell och Potter (1992), Silverman (1992), Goldberg (1993), Jonsson (1993) samt Billig (1995).
- ¹⁰ Se till exempel de tidiga Cultural Studies studierna Hall et al. (1978), CCCS (1982) och Gilroy (1987).
- ¹¹ Inte minst kriminalitet (Hall et al. 1978), medborgarskap (Silverman 1992), ungdomar och utbildning (Solomos 1991), lokalpolitik (Reeves 1989; Solomos & Back 1995).
- ¹² Ideologiska på så sätt att de i en del fall uppenbart vidmakthåller mönster av dominans och ojämlika maktrelationer i samhället. Se Thompson (1990).
- ¹³ Dessa förutsättningar tas mer eller mindre för givet, för det anförs sällan några egentliga bevis för att så verkligen är fallet (Eriksen 1999).
- ¹⁴ För en kommunitaristiskt hållning i frågor om etnicitet och etniska relationer, se Taylor (1993), McWilliams (1998) och Rizman (2000).
- ¹⁵ För en översikt, se bland annat Ehnmark (1990), Mehta (1990), Goldberg (1993) och Gilroy (2000).
- ¹⁶ Se Ghia Nodia (1994) för ett sådant exempel.
- ¹⁷ Ansatsen var en liknande hos de statsvetare som i Demokratirådets rapport 1995 diskuterade frågan om "invandrades" tillvaro i svensk politik: "En växande andel av befolkningen kommer nu från länder som inte delar svenskarnas traditioner i fråga om historia, religion och politisk kultur. Ur demokratins synvinkel är problemet att denna typ av skillnader har betydelse för politiken och samhällslivet" (Rothstein 1995: 73f).
- ¹⁸ Se kritiken hos exempelvis Mattsson (2001).
- ¹⁹ Se bland andra Ålund och Schierup (1991), Eriksen (1999) samt Reed (1999).
- ²⁰ En av förespråkarna för en sådan hållning är Kupchan (1995).
- ²¹ Anna Jónasdóttir (1992) noterar exempelvis, på tal om kön som analytisk kategori, att vad hon kallar ett positivistiskt färgat "variabeltänkande" i många fall inte förmår att fånga de många gånger komplexa processer som gett upphov till de olika "variabler" som detta tänkande konkret är baserat på.
- ²² Se vidare not 8.
- ²³ Några exempel på det är följande statsvetenskapliga avhandlingar: Westlind (1996) om populism, Hall (1998) om nationalism, Mörkenstam (1999) om "samefrågan", Hansen (2000) om EU:s "identitetspolitik", Stoltz (2000) om "svarta kvinnor".

Referenser

- Anderson, B. (1993) [1983] *Den föreställda gemenskapen: Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg Diadalos.
- Anthias, F. & Yuval-Davis, N. (1992) *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-Racist Struggle*, London: Routledge.
- Bachrach, P. & Baratz, M.S. (1972) *Makt och fattigdom – Maktproblemet i dagens samhälle: Teoribildning och praktisk tillämpning*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bernal, M. (1991) [1987] *Black Athena: The Afro Asiatic Roots of Civilization: vol 1. The Fabrication of Greece*, London: Verso.
- Billig, M. (1995) *Banal Nationalism*, London: Sage.
- Butler, J. (1992) 'Contingent Foundations: Feminism and the Question of "Postmodernism"', i: Butler, J. & Scott, J.W. (red.) *Feminists Theorize the Political*, New York: Routledge.
- Calhoun, C. (1993) 'Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination', *International Sociology*, 8 [4]; 387-411.
- Canovan, M. (1996) *Nationhood and Political Theory*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Carey, J.W. (1996) [1985] 'Overcoming Resistance to Cultural Studies', i: Storey, J. (red.) *What is Cultural Studies? A Reader*, London: Arnold.
- Castles, S. & Davidson, A. (2000) *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*, London: Macmillan.
- Centre for Contemporary Cultural Studies [CCCS] Race and Politics Group [red.] (1982) *The Empire Strikes Back: Race and Racism in 70's Britain*, London: Hutchinson.
- Cocks, J. (1989) *The Oppositional Imagination: Feminism, Critique and Political Theory*, London: Routledge.
- Connolly, W.E. (1993) 'Democracy and Territoriality', i: Ringrose, M. & Lerner, A.J. (red.) *Reimagining the Nation*, Buckingham: Open University Press.
- Cruikshank, B. (1999) *The Will to Empower: Democratic Citizens and Other Subjects*, Ithaca: Cornell University Press.
- Cunningham, F. (2000) 'Democratic Theory and Racist Ontology', *Social Identities*, 6 [4]; 463-82.
- Dahl, R.A. (1961) *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, New Haven: Yale University Press.
- Dahlkvist, M. (1975) *Staten, socialdemokratin och socialismen: En inledande analys*, Stockholm: Prisma.
- Dahlstedt, M. (2000a) 'Demokrati genom civilt samhälle? Reflektioner kring Demokratiutredningens sanningspolitik', *Statsvetenskaplig Tidskrift* 103 [4];

289-309.

- Dahlstedt, M. (2001a) *Demokratins enfald: Makt och vanmakt i det mångkulturella samhället, Tema Etnicitet*, Linköpings universitet, Campus Norrköping.
- Dahlstedt, M. (2001b) 'Monokulturell demokrati: Om liberal demokrati och nation(alism)', *Motströms*, [4]; 55-84
- Denitch, B. (1996) 'National Identity, Politics and Democracy', *Social Science Information*, 35 [3]; 459-83.
- Di Stefano, C. (1991) *Configurations of Masculinity: A Feminist Perspective on Modern Political Theory*, Ithaca: Cornell University Press.
- Eduards, M. [red.] (1983) *Kön, makt, medborgarskap: Kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels*, Malmö: Gleerups.
- Ehnmark, A. (1990) *Slottet: En essä om Alexis de Tocqueville*, Stockholm: Nordstedts.
- Eriksen, T.H. (1999) [1993] *Kulturterrorismen: En uppgörelse med tanken om kulturell renhet*, Nora: Nya Doxa.
- Esman, M.J. (1994) *Ethnic Politics*, Ithaca: Cornell University Press.
- Essed, P. (1991) *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*, London: Sage.
- Euben, P.J. (1970) 'Political Science and Political Silence', i: Green, P. & Levinson, S. (red.) *Power and Community: Dissenting Essays in Political Science*, New York: Pantheon.
- Favell, A. (1999) 'To Belong or not to Belong: The Postnational Question', i: Geddes, A. & Favell, A. (red.) *The Politics of Belonging: Migrants and Minorities in Contemporary Europe*, Ashgate: Aldershot.
- Finlayson, A. & Martin, J. (1997) 'Political Studies and Cultural Studies', *Politics*, 17 [3]; 183-9.
- Foucault, M. (1987) [1975] *Övervakning och straff*, Lund: Arkiv.
- Geddes, A. & Favell, A. [red.] (1999) *The Politics of Belonging: Migrants and Minorities in Contemporary Europe*, Ashgate: Aldershot.
- Gidlund, J. (1998) 'Den regionala rymden', i: Jacobsson, R. & Öquist, G. (red.) *Vetenskapens rymder: Perspektiv och visioner*, Stockholm: Carlsson.
- Gilroy, P. (1987) *There ain't no Black in Union Jack: The Cultural Politics of Race and Nation*, London: Hutchinson.
- Gilroy, P. (2000) *Between Camps: Nations, Cultures and the Allure of Race*, Harmondsworth: Allen Lane.
- Goldberg, D.T. (1993) *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*, Oxford: Blackwell.
- Hall, P. (1998) *The Social Construction of Nationalism: Sweden as an Example*, avhandling vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.

- Hall, S. (1981) 'The Whites of Their Eyes: Racist Ideologies and the Media', i: Bridges, G. & Brunt, R. (red.) *Silver Linings: Some Strategies for the Eighties*, London: Lawrence & Wishart.
- Hall, S. (1988) *The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left*, London: Verso.
- Hall, S. (1992) 'The West and the Rest: Discourse and Power', in: Hall, S. & Gieben, B. (red.) *Formations of Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Hall, S. Critcher, C. Jefferson, T. Clarke, J. & Roberts, B. (1978) *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*, London: Macmillan.
- Hammar, T. (1979) *Det första invandrarvalet*, Stockholm: Liber.
- Hammar, T. (1990) *Democracy and the Nation State: Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*, Aldershot: Avebury.
- Hammar, T. (2001) 'Multidisciplinary Studies of International Migration, or the Story about The Ugly Duckling', paper presenterat vid konferensen *Multicultural Citizenship and Integration of Ethnic Minorities*, Akademiet for Migrationsstudier i Danmark, Aalborg universitet, 29-30 augusti 2001.
- Hansen, P. (2000) *Europeans Only? Essays on Identity Politics and the European Union*, avhandling vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
- Haraway, D. (1989) *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*, New York: Routledge.
- Hennessy, R. & Ingram, C. [red.] (1997) *Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference, and Women's Lives*, New York: Routledge.
- Huntington, S.P. (1993) 'Civilisationernas kamp', i: Uddhammar, N. (red.) *Civilisationernas kamp*, Stockholm: Timbro.
- Johansson, M. & Khakee, A. (2001) 'Exkludering och maktlöshet i den mångkulturella staden', i: Elander, I. (red.) *Den motsägelsefulla staden: Vardagsliv och urbana regimer*, Lund: Studentlitteratur.
- Jónasdóttir, A.G. (1992) 'Har kön någon betydelse för demokratin?', i: Åström, G. & Hirdman, Y. (red.) *Kontrakt i kris: Om kvinnors plats i välfärdsstaten*, Helsingborg: Carlsson.
- Jones, K.B. & Jónasdóttir, A.G. (1988) 'Introduction: Gender as an Analytic Category in Political Thought', i: Jones, K.B. & Jónasdóttir, A.G. (red.) *The Political Interests of Gender: Developing Theory and Research with a Feminist Face*, London: Sage.
- Jonsson, S. (1993) *De andra: Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*, Värnamo: Nordstedts.
- Kupchan, C.A. (1995) 'Introduction: Nationalism Resurgent', i: Kupchan, C.A. (red.) *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, Ithaca: Cornell University Press.

- Lukes, S. (1974) *Power: A Radical View*, Essex: Macmillan.
- Malkki, L. (1992) 'National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees', *Cultural Anthropology*, 7 [1]; 24-44.
- Marcuse, H. (1968) [1964] *Den endimensionella människan*, Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Marx, K. (1995) [1843] 'Om judefrågan', i: *Människans frigörelse, Karl Marx ungdomsskrifter i urval och översättning av Sven-Eric Liedman*, Göteborg: Daidalos.
- Mattsson, K. (2001) *(O)likhetens geografier: Marknaden, forskningen och de Andra*, avhandling vid Kulturgeografiska institutionen, Uppsala Universitet.
- McClintock, A. (1994) *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*, London: Routledge.
- McWilliams, W.C. (1998) 'Democratic Multiculturalism', i: Melzer, A.M. Weinberger, J. & Zinman, M.R. (red.) *Multiculturalism and American Democracy*, Kansas: University Press of Kansas.
- Mehta, U.S. (1990) 'Liberal Strategies of Exclusion', *Politics & Society*, 18 [4]; 427-54.
- Miliband, R. (1994) *Socialism for a Sceptical Age*, Cambridge: Polity Press.
- Mill, J.S. (1984) [1859] *Om friheten*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Miller, D. (1995) *On Nationality*, Oxford: Clarendon.
- Mills, C.W. (1999) 'The Racial Polity', i: Babbitt, S.E. & Campbell, S. (red.) *Racism and Philosophy*, Ithaca: Cornell University Press.
- Molina, I. (2000) 'Fängslande kategoriseringar: Eller våldets geografi', i: Gren, M. Hallin, P.O. & Molina, I. (red.) *Kulturens plats/Maktens rum*, Stockholm: Brutus Östling.
- Mouffe, C. (1993) *The Return of the Political*, London: Verso.
- Mörkenstam, U. (1999) *Om "Lapparnes privilegier": Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883-1997*, avhandling vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Nelson, C. (1996) [1991] 'Always Already Cultural Studies: Academic Conference and a Manifesto', i: Storey, J. (red.) *What is Cultural Studies? A Reader*, London: Arnold.
- Nodia, G. (1994) 'Nationalism and Democracy', i: Diamond, L. & Plattner, M.F. (red.) *Nationalism, Ethnic Conflict, and Democracy*, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Omi, M. & Winant, H. (1994) *Racial Formation in the United States: From the 1960s to the 1990s*, New York: Routledge.
- Pateman, C. (1974) 'Criticizing Empirical Theorists of Democracy: A Comment on Skinner', *Political Theory*, 2; 215-8.

- Pateman, C. (1994) "Does Sex Matter to Democracy?" – A Comment', i: Githens, M. Norris, P. & Lovenduski, J. (red.) *Different Roles, Different Voices: Women and Politics in the United States and Europe*, New York: Harper Collins.
- Premfors, R. (2000) *Den starka demokratin*, Stockholm: Atlas.
- Putnam, R.D. (1996) *Den fungerande demokratin: Medborgarandans rötter i Italien*, Stockholm: SNS.
- Reed, A. Jr. (1999) *Stirrings in the Jug: Black Politics in the Post-Segregation Era*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Reeves, F. (1989) *Race and Borough Politics*, Aldershot: Avebury.
- Rizman, R.M. (2000) 'The Relevance of Nationalism for Democratic Citizenship', *The Public*, 7 [1]; 5-14.
- Rothstein, B. [red.] (1995) *Demokrati som dialog, Demokratrådets rapport 1995*, Stockholm: SNS.
- Sagar, S. (1992) 'Race and Politics', i: Hawkesworth, M. & Kogan, M. (red.) *Encyclopedia of Government and Politics*: vol. 1, London: Routledge.
- Shapiro, M.J. (1992) *Reading the Postmodern Polity: Political Theory as Textual Practice*, University of Minnesota Press: Minnesota.
- Silverman, M. (1992) *Deconstructing the Nation: Immigration, Racism and Citizenship in Modern France*, London: Routledge.
- Soininen, M. & Bäck, H. (1999) 'Invandrare som medborgare, väljare och politiker', i: SOU 1999: 113 Medborgarnas erfarenheter, Forskarvolym V för Demokratiutredningen.
- Solomos, J. (1986) 'Trends in the Political Analysis of Racism', *Political Studies*, 34; 313-24.
- Solomos, J. (1991) *Black Youth, Racism and the State*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Solomos, J. & Back, L. (1995) *Race, Politics and Social Change*, London: Routledge.
- Stasiulis, D.K. (1997) 'Participation by Immigrants, Ethnocultural/Visible Minorities in the Canadian Political Process', paper presenterat vid konferensen Immigrants and Civic Participation: Contemporary Policy and Research Issues, Montréal, november 1997.
- Stoltz, P. (2000) *About being (t)here and Making a Difference: Black Women and the Paradox of Visibility*, avhandling vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
- Storey, J. [red.] (1996) *What is Cultural Studies? A Reader*, London: Arnold.
- Taylor, C. (1993) *Reconciling the Solitudes: Essays on Canadian Federalism and Nationalism*, Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Taylor, R. (1996) 'Political Science Encounters 'Race' and 'Ethnicity'', *Ethnic*

- and Racial Studies*, 19 [4]; 884-95.
- Thompson, J.B. (1990) *Ideology and Modern Culture*, Oxford: Polity Press.
- van Dijk, T.A. (1993) *Elite Discourse and Racism*, London: Sage.
- Walzer, M. (1993) [1983] *Pluralism & jämlikhet: En teori om rättvis fördelning*, Göteborg: Diadalos.
- Westlind, D. (1996) *The Politics of Popular Identity: Understanding Recent Populist Movements in Sweden and the United States*, avhandling vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
- Wetherell, M. & Potter, J. (1992) *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Racism*, Hertfordshire: Harvester Wheathersheaf.
- Willis, P. (1981) [1977] *Fostran till lönearbete*, Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Wolin, S.S. (1960) *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*, Boston: Little, Brown.
- Wood, E.M. (1995) *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, I.M. (2000) *Att kasta tjejkast: Texter om feminism och rättvisa*, Atlas: Stockholm.
- Ålund, A. & Schierup, C-U. (1991) *Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society*, Aldersholt: Avebury.
- Öberg, N. (1993) *Gränslös rättvisa eller rättvisa inom gränser? Om moraliska dilemman i välfärdsstaters invandrings- och invandrarpolitik*, avhandling vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala Universitet.

Abstract

Democracy and National Imagination: Assumptions of Identity and Belonging in Studies on Democracy.

Until recently, questions of migration and ethnic relations were hardly discussed within political research on democracy. Categories such as 'nation', 'culture' and 'ethnicity' have been taken for granted, looked upon as self-evident and independent factors. Research on democracy has generally been permeated by what might be called 'national imagination', a nation-state-centred and ethnocentric paradigm, where homogenous national belongings and national borders have been assumed, advocated and legitimated as fundamental elements of political life. Within this kind of paradigm, ethnic minorities have been represented as fundamentally 'different' from the 'normality', that is ethnic majority populations. In general, phenomenon such as mix of cultures, border-crossing and migration have been portrayed as in itself abnormal, disrupting and problematic features of political life. The conclusion in the article is that it is necessary to question and to challenge hegemonic conceptions of identity and belonging in research on democracy.

Key words: national imagination, democracy, racism, migration.

Uteslutningens politiska ekonomi. Mot en transatlantisk konvergens?

AV CARL-ULRIK SCHIERUP

En ny rasifierad *misère du monde*

En permanent arbetslös del av befolkningen vars inkomster krymper i takt med att arbetslöshetsersättning och socialunderstöd skärs ned; de hemlösa; feminiseringen av fattigdomen till följd av ensamstående föräldrars levnadsvillkor;¹ arbetslösheten och fattigdomen bland ungdomar; koncentrationen av de förfördelade i socialt och kulturellt avskilda bostadsområden – det är bara några aspekter av den så kallade “nyfattigdom” som fortsatte öka snarare än minska inom ett av världens ekonomiskt starkaste block (t ex Room et al 1989, Teekens 1990, Room 1992) under 1900-talets sista tjugofem år. Som framgår av det officiella politiska idiom som utvecklats kring begreppet “social exklusion” eller “social uteslutning” har denna mångfacetterade *misère du monde*² blivit en gemensam politisk angelägenhet inom den Europeiska Unionen, från Kiruna i norr till Malaga i söder. Det är en fattigdom som tilltagit parallellt med att isolerade, informella ekonomiska sektorer präglade av låga löner och yrkesmässig inlåsning har växt fram utom räckvidd av den nationella arbetsmarknadsregleringen och socialförsäkringssystemen. Samtidigt tilltar den sociala oron och kriminaliseringen i Europas socialt polariserade och segmenterade städer.

De flesta av dessa – och ytterligare andra – samtida former för social uteslutning har ett uppenbart drag av *rasifiering eller etnifiering*,³ i och med att de innehåller praktiker och former för social uteslutning som i synnerhet drabbar flyktingar och nya etniska minoriteter. Det är praktiker som i det offentliga samtalet

---

Carl-Ulrik Schierup är professor och ledare av programområdet “Etnicitet och arbete” vid Arbetslivsinstitutets forskningsenhet “Arbete och kultur” i Norrköping samt professor vid Tema etnicitet, Linköpings universitet, Campus Norrköping. Han är författare till, bland annat, boken Paradoxes of Multiculturalism. Essays on Swedish Society (1991) och På kulturens slagmark. Mindretal og størretal taler om Danmark (1993).

ofta rationaliseras och legitimeras i termer av etnicitet, ras och kultur, något som bidrar till att över hela EU skapa och cementera en ny samhällshierarki på grundval av den sammanflätning mellan klass och ras/eticitet som blivit en viktig grund för social skiktning. Vi har därmed skäl att med kreativ utveckling av en term etablerad av Robert Miles⁴ uppfatta dessa uteslutningsmekanismer som en *rasifierad* eller *etnifierad uteslutning*.

Beskuret medborgarskap

I enlighet med EU:s fattigdomsprogram från början av 1990-talet (se vidare Schierup 2001b) definierar vi innebörden av *social uteslutning* som ett *beskuret medborgarskap*.⁵ Det vill säga ett tillstånd som kännetecknas av att specifika sociala grupper systematiskt och mer eller mindre permanent förnekas det minimum av sociokulturella, ekonomiska och politiska resurser och möjligheter som bedömts som nödvändiga för att upprätthålla en socialt acceptabel tillvaro. Denna definition sammanfaller i hög grad sett med innebörden av begrepp som "polarisering", "marginalisering", "fattigdom", "segregation" och "segmentering". Men kärnan i begreppet "social uteslutning", som vi använder det här, är dess hänvisning till ett beskuret medborgarskap. Det vill säga en i väsentlig grad inskränkt rätt och faktisk möjlighet att delta som den "fullvärdiga medlem av samhället" (Marshall 1992 (1950)) som avses med medborgarskapet i det slags "sociala kontrakt" som den liberala välfärdsstaten typiskt sett vilar på (Dahrendorf 1985).

Detta fokus på social marginalitet är i sig inget nytt i studier av rasmässiga eller etniska relationer. Det fångar till exempel kärnan i begreppet "underklass", som introducerades av Gunnar Myrdal⁶ i den internationella samhällsvetenskapliga vokabulären och senare upptogs av vänsterliberala forskare. I en studie av getton i New York i början av 1960-talet hävdade Myrdal (1964) att "underklass" var det begrepp som bäst beskrev en socialt och kulturellt avskild befolkning bestående av "arbetslösa och gradvis allt mindre anställningsbara familjer på samhällets botten". Han tenderade, åtminstone till och med 1964,⁷ att uppfatta den i huvudsak svarta befolkningen i underklassgettona som ett slags socialt *residuum* som lämnats på efterkälken av en annars framgångsrik liberal amerikansk reformism, vars "allt mer demokratiskt organiserade utbildningssystem skapade mer och mer frihet för den övriga befolkningen".⁸

En liknande tilltro till en i det stora hela inklusiv modernitet möter vi till

exempel i de studier av social uteslutning av nya etniska minoriteter som genomfördes av John Rex och hans medarbetare i brittiska städer under 1960- och 1970-talet (t ex Rex and Moore 1967, Rex and Tomlinson 1979). Där används begreppet "underklass" för att beskriva det tillstånd av marginalisering som drabbat invandrare till följd av ojämlig konkurrens om välfärdsförmåner (bostäder, jobb, utbildning) mellan etniskt definierade minoritetsgrupper och den vita arbetarklassen. Invandrare och deras barn ställdes därmed utanför den välfärdsstat som den brittiska arbetarklassen slagits för, och därmed också från de förmåner som hör till det sociala medborgarskapet. Vad som kritiseras här är dock inte välfärdsstaten i sig, utan dess *ofullständighet*, vilken kan övervinnas med hjälp av en *multikulturalism* som tar sikte på jämlika möjligheter och anti-rasistiska program (Rex 1985).

När Ralph Dahrendorf (Dahrendorf 1985) i mitten av 1980-talet för in underklassbegreppet i en vidare europeisk politisk och socialvetenskaplig diskussion har fokus förskjutits till allvarliga institutionella och sociala förändringar i en välfärdsstat i kris. I likhet med Rex utgår Dahrendorf från T H Marshalls medborgarskapsbegrepp och koncentrerar sig i första hand på de sociala rättigheter som hör till medborgarskapet. Utifrån dessa utgångspunkter definierar han underklassen som en allt större och allt mer sammansatt del av befolkningen som fråntagits möjligheten att tillgodoräkna sig viktiga medborgerliga rättigheter. Han kopplar det faktum att underklassen växer i de västeuropeiska samhällen till de generella problem som hänger samman med medborgarskapet i allmänhet och social uteslutning i synnerhet i välfärdsstater präglade av kris, tillbakagång och krympande sociala rättigheter. Uteslutningen drabbar ett flertal marginaliserade och fattiga befolkningsgrupper, däribland inte minst invandrare och rasmässigt eller etniskt definierade minoriteter. När välfärdsstaten drar sig tillbaka dras en "kritisk gräns ... mellan majoritetsbefolkningen å ena sidan och dem som har definierats ut ur medborgarskapets domäner å den andra" (Dahrendorf 1985: 98). Det uppstår en social klyfta som hotar att undergräva den liberala demokratiska statens centrala politiska institutioners legitimitet, och därmed också den sociala sammanhållningen och den politiska stabiliteten.

Vad Dahrendorf framför allt pekar på – något som också varit en grundsats i den utdragna amerikanska debatt om den nya understödsberoende "urbana underklassen" som vi återkommer till nedan – är de sociala och politiska konsekvenserna av den massarbetslöshet som följde i spåren av den kris i, och sedan

omstrukturering av, de nordatlantiska ekonomierna som vanligen återförs till den så kallade "oljekrisen" i 1970-talets inledning.⁹ Men hur vi än daterar begynnelsen är framväxten av ett flertal nya former för social uteslutning under 1980- och 1990-talet obestridlig. De arbetslösa och understödsberoende bland Europas fattiga har fått sällskap av olika grupper bland Europas migrantarbetare och nya etniska minoriteter, allt oftare stigmatiserade och avskilda som etniskt eller rasmässigt "andra" och försatta i ett tillstånd av beskuret medborgarskap. Efterkrigs Europas *Gastarbeiter* eller *travailleurs emigrés* saknade förvisso även de fundamentala medborgerliga rättigheter i de länder där de arbetade, men deras anställningsvillkor och sociala villkor skilde sig på väsentliga områden från dem som blivit typiska för den *nya invandringen* under 1980- och 1990-talet.

De rasifierade nyfattiga arbetarna är marginaliserade socialt, men i ekonomiskt avseende utgör de viktiga kuggghjul i den nya tjänsteekonomin och för den flexibilisering av produktion och anställningsvillkor som präglar den pågående omställningen (t ex Sassen 1991, Castells 1996, Spoonley 1992, Lash 1994) till ett kvalitativt annorlunda organiserat arbetsliv än den "fordistiska" industriella massproduktionen som mötte de arbetskraftsinvandrare som anlände till Västeuropa under efterkrigstiden. I takt med att de stora, klassbaserade organisationer, typiska för de etablerade europeiska välfärdsstaterna successivt förlorar sin socialt och ekonomiskt integrerande förmåga har "multikulturalism" och "mångfald" fått bli viktiga begrepp för dagens västerländska samhällens självförståelse. Begreppen har utvecklats till en slags kodord för den nya, fragmentiserade arbetsmarknaden och olika nya former av rasifierad uteslutning (Balibar 1991, Wallerstein 1991, Grillo 2000). Utifrån dessa premisser ska vi diskutera ett par försök att begripliggöra de systematiska och etniskt eller rasmässigt präglade uteslutningsprocesserna. Det är en diskussion som öppnar för nya sätt att förstå följderna av de pågående makrostrukturella politisk-ekonomiska förändringarna.

Den urbana underklassen och den etniska hierarkin

Ett centralt angreppssätt, som kan sägas följa i Myrdals fotspår, i studier av storstädernas fattiga och välfärdsberoende befolkning återförs ofta till den amerikanske sociologen William Julius Wilsons arbeten. I en rad studier visade Wilson och andra "liberala"¹⁰ forskare hur den rumsliga och sociodemografiska asymmetri eller "mismatch" som uppstått i och med avindustrialiseringen och omlokaliseringen av service och produktion inom städerna – ofta i kombination med

en diskrepans mellan den ökade efterfrågan på respektive den faktiska bristen på kvalificerad arbetskraft – har lett till en utarmning av de svarta bostadsområdena och till framväxten av en ny *urban underklass*. Andra, med Saskia Sassen som förgrundsfigur, fokuserar snarare på utvecklingen av en *ny urban etnisk hierarki* på arbetsmarknaden till följd av grundläggande förändringar i den globala ekonomin. Koncentrationen av finansiellt kapital och kvalificerad produktion till stora städer i de ekonomiskt starkaste regionerna i världen leder till en ny arbetsdelning, präglad av polariseringen mellan en statusfylld, högteknologisk sektor å ena sidan och en lågstatussektor med temporära, lågavlönade jobb i den snabbt växande tjänstesektorn tillsammans med framväxten av små arbetsintensiva industrier – så kallade “sweatshops” – bemannade i första hand av invandrad arbetskraft, å den andra.

Dessa två betydelsefulla – egentligen komplementära om än inte helt och hållet tillfredsställande – analyser av inkludering/exkludering av invandrare och etniska minoriteter i de avancerade ekonomierna och samhällena i den nordatlantiska regionen utgår ursprungligen från situationen i USA:s storstäder. Men de har kommit att få stor betydelse även för forskare som studerar migration, invandrare och etniska relationer i Europa. Viktiga kritiska frågor har emellertid väckts om deras egentliga empiriska och analytiska giltighet i en europeisk kontext, eller, för den delen, ens i USA.

Konvergens eller splittring?

Försök att använda modeller som skapats utifrån analyser av sociala förhållanden i USA bör granskas kritiskt även ur ett mer grundläggande teoretiskt perspektiv; en granskning som måste göras i ett sammanhang där motsägande uppfattningar om de moderna kapitalistiska samhällenas och ekonomiernas karaktär konfronterar varandra. Å ena sidan bör en *hyperglobalistisk* uppfattning (Goldblatt et al. 1999) förvänta sig en utveckling mot transatlantisk konvergens till följd av en likartad bakomliggande ekonomisk och social utveckling – också i fråga om formerna för rasifierad uteslutning – i Nordamerika respektive Europa, medan en mer *globaliseringsskeptisk* position snarare bör förvänta sig att finna fortsatt kvalitativt olika, nationellt specifika former för social uteslutning. De “globaliseringsskeptiska” skulle lyfta fram de trots allt ännu mycket olika arbetsmarknads- och välfärdssystemen i USA respektive Europa. Skillnader som dessutom inte är oväsentliga ens om man jämför enskilda medlemsstater

inom EU med varandra.

Utifrån detta perspektiv ska vi, med hjälp av ett antal amerikanska såväl som europeiska studier av former för rasifierad uteslutning, ta upp frågan om en transatlantisk konvergens håller på att ske och diskutera vilka krav man bör ställa på en komplex komparativ analys.

“Underklassperspektivet”

Gunnar Myrdals introduktion av det gamla svenska ordet “underklass” i den amerikanska debatten om fattigdom i allmänhet och de svarta i storstäderna i synnerhet väckte stor uppmärksamhet bland “liberala” (d v s “socialliberala” eller “socialdemokratiska”) forskare i USA under 1960-talet.

Svarta amerikaner som flytt arbetslöshet och desperat fattigdom i Sydstaterna när jordbruket rationaliserades under en begynnande grön teknologisk revolution för att invandra till de stora industristäder i norr som fortfarande dominerades av de klassiska fordristiska basindustrierna blev efterhand en mer och mer substantiell grupp bland de mest missgynnade inom industriarbetarklassen. De hade också blivit en betydande och framförallt mycket synlig del av en stor grupp helt eller delvis arbetslösa och fattiga i de stora städerna. Liberala forskare intresserade sig under denna tid huvudsakligen för de svåra sociala konsekvenserna av rasism och diskriminering, något de tolkade som en effekt av de då pågående ekonomisk-strukturella förändringarna. Men det var ännu en tid som präglades av en viss optimism om förbättrade “rasrelationer” i USA, baserat på en tilltro till den nya federala politiken för generella medborgerliga rättigheter och “lika möjligheter”, en politik som allmänt uppfattades kunna röja en väg ut ur innerstadsgettona.¹¹

Efter kritik från den radikala vänstern, svarta aktivister och radikala multikulturalister (se Schierup 1995) tappade den liberala underklassdiskursen och reformismen mycket av sin tidigare starka intellektuella dragningskraft och framgång i det offentliga samtalet (Wilson 1997). Men efter att gettoiseringen och utarmningen i innerstäderna fortsatte att fördjupas under 1980-talet återkom “underklassdebatten” med full kraft på 1980- och 1990-talet. Samtidigt som den intog en framträdande position i den politiska debatten i USA klövs den i två olika riktningar: En konservativ version som framför allt talade om “gettokultur” och ”fattigdomskultur” och om den urbana “underklassens” avvikande individuella och kollektiva beteendemönster, och en restaurerad liberal eller

vänsterliberal (socialdemokratisk) variant som fortsatt betonade de pågående strukturella och institutionella förändringarnas marginaliserande effekter.¹²

Som vi redan nämnt fick Myrdals begrepp genomslag även i Europa, i synnerhet bland socialliberala och vänsterorienterade forskare i Storbritannien. Men medan de europeiska forskarna under 1970- och 1980-talet refererade direkt till Gunnar Myrdal, anknöt de från och med slutet av 1980-talet snarare till den pågående amerikanska debatten och dess polarisering mellan ett konservativt och ett liberalt perspektiv.

Ett huvudskäl till att den amerikanska debatten fått ett allt djupare inflytande över den europeiska forskningen om etniska relationer är sannolikt det faktum att den dominerande europeiska sociologiska forskningen om de nya, fördjupade och komplexa uteslutningsprocesserna varit ovillig att se, eller att utveckla självständiga analytiska verktyg som gör det möjligt att förstå och kartlägga deras allt mer rasifierade karaktär. Men det är inte självklart att de rasifierade uteslutningsprocessernas omfattning och karaktär i Europa respektive USA sammanfaller. Därmed finns det skäl att kritiskt granska de amerikanska underklas teoriernas faktiska användbarhet i en europeisk kontext. Än mer, det finns skäl att fråga sig i vilken utsträckning begreppet "underklass" längre ens är lämpat att fånga den dynamik och komplexitet som präglar dagens sociala uteslutning i USA. Inte minst viktigt är frågeställningen viktig mot bakgrund av att de dominerande trenderna i den amerikanska debatten och politiken tycks ha fått ett växande inflytande över politiska program och åtgärder i Västeuropa.

Grunddrag i den amerikanska debatten

Utifrån antagandet att social och ekonomisk utarmning är förbundet med kumulativa cykler av kulturell överföring över generationerna¹³ har högerintellektuella (t ex Mead 1988, Murray 1984) och *Den nya högerns* politiker utvecklat ett perspektiv på "underklassen" som avviker fundamentalt från Gunnar Myrdals ursprungliga. Från en huvudsakligen social-psykologisk utgångspunkt har de fokuserat på en påstått samarbetsovillig mentalitet och ett psykologiskt rotat bidragsberoende bland den arbetslösa "underklassen" i innerstadsgettona.¹⁴ Attityder som fatalism, defaitism och parasitism, tillsammans med en problematisk stolthet, påstås ligga bakom oviljan att ta något av de många låglönejobb som finns till hands. De bidragsberoende fattiga är alltså till stor del på grund av egna handlingar, eller snarare deras brist på konstruktiv handlingskraft, fångade

i en ond cirkel där de aldrig lyckas ackumulera tillräckligt med arbetslivserfarenhet för att kunna konkurrera om de mer attraktiva jobben på arbetsmarknaden. Deras överksamhet förstås i sin tur som "en konsekvens framför allt av bristande socialisering ... otillräcklig (och misslyckad) uppfostran med den effekten att värdet av arbete och självförsörjning inte internaliseras i tillräcklig utsträckning för att subjektivt upplevas som en plikt" (Murray 1984: 134). "Fattigdomskulturen" leder till "självvald arbetslöshet", "bristande arbetsmoral" och asocialt och kriminellt beteende hos manliga (underförstått svarta) tonåringar, och oansvarigt barnalstrande på välfärdssystemets bekostnad hos unga (underförstått svarta) kvinnor, vilka mer än andra fått bära hundhuvudet för de accelererande sociala problemen i innerstadsgettona.

De värderingar och det avvikande beteende som ses som typiskt för underklassen i innerstäderna är emellertid *inte* i sig *irrationella*, enligt Charles Murray (1984), en av den nya amerikanska högerns mest inbitna kritiker av välfärdspolitiken. Ur den enskildes synvinkel och givet omständigheterna är den här strategin tvärtom i högsta grad rationell för underklassen, åtminstone på kort sikt. I ett större perspektiv ligger problemets kärna därmed inte i den utblottade "underklassens" oansvariga beteende i sig, utan i den överbeskyddande statens missriktade liberala välfärdspolitik – en politik som uppmuntrar och belönar just ett sådant beteende. Botemedlet finner man därför i "workfare", det vill säga i att man av de arbetsförmögna bidragssökande kräver att de deltar i jobbsökaraktiviteter, yrkesutbildning, starta-egetkurser och så vidare, vilket antas leda till en systematisk och genomgripande förändring av deras attityder gentemot lågt avlönade lågstatusjobb.¹⁵

En alternativ *vänsterliberal* syn på "underklassen" – i själva verket en direkt arvtagare till Myrdals fattigdomsteori – distanserar sig från de förenklingar och den moralism som generellt sett präglar den nya högerns tes om en "fattigdomskultur" (t. ex. Kasarda 1989, Wilson 1994, Wilson 1989, McLanahan 1993), men också från den radikala nyvänsterns enkla orsaksförklaring som tenderar att börja och sluta med det enda ordet "rasism" (se särskilt Wilson 1978). Flera liberala forskare ser den främsta orsaken till den sociala uteslutningen och till gettokulturen i pågående makrostrukturella förändringar, inte i internaliserade, självreproducerande socialisationsmönster (t. ex. Kasarda 1989, Wilson 1987, Waldinger 1996). De pekar i synnerhet på två betydelsefulla ekonomiska processer, *geografisk ojämн ekonomisk tillväxt* och *avindustrialisering*, det vill

säga processer bortom underklassens kontroll vilka resulterat i en olycklig asymmetri mellan de platser där de nya jobben växer fram och de platser där de fattigaste bor, i kombination med en asymmetri eller *missmatch* mellan å ena sidan kvalifikationskraven på den nya arbetsmarknaden och å andra sidan den utbildning och erfarenhet som befolkningen i de traditionella (svarta) arbetarklassområdena faktiskt har (Kasarda 1989, Kasarda et al 1992). Synen på staten och socialpolitiken är också fundamentalt annorlunda i det vänsterliberala perspektivet. Alternativen till socialbidrag och en växande underklass ses i generella sociala program (Wilson 1987, Wilson 1999, Wilson 1997) och adekvata offentliga institutioner (skolor, daghem, hälsovård) för att stödja resurssvaga barnfamiljer, samt i makroekonomiska arbetsmarknadsåtgärder (t ex McLanahan 1993) som förmår höja inkomstnivån och den sociala tryggheten för innerstadsbefolkningen (t ex Testa et al. 1993).

Den mest systematiska forskningen och analysen av tillväxten av och villkoren för "underklassen" i de amerikanska innerstadsgettona inom ramen för den vänsterliberala traditionen står William J Wilson (t ex 1980, Wilson 1987, Wilson 1997) för. Hans utgångspunkt är att den historiskt betingade diskrimineringen tillsammans med det relativt sena uppbrottet från landsbygden i Sydstaterna till de stora industristäderna i norr gjorde stora grupper av den svarta arbetarklassen särskilt sårbara för den avindustrialisering som inleddes från och med 1970-talet. Migrationen sammanföll i tid med att de stora tillverkningsindustrierna och lejonparten av jobben i den nya tjänstesektorn snabbt flyttade bort från de traditionella arbetarområdena i innerstäderna. Trots antidiskrimineringslagar och program i syfte att underlätta för svarta att få tillgång till relevant utbildning och nya arbeten ledde denna process till en bestående hög arbetslöshet bland den svarta befolkningen. Konsekvensen har blivit en allt mer markerad koncentration av resurssvaga till särskilda bostadsområden, ett ökande antal familjer med ensamstående föräldrar och mer eller mindre permanent behov av bidragsunderstöd. En nedåtgående process som förstärktes av flykten till förorterna; inte bara den vita befolkningens flykt, utan också många *svarta* medelklass- och etablerade arbetarklassfamiljer vilka vunnit en ökad social och rumslig rörlighet bland annat till följd av de program för lika möjligheter som medborgarrättsrörelsen och de demokratiska regeringarna under 1960-talet tog initiativ till, har flyttat ut. Så länge medelklassen fanns kvar i innerstäderna, hävdar Wilson, kunde också de lägre skikten i innerstäderna förvänta sig en succes-

siv rörlighet uppåt socialt – eftersom medelklassen investerade sina ekonomiska resurser i lokala institutioner som affärer, skolor, banker, kyrkor och organisationer, och upprätthöll positiva och integrativa sociala värden.

De sammanlagda effekterna av avindustrialisering, ojämlig ekonomisk tillväxt, den resursstarka medelklassens avflyttning och viktiga ekonomiska, politiska, sociala och kulturella institutioners flykt från innerstäderna har, följaktligen, skapat stora och koncentrerade enklaver präglade av en allt mer utarmad befolkning vars möjligheter begränsas i och med den sociala och kulturella isoleringen från majoritetssamhället.¹⁶

Den liberala återvändsgränden och dess alternativ

Wilson (t ex 1987) håller alltså med om att det existerar en speciell och problematisk underklass- eller gettokultur som, hävdar han, är en bidragande orsak till att understödsberoendet bitit sig fast, och överförs från generation till generation, i de permanent fattiga svarta bostadsområdena i USA:s storstäder. Han ser till och med den liberala fattigdomsteorins tydliga förlust av inflytande på den intellektuella och offentliga debatten som till stor del förorsakad av liberala forskares och debattörers uppenbara ovilja att inse och öppet diskutera de problem som gettokulturen bidrar till att skapa och reproducera (Wilson 1987: 4ff). Det är en ovilja han uppfattar som en produkt av en ideologiskt och politiskt motiverad, men icke desto mindre missriktad, rädsla för att uppmuntra rasistiska attityder bland den vita befolkningen. Men att gömma huvudet i sanden är i själva verket kontraproduktivt, menar Wilson. I och med att forskare och debattörer vägrar tala om problem som faktiskt bekymrar de amerikanska medborgarna förlorar de i trovärdighet i den offentliga debatten och lämnar fältet fritt för en konservativ hegemoni. Därmed uppmuntrar liberalerna precis det de sökte undvika. De förvärrar såväl rasismen som den svarta befolkningens redan svåra situation.

Ändå skiljer sig Wilsons syn på underklass- och gettokulturen på grundläggande punkter från den konservativa. I den mån det faktiskt existerar en specifik "fattigdomskultur", skriver han, är de normer som präglar gettolivet resultatet av en anpassning till strukturella förändringar i samhället och de kan därmed enbart förväntas försvinna om och när de objektiva omständigheterna förändras. I och med att han kopplar de afrikanska amerikanernas öden direkt till den ekonomiska strukturen (Wilson 1987: 9) vilar hans analys dessutom på ett tydligt klassperspektiv, nära besläktat med såväl vänsterns inom det demokratiska par-

tiet som med den traditionella europeiska socialdemokratins analyser och ideologi och helt i linje med den europeiska liberala, socialdemokratiska och socialistiska intellektuella debatten.

Det tydliga klassperspektivet innebär, särskilt i Wilsons tidiga arbeten, att han tonar ned betydelsen av ras och rasism, vilket mött kritik från såväl radikalt vänsterhåll som från liberaler.¹⁷ Den socialdemokratiska tendensen i analysen visar sig också i hans kritik av den liberala betoningen av "affirmative action" (den särskilda amerikanska varianten på riktade positiva åtgärder för inkludering av förfördelade grupper), en politik som han i likhet med den nya högern ser som en del av problemet snarare än dess lösning (t ex Wilson 1999: 110ff). Men medan den nya högern kritiserar "affirmative action" för dess överdrivna omfattning (t ex D'Souza 1995), menar Wilson att reformpolitiken inte gått tillräckligt långt. Den inriktning på särskilda åtgärder till förmån för den svarta befolkningen – oavsett om det gällt individuella åtgärder eller att öka gruppens rättigheter – som kom att dominera reformpolitiken i spåren av 1960-talets medborgarrättsrörelse ledde, hävdar Wilson, framför allt till att den svarta medelklassamerikanens sociala rörlighet ökade, och därmed till att de kom att lämna innerstäderna. Program som syftar till att skapa lika möjligheter för alla, oavsett ras, är i sig inte negativa. Men eftersom de liberala rasspecifika åtgärderna inte samordnades med vare sig någon långsiktig ekonomisk politik, breda strukturellt grundade sociala reformer eller systematiska utvecklingsprogram i de svarta, fattiga innerstadsområdena stimulerade de, genom att underblåsa medelklassens flykt, snarare ett socialt och institutionellt sammanbrott – vilket lämnade fältet fritt för en mot majoritetssamhället fientlig underklasskultur präglad av understödsberoende och kriminalitet. Så medan högern menar att de rasspecifika reformerna och rättigheterna bör upphävas, hävdar Wilson att de bör utvecklas och samordnas med ett större paket av ekonomiska och sociala reformer med sin bas i en bredare klasskoalition – överskridande etniska och ras-mässiga gränslinjer – och med tillräcklig kraft att i grunden rita om det ekonomiska landskapet i USA:s storstäder (Wilson 1999).

Wilson har kritiserats av inflytelserika liberaler och vänsterdebattörer för sitt bruk av underklassbegreppet och för den vikt han tillmäter det i sina analyser av storstadfattigdomen. En av dessa kritiker är Michael B Katz (1989) som i sin sammanfattande och polemiska översikt över fattigdomsdebatten i USA, *The Undeserving Poor: From the War on Poverty to the War on Welfare*, i och för sig

uttalar djup sympati för Wilsons perspektiv och hans ambition att formulera en bred social och ekonomisk reformpolitik. Men, argumenterar Katz (1989: 234), givet den moralistiska retorik som utvecklats kring det, är en fokusering på underklassbegreppet dålig liberal strategi.

Från rättighet till skyldighet

Förutom att det bär på en negativ värdeladdning tenderar begreppet underklass att styra den offentliga debatten om fattigdom åt ett särskilt håll. Det leder uppmärksamheten bort från en generell socialpolitik till förmån för riktade åtgärder, vilka historiskt har visat sig ha effekten att de dels isolerar dem som är föremål för dem från det omgivande samhället och dels förstärker det stigma som sammanhänger med fattigdom och understöd. Begreppet underklass återuppväcker redan övergivna idéer om en fattigdomskultur eftersom det fokuserar på de fattigas beteende, snarare än på orsakerna till fattigdomen.

Den nya högerns formulering av problemet har sedan länge intagit en dominerande plats i den amerikanska politiska debatten, hävdar Katz. Underklassbegreppet har bidragit till att skapa en bild av de fattiga som bestående av två åtskilda grupper: Å ena sidan de "oförskyllt" fattiga – de hemlösa, harmlösa, hjälplösa, tacksamma, vilka förtjänar välgörenhet. Å andra sidan de fattiga som på ett eller annat sätt "har sig själva att skylla" - den amoraliska, krävande, kulturellt främmande, otacksamma, kriminella (och svarta) innerstadsunderklassen, vilka måste disciplineras via "workfare" – det vill säga med krav på motprestationer i utbyte mot understöd. Genom att insistera på begreppet "underklass" förstärks de fattigas maktlöshet i och med att det stärker de murar som så länge har skilt ut dem som en mycket speciell grupp i samhället (Katz 1989: 235). Slutligen borde den nya högerns exploatering av tesen om en särskild "fattigdomskultur" motivera en extrem försiktighet med att använda begreppet kultur överhuvudtaget när man beskriver fattiga människors beteenden. "Eftersom kultur, liksom underklass, används på så olika sätt och med en så oprecis innebörd har det snarare blivit ett hinder för än en hjälp till förståelse" (Katz 1989: 234).

Den här typen av kritik framförs också i Europa. I synnerhet i Storbritannien, det europeiska land där den amerikanska underklassdiskursen fått starkast fäste och där den, precis om i USA, har delat sig i en konservativ och en vänsterliberal version. Efter att länge ha tillhört en liberalers och vänsterns begreppsvärld

kom "underklassen" att passa som hand i handske för den Thatcheristiska högern och dess stigmatiserande "blame the victim"-politik mot de understödsberoende fattiga, hävdar Ruth Lister (1990). Därmed, fortsätter hon (Lister 1990):¹⁸

leker de som i syfte att återupprätta den fattigdomsdrabbade gruppernas medborgerliga rättigheter vill hävda att vi har fått en "underklass" med elden. De nyttjar ett stigmatiserande begrepp i sin argumentation för en icke-stigmatiserande politik. Samtidigt hävdar man från högerns sida att en del av lösningen på problemet med en framväxande "underklass" är att vi återuppväcker ett socialt stigma: "Sociala stigmat är nödvändigt för att upprätthålla den sociala ordningen och de måste, långsamt och metodiskt, återuppväckas". Vad vi kan lära av Murrays (konservativa) "underklass"-teori är att den politik den implicerar är en kombination av en bekännelse till politisk vanmakt – eftersom regeringen är "maktlös" – och rop på hårdare social kontroll och mer "lag och ordning".

Effekten, varnar Lister,¹⁹ "kan bli att de fattigas egna ansträngningar och det arbete de som arbetar tillsammans med dem lagt ner nedvärderas, medan de som vill piska upp en 'moralisk panik' och skära i de offentliga utgifterna får råg i ryggen". Med sin hänvisning till Charles Murray's och den amerikanska nya högerns kampanj mot välfärdsstaten, vill Lister påvisa i hur hög grad den Thatcheristiska expropieringen av "underklass"-begreppet (som så mycket annat i den Thatcheristiska ideologin) vilar på en import av den amerikanska nya högerns intellektuella arsenal i sitt krig mot de understödsberoende fattiga i USA:s innerstadsgetton.²⁰

Den moralistiska underklassdiskursen

I en jämförande studie av de amerikanska och brittiska liberala regeringarnas "icke-liberala socialpolitik" visar Desmond King (1999) hur en allt starkare betoning av medborgerliga *skyldigheter* snarare än *rättigheter* under 1980-talet tenderade att i praktiken utesluta socialt marginaliserade grupper ur det liberalt definierade medborgarskapbegreppet under 1990-talet. Han illustrerar sin tes med en detaljerad studie av de nya socialpolitiska strategierna i de båda länderna, vilka förvaltar ett gemensamt historiskt arv såväl vad gäller medborgarskapsidén som i sättet att politiskt hantera fattigdom och social marginalisering. För att i ett sådant sammanhang kunna rättfärdiga auktoritära, restriktiva och avskräckande normer för huruvida personer har rätt till understöd, och disciplinerande strategier för att tvinga dem att acceptera vilket arbete som helst, är det

nödvärdigt, hävdar King, att först skilja ut den del av befolkningen man riktar in sig på som omöjlig att acceptera som fullvärdiga medborgare, till exempel på grund av sitt oansvariga leverne och moraliska förfall. Den uppgiften fyller, som vi redan konstaterat, den konservativa "underklass"-diskursen. Även om den genomförs med nya medel av den moderna byråkratin har den faktiska tillämpningen av "workfare", enligt King, ett tydligt släktskap med 1800-talets fattigvårdslagstiftning och fattigstugor: I båda fallen uppfattas fattigdom och social uteslutning som ett resultat av de drabbades egna moraliska tillkortakommanden.

Olika varianter av den här *moralistiska underklassdiskursen* (för att parafra-sera Levitas 1998) har vunnit spridning i den politiska debatten om orsakerna till den sociala uteslutningen av invandrare och etniska minoriteter i Europa. Argument som trycker på den destruktiva effekt som bidrag och understöd får i form av permanent inlåsning av etniska minoriteter i bidragsberoende och handlingsförklamation läggs över hela kontinenten fram som bevis för att välfärdsstaten har diskriminerande effekter och att det därför är nödvändigt att minska utrymmet för de institutioner som tillskapats för att tillvarata sociala rättigheter, men som anses omyndiggöra istället för att stärka individens handlingskraft som medborgare (t ex Rojas 1999).

Men det är i USA och Storbritannien som den här synen på fattigdom och social uteslutning har vunnit störst framgång, till följd av en historiskt förankrad ideologi som dels över allt annat värderar arbetsmoral och ekonomisk självständighet, dels har ett välfärdsystem som helt bygger på behovsprövade offentliga välfärds- transfereringar, finansierat av en låg horisontell inkomstskatt. Trots att "workfare" fullt ut infördes av (social-)liberala regeringar – av Clintonadministrationen i USA och Tony Blairs New Labour i Storbritannien – förvandlades de när de omsattes i praktiska åtgärder till allt hårdare disciplinära krav på de hjälpsökande att ta vilket arbete som än stod till buds. På så vis kom den moralistiska underklassdiskursen att bana väg för förvandlingen av fattiga "klienter" till "fattiga arbetande" (*working poor*) fastlåsta i påtvingade, underbetalda och ofta ore-glerade lågstatusjobb.²¹ I USA är det fattiga afrikanska-amerikaner i innerstäderna och i Storbritannien svarta västindier tillsammans med andra post-koloni-ala minoriteter som får bära den tyngsta bördan. De av moraliska skäl påtvingade jobben har fråntagit de fattigomsdrabbade makten över sina liv och medborgerliga rätt till en rimlig levnadsnivå eftersom de hålls utanför den ordinarie arbetsmarknaden. Innebörden av detta är att de berövats väsentliga såväl sociala

medborgerliga rättigheter såväl som den viktiga civila rätt som det innebär att kunna vägra acceptera inhumana arbetsförhållande. Det är pålagor som för invandrare och etniska minoriteter ytterligare förstärks av den rasism och etniska motiverade diskriminering de har att hantera.

Krigen mot det organiserade arbetet

Det amerikanska "kriget mot välfärdsberoendet" (*the war on welfare*) (för att parafasera Katz 1989) går i själva verket, enligt Frances Fox Piven och Richard A Cloward (1993), tillbaka till det tidiga 1970-talet när debatten i USA började tippa över till förmån för de konservativas missnöje med ett i deras ögon destruktivt bidragsberoende som de beskrev som en direkt konsekvens av "det starka samhället" och den reformistiskt sinnade federala elitens "krig mot fattigdomen" (*the war on poverty*) i innerstäderna. I *Regulating the Poor* (Fox Piven and Cloward 1993) visar de att den konservativa attacken mot bidragsberoende i själva verket är en integrerad del av ett mer omfattande "krig mot det organiserade arbetet" (*the war against labour*) i samband med den generella omstöpningen av kapitalismen i De förenade staterna sedan mitten av 1970-talet. I en tid av en djupgående kris och omstrukturering av arbetsmarknaden, utsatta för intensiverad konkurrens från Japan och Västeuropa, utvecklade de amerikanska arbetsgivarna en strategi som innebar press nedåt på reallönerna och hårda krav på avreglering av stora delar av arbetsmarknaden i syfte att bland annat öppna för fler tillfälliga och korttidsanställningar. Därmed kom den eviga antagonismen mellan de sociala medborgerliga rättigheterna och kapitalets behov, som det formulerats av T H Marshall, i öppen dag:

Arbetsgivarna har alltid vetat att i och med att bidragssystemen skyddar arbetarna från några av marknadens risker minskar de arbetsgivarnas makt ... av just detta skäl uppfattas själva idén om rätten till understöd som farligt subversiv av marknadsideologin. Och eftersom insatserna är så höga stöter den underifrån kommande kampen för social trygghet alltid på hårt motstånd uppifrån. Så snart en viss nivå av socialt lugn har uppnåtts efter en substantiell ökning av bidragsnivåerna börjar arbetsgivare trycka på för att åter begränsa och inskränka de sociala programmen. De kräver lägre bidrag, striktare normer så att färre blir berättigade till bidragen, och att de ska kopplas till så avskräckande villkor att mycket få ens är beredda att söka. Avsikten är att göra arbetarna villiga att sälja sin arbetskraft på de villkor som arbetsgivaren själv önskar erbjuda (Fox Piven and Cloward 1993).

Under 1960-talet ökade antalet socialbidragsberättigade i de amerikanska inner-

städerna snabbare än någonsin förr. Enligt Fox Piven och Cloward (1993) var de bakomliggande motiven inte så mycket själva det att avskaffa den djupa fattigdom som följde på de svartas migration från Sydstaternas landsbygd till storstäderna, utan bör snarare, argumenterar Piven och Cloward förstås som en reaktion från liberala federala politiska eliten på en tilltagande social oro i de svarta bostadsområdena vilken sås som en tidsinställd social bomb. Men så snart det blev lugnare i städerna och den offensiva medborgarrättsrörelsen sakta upplöstes under 1970-talet började man åter diskutera en uppstramning av politiken. Under 1970- och 1980-talet ökade kraven på ett återinförande av ett disciplinerande arbetstvång, parallellt med att behovet att fylla ett växande antal lågavlönade deltids- och tillfällighetsarbeten med arbetskraft blev allt mer akut. I och med 1990-talets nya lagstiftning och "workfare"-strategi kom sedan kraven på de socialbidragsberättigade att aktivt ta sig in på den växande arbetsmarknaden i allt mindre utsträckning att handla om att erbjuda utbildning och kvalifikationshöjande kurser utan mer om att tvinga dem att acceptera vilket jobb som helst till vilka villkor som helst. Därmed har "workfare" heller inte kunnat lösa USA:s enorma fattigdomsproblem (se även Myles 1996). Dess funktion har snarare varit att disciplinera de svarta innerstadsgettona. På vägen har det amerikanska "sociala kontraktet" upplöstes (Fox Piven and Cloward 1997) och städernas fattiga utsatts för en politik och sociala åtgärder som bär påtagliga likheter med 1800-talets.

Dessa studier (d v s Fox Piven and Cloward 1993, King 1999) pekar inte bara på viktiga konsekvenser av det konservativa "underklass"-perspektivet, utan har också något att säga även om det vänsterliberala (socialdemokratiska) perspektivet. De återaktualiserar den marxistiska tes som kommer till uttryck i teorin om kapitalismens ständiga behov av en "reservarmé" och som säger att arbetslöshet alltid är ett relativt fenomen. Deras analyser visar att de bidragsbehövande fattiga knappast är överflödiga i absolut mening. Att "arbeten försvinner" (för att parafrasera Wilson 1997) och jobben förblir en knapp tillgång är i själva verket en del av kampen om de medborgerliga rättigheternas omfång och om de villkor under vilka arbetskraft kan köpas och säljas på marknaden.

"Gettots" karaktär och funktion bestäms till stor del av styrkeförhållandena i den kampen. Har rasifierade minoritetsgrupper en stark politisk position kan de undanhålla sin arbetskraft från ogynnsamma sektorer av en rasmässigt delad och diskriminerande arbetsmarknad och "gettot" fungera som en politisk resurs och

fästpunkt för social identitet och tillhörighet, något som var på väg att bli fallet under de villkor som rådde under “det starka samhället” i de stora städerna i 1960-talets USA (Fox Piven and Cloward 1997). Men när minoriteterna försvågades och splittrades och nya politiska konstellationer fick utrymme att exploatera de ständigt närvarande möjligheterna till rasifiering, samtidigt som förhandlingsläget blev allt mer oförmånligt till följd av ekonomiska strukturförändringar, omlokaliseringar och globaliseringen förvandlades gettot till en allt mer stigmatiserad inkörsport till helvetet, förvisso med en disciplinerande funktion i det att det effektivt avskräckte de arbetssökande från varje lockelse att ställa krav på arbetens innehåll och ersättning för att acceptera dem.

Arbetsgivarna satt därmed med allt starkare hand. Under den låglönestrategi som kom att präglade stora delar av den amerikanska arbetsmarknaden under 1980-talet blev gettot en allt mer utarmad och skrämmande plats och den disciplinerande effekten skruvades än mer upp av att instängningen i fängelset ständigt väntade runt hörnet för den i förväg socialt utestängde. Med massinspärningar av fattiga – och ganska särskilt fattiga svarta från ghetton – privatisering av fängelserna och börsintroduceringen av de privata amerikanska fängelsebolagen har slavekonomin *de facto* återinförts i en ny post-fordistisk variant – knapp 150 år efter att det i humanismens och industrialismens tecken avskaffades i De förenade staterna – nu dock inte enbart i den amerikanska södern, men även i norr. Institutionaliserat inom ramen av det såkallade fängelseindustriella komplexet (*the prison-industrial complex*)²² opererar de privata fängelserna under “ideal business conditions” (Parenti 1999: 232). De “garanteras en arbetskraftförsörjning till absurt låga löner, mottar direkta statliga subsidier och har en garanterad marknad” (Parenti 1999: 232). De amerikanska arbetsgivarna har samtidigt passat på att använda den gradvisa förvandlingen av de svarta fattiga från bidragstagare till arbetskraftsreserv och, genom *workfare* och *nyslaveri*, till att ytterligare försvaga förhandlingsläget för en vidare grupp av arbetande fattiga (vita som *people of color*) som redan innan den lönetryckande fängelseekonomin snabba uppsving på 1990-talet hade en svag ställning på arbetsmarknaden.

Europas “invandrarproblem”

Det är viktigt att vi håller det här vidare perspektivet på socialt medborgarskap och “gettots” politiska ekonomi i minnet när vi ställer frågan huruvida Europas “invandrarproblem” är en “underklass”-fråga jämförbar med den amerikanska.

Snarare än att avvisa begreppet "underklass" på grund av dess moralistiska och politiska konnotationer har ett antal europeiska forskare provat den liberala underklassteorins analytiska möjligheter att förklara den sociala utslutningens dynamik i europeiska städer, i synnerhet den allt djupare etniska och rasmässigt definierade delning som präglar dem. I det följande ska vi kort redogöra för några av dessa studier.

I den amerikanska kontexten analyserades fattigdomen och bidragsberoendet i innerstadsgettona, som vi såg ovan, av Wilson och andra liberala forskare som i första hand ett klassfenomen, orsakat av strukturella förändringar och omlokaliseringar inom arbetslivet i kombination med "det starka samhällets" reträtt och institutionella tillbakagång. Det handlar, enligt den liberala teorin, om en från och med 1970-talets inledning ny strukturell ordning i det amerikanska samhället.

Den svarta underklassens tillblivelse i de amerikanska innerstäderna sammanfaller i själva verket nära i tiden med att en stor grupp av invandrarna och ur de nya etniska minoriteterna i ett antal europeiska länder drabbades av arbetslöshet och blev beroende av socialt understöd. Processen har analyserats av Schierup (1985) som kopplad till kapitalets och statens politisk-ekonomiska reaktion på den djupa kris som drabbade den traditionella industrin och den industriella fordismen efter den första "oljekrisen". Den tog sig framför allt uttryck i en påskyndad omlokalisering av de traditionella basindustrierna till de så kallade "ny-industrialiserade länderna" (*newly industrialising countries*=NIC), strukturell omvandling av de europeiska ekonomierna, ständiga omorganisationer och övergång till en mer restriktiv arbetsmarknads- och industripolitik. Politiken åtföljdes av en påtaglig ökning av de offentliga kostnaderna för arbetslöshetsunderstöd och socialförsäkringar, för att kompensera för de sociala effekterna av massarbetslöshet bland de överflödiggjorda arbetarna i framförallt den traditionella basindustri-sektorn. Andelen arbetslösa och understödsberoende bland invandrare och nya minoriteter, som fram till dess varit lägre än andelen arbetslösa och bidragsberoende bland majoritetsbefolkningarna, blev i land efter land oproportionerligt hög. Det får ses delvis som en effekt av att de tidigare var överrepresenterade i de sektorer som drabbades hårdast av de strukturella förändringarna, delvis som en effekt av deras svagare position på arbetsmarknaden, och, i alla lägen, förstärkt av institutionellt förankrad rasism och diskriminering.

Det grundläggande mönstret för hur arbetslöshet och bidragsberoende har för-

delat sig mellan nationalitetsgrupper och etniska grupper har i de traditionella europeiska invandringsländerna varit mer eller mindre konstant under hela efterkrigstiden, genom såväl hög- som lågkonjunkturer i de nationella ekonomierna. Det har gjorts ambitiösa försök till jämförande analyser av sysselsättningens och arbetslöshetens fördelning (se t ex tabell nedan, Muus 2000 (draft)) efter medborgarskap. Även om de visar på en förhållandevis tydlig generell trend förhindrar den stora skillnaden mellan de taxonomier, normer och metoder för datainsamling den nationella statistiken använder sig av i de olika europeiska länderna att man ställer jämförelserna på någon säker grund. De olika lagar och rutiner för naturalisering av immigranter som under mycket lång tid varit i bruk i de enskilda länderna – varierande från extremt restriktiva i Tyskland till mycket liberala i Sverige – bidrar också till att göra varje försök till jämförelser mellan grupper som har nationellt respektive utländskt medborgarskap minst sagt problematiska. En mer komplex, men fortfarande approximativ, jämförande studie av de grundläggande processerna och mönstren måste även i fortsättningen basera sig på en mer kaleidoskopisk analys av en mängd olika fallstudier från enskilda länder.

Land	Totalt	Infödda	EU	Utanför EU
Danmark '97	6.8	6.3	11.3	25.0
Tyskland '98	9.7	9.0	10.4	20.1
Spanien	20.8	20.8	15.4	23.9
Frankrike '97	12.3	11.6	10.1	31.3
Irland '97	10.3	10.2	16.2	5.4 *
Nederländerna '97	5.5	5.1	8.4	24.7
Österrike '97	5.1	4.4	5.6	11.4
Portugal '97	6.7	6.6	9.0	11.5
Finland '97	19.3	18.9	24.7	53.4
Storbritannien '98	6.1	6.0	7.0	11.9

Arbetslöshetsnivåer efter medborgarskapsgrupper 1996/1998

Källa: European Communities (2000a) Tabell D-1.2. Hämtad från Muus (2000 (draft)).

- Med arbetslöshetsnivå avses andelen arbetslösa av hela den del av gruppen som tillhör arbetskraften, uttryckt i procent
  - Spanien: Baserat på gruppen sysselsatta och arbetslösa som lever i eget hushåll
  - Irland och Storbritannien: Baserat på Labour Force Survey (Arbetskraftsundersökningen)
- * Siffran är sannolikt felaktig, andelen arbetslösa män är 13.1 procent och andelen arbetslösa kvinnor 14.9 procent

Gettoiseringsprocesser

Precis som i USA var den från och med 1970-talet allt större gruppen arbetslösa och bidragsberoende i Europa ojämnt spridd över befolkningen, inte bara efter ras eller etnisk eller nationell bakgrund, utan också rent rumsligt i städerna. De konkreta mönstren varierar med städers och stadsdelars klassmässiga karaktär, allmänna skillnader i bostadspolitik och storstadspolitik och på vilket sätt de olika integrationspolitiska åtgärder som riktats specifikt mot invandrare och etniska minoriteter har samverkat med de lokala bostadsmarknaderna och de urbana ekonomierna. I till exempel Storbritannien har det dominerande mönstret varit en koncentration av arbetslösa och bidragsberoende invandrare och etniska minoriteter i äldre, fattiga innerstadsområden, medan det i till exempel Frankrike och än mer i Sverige (t ex Molina 1997, Andersson 1998a) särskilt har kommit att bli en koncentration av arbetslösa och bidragsberoende i relativt nybyggda förorter i storstädernas ytterområden. Det är områden som präglas av en hög andel fattiga, varav många nyanlända invandrare, som stängts ute från viktiga aspekter av det vi normalt anser tillhöra medborgarskapet, och av en allt mer utarmad institutionell infrastruktur.

De allt tydligare likheterna mellan de amerikanska storstäderna och många europeiska städer har öppnat för en mängd debatter med innebörden att vi ser en ny europeisk rasifierad gettounderklass med invandrarbakgrund växa fram, en underklass som befinner sig i en situation inte olik den som de svarta fattiga i USA:s innerstadsgetton lever i.

Således tolkar t ex Cross (1993) den parallellt pågående etniska segregationen, rumsliga åtskillnaden, uteslutningen från arbetsmarknaden och den där av följande fattigdomen som en *gettoiseringsprocess*. Med Wilsons argumentation som utgångspunkt beskriver Löic Wacquant (1996b) en möjlig transatlantisk konvergens här, kännetecknad av vad hann kallar "avancerad marginalitet" (*advanced marginality*). Med det avses en marginalisering eller "nyfattigdom" som vare sig är en kvarbliven rest av ett tidigare samhälle eller en övergående effekt av en tillfällig kris, utan en av allt att döma permanent konsekvens av den avreglerade ekonomin och de flexibla och tillfälliga anställningsförhållandena på en förändrad arbetsmarknad med den fragmentarisering och otrygghet den leder till. Den rumsligt koncentrerade massarbetslösheten i storstäderna är blott en av flera aspekter av den nyfattigdom som uppstår när tillfälliga, osäkra och ofta informella anställningar präglar en socialt allt mer utarmad del av arbetsmarknaden.

Till skillnad från under 1900-talet tenderar denna lokalt avgränsade fattigdom att utvecklas mot en "funktionell frikoppling" från den ekonomiska cykeln. Långa perioder av snabb ekonomisk tillväxt, som under 1980 och 1990-talet tycks snarare förstärka de sociala ojämlikheterna och den lokala ekonomiska och sociala utarmningen än leda till någon varaktig integration av de arbetslösa i de nationella ekonomierna eller någon positiv förändringsdynamik i de marginaliserade storstadsområdena.

"Idealtypen" för en avancerad marginalitet motsvaras av dagens amerikanska svarta storstadsgetton. De har mycket litet gemensamt med det traditionella svarta gettot i USA eller, för den delen, med andra etniska enklaver i USA – "Little Italies", "Little Polands" och så vidare – under första halvan av 1900-talet. Jämfört med dem är dagens getto snarare ett "hypergetto" med mycket lite kvar av den sociala solidaritet och det levande civila samhället, som var typiskt för de klassiska amerikanska etniska enklaverna. Det är allt mer isolerade områden, djupt stigmatiserade av majoritetssamhället. De utgör enklaver förknippade med skam. Till skillnad från det "klassiska" amerikanska gettot är hypergettot ingen ort förbunden med trygghet och ömsesidig identifikation. Gettot har förlorat sin funktion av social, institutionell och ekonomisk tillflyktsort med förmåga att stödja individers eller etniska eller rasmässiga kollektivs långsiktiga sociala eller ekonomiska projekt. Det nya hypergettot saknar ett gemensamt symbolspråk och präglas snarare tvärtom av extrem symbolisk och social fragmentisering. Dess invånare tvingas koncentrera sig på ren överlevnad, vilket inte sällan klaras av genom att man rånar och stjälar från andra gettoinvånare.

Bostadsområden som i olika utsträckning visar tecken på en sådan "avancerad marginalitet" går att finna i varje större stad även i Europa, i synnerhet i de traditionella invandringsländerna i nordvästra Europa. Precis som i USA har de uppstått från och med början eller mitten av 1970-talet i samband med strukturella förändringar likartade de som lagt grunden för den utvecklade marginaliseringen i de stora amerikanska städerna (Wacquant 1996a, Davis 1992). Det har, enligt Wacquant (1996b), otvetydigt ett samband med permanentad arbetslöshet, med arbetets ändrade karaktär, fackföreningarnas minskade makt samt med den allmänna upplösningen eller transformationen av olika länders arbetsmarknads- och välfärdspolitik.

I flera europeiska studier antas de amerikanska liberalernas hypotes avseende en mismatch mellan på den ena sidan kvalifikationsbehov och humankapital

och, på den andra sidan, ekonomisk strukturomvandling och nya stadsregionala lokaliseringmönster ha bäring också på utvecklingen i de västeuropeiska städerna. Till exempel anser Kasarda (1992) med flera att det råder en likartad, parallell utveckling i de tyska respektive de amerikanska städerna. Omlokaliseringarna lämnar öar av strukturell arbetslöshet bakom sig, samtidigt som glappet mellan invånarnas utbildning och de växande kvalifikationskraven i den nya serviceekonomin gör befolkningen i dessa socialt utsatta områden mindre och mindre anställningsbara. Ifråga om London har Cross (Cross 1992, Cross 1987b, Cross 1995) förklarat den oproportionellt höga arbetslösheten bland vissa etniska minoriteter i London med en geografisk asymmetri i kombination med en differentierad rasism som drabbar olika minoritetsgrupper på olika sätt. Han understryker vidare regionala faktorerers betydelse i sin jämförelse mellan å ena sidan den djupgående och utdragna omstrukturingskris och omfattande långtidsarbetslöshet som drabbade industrierna i det engelska Midlands och situationen i London, där den post-industriella ekonomin tog fart både snabbare och på bredare front, å den andra. De holländska forskarna Burgers and Kloosterman (1996) bekräftar mismatchhypotesens relevans för utvecklingen i de holländska städerna, men har – i en jämförelse mellan Rotterdam och Amsterdam – påpekat att uteslutningsprocesserna i viktiga avseenden ser olika ut och träffar olika, beroende av stadens särskilda karaktär, dess ekonomi, arbetsmarknad och position i den nationella och internationella arbetsdelningen.

Men trots många bevis för mismatchhypotesens relevans är den dominerande uppfattningen att det kvarstår viktiga skillnader mellan EU-Europa och USA och att den beskrivning av situationen för de svarta fattiga i det amerikanska gettot som Wilson och andra gjort förblivit typisk för USA, och bara USA. Det har bland annat sagts att den amerikanska rasismens klasskaraktär, med rötter i slaveriinstitutionens ideologi, har fortsatt att på ett djupgående sätt strukturera samhället efter rasmässiga skiljelinjer (t ex Hochschild 1984), till exempel genom uppkomsten och återväxten av en svart underklass, något som saknar motsvarighet i Europa (Lash 1994).

En rad empiriska studier av europeiska städer – Paris, London, Amsterdam, Stockholm med flera – under 1990-talet visar att den “avancerade marginaliteten” i Europa ännu befinner sig långt från det idealtypiska “hypergettot” i USA. Analytiska begrepp som “underklassen” och “innerstadsfattigdomen”, som de definieras i den amerikanska kontexten – givet USAs traditionellt lilla och mins-

kande välfärdsstat – är därmed inte direkt överförbara till de villkor som den missgynnade befolkningen i de europeiska städerna lever under. Så är det åtminstone i mer utvecklade välfärdsstater, som Holland (Kloosterman 1994, Burgers and Kloosterman 1996), Frankrike (Wacquant 1996a), Tyskland (Dangschat 1994) och de skandinaviska länderna, vilka alla kännetecknas av en hög grad av “dekommodifiering” (Esping-Andersen 1990). Till och med under de pågående strukturförändringarna bevarar dessa länder utvecklade välfärds-system och sociala program, kvalitativt annorlunda resterna av det amerikanska *Great Society*. Dekommodifiering är inte bara en effekt av bidragssystemen, utan också av den allmänna tillgången till en rad tjänster som hälso- och sjukvård, utbildning, subventionerad kollektivtrafik och offentliga bostadsprogram. Följaktligen skiljer sig även de hårdast drabbade bostadsområdena i de europeiska storstäderna, med en hög andel nya etniska minoriteter och invandrare, trots sitt relativa förfall, kvalitativt från de isolerade svarta underklassgettona i USA i det avseendet att de har en relativt högre grad av social trygghet och är mer integrerade i de nationella institutionella systemen i allmänhet.

Den slutsatsen drar Wacquant (1996a) i en empirisk jämförelse mellan gettoto Woodlawn i Chicagos “Black Belt” och *Quatre Mille* i det så kallade “Röda bältet” i Paris. Det vill säga enskilda bostadsområden i två större stadsdelar som är ökända som fästet för fattigdom och kriminalitet i USA respektive Frankrike. Även om de är jämförbara i det att de är tungt socialt och kulturellt stigmatiserade i sina respektive lokala och nationella kontexter och även om de är en konsekvens av samma globala postfordistiska strukturella villkor, finns slående skillnader i de faktiska villkor som styr livet i de båda bostadsområdena och, underförstått, i USA och Frankrike i allmänhet. Skillnaderna förklaras delvis av den roll stat respektive marknad spelar i de marginaliserade stadsdelarna i de två länderna, och delvis, hävdar Wacquant, av de skilda betydelser som klass respektive “ras” har i de två olika historiska och nationella kontexterna.

Det stora kommunala bostadskomplexet Quatre Milles, ett av många i de franska förorter som framför allt associeras med invandrare, brottslighet och otrygghet, har fått smeknamnet “Lilla Chicago” och ett vanrykte som gör det i stort sett omöjligt för dem som bor där att få ett arbete utanför själva området. Men i Quatre Milles finns en väl utbyggd offentlig service och offentliga institutioner som skolor och bibliotek, till skillnad från Woodlawn i Chicago som fullständigt övergetts av såväl statliga som kommersiella institutioner, så att det sna-

rare kommit att likna ett isolerat ödeland, märkt av extrem otrygghet och styrt av en kriminell och undergrundsekonomi. Quatre Milles' problem är då snarare den slarvighet och arrogans som präglar den lokala statliga byråkratin och de offentliga institutionernas påtagliga ineffektivitet. Denna ineffektivitet ger upphov till lokala konflikter, vilka ytterligare förstärker områdets dåliga rykte. "Ras" är en kategori som är mindre betydelsefull för den stigmatisering som drabbar den som bor i Quatre Milles. Det stigma som området för med sig är enligt Wacquant möjligt att tvätta av sig, till och med för unga nordafrikaner, genom att de helt enkelt lämnar området och den lokala kontexten. I Woodlawn är ras tvärtom en extremt betydelsefull kategori, som en direkt återspeglning av ett i grunden rasmässigt strukturerat amerikanskt samhälle som inte lyckats ta sig ur arvet från slaveriet.

I en vidare trepartsjämförelse jämför Nihad Bunar (2001) material från Tensta, ett så kallat "invandrarätt" bostadsområde i Stockholm, med Waquants ovannämnda studie av Woodlawn och Quatre Milles. I likhet med dem är Tensta stigmatiserat i det större lokala och nationella samhället, vilket skapar problem för invånarna när de söker arbeten utanför bostadsområdet. Precis som i Quatre Milles, men till skillnad från i Woodlawn, finns i Tensta ett tätt nätverk av offentlig service och en påtaglig närvaro av välfärdsinstitutioner. Trots den mycket höga andelen långtidsarbetslösa har varken det svenska Tensta eller det franska Quatre Milles drabbats av den massiva och djupa fattigdom vi finner i Chicagos Woodlawn, framför allt tack vare närvaron av välfärdsinstitutioner och de ännu relativt starka sociala skyddsnäten. De har därmed inte blivit det hopplösa fäste för kriminalitet och narkotika som Woodlawn utvecklats till – även om massmedia och majoritetsbefolkningen gärna beskriver dem så. Till skillnad från i Frankrike är de offentliganställda tjänstemännen i Tensta både ambitiösa och effektiva. Men den svenska välfärdsbyråkratins ambitiösa och paternalistiska praktik lämnar dock föga utrymme för lokala och självständiga gräsrotsinitiativ, även om tjänstemännen själva givetvis gärna hävdar motsatsen. Trots mängder av program och dokument som understryker hur viktigt det är att invånarna själva har möjlighet till demokratiskt inflytande över områdets utveckling och att de uppmuntras till att ta egna initiativ, pågår, enligt Bunar, mycket litet av genuin kommunikation mellan tjänstemännen och deras "klienter", och trots att de kommunala institutionerna lanserat en mängd projekt med syfte att generera en lokal medborgerlig delaktighet och skapa förutsättningar för social integration

har projekten inte i någon särskild utsträckning lyckats göra något åt marginaliseringen och det sociala stigmat. Detta faktum är så mycket mer besvärande som Bunars Stockholmsstudie pågick under en period (mitten av 1990-talet) när trenden på arbetsmarknaden vände uppåt och arbetstillfällena "återkom" i samband med Stockholmsekonomin spektakulära "boom". Men möjligheten att lämna det lokala sammanhanget och det stigma det bär med sig är begränsat, eftersom Stockholm är en extremt etniskt segregerad stad och stigmat uppstår i ett komplext sammanhang mellan etnicitet och plats (1997). Så till skillnad från i Frankrike, som det beskrivs av Wacquant, är såväl *invånarna* (i egenskap av "invandrare") som *bostadsområdet* tungt stigmatiserade i Sverige. I det avseendet har det svenska Tensta vissa likheter med Chicagos Woodlawn, såtillvida att invånarna är utsatta för en betungande dubbel etnisk/rasmässig och rumslig stigmatisering (Bunar 2001).

I en studie av Hamburg frågar sig Jens S Dangschat (1994) huruvida det är på väg att uppstå en urban underklass i denna under 1990-talet oerhört expansiva metropolen. Precis som i andra ekonomiskt överutvecklade invandringsländer har den sociala polariseringen i "boomtown" Hamburg ökat markant sedan början av 1980-talet: "... det tycks vara så att polariseringen i en stad är desto mer påtaglig ju 'bättre' den regionala ekonomin har lyckats ställa om sig", avslutar Dangschat (1994) sin studie. Han betonar dock att här finns ett vitalt civilt samhälle och en lokal initiativkraft som skiljer sig från den vanliga bilden av det amerikanska hypergettot. Men stadens postindustriella politiska och ekonomiska dynamik, tillsammans med de utvecklings- och uppdriftsprogram som Hamburg antagit för sina mest utsatta områden hotar nu att slå sönder deras särskilda sociala kapital genom gentrifiering, skriver Dangschat. Även Burgers och Kloosterman (1996) pekar på lokalsamhällets och sociala rörelser betydelse i Amsterdam, men till skillnad från i Hamburg ser de positiva effekter av den offentliga och reglerande bostadspolitiken och de genomförda utvecklingsprogrammen i Holland, vilka lyckas bevara många etniskt blandade bostadsområden och en komplex social sammansättning med en blandning av invånare ur olika klasser och statusgrupper.

Klyvning och polarisering

Amerikansk forskning om gettot, med William J. Wilson som portalfigur, och den underklassdiskussionen den inspirerade i den europeiska debatten om invandrare och

etniska minoriteter har satt arbetslösheten och den strukturellt determinerade uteslutningen från den reguljära arbetsmarknaden i förgrunden. Ett andra mycket viktigt perspektiv på de strukturella förändringarna, framför allt förknippad med Saskia Sassen, fokuserar istället framför allt den klyvning som sker på den expansiva postfordistiska arbetsmarknaden. En klyvning som i samverkan med samtidigt pågående internationell migration skapat en ny grupp *arbetande fattiga*.

Enligt Sassen har arbetsdelningen i de globaliserade företagen resulterat i en övergång från industri- till tjänsteproduktion i de stadscentra som fungerar som knutpunkter på de globala informations- och finansmarknaderna. Hon (Sassen 1991, 1998) menar att koncentrationen av kontroll- och styrelsefunktionerna i de multinationella företagen till enstaka knutpunkter i det internationella informationsflödet och det stora inflödet av immigranter till dessa "globala städer" sedan början av 1970-talet är två avgörande och intimt samverkande processer i den pågående globaliseringen. Den internationalisering och globala spridning av amerikanska och europeiska storföretag som möjliggjordes av den snabba teknologiska utvecklingen i telekommunikations- och informationsindustrin representerar långt ifrån någon decentraliseringsprocess. Snarare tycks den globala utspridningen kräva en parallellt pågående centralisering av kommunikations- och styrningsfunktioner. Det leder till att det nationella nät av större och mindre städer som var så typiskt för den massindustrialismen under större delen av förra seklet (Sassen 1998) bryts ner, till förmån för en ökad koncentration till några få stora och ekonomiskt dynamiska storstadscentra som inte bara lockar till sig näringslivseliten och en högavlönad tjänstemannaklass med en sofistikerad urban livsstil, utan också stora grupper invandrare från hela världen som i hög grad inträder i den allt större gruppen av arbetande fattiga som blivit ett kännetecken för den globala stadens ekonomi.

Dessa element i en förändrad klasstruktur under utveckling i den globala staden är bara de mest extrema uttrycken för en ny slags arbetsmarknad som genomsyrar varje por av samhället. Det är en arbetsmarknad som kännetecknas av nedmontering av den stabilitet och anställningstrygghet som präglade arbetslivet under massindustrialismens glansdagar, till förmån för flexibla, individualiserade och i allt högre grad tidsbegränsade anställningsformer. Den samtidigt snabba tillväxten av en informell ekonomisk sektor går hand i hand med näringslivets strategi att lägga ut mindre inkomstbringande men nödvändiga verksamheter på en växande skara "egenanställda" utan vare sig anställningstrygg-

het eller tillgång till socialförsäkringssystemen.

Förskjutningen av ekonomins tyngdpunkt till tjänste- och informationssektorn ger därmed upphov till två parallella arbetsmarknader: en höglönessektor som erbjuder finansiella tjänster och informationstjänster, och en lågavlönad tillverknings- och servicesektor med småindustrier, kvartersbutiker och hemarbeten. Polariseringsen på arbetsmarknaden resulterar i sin tur i en tilltagande social uteslutning när de grupper som är anställda inom de två olika sektorerna i den lokala ekonomin glider allt längre isär. Låglönessektorn, som inkluderar allt från arbeten som "svart" städhjälp och barnpassning till arbeten i "sweatshops" inom beklädnadsindustrin, befolkas framför allt av de invandrare som kom till USA under 1970-, 1980- och 1990-talet från Asien, Latinamerika och Västindien. Därmed har vi också fått en stadigt ökande etnisk delning av den urbana ekonomin och en motsvarande polarisering och social uteslutning efter etniska linjer. Tillsammans med polariseringen på arbetsmarknaden och av klasstrukturen pågår en feminisering av arbetsmarknaden med en tyngdpunkt inom underprivilegierade sektorer i tjänsteekonomin i takt med att nyinvandrade kvinnor koncentreras till deltidstjänster i lågtavlönade, otrygga eller informella delar av den urbana arbetsmarknaden.

Även Castells (1996) beskriver "nätverkssamhällets" effekt på urbana arbetsmarknader i termer av en dubbel och polariserad arbetsmarknad efter tydligt etniska eller rasmässiga linjer. Ändå utgår han från att polariseringsprocessen är politiskt determinerad. Givet de ännu djupgående politiskt-ekonomiska skillnaderna mellan å ena sidan USA och de ekonomiskt överutvecklade europeiska ländernas långt starkare fackföreningar, reglerade arbetsmarknader och mer heläckande välfärdssystem å den andra, ser han, i likhet med europeiska välfärdsforskare som till exempel Esping-Andersen (1999), en tudelad postindustriell utveckling:

- en amerikansk tendens driven av den amerikanska kapitalismens låglöne-strategi, präglad av en växande klyfta mellan informationssamhällets högavlönade och högutbildade eliter å ena sidan och en fortsatt tillväxt av tillfälliga, lågbetalda servicejobb å den andra
- en europeisk utveckling präglad av hög arbetslöshet snarare än av en växande låglönessektor.

Den hänsyn som här tas till skilda nationella och regionala politisk-ekonomiska dynamiker är väsentlig. Den pekar mot överskridandet av den tendens till

“hyperglobalistisk” ekonomisk determinism som är så starkt markerad i de teoretiska utgångspunkterna för många av Sassens arbeten.²³ Men även om bilden av en speciell europeisk utveckling till stor del stämmer med förhållandena i åtminstone de skandinaviska länderna kan den inte förutsättas gälla för varje europeiskt land eller för EU i sin helhet.

En snabb blick på Sassens (1991) detaljerade jämförelse mellan New York och London vittnar klart om att den “amerikanska modellen” inte är begränsad till USA. I London, precis som i New York och andra “globala städer” i USA, har det skett en snabb tillväxt av tillfälliga, lågavlönade och oorganiserade deltidjobb, framför allt befolkade av en arbetskraftsreserv av kvinnor och etniska minoriteter. Det är något som får effekter i form av lägre löner och sämre arbetsvillkor också för bättre organiserade arbetare. Arbetskraften i den här sektorn anlitas inte sällan i egenskap av “egenanställda”, något som befriar arbetsgivaren från skyldigheten att betala skatter och sociala avgifter för dem de anlitar. Tillfälliga anställningar blir allt vanligare i serviceyrken som till exempel städare och inom restaurang, men också inom byggnads- och beklädnadsindustrin. Särskilt beklädnadsindustrin har genomgått omfattande strukturförändringar. I London är samtliga stora industrier inom klädbranschen borta. De stora företagen i branschen har inte längre någon egen tillverkning utan kontrakterar internationella eller inhemska producenter som har lättare att verka i och dra fördel av de mer informella, mindre reglerade sektorerna av arbetsmarknaden. Genom att lägga ut produktionen strävar de stora företagen efter största möjliga flexibilitet. Underleverantörerna använder sig av den billigaste arbetskraften i områden där etniska minoriteter är koncentrerade, ofta kvinnor från Bangladesh, Pakistan eller Cypern, och många av dem arbetar för minimala löner i sina egna hem.

Trenden mot kortare och allt mer tillfälliga anställningar sprider sig till och med till yrken som arkitekter, banktjänstemän och ingenjörer, vilket skapar ökade inkomstklyftor även inom den kvalificerade tjänstesektorn. Deltidsanställningar blir allt vanligare eftersom det på så vis är lättare för företagen att dra nytta av det ökande utbudet av kvinnlig arbetskraft i samhällen där tillgången till offentlig barnomsorg är begränsad. När oorganiserade kvinnor på deltidstjänster ersätter heltidsanställda män sjunker lönerna inom en mängd tjänsteyrken, i och med att arbetsgivarna slipper att betala för en rad förmåner. I synnerhet vinner de på att de befrias från avgifter till de nationella försäkringssystemen. Här är det brittiska regelverket särskilt förmånligt för arbetsgivarna och de brit-

tiska regeringarna har, i likhet med de amerikanska, systematiskt antagit lagar som försämrar villkoren för deltidsanställda, något som stimulerat arbetsgivarna till att öka andelen deltidsarbetare. Samtidigt har kraven på arbetarskydd successivt sänkts. Den snabba utvecklingen mot en ökad andel tillfälliga anställningar har förstärkts genom avregleringar och privatiseringar i den offentliga sektorn, som nu i allt högre grad drivs via entreprenader.

De som framför allt påverkas av avregleringarna och flexibiliseringen av anställningsformerna är kvinnor och de etniska minoriteterna. Trots Storbritanniens restriktiva invandringspolitik och hårdare kontroll av gränserna har ständigt nya invandrare anlänt från och med 1980-talet. Invandrare som sedan anlitas för de minst eftertraktade och lägst betalda jobben. Här finns också en andra och tredje generation av västindisk eller asiatisk bakgrund med mycket svag ställning på arbetsmarknaden och höga arbetslöshetsnivåer. Svarta tillsammans med vissa grupper asiater får de minst attraktiva jobben såväl i de kvalificerade som i de lågproduktiva sektorerna av ekonomin. Hela stadsdelar präglas av ihållande och koncentrerad fattigdom. Fattigdomen har två primära källor. Enklaver av långtidsarbetslösa där många unga aldrig haft ett arbete brer ut sig parallellt med att allt större delar av den fattiga befolkningen blir del av den billiga, flexibla och oorganiserade arbetskraften. En process där *“workfare”*, även om den inte är lika repressiv i Storbritannien som i USA, fungerar som en viktig disciplinerande kraft (King 1999).²⁴

Konvergens eller divergens? Uteslutningens politiska ekonomi

Av uppenbara skäl är Storbritannien ett *“specialfall”* givet det nära förhållandet mellan Thatcherismen och Reaganomics under 1980-talet och det faktum att Storbritannien med god marginal har, åtminstone hittills, utkonkurrerat sina kontinentala EU-partners när det gäller omfång och takt i avregleringarna av ekonomin och arbetsmarknaden. Storbritannien och USA delar dessutom grundläggande drag i såväl sina respektive liberala välfärdsregimer samt viktiga grundläggande drag i sina ekonomiska *“produktionsregimer”* (Soskice 1999) sammanfallande med en arbetsmarknad med begränsat utrymme för statlig intervention eller kollektivt agerande. Deras traditionellt *“liberala”* institutionella ramverk kunde därmed lättare suga upp och genomföra nyliberala avregleringsreformer än de kontinentala EU-ländernas välfärds-, arbetsmarknads- och produktionssystem. De är i grunden mer förberedda för det slags sociala ingenjör-

konst som krävs för den "flexibilitet" företagen söker i syfte att snabbt kunna anpassa sig till skiftande förhållanden globalt och lokalt (Soskice 1999). Det har sin motsvarighet när det gäller konsekvenserna för etniska minoriteter även om det brittiska samhället inte på långt när är lika rasmässigt polariserat som USA, och även om fattigdomen och konsekvensen av avregleringarna och flexibiliseringen av anställningsformerna är mindre koncentrerade till etniska och rasmässiga minoriteter än i USA (Lash 1994).

Men varken Sassens ideala "globala stad" med sin nya form av polariserad arbetsmarknad eller någon enskild välfärdsmodell, med sina särskilda fördelar och begränsningar, kan sägas vara generellt giltig på europeisk nivå. Europa, och inte minst EU, präglas fortfarande av vitt skilda, historiskt etablerade sociala system och arbetsmarknadsreglementen (t ex Burrows and Loader 1994, Rhodes and Mény 1998). Den nationella sociala politiken fortsätter i det stora hela, trots överstatliga integrations- och harmoniseringsprogram, att vara inbäddade i kulturellt specifika institutionella ramar och upprätthålls på nationell nivå av varierande politiska allianser och överenskommelser inom vad som generellt har kallats "välfärdsregimer" (Esping-Andersen 1990).

Det som starkast talar för teorin om en fortsatt atlantisk divergens är de skandinaviska "socialdemokratiska" välfärdsstaterna. Här står arbetslösheten och "påfrestningen på välfärden" i fokus för "invandrarfrågan" och den nya etnifierade fattigdom som sammanhänger med den nyliberala avregleringen av arbetsmarknaden är här begränsad jämfört med USA och Storbritannien. I de skandinaviska länderna är också de informella sektorerna av ekonomin och arbetsmarknaden relativt marginella, även om de har en växande betydelse för uppkomsten av etniskt delade arbetsmarknader och en etniskt bestämd klasstruktur. Den tydligaste kontrasten till Skandinavien är Sydeuropa – Iberiska halvön, Italien och Grekland – med en stor och ekonomiskt betydelsefull informell låglönesektor som har blivit den huvudsakliga hemvisten för ett ökande antal invandrare från Afrika, Asien och det post-kommunistiska Östeuropa. Men även om den ökande invandringen och framväxten av etniskt delade arbetsmarknader också här är en process parallell med postfordistiska strukturella förändringar, finns viktiga särdrag som skiljer dem från den typiska amerikanska modellen. Också Frankrike har en betydande informell och oreglerad arbetsmarknadssektor till stor del befolkad av invandrad arbetskraft. Men till skillnad från i Sydeuropa är dess omfattning inte så stor att den kan kallas för ett domineran-

de inslag i integrationen av invandrare och etniska minoriteter.

Trots utvecklade välfärdssystem och starka korporativa traditioner som – återigen i motsats till Sydeuropa – motverkar avregleringen av arbetsmarknaden har såväl Tyskland som Nederländerna länge haft en informell låglönesektor befolkad av invandrare, inte sällan invandrare som befinner sig illegalt i landet. Tyskland, med en välfärdsmodell och ett produktionssystem som effektivt hejdar såväl avreglering av arbetsmarknaden som sänkning av nivåerna i socialförsäkringarna, har antagit nya lagar vars syfte är att ge ökad flexibilitet i anställningsförhållandena genom att tillåta nya former av tillfälliga anställningar av invandrad arbetskraft (t ex Faist 1995a). Men det är fortfarande långt kvar till den etniska och klassmässiga polarisering som präglar den amerikanska arbetsmarknaden.

Sammanfattande diskussion

Vi har utgått från två av de mest betydelsefulla amerikanska och internationella akademiska teorierna bakom analyser av rasifierad social uteslutning och urban fattigdom. Vi har diskuterat olika aspekter av deras respektive empiriska och analytiska bäring på en komplex mångnationell europeisk verklighet. Vi kan se liknande utvecklingstrender som de som tecknats av både Wilson, apropå de bidragsberoende fattiga i gettot, och Sassen, apropå den nya invandringen och uppkomsten av nya kategorier av arbetande fattiga bland de nya invandrarna, över hela EU-området – om än i viktiga avseenden modifierade av nationellt specifika välfärdsmodeller och produktionssystem. De olika europeiska invandringsländerna skiljer sig närapå lika mycket inbördes som var och en skiljer sig från den form den sociala uteslutningen tar sig i USA. Frågan om en möjlig transatlantisk konvergens förblir därmed en relativt öppen fråga.

Särskilt förbryllande är emellertid det faktum att de två fenomen vi diskuterat – så är det till exempel i USA – ofta uppträder samtidigt: Den permanenta arbetslöshet som förutsågs av mismatchteorin existerar parallellt med uppkomsten av någon variant av en ny låglönesektor präglad av tillfälliga anställningar, i ett och samma land, ofta i en och samma stad, och båda utmärks av en påtaglig etnisk eller rasmässig delning.²⁵ På samma sätt får oron över en hög arbetslöshet och stort bidragsberoende bland, ofta välutbildade, invandrare tjäna som argument för en allt mer restriktiv invandrings- och flyktingpolitik parallellt med allt tydligare larmsignaler om en kommande arbetskraftsbrist och följaktligen krav på

en uppmjukad och mindre restriktiv invandringspolitik. Varken Wilsons ”mismatchteori” eller Sassens strukturförändringsteori tycks kunna rymma hela denna komplexa verklighet inom sina respektive gränser. Mismatchteorien varken nämner eller reflekterar över det faktum att nyanlända invandrare får jobb i en växande låglönesektor medan en stor del av den svarta fattiga gettobefolkningen förblir arbetslösa och strukturförändringsteorin nämner knappt, än mindre försöker den teoretiskt förklara, det faktum att nya nischer för en invandrad arbetskraft har en snabb tillväxt samtidigt som arbetslösheten förblir hög.

Etnisk arbetsdelning och rasifiering

Den ena teorins styrka är således den andras svaghet, och vice versa, skriver Roger Waldinger (1996) i sin introduktion till *Still the Promised City*, en bok om afrikanska amerikaner och nya invandrare i det post-industriella New York, där de svarta gettona finns kvar, samtidigt som den expansiva urbana ekonomin skapar en uppsjö av nya låglönejobb. Han kritiserar såväl det selektiva val av data de stödjer sig på och den teoretiska ekonomism och mekaniska analys som kännetecknar såväl mismatch- som strukturförändringsteorin, även om de valt att utgå från olika aspekter av den postfordistiska ekonomin. Mismatchteorin härleder sin fattigdomsspiral och de alltmer multidimensionella former som marginaliseringen tar sig ur en förmodad omlokalisering av produktionen i den nya ekonomin och – i några av dess varianter – glappet mellan den förmodat obegränsade efterfrågan men otillräckliga tillgången till kvalificerad arbetskraft, vilket uppfattas som tröghetsfenomen i den så kallade postindustriella ekonomin. Strukturförändringsteorin härleder sin bild av situationen för de nya invandrarerna ur ett antagande om ett funktionellt behov av lågkvalificerad arbetskraft i den nya ekonomin. Men på grund av sin instrumentella karaktär och avsaknad av kvalificerad politisk analys förmår ingen av dem att formulera en trovärdig förklaring till den utveckling de beskriver och analyserar.

Det är den faktiska kampen om ekonomisk makt och kontroll över olika nischer inom den urbana ekonomin som sist och slutligen sätter ramarna för och styr båda processerna och relationen mellan dem, hävdar Waldinger. Därmed är såväl det svarta gettot som de nya invandrarerna delar av en komplex *etnisk arbetsdelning* i städer som präglas av kontinuerlig konflikt mellan etniskt och rasmässigt definierade grupper. Ett typiskt, men inte på något vis universellt, mönster såväl historiskt som i samtiden är att nykomlingar på arbetsmarknaden

konkurrerar om de minst attraktiva jobben inom sektorer som de mer etablerade grupperna redan lämnat, eller om de nya lågstatusjobb och låglönesektorer som uppstår inom ramen för en pågående ekonomisk, social och strukturell omdaning. Alltså är dagens USA inte speciellt annorlunda än gårdagens. Precis som förr ser vi etniska grupper avlösa varandra inom specifika ekonomiska nischer. Till exempel har nya grupper av invandrare från Asien och Latinamerika inte bara gått in i nya låglönesektorer av den postindustriella tjänsteekonomin, de har dessutom tagit över eller utvecklat de nya småskaliga industrier som efterträder den traditionella massproduktionen. Här blir deras etniska och släktbaserade nätverk och ännu relativt intakta storfamiljer en viktig tillgång för uppbyggnaden och driften av småskaliga företag och det obetalda familjearbete de kan stödja sig på gör dem konkurrenskraftiga. Normalt stannar inte samma etniska grupp inom en och samma nisch över generationerna. Den uppväxande generationen går vidare till mer attraktiva sektorer i takt med att gruppen bygger ett större nätverk i staden och det omgivande samhället.

Varje enskild grupps utvecklingsväg är enligt Waldinger historiskt bestämd. Den särskilda plats den svarta befolkningen i USA:s storstäder intar i den komplexa, *etniska arbetsdelningen* bestäms av att de *inte* är "nykomlingar" i det amerikanska samhället. De kan inte ta stöd i vare sig den särskilda värdegrund eller de traditionella släktskaps- eller familjeband som en mängd asiatiska och latinamerikanska grupper har tillgång till. De kan inte och försöker normalt inte heller konkurrera med de "nya invandrarna" om samma låglöne- och lågstatusjobb inom den postindustriella ekonomin. Den etniska grupp de framför allt konkurrerar med har alltid, från slaveriet till massindustrialiseringens epok, varit vita amerikaner. När de lämnade landsbygden i Sydstaterna för de stora industristäderna i norr i den fordistiska massindustrialiseringens barndom var det den etablerade vita arbetarklassen de kom att konkurrera om jobben med. Det var något som bidrog till att reproducera de historiskt djupt rotade rasistiska attityder mot afrikanska amerikaner som socialt och politiskt varit ett grundläggande drag i den amerikanska nationen ända sedan dess födelse. Samtidigt uppstod en mängd nya former av rasistisk diskriminering. I egenskap av den svagaste gruppen i den etablerade fordistiska industrialismen kom de afrikanska amerikanerna att bli den grupp som drabbades hårdast av krisen och rekonstruktionen av industrin från och med 1970-talet. I och med medborgarrättsrörelsen under 1960-talet hade de börjat få en plattform i den kommunala och statliga sektorn.

Men även där kom de att konkurrera direkt med vita amerikaner. Klämda mellan de nischer som asiatiska och latinamerikanska etniska grupper ockuperar inom de postindustriella låglönessektorerna å ena sidan och konkurrensen med vita inom andra sektorer, förblir attraktiva nischer bortom den kriminella ekonomin och gettots allt djupare fattigdom otillgängliga för många svarta i USA.

Genom att studera den etniska arbetsdelningen som ett sammanhållet komplext och dynamiskt fält genomkorsat av etniska gruppers maktrelationer och aktiva handlande snarare än att studera enskild gruppers eller kategoriers situation och utveckling isolerat från varandra får man tillgång till ett perspektiv som har förutsättningar att inspirera och berika empirisk och analytisk forskning såväl i Europa som i USA. Men även om det riktar berättigad kritik mot etablerade teorier riskerar detta perspektivs relativt ensidiga fokus på etniska kollektiv att förbise viktiga insikter som såväl mismatch- som strukturförändringsteorin har vunnit i sin strävan att förstå lokala processer utifrån större makrostrukturella förändringsmönster. Sassens, och i mindre utsträckning Wilsons, hyperstrukturalism och benägenhet att underordna etnicitet och ras under klass i övergripande en analys som tenderar att dölja det politiska i det ekonomiska, motsvaras hos Waldinger av en lika problematisk underskattning av de omfattande strukturella förändringar som faktiskt har ägt rum, och han tenderar att underordna klass under etniska gruppers kamp för utrymme och dominans på ett sätt som i hög grad förbiser den vidare urbana och nationella politiska ekonomin och dess betydelse för klassmässiga och etniska relationer.

Som Carnoy (1994) visat i en insiktsfull kritik av amerikanska teorier om rasifierad uteslutning har komplexet ras och klass alltid varit aktuellt i amerikansk politik generellt och i elitens politiska strategier i synnerhet. Det handlar om konflikter som ligger djupt inbäddade i det amerikanska samhällets och ekonomins särskilda ideologiska och institutionella ramverk (King 1999), vilka får en avgörande betydelse för politiska och ekonomiska strategier såväl i konjunktursvängningar som i perioder av mer djupgående strukturella förändringar. Som i den socialpolitiska svängningen "från rättighet till skyldighet", som återspeglas i "workfare" kan en förståelse av sambanden mellan ras och klass i den vidare politiska ekonomin visa hur frågan om de bidragsberoende fattiga samspelar med frågan om de arbetande fattiga. Den pågående diskussionen har visat både att frågan om sociala medborgerliga rättigheter är central i såväl den diskussion som förs i frågan om de fattiga i storstadsgettot som den som förs om upp-

komsten av en ny grupp arbetande fattiga, och att dessa frågor är nära besläktade med varandra. Därmed kan de studier av den välfärdspolitiska vändningen som vi diskuterat (Fox Piven and Cloward 1993, King 1999), antyda hur de skilda perspektiv som mismatch – respektive strukturförändrinsteorien öppnar kan föras samman inom en sammanhållen teori i och med att analysen utvidgas till att omfatta den övergripande politiska ekonomin i samhällen under omvandling. Men dessa studier påpekar samtidigt att den nya, skyldighetsorienterade socialpolitiken dessa studier analyserar har drivits fram av en specifik typ av (nyliberal) politisk regim.

Situationen i Europas invandringsländer blir alltmer lik den i USA i det att ras och etnicitet blir en alltmer framträdande politisk fråga och i det att ras och klass blir allt starkare sammanflätade i de olika nationella politiska ekonomierna. Detta nya Europa, strukturerat kring en komplex etnisk arbetsdelning, är ett Europa som sannerligen är lika “multiexkluderande” som det är multietniskt eller multikulturellt. Men det förblir också – i och med den fortsatta existensen av starkt olika nationella politiska ekonomier, välfärdsmodeller och politiska strategier ifråga om invandring, ras och etnicitet – snarare många “Europa” än en sammanhållen social, kulturell och ekonomisk övernationell enhet. Därmed är frågorna om relationen mellan klass och ras och den sociala uteslutningens former betydligt mer svåranalyserade i den europeiska kontexten än de är i USA.

Europas dubbla dilemma

I det nya, komplexa, alltmer multietniska och alltjämt multinationella Europa möter vi en begynnande etnisk skiktning och en rad utestängda befolkningsgrupper under stigmatiserande benämningar som “invandrare”, “utlänningar”, “underklass” eller etniska minoriteter. Vi har ett ökande antal människor med invandrar- eller etnisk minoritetsbakgrund som fastnar i arbetsmarknadsgetton präglade av osäkra arbeten i den postfordistiska tjänsteindustrin och i den allt mer avreglerade kommunala sektorn. Vi har de tusentals “europeiska Andra”: Medborgare med invandrarbakgrund som överlever på krympande *bidrag* i allt mer etniskt och rasmässigt segregerade städer. Vi har nya kategorier av *arbetande fattiga*, allt från dem som omfattas av “workfare” till de nya etniska småindustrier (*sweatshops*) som uppstått till följd av *outsourcing* och slimmade produktionsstrategier i det nya “nätverkssamhället”. Vi har – med draghjälp från statliga politiska åtgärder i syfte att bekämpa arbetslösheten och minska de offent-

liga utgifterna – den allt större och ofta hyllade kategorin av “*etniska företag*” med långa arbetsdagar, dålig lönsamhet och utan adekvata sociala trygghetssystem, vilka överlever på familjemedlemmars obetalda arbete, en grupp småföretagare som med en term som ställer de postfordistiska strukturella förändringarnas dynamik på huvudet har kallats för “det nya proletariatet” eller en “ny underklass” (Bel Habib 2001). Vi har arméerna av underbetalda “*illegala invandrare*” på EU-Europas byggarbetsplatser och jordbruk, utan tillgång till ens de mest grundläggande medborgerliga, politiska eller sociala rättigheterna, tillsammans med de tusentals “svarta” städerskorna och barnflickorna från den globala ekonomins “Syd” i medelklasshemmen och med de “exotiska” kvinnor som bjuds ut i metropolernas sexkvarter. Vi har de nya *kontraktarbetarna*, en postindustriell variant av gästarbetaren, alltid hållna på minst armlängds avstånd från de nationella medborgerliga rättighetssystemen. Vi har de *nya asylsökande* som tvingas in i svartjobb när “värdländerna” gör det svårare för dem att försörja sig på annat sätt.

Beroende på det politiska landskapets utseende, etablerad invandrings- och integrationspolitik, välfärdsmodell, ekonomins och arbetsmarknadernas grundläggande struktur, är dessa olika kategorier av utestängda olika stora och olika dominerande i skilda länder. Men tagna tillsammans har de kommit att bli en gemensam politisk angelägenhet och ett av de tydligaste och mest synliga manifestationerna av Europas “etniska dilemma”. Det som förenar är emellertid inte bara de nya och allt mer komplexa formerna av etnifierad och rasifierad fattigdom, utan de gemensamma särdrag i rasifierings- och uteslutningsprocesserna som gör dem till en del av det rika Västeuropas *dubbla kris* för *nationen* och för *välfärdsstaten* (Schierup 2001a). Därmed finns idag ett behov av en genomgripande omformulering av medborgarbegreppet som förmår hålla samman båda dessa dimensioner i en idé om ett inklusivt välfärdssamhälle bortom nationalstaten. Som Silver (1996) skriver i sin jämförande översikt över diskurser om social uteslutning är valet av vilken särskild aspekt av den nya fattigdomen man vill lyfta fram avgörande i kampen för att vinna politiskt stöd för eller mot de nyfattigas intressen. Men istället för att fokusera på någon särskild undergrupp bland de fattiga kan vi sträva efter en helhetssyn på de olika formerna av social uteslutning och deras samspel med allmänna strukturella särdrag i den pågående övergripande omvandling som får effekter för ett stort antal människor i många olika sociala skikt, argumenterar Silver (1996: 136). Valet att fokusera på de gemensamma nämnarna snarare än på enskilda, särskilda, grupper av fattiga kan göra det möj-

ligt att bygga bredare koalitioner för ett återuppväckande av ett inklusivt demokratiskt medborgarbegrepp.

Referenser

- Andersson, R. (1998a) "Socio-spatial dynamics: Ethnic divisions of mobility and housing in post-Palme Sweden", *Urban Studies*, 35(3): 19-24
- Balibar, E. (1991) "Es gibt keinen Staat in Europa: Racism and politics in Europe today", *New Left Review*, 186: 5-19
- Bel Habib, H. (2001) "Mångfald döljer proletariat", *Dagens Nyheter* 21 feb. 2001
- Bottomore, T. (1996) "Citizenship and social class, forty years on", (ed.), in *Citizenship and Social Class*, London: Pluto Press: 55-96
- Bourdieu, P. (Ed.) (1993) *La misère du monde*, Paris: Seuil
- Bunar, N. (2001) *Skolan mitt i förorten – fyra studier om skola, segregation, integration och multikulturalism*, Stockholm/Stehag: Symposion
- Burgers, J., Kloosterman, R. (1996) "Dutch comfort: postindustrial transition and social exclusion in Spangen, Rotterdam", *Area*, 28: 1-13
- Burrows, R., Loader, B. (Ed.) (1994) *Towards a Post-Fordist Welfare State*, London: Routledge
- Carnoy, M. (1994) *Faded Dreams. The Politics and Economics of Race in America*, Cambridge: Cambridge University Press
- Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society*, Oxford: Blackwell
- Close, P. (1995) *Citizenship, Europe and Change*, London: Macmillan
- Cross, M. (1987b) "Migrant workers in European cities. forms of inequality and strategies for policy", *Migration*, (2): 5-21
- Cross, M. (1992) "Race and ethnicity", in Thornley, A. (ed.), in *The Crisis of London*, London and New York: Routledge: 103-118
- Cross, M. (1993) "Migration, employment and social change in the new Europe", in King, R. (ed.), in *The New Geography of European Migrations*, London and New York: Belhaven Press: 116-34
- Cross, M. (1995) "'Race', class formation and political interests: a comparison of Amsterdam and London", in Hargreaves, A. G. (ed.), in *Racisms, Ethnicity and Politics in Contemporary Europe*, Aldershot: Edward Elgar
- Cross, M. (1998a) in *Migrants and the Generational Transition in European Cities. The Interaction of Economic, Spatial and Social Factors in the Generation of Social Exclusion, with Particular Reference to Young Application to the Fourth Framework Programme of the European*

- Union (TSER) no. TSER II.3/II.4SC, Utrecht: ERCOMER, Utrecht University
- Cross, M., Keith, M. (Ed.) (1993) *Racism, the City and the State*, Routledge, London and New York: Routledge
- Dahrendorf, R. (1985) *Law and Order*, Boulder, Colorado: Westview Press
- Dangschat, J. S. (1994) "Concentration of poverty in the landscapes of 'boom town' Hamburg: the creation of a new urban underclass?", *Urban Studies*, 31(7): 1133-1147
- Davis, M. (1992) *City of Quartz*, New York: Vintage Books
- D'Souza, D. (1995) *The End of Racism: Principles for a Multiracial Society*, New York: The Free Press
- Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Oxford: Polity Press
- Esping-Andersen, G. (1996b) "After the Golden Age? Welfare state dilemmas in a global economy", in Esping-Andersen, G. (ed.), in *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*, London: Sage: 1-31
- Esping-Andersen, G. (1999) *Social Foundations of Postindustrial Economies*, Oxford: Oxford University Press
- Faist, T. (1995a) "Ethnization and racialization of welfare-state politics in Germany and the USA", *Ethnic and Racial Studies*, 18(2): 219-250
- Faist, T. (1995b) *Social Citizenship for whom?*, Aldershot: Avebury
- Fox Piven, F., Cloward, R. A. (1993) *Regulating the Poor. The Functions of Public Welfare*, New York: Vintage Books
- Fox Piven, F., Cloward, R. A. (1997) *The Breaking of the American Social Compact*, New York: The New Press
- Goldblatt, D., Held D., Perraton, J. (1999) *Global Transformations: Politics, Economics, and Culture*, Stanford: Stanford University Press
- Grillo, R. (2000) "Plural cities in comparative perspective", *Ethnic and Racial Studies*, 23(6): 957-81
- Hannerz, U. (1969) *Soulside: Inquiries into Ghetto Culture and Community*, New York: Columbia University Press
- Hobson, B., Takahashi, M. (1996) "Genusperspektiv på det sociala medborgarskapet: En studie av ensamstående mödrar", in Palme, J. a. I. W. (ed.), in *Generell välfärd: Hot och möjligheter?*, Stockholm: Nordstedts
- Hochschild, J. L. (1984) *The New American Dilemma. Liberal Democracy and School Desegregation*, New Haven and London: Yale University Press
- Hughes, M. A. (1991) "Formation of the impacted ghetto: evidence from

- large metropolitan areas”, *Urban Geography*, 11(3): 265-84
- Kasarda, J. D. (1989) “Urban industrial transition and the underclass”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 501(January): 26-47
- Kasarda, J. D., Friedrichs, J., Ehlers, K. (1992) “Urban industrial restructuring and minority problems in the US and Germany”, in Cross, M. (ed.), in *Ethnic Minorities and Industrial Change in Europe and North America*, Cambridge: Cambridge University Press: 250-75
- Katz, M. B. (1989) *The Undeserving Poor: from the War on Poverty to the War on Welfare*, New York: Pantheon Books
- King, D. (1999) *In the Name of Liberalism. Illiberal Social Policy in the United States and Britain*, Oxford: Oxford University Press
- Kloosterman, R. (1994) “Amsterdamed: The rise of unemployment in Amsterdam in the 1980s”, *Urban Studies*, 31(8): 1325-44
- Lash, S. (1994) “The making of an underclass: neo-liberalism versus corporatism”, in Brown, P., Crompton, R. (ed.), in *A New Europe? Economic Restructuring and Social Exclusion*, London: UCL Press
- Lewis, O.(1968) “Culture of Poverty”, in Moynihan, D. P. (ed.), in *On Understanding Poverty: Perspectives from the Social Sciences*, New York: Basic Books
- Levitas, R. (1998) *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*, London: Macmillan
- Lister, R. (1990) *The Exclusive Society. Citizenship and the Poor*, London: Child Poverty Action Group
- Marshall, T.H. (1992 [1950]) “Citizenship and Social Class”, (ed.), in Marshall, T.H. and Tom Bottomore *Citizenship and Social Class*, Cambridge: Cambridge University Press
- McLanahan, S., Garfinkel, I. (1993) “Single mothers, the underclass, and social policy”, in Wilson, W. J. (ed.) *The Ghetto Underclass: Social Science Perspectives*, Newbury Park, London and New Delhi: Sage
- Mead, L. (1988) “Jobs for the welfare poor”, *Policy Review*, Winter: 60-9
- Miles, R. (1993) *Racism after Race Relations*, London: Routledge
- Molina, I. (1997) *Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation in folkhemmet*, Uppsala: Department of Social and Economic Geography
- Murray, C. (1984) *Losing Ground*, New York: Basic Books
- Murray, C. (1989) “Underclass” *Sunday Times Magazine*, 26 November

- Muus, P. (2000 (draft)) in *Migration, immigrants and labour markets in EU countries: development of a comparative research project*, Preliminary working paper no. Norrköping: National Institute for Working Life, "Work and Culture"
- Myles, J. (1996) "When markets fail: social welfare in Canada and the United States", in Esping-Andersen, G. (ed.), in *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*, London: Sage: 116-40
- Myrdal, G. (1964) *Challenge to Affluence*, London: Gollancz
- Parenti, C. (1999) *Lockdown America. Police and Prisons in the Age of Crisis*, London and New York: Verso
- Rex, J. (1985) "Occasional Papers in Ethnic Relations", in *The Concept of a Multicultural Society*, no. 3, Warwick: Centre for Research in Ethnic Relations
- Rex, J. (1988) *The Ghetto and the Underclass: Essays on Race and Social Policy*, Aldershot: Avebury
- Rex, J., Moore, R. (1967) *Race, Community and Conflict: A Study of Sparkbrook*, London and New York: Oxford University Press
- Rex, J., Tomlinson, S. (1979) *Colonial Immigrants in a British City*, London: Routledge
- Rhodes, M., Mény Y. (Ed.) (1998) *The Future of European Welfare. A New Social Contract?*, Houndmills and London: Macmillan
- Roche, M. (1992) *Rethinking Citizenship. Welfare, Ideology and Change in Modern Society*, Oxford: Polity Press
- Rojas, M. (1999) *Efter folkhemmet. En agenda för Sveriges förnyelse*, Göteborg: Timbro
- Room, G., Lawson R., Laczko, F. (1989) "'New poverty' in the European Community", *Policy and Politics*, 17(2): 165-76.
- Room, G., et al. (1992) in *Observatory on National Policies to Combat Social Exclusion, Second Annual Report*, no. Brussels: Directorate General for Employment, Social Affairs and Industrial Relations, Commission of the European Communities.
- Sassen, Saskia (1991) *The Global City*. New York, London, Tokyo, Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- Sassen, S. (1998) *Globalisation and its Discontents. Essays on the New Mobility of People and Money*, New York: The New Press
- Schierup, C-U. (1985) "The Immigrants and the Crisis", *Acta Sociologica*, 28(1): 21-33

- Schierup, C-U. (1993) *På kulturens slagmark: mindretal og størretal taler om Danmark*, Esbjerg: Southern Jutland University Press
- Schierup, C-U. (1995) "A European Dilemma: Myrdal, The American Creed, and EU Europe", *International Sociology*, 10(4): 347-67
- Schierup, C-U. (2001a) "Migration, Social Exclusion and Citizenship in the Dual Crisis of Welfare and Nation". Paper for the conference', *Power and Democracy in Multicultural Societies*, Rosendal (Norway), May 17-20
- Schierup, C-U. (2001b) "Whither the social dimension? Citizenship, racialised exclusion and changing EU social policy agendas", *Between States and Markets*, Liège, 17-19 May
- Schierup, C-U. (2001b) "Paths of Exclusion Towards a Transatlantic Convergence?", in Schierup, C.-U., Castles, S. and Hansen, P. (ed.), in *A European Dilemma. Ethnic Minorities and the Decline of Social Solidarity (forthcoming/Chpt 5)*, Oxford: Oxford University Press
- Silver, H. (1996) "National discourses of the new urban poverty", in Mingione, E. (ed.), in *Urban Poverty and the Underclass*, Oxford: Blackwell: 105-138
- Soskice, D. (1999) "Divergent production regimes: coordinated and uncoordinated market economies in the 1980s and 1990s", in Kitschelt, H., Lange, P., Marks, G. and Stephens, J. D. (ed.), in *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*, Cambridge: Cambridge University Press
- Spoonley, P. (1992) "Economic transformation and the racialisation of labour", *ANZJ*, 28(2): 157-174
- Teekens, R., Van Praag, B. M. S. (1990) in *Analysing Poverty in the European Community: Policy Issues, Research Options and Data Sources*, Eurostat News, Special edition 1-1990 no. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Testa, M., Astone, N. M., and Krogh, M. (1993) "Employment and marriage among inner-city fathers", in Wilson, W. J. (ed.), in *The Ghetto Underclass: Social Science Perspective*, Newbury Park, London and New Delhi: Sage
- Wacquant, L. J. D. (1996a) "Red Belt, Black Belt: Racial Division, Class Inequality and the State in the French Urban Periphery and the American Ghetto", in Mingione, E. (ed.), in *Urban Poverty and the Underclass*, Oxford: Blackwell: 234-74
- Wacquant, L. J. D. (1996b) "The rise of advanced marginality: notes on its nature and implications", *Acta Sociologica*, 39(2): 121-139

- Waldinger, R. (1996) *Still the Promised City? African-Americans and New Immigrants in Postindustrial New York*, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press
- Wallerstein, I. (1991) "The Myrdal legacy: Racism and underdevelopment as dilemmas", in Wallerstein, I. (ed.), in *Unthinking Social Science*, Oxford: Polity Press
- Wilson, W. J. (1997) *When Work Disappears. The World of the New Urban Poor*, New York: Vintage Books
- Wilson, W. J. (1978) *The Declining Significance of Race: Blacks and Changing American Institutions*, Chicago and London: The University of Chicago Press
- Wilson, W. J. (1980) *The Declining Significance of Race: Blacks and Changing American Institutions*, Chicago: University of Chicago Press
- Wilson, W. J. (1987) *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*, Chicago: University of Chicago Press
- Wilson, W. J. (Ed.) (1993) *The Ghetto Underclass: Social Science Perspectives*, Newbury Park, London and New Delhi: Sage
- Wilson, W. J. (1999) *The Bridge over the Racial Divide*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Wilson, W. J., Wacquant, L. J. D. (1989) "The cost of racial and class exclusion in the inner city", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 501(January): 8-25
- Ålund, A., Schierup C-U. (1991) *Paradoxes of Multiculturalism. Essays on Swedish Society*, Aldershot: Avebury

Noter

Denna artikel utgör en del av förarbetet till boken *A European Dilemma. Ethnic Minorities and the Decline of Social Solidarity*, som skrivs i samarbete med Stephen Castles och Peo Hansen, och utkommer på Oxford University Press (2003). Översättning från engelska: Tommy Bengtsson.

¹ Hobson (1996) och Hobson och Takahashi (1996) hävdar att i Sverige, till skillnad från i andra europeiska länder, har ensamstående mödrar aldrig blivit en stigmatiserad grupp. Främsta orsaken anses vara deras stabila inklusion i det allmänna välfärdssystemet och tillgång till generella sociala rättigheter. Förhållandet är sannolikt detsamma i de övriga skandinaviska välfärdsstaterna, vilka i detta avseende skiljer sig markant från till exempel Storbritannien. Men det är också så att situationen i Sverige ser ut att kunna förändras (Hobson and Takahashi 1996), som en konsekvens av pågående reformer och nedskärningar i välfärdssystemen.

² *'Misère du monde'* syftar på titeln till en antologi redigerad av Pierre Bourdieu (1993) som visar på mångfalden av former för social uteslutning och fattigdom i Frankrike.

³ Begreppet "rasifiering" (eng. "rasialisation") har ingående analyserats av Robert Miles (1993). Värdefulla, teoretiskt genomarbetade och empiriskt dokumenterade studier av rasifieringsprocesser inom olika sociala sfärer har samlats i *Racism, the City and the State*, redigerad av Cross och Keith (1993). Begreppet "etnifiering" (eng. "ethnisation") har använts som en benämning på ideologiska och institutionella praktiker som – beroende på politiska, ekonomiska och kulturella anspråk och maktförhållanden – leder till en systematisk och institutionellt pådriven uteslutning av etniska minoriteter (t ex Ålund and Schierup 1991, Schierup 1993, Faist 1995b). Rasifiering är ett begrepp som faller sig naturligt i en brittisk kontext, givet dess särskilda historiska och etymologiska förankring i engelskan och dess fortsatta användning i den offentliga debatten om "ras" i Storbritannien. Men i och med den mer specifika och begränsade innebörd begreppen "ras" och "rasism" har utanför Storbritannien, såväl historiskt som i aktuell allmän och vetenskaplig debatt, är rasifiering en term som möjligen inte är användbar på kontinenten.

⁴ Se föregående not.

⁵ I enlighet med Cross (1998a).

⁶ Ursprungligen myntat av August Strindberg och av Myrdal översatt till engelska som "underclass".

⁷ I en kritisk omläsning av *The American dilemma* i början av 1970-talet reviderade Myrdal sin tidigare optimistiska syn på den amerikanska liberala reformismens möjligheter (se vidare Schierup 1995).

⁸ Se också John Rex (1988) kommentar till Myrdal.

⁹ För ett mer utvecklat strukturellt perspektiv på "invandrarna och krisen" se Schierup (1985).

¹⁰ Liberal som term för en viss politisk hållning i USA sammanfaller i stora drag med "socialliberal" eller "socialdemokratisk" i den europeiska kontexten.

¹¹ Se även Wilsons (Wilson 1987: 5ff) översikt över den historiska forskningen.

¹² För en mer detaljerad redogörelse för den amerikanska debatten se Roche (1992)

¹³ "Fattigdomskultur" är ett begrepp som Oscar Lewis (1968) utarbetade i sina studier av fattiga i Mellanamerika. Lewis kritiserades av Ulf Hannerz (1969) för att inte tillräckligt ha hållit isär orsaker till och effekter av ett liv i fattigdom (se även Wilson 1993: 4–5). För en kritisk diskussion av teorin om en särskild "fattigdomskultur", se även Katz (1989, i synnerhet kapitel 1).

¹⁴ Se även Roche (1992, särskilt del II, in passim) upplysande översikt över den nya högers respektive liberala perspektiv på underklassen.

¹⁵ Inom den nya högern finns dock mycket skilda uppfattningar om hur Workfare bör utformas. De varierar från aggressiva nyliberala "samma eller sjunk på arbetsmarknaden"-program (t ex Murray 1984) med minimal statlig inblandning men stort förtroende och ansvar för lokalsamhället och grannskapet, till nykonservativa krav på tvingande statliga regelverk och åtgärder, i skarp motsättning till laissez-faire och statlig icke-inblandning (t ex Mead 1988). I sin översikt över debatten om det socialt ansvarskrävande medborgarskapet utvecklar Maurice Roche (Roche 1992, särskilt kapitlen 4–6) en kritik av den nya högers idéer om "kultur och fattigdom" och "Workfare".

¹⁶ Den allmänna trenden mot rumsligt isolerad och koncentrerad ekonomisk, politisk och kulturell fattigdom i amerikanska storstäder har sammanfattats i begreppet "det förtätade gettot" (eng. "the

impacted ghetto") (Hughes 1991).

¹⁷ För en kraftfull kritik av Wilsons uppfattning om *The Declining Significance of Race* (Wilson 1980) se Hochschild (1984).

¹⁸ Se även, till exempel, diskussionen i Close (1995: 45ff) och Bottomore (Bottomore 1996: 70ff).

¹⁹ Lister citerar ett liberalt inlägg av Thompson (1989) i den brittiska underklassdebatten i *Sunday Times*.

²⁰ Men se även Silver (1996). Silver menar att snarare än begreppet i sig är det dess användning och de sammanhang det används i inom olika nationella kontexter som kommer avgöra dess betydelse och eventuella politiska och sociala effekter. Till exempel ges begreppet "social uteslutning" när det (sällsynt) förekommer i den amerikanska kontexten en betydelse likartad den som "underklass" har fått, trots att dess betydelse i Frankrike, dess ursprungliga hemort, var och är en helt annan.

²¹ Se till exempel John Myles (1996) upplysande analys av utvecklingen från en rättighetsgrundad till en skyldighetsgrundad socialpolitik i USA.

²² I t ex Kalifornien underlagt Prison Industry Authority (PIA) (Parenti 1999:232).

²³ Åtminstone starkt betonat i hennes tidigare arbeten och i hennes klassiska verk *The Global City* från 1991 (Sassen 1991).

²⁴ Och därmed fungerar som en förbindelselänk mellan de två huvudsakliga källorna till fattigdom i det postfordistiska samhället, något som Sassen inte uppmärksammar.

²⁵ Därmed är det inte tillräckligt att i likhet med Scott Lash (1994) beskriva den skenbara motsättningen mellan en tilltagande rasifierad uteslutning från arbetsmarknaden och den samtidigt pågående snabba framväxten av en ny etnifierad låglönessektor i USA som framför allt en fråga om plats. Medan avindustrialiseringen i vissa städer är den främsta orsaken till förändringar på arbetsmarknaden och till den form och grad av social uteslutning som befolkningen i enskilda regioner drabbas av (t ex i USA:s "Rostbälte"), går trenden i andra städer (t ex i "Solbältet" i den amerikanska södern) mot en växande oreglerad låglönessektor och de former av social uteslutning som hör därtill, hävdar Lash.

Abstract

Political Economies of Exclusion: Transatlantic Convergence or Transatlantic Split?

The paper takes its point of departure in a discussion of US American theories on poverty, race and ethnic divisions of labour which have influenced current European research on poverty and social exclusion among immigrants and new ethnic minorities with immigrant background. The focus is in particular on theories of the Black US urban ghetto and its workless and welfare dependent poor and on seemingly divergent theories on the dualisation of the so-called "global city", new immigration and the new working poor. Their explanatory value is debated seen in relation to the development of the United States since the mid 1970s and the question of which demands to place on a more comprehensive and synthesising model with explanatory potential in the complex reality of the European Union. This is an emerging social formation which in a number of respects is markedly unlike that of the United States, even though the racialisation and ethnification of a new spectre of social exclusion also poses one of the most urgent social issues on this side of the Atlantic.

“Om hon lever vill människor se mer och mer.”

Rykten, splittrad kvinnlighet och heder bland svenska kvinnor från Mellanöstern

AV ÅSA ELDÉN

Det var som ett fängelse, jag fick inte gå ut. Att visa sig på stan var förfärligt, prata med killar fick jag inte heller. Tänk om nån hade sett dig, sa de. Jag har umgåtts med svenskar, fast jag inte fick. Det måste vara därifrån det kommer, jag har sett hur de lever och tänkt att så där vill jag också leva. Men det jag har gjort har vanärat min familj inför släktingar och andra. Jag har tagit ifrån dem deras heder. Att bibehålla sin heder inför andra människor från mitt land, att det inte sägs om karlarna att de är veklingar som tappat kontrollen, det är viktigare än allt annat i världen.

Så berättar syrianska “Samira” i Dokument utifrån, maj 2001. Hon lever gömd någonstans i Sverige, på flykt undan sin familj. Utan stöd från sociala myndigheter, med ny identitet, ständigt beredd att lämna en stad för en annan om hon misstänker att hennes släktingar är henne på spåren. Hennes berättelse handlar om ryktet, om hennes eget och familjens rykte i andra människors ögon. I mina intervjuer med unga svenska kvinnor med rötter i Mellanöstern, återkommer detta gång på gång hos alla informanter: en kvinna måste hela tiden tänka på sitt rykte. Ryktet går som en röd tråd genom flera av intervjuerna och genom materialet som helhet, och strävan efter att få ett gott rykte talas om som “nödvändigt”, “väldigt viktigt” och “något man inte kan komma ifrån”, ett dåligt rykte som något ödesdigert man till varje pris måste undvika: “det är inte ens någon som vågar tänka på det överhuvudtaget”.

Vad ger informanterna för bilder av hur en kvinna ska vara för att få ett gott rykte? Och hur hon inte ska vara för att undvika ett dåligt rykte? Vad riskerar en kvinna om hon får ett dåligt rykte? Hur ska vi förstå ryktets centrala plats i

---

Åsa Eldén är religionsvetare och doktorand i sociologi vid Uppsala universitet.

intervjuerna med dessa unga kvinnor?

Jag vill i denna artikel analysera informanternas tal om rykten med utgångspunkt i följande frågeställning: Kan talet om rykten tolkas som att informanterna *skapar könsidentitet relaterat till en kontrast mellan vad som får synas och vad som inte får synas inför andra?* Och kan i så fall denna kontrast förstås i ljuset av *kulturella föreställningar om splittrad kvinnlighet?* I förlängningen av detta vill jag argumentera för att om olika föreställningar hålls samman, är det möjligt att se kulturella samband som öppnar för en *vidgad förståelse av heder*.

Könsidentitet i andras blick – teoretiska utgångspunkter

Jag analyserar informanternas tal om rykten utifrån att det förutsätter "andra": inför andra måste en kvinna agera så att hon undviker att få ett dåligt rykte.³ I tolkningen av intervjuerna kommer jag att använda begreppet "andras blick", och tala om att informanterna *förhåller sig till andras blick*. Jag förstår här andras blick i linje med Bourdieu (1999), som talar om blicken som en "symbolisk kraft"⁴ vars betydelse är beroende av förhållandet mellan den som ser och den som blir sedd. I det Bourdieu kallar "den manliga dominansen"⁵, hävdar han att kvinnor på en strukturell nivå placeras i ett tillstånd av "symboliskt beroende" där de "existerar först och främst genom och för de andras blickar" (80f). Jag väljer här att tolka det symboliska beroendet som att ett aktivt *skapande och upprätthållande av könsidentitet genom att förhålla sig till andras blick*, kan förstås som en avgörande livsbetingelse för kvinnor.

När jag i det följande talar om att informanterna skapar könsidentitet, är det i betydelsen en ständigt pågående process som sker i samhandling med andra, där *könsdikotomisering*, en sortering av människor i två könsdefinierade grupper där den ena utesluter den andra, är central: "kvinnlighet", till exempel, förutsätter och kontrasteras mot "manlighet" (Lundgren 1993, 2001).⁶ Jag utgår från att identitet är någonting som ständigt skapas i relationer "mellan" aktörer som samhandlar, och förstår därför en människas identitet varken som en inre "kärna" eller en uppsättning kollektiva "tillhörigheter" (till exempel utifrån sociologiska begrepp som klass, generation, ras, etnicitet, religion etc). Informanternas identitetsskapande analyserar jag inte som en direkt avspiegling av en kulturell föreställningsnivå, men inte heller ett "fritt val", varken predestinerat eller tillfälligt utan kontextuellt: identitet skapas i ett dialektiskt förhållande genom relationer där individen och "de andra" aktualiserar – och väljer bort

– olika tolkningsramar (Lundgren 2001:25, 67).⁷

I linje med denna identitetsförståelse använder jag *kultur* i betydelsen någonting som skapas och förändras genom individers agerande (se t ex Hall & du Gay 1996), inte en statisk helhet utan en dynamisk process stadd i ständig förändring (se t ex Yuval-Davies 1997:67, Brah 1996:18f).⁸ Jag förstår inte kultur som en avgränsad “domän” separerad från till exempel sociala, ekonomiska eller politiska aspekter, och inte heller som meningsfragment individer i postmodern anda fritt kan välja att förhålla sig till. Istället vill jag argumentera för en *kontextuell* kulturförståelse där ambitionen är att “hålla samman”:

“If holiness is about keeping categories separate, then feminist cultural analysis could be considered as sacrilegious, because we are breaking a taboo by reading across culture”
(Yanagisako & Delaney 1995:20)

Jag kommer att tala om *kulturella tolkningsramar* (till exempel “svenskt” eller “arabiskt”) relaterade till *kulturella föreställningar* (till exempel “splittrad kvinnlighet”, “heder” eller “skam”). Kulturella föreställningar förstår jag som antaganden om hur något “är” (till exempel “kvinnligt” och “manligt”), och förutsätter därför att de kan få en normativ betydelse i skapandet av könsidentitet (Lundgren 2001:47). Också andras blick ges här en potentiellt normativ betydelse. Eftersom könsidentitet analyseras som någonting som hela tiden skapas, innebär det att individer förutsätts förhålla sig till en “normativ blick” på olika sätt genom att till exempel bryta och/eller bekräfta andras förväntningar.

En kvinnas rykte – vad andra ser

Latifas tal om rykten väcker frågeställningar som återkommer hos flera informanter, och jag vill därför genom henne ange riktningen för denna artikel: Är en kvinnas goda eller dåliga rykte en fråga om vad som får synas och vad som inte får synas?

Latifa kom till Sverige som barn tillsammans med sin familj. Hon berättar att hon för några år sedan gifte sig med en man hon träffat på besök hos släktingar i hemlandet, men att hon när han kom till Sverige insåg att relationen inte skulle fungera. Han ljög ständigt och gjorde av med Latifas pengar. Hon begärde skilsmässa och mannen flyttade tillbaka till hemlandet. Nu lever hon ensam med sin dotter i en lägenhet nära resten av familjen. Latifa kallar sig religiös. Hon menar att det kvinnoförtryck som ofta tillskrivs islam inte har någonting med

religionen att göra utan handlar om “principer” eller “kultur”, och hon är brinnande kritisk till hur dessa principer används för att förtrycka kvinnor. Uppväxten framställer Latifa som relativt begränsad; hennes pappa lät inte henne och hennes syskon “göra någonting”, inte gå på disco, inte åka på klassresor, inte vara ute efter mörkrets inbrott. Familjens systrar hade strängare förhållningsorder än bröderna, enligt Latifa ett uttryck för pappans omsorg om sina döttrar.

Åsa: Var han rädd att det skulle gå rykten om er?

Latifa: Gå rykten och bli skitsnack. Och han var rädd om oss personligen också, att det skulle hända oss nånting. Han sa: “jag känner er, jag vet vilka ni är men jag kan inte göra någonting för kastar nån lera – och då menade han skitsnack om oss – kastar nån lera och den inte fastnar, då blir det märken efter den, då kommer folk att fortsätta prata i alla fall, fast de inte tror på det.” Folk gillar ju att prata, det är det. Han sa det: “jag litar på er, jag skulle kunna lämna dig med tusen killar på ett läger och veta att du skulle komma därifrån oskuld.” Hör du nu – “komma därifrån oskuld” – det är det det hänger på, det är oskulden det hänger på hela tiden.

Åsa: Men vad är det det går rykten om. Vad ska en tjej göra för att det ska börja gå rykten?

Latifa: Att hon går på disco. Att hon har en kille. Det är de hemskaste rykten en tjej kan drabbas av.

Kvinnor, men inte män, måste förhålla sig till risken att få dåligt rykte. Det blir hos Latifa orsaken till att hennes pappa satt tydligare gränser för sina döttrar än för sina söner. Hon kopplar pappans gränser till ryktet, och ryktet till kravet på en kvinna att vara oskuld när hon gifter sig. Latifas symboliska beskrivning av leran som ger märken kan tolkas som att om en kvinna fått ett dåligt rykte, är det svårt att bli av med. Ett dåligt rykte sätter outplånliga spår i en kvinna - spår som andra kan se?

Latifa: Jag som muslimsk flicka får inte gå på disco. Det är inte det här att jag inte får, utan det är en princip sak. Vi araber har ju som princip att vi inte går på såna grejer, och det gäller både män och kvinnor. Men det värsta är att

muslimer tolkar det på ett annat sätt. De ser det som att bara kvinnan inte får gå på disco. Men så är det ju inte. Det är ju inte så att kvinnan inte får gå på disco på grund av religionen eller nåt sånt där, det är ju absolut inte så. Det är ju bara det att det händer så mycket saker på disco, det är bråk och det finns sprit där. Det är ju såna här grejer. Och att folk kan tafsa på en och så där. Det är liksom principer, det är ingen religion inblandad. Men vi muslimer tolkar det ju på ett annat sätt, vi tolkar det som att tjejen inte får gå men män kan gå. Eftersom det inte syns på män om de är oskuld eller inte så får de göra vad som helst, förstår du vad jag menar? Just på det sättet har de ju tryckt ner kvinnan, att det syns på kvinnan om hon är oskuld eller inte.

Latifa menar att enligt en “arabisk princip” får varken män eller kvinnor gå på diskotek, men det är bara en kvinna som riskerar någonting om hon gör det: ett dåligt rykte, vilket hos Latifa handlar om att andra ser en kvinna som förlorat sin oskuld. Det avgörande för dessa olika tolkningar av en man och en kvinna på ett diskotek, är att en förlorad oskuld är *synlig* hos kvinnor men *osynlig* hos män. Det framgår inte hur det skulle synas på en kvinna att hon förlorat sin oskuld. Är det en kontroll av bröllopsnattens blodiga lakan Latifa syftar på? Menar hon att en kvinna inför andra visar upp ett annorlunda yttre när hon förlorat sin oskuld? Eller innebär ett besök på diskotek att synas inför andra som en kvinna med förlorad oskuld? Det centrala är dock att *oskulden är något en kvinna måste visa inför andra*.

Jag vill här lyfta fram tre viktiga led i Latifas resonemang. För det första att varken män eller kvinnor “egentligen” får gå på diskotek men att det bara är kvinnor som riskerar ett dåligt rykte. För det andra att Latifas förklaring till att kravet på oskuld gäller kvinnor men inte män, är att det *syns* på en kvinna om hon är oskuld eller inte. Och för det tredje att ett dåligt rykte “fastnar”, sätter spår i en kvinna som andra kan se och inte kan tas bort.

Hur kan Latifas tal om rykten tolkas om dessa tre led kopplas samman? En man som andra ser på ett diskotek får inte dåligt rykte, även om han inte “bör” vara där. Män kan välja att agera i strid med andras förväntningar utan att riskera att få ett dåligt rykte. En kvinna däremot, kan inte välja att bryta andras förväntningar utan att det tolkas i en viss riktning. Om hon inte visar andra det andra förväntar sig att se – en kvinna som *inte* är synlig på ett diskotek – får hon dåligt rykte. Och om en kvinna fått ett dåligt rykte är det svårt att bli av med:

hon "blir" en dålig kvinna i andras blick. Det är avgörande för en kvinna, på ett annat sätt än för en man, att skapa könsidentitet i andras blick, och när hon gör det "*blir*" hon *det andra ser*.

Det är *inför andra* ryktet får betydelse, och hos Latifa framstår diskoteket som en plats kvinnor måste undvika för att inte få ett dåligt rykte. Hos flera informanter är just kopplingen mellan diskotek och en kvinnas rykte central, något jag här tolkar med utgångspunkt i att diskoteket får en symbolisk betydelse som ett sammanhang där kvinnor öppet *exponeras för andras blick*.

Enligt Latifa ska en kvinna undvika diskotek eftersom hon där utsätter sig för att män kan "tafsa" på henne. En möjlig tolkning av detta är att en kvinna inte bara bör förhålla sig till hur hon agerar gentemot män, utan också förutse vad män kan tänkas göra mot henne genom att undvika platser där hon utsätter sig för att *andra kan se att män tar i henne*.

Sociologen Fatima Mernissis (1991) analys av begreppet *hijab* ("slöja", "avskärmning mellan två saker")⁹ kan här kasta ljus över diskotekets symboliska betydelse. Mernissi hävdar att när *hijab* introducerades i det första muslimska samhället Medina, sades intentionen vara att skydda kvinnor från mäns sexuella närmanden på offentliga arenor. Kvinnokroppen blev genom *hijab* gömd för andras blick. Kvinnor osynliggörs på offentliga arenor, i Medina genom att deras kroppar göms bakom en slöja och i Latifas resonemang genom att de undviker platser där män kan tänkas ta i dem. Men när åtgärderna i Medina inte var att fördöma mäns agerande utan istället dölja kvinnors kroppar, menar Mernissi att *hijab* bekräftade mäns rätt att antasta kvinnor.¹¹ I ljuset av detta kan diskotekets symboliska betydelse förstås: Om en kvinna måste osynliggöras på en offentlig plats där män kan tänkas ta i henne, har män rätt att antasta en kvinna som är synlig på en sådan arena, och därigenom göra kvinnan "besudlad".

Om en kvinna som går på diskotek får ett dåligt rykte, och en kvinna "blir" sitt rykte, är då en kvinna på diskotek en dålig kvinna? Vad betyder ryktet för relationen mellan andras förväntningar och en kvinnas bekräftelse av och brott mot dessa förväntningar, om skapandet av könsidentitet i andras blick handlar om att undvika ett dåligt rykte?

Kontrast mellan "rätt kvinna" och "fel kvinna"

Eller för att vända på frågeställningen: Vad ska en kvinna visa inför andra för att få ett *gott* rykte? Och vad får hon *inte visa*, hur får hon *inte vara* och *inte se ut*

om hon vill etablera och upprätthålla ett gott rykte? För att belysa det vill jag se hur en kvinna med gott respektive dåligt rykte framställs hos Dimen och Fadwa, två framgångsrika yrkeskvinnor.

Fadwa har bott i Sverige med sin familj sedan hon var barn. Hon kallar sig “född muslim men inte praktiserande”, religionen sitt “kulturella bagage”. När vi träffas är hon gift och bor tillsammans med en arabisk man, men innan hon träffade honom bodde hon ensam under flera år. Arbetet är viktigt för Fadwa, hon satsar mycket tid och engagemang på sin karriär. Hon kallar sina föräldrar “moderna” och “västerländska”, men säger också att uppväxten varit en kamp för att tänja gränserna för det tillåtna. Hon har varit “försiktig” för att undvika ett dåligt rykte, men också ständigt förhandlat med föräldrarna för att kunna göra det hon vill: gå på disco, sova hos kompisar, resa ensam. Hennes förklaring till att hon varit tvungen att förhålla sig till risken att få ett dåligt rykte, handlar om en minoritetsstatus i samhället.¹¹

Fadwa: Det är också väldigt viktigt när man är en liten grupp och umgås med andra i den här gruppen och ännu kanske inte hunnit tränga in i det svenska samhället, då är det väldigt viktigt att man håller på vissa grejer. Och det som är jätte viktigt är vad de andra säger. Vad ska de andra säga om dig?

Åsa: Använde dina föräldrar det som ett argument?

Fadwa: Oj, oj, oj. När jag gick på fester i tonåren, på arabiska fester, så brukade mamma säga till mig på arabiska: “Se nu till att du har lite tyngd!” Och jag visste ju precis vad hon menade. Att jag inte skulle skratta för mycket eller flörta för mycket eller vara liksom – citationstecken – vulgär. Jag brukade skämta med henne och säga: “Vaddå, vad menar du, ska jag hämta en sten och hänga den runt min hals så att jag blir tyngre?” Och då brukade hon säga: “Skämta inte om det här, jag menar vad jag säger”.

På en fest, *inför andra*, får det en kvinna visar inte vara “för mycket”. En kvinna som skrattar och flörtar och är vulgär riskerar att få ett dåligt rykte, medan en kvinna som vill ha ett gott rykte måste visa att hon har “tyngd”. Om en kvinna med ett gott rykte har tyngd, kan då en kvinna med ett dåligt rykte sägas vara en kvinna utan tyngd, en “lättfotad” kvinna?

Dimen kom till Sverige som barn och har ett framgångsrikt arbete. Hon lever ensam i en stad långt bort från sina föräldrar, är yngst av många syskon och den

enda som är ogift. De andra syskonen är gifta med en man respektive kvinna med kurdiska rötter. Hon berättar att hennes föräldrar hittills lämnat henne ifred och inte pressat henne att gifta sig, men att hon nu när hon är färdigutbildad och har jobbat en tid tror att förväntningarna på att hon ska hitta en lämplig man snabbt kommer att öka. Strävan efter att inte få ett dåligt rykte framställer hon som en medveten strategi; ett dåligt rykte skulle göra henne "sårbar" och hindra henne från att göra som hon vill. Den bild hon målar av sitt liv, sitt framgångsrika arbete och sin frihet är att hon lyckats med ambitionerna att både bli självständig och undvika ett dåligt rykte. Om man frågade föräldrarnas grannar: "*Dimen, är hon en fin flicka?*", skulle de svara: "*hon är den finaste flickan av alla. För att de ser mig så här: Herregud, hon har pluggat alldeles själv, hon har klarat det. Men vi har aldrig sett henne med en svensk kille*". Hon poängterar hur viktigt det är att vara en "fin flicka", att "gå rakryggad", vara "snobbig" och "gå direkt från skolan och hem". När hon flyttade hemifrån blev ryktet viktigare än någonsin.

Dimen: Det var många som inte trodde på mig: Hon kommer aldrig att bli det hon vill, hon kommer aldrig att utvecklas. Vilket gjorde att jag blev så här: fan, jag får inte festa, jag får inte tänka på killar, det kommer att hindra mig. Det hade jag hela tiden i huvudet, hela tiden. Så första året var jag ju en ängel, alltså jag var en väldigt, väldigt fin kurdisk tjej, mycket finare än när jag bodde hemma för jag var så sträng mot mig själv.

Hos Dimen går vattentäta skott mellan det hon kan visa inför andra och det hon inte kan visa inför andra: hon måste vara en "fin kurdisk tjej" och en "ängel" som är sträng mot sig själv, och hon får inte "festa" och "tänka på killar". Jag förstår detta som en kontrast mellan att skapa könsidentitet i andras blick som "*rätt kvinna*" och "*fel kvinna*". Dimen gör sin strävan efter att vara "rätt kvinna" till en förutsättning för att hon ska kunna leva ensam och göra det hon vill i livet; om det hon visar inför andra signalerar "fel kvinna" tror hon att det skulle begränsa hennes liv.

Kontrasten mellan "rätt kvinna" och "fel kvinna" blir ännu tydligare när hon berättar om hur hon pratat med en kurdisk man och barndomsvän om vad heder betyder för honom:

Dimen: Om min syster går på disco och håller på och hånglar och dricker och

hon har på sig sexiga kläder och så, då är det inte bra för min sharaf (heder). Det är liksom hela tiden hur kvinnan betar sig, det är sharaf. Är kvinnan lugn och fin utåt – hon behöver ju inte vara det, huvudsaken är att folk tror det – då är det bra sharaf. För mig, jag vet inte, för mig är inte sharaf så viktigt. För att jag tror att bakom allt det där så finns det någonting som heter sex. Allting har med sex, med liksom...för jag menar är du sextigt klädd, då är det uringningar, kort kjol – det är sextigt. Eller skinnbrallor som sitter åt, det är sextigt, det är liksom sex hela tiden. Hud som syns, former.

I den betydelse Dimen och hennes barndomsvän ger hedersbegreppet, framstår *vad en kvinna visar inför andra* som det centrala. Här går det så långt att det gör en skillnad mellan hur kvinnan “egentligen” är och vem hon blir i andras blick – och slår fast att det senare är det enda som har betydelse.

Vad är det då andra får se? Och vad är det andra *inte* får se? Hos Dimen och Fadwa staplas en rad nyckelord på varandra som går igen hos flera informanter. Det andra inte får se är en kvinna som går på disco, hånglar, flörtar, skrattar, dricker, har kläder som sitter åt eller är korta och uringade och visar för mycket av hennes hud. Bilder som står i skarp kontrast till det en kvinna ska visa inför andra: tyngd, rakryggad, ängel, fin, lugn, sträng mot sig själv, gå direkt från skolan och hem. “Rätt kvinna” kontrasteras mot “fel kvinna”, och den strävan efter att till varje pris undvika ett dåligt rykte Fadwa och Dimen berättar om, kan tolkas som att kontrasterna är *uteslutande*: en kvinna kan inte signalera både “rätt” och “fel”, hon måste “vara” antingen eller.

Berättelserna om hur Dimen och Fadwa strävat efter “självständighet” och att “få göra som man vill” – något de framför allt kopplar till yrkeslivet – handlar om olika strategier. Båda ifrågasätter att risken att få ett dåligt rykte ska vara någonting som begränsar deras liv, men medan Fadwa väljer att förhandla med sina föräldrar för att också utåt få visa mer (som att få gå på disco och resa ensam), är Dimens svar på normativiteten i andras blick att vara noga med att inte visa upp det andra inte får se (som att hon dricker alkohol och träffar killar). De ger båda en bild av att de har möjlighet att välja att agera så att de får ett visst utrymme att leva som de vill. Samtidigt framstår det som oundvikligt att inte bara förhålla sig till andras blick, utan också se till att brotten mot andras förväntningar inte är alltför *synliga*. Kan detta tolkas som att för att få ett visst utrymme att leva som de vill, måste Fadwa och Dimen representera “rätt kvinna” i andras blick?

Rätt och fel kvinna – och kontrasterande kulturella tolkningsramar

Talet om rykten relateras hos Latifa, Dimen och Fadwa till en kontrast mellan vad som får synas och vad som inte får synas: *en kontrast mellan "rätt kvinna" och "fel kvinna"*. Jag vill här lyfta fram ytterligare kontraster i informanternas tal om rykten, mellan *jag och andra* och *olika kulturella tolkningsramar*. Kan kontrasten mellan "rätt kvinna" och "fel kvinna" kopplas samman med en kontrastering av kulturella tolkningsramar som informanterna kallar "svensk" respektive "arabisk" och "kurdisk"?

Kamila kom som flykting tillsammans med sin familj till Sverige för tre år sedan. Hon går fortfarande i skolan och kallar sig djupt troende kristen. Religionen framstår som mycket viktig för Kamila, hon går ofta i kyrkan och ber varje dag. Hon menar att det finns stora skillnader mellan kristna och muslimer, och tar som exempel att muslimer är "strängare" än kristna när det gäller att "gå ut, killar, skolan, klädstil". Men hon säger också att det finns många likheter, till exempel när det gäller rykten. Också för Kamila är ryktet "jätte viktigt". Samtidigt tycker hon att det inte borde spela någon roll och att en kvinna ska få välja själv om hon vill vara oskuld eller inte när hon gifter sig.

Kamila: Jag tycker att det är ett stort fel, just i vårt samhälle, att det är så. Jag tycker att det är fel. Men man kan inte komma ifrån det. Jag är uppvuxen där, jag fattar allting. Och jag är inte ensam tjej. Det är många tjejer framför mig som är som mig. Då känns det inte konstigt längre.

Åsa: Vaddå som dig?

Kamila: Alltså som mig, jag får inte gå ut med killar. Det är många tjejer som är det så jag känner mig inte konstig.

Åsa: Jag tänker på om du får en dotter. Du säger att för dig personligen är det egentligen inte viktigt det här med att hon ska vara oskuld när hon gifter sig, men kommer du att säga till henne att det inte är viktigt?

Kamila: Nej, för vi lever fortfarande med araber.

Åsa: Så du kommer att säga att det är viktigt att hon är oskuld?

Kamila: Ja, det kan hända för henne. Vad som helst kan hända för henne.

Trots att Kamila menar att det *inte* borde vara nödvändigt att förhålla sig till rykten och att det *inte* spelar någon roll om en kvinna är oskuld när hon gifter sig,

ser hon bara en möjlighet: att bekräfta andras förväntningar. Kamila kontrasterar sig själv mot andra, och gör den egna uppfattningen till någonting hon måste dölja: *“jag kanske inte har sagt det till någon, men jag tycker inte det (att vara oskuld) är viktigt”*. Och för att hennes dotter inte ska råka illa ut, menar Kamila att hon måste uppfostra henne i strid med sin egen uppfattning om oskuldens vara eller inte vara. Det hon och hennes dotter in spe får representera inför andra är det jag tidigare benämnt “rätt kvinna”: en kvinna som inte visar sig tillsammans med män och som är oskuld när hon gifter sig.

Men vilka är då “andra” hos Kamila? I vilkas ögon riskerar hon att få ett dåligt rykte? Inför vilka måste hon visa sig som “rätt kvinna”? Kamila låter andras blick få en kulturell tolkningsram: hon måste inför andra visa “rätt kvinna” eftersom hon lever med araber. Hon skapar könsidentitet genom att bekräfta det hon uppfattar som kulturella förväntningar enligt en arabisk tolkningsram.

Suad kom till Sverige efter att hon avslutat sina studier och är liksom Kamila kristen. Hennes familj hade flyttat hit några år tidigare, och Suad bodde då hos släktingar i hemlandet. När hon inte längre ville bo hos dem flyttade hon efter familjen till Sverige. Hon säger att hon egentligen inte ville lämna sitt land, men att hon blev tvungen eftersom det där är mycket svårt för en kvinna att bo ensam: *“då börjar folk snacka, de säger att hon inte är bra”*. Nu ska hon gifta sig med en arabisk man hon träffat på en semesterresa. Hon skulle gärna åka och hälsa på honom, men avstår:

Suad: För mig spelar det ingen roll, men mina föräldrar säger att jag inte får göra det.

Åsa: Du säger att för dig spelar det ingen roll?

Suad: Ja, precis, för jag struntar i vad folk tycker.

Åsa: Men vem är det som skulle prata om du gjorde det?

Suad: De flesta som bor här. De arabiska personerna.

Åsa: Blir det besvärligt för din mamma och din pappa då?

Suad: För mig också. Jag vill inte att de pratar om mig.

Åsa: Så det är ändå...du säger att du inte bryr dig om vad de säger...?

Suad: Jag bryr mig inte men jag vill inte heller att de ska säga nåt som inte är bra om mig. Men om mina föräldrar skulle låta mig åka, då skulle jag inte bry mig om vad människorna tycker. Då åker jag, jag gör det. För när jag bestäm-

mer mig för att jag ska göra nåt, då gör jag det även om mina föräldrar inte låter mig. Men jag vet inte. Jag tänker också på att de skulle prata om mig.

Ömsom av omsorg om föräldrarna, ömsom för sin egen skull låter Suad bli att hälsa på sin blivande man, och det är risken att få ett dåligt rykte som är avgörande. Hon avstår för att hon inte vill riskera att det sprids rykten om att hon förlorat sin oskuld. Liksom Kamila kontrasterar hon sin egen uppfattning mot andras, "jag" vill åka, "andra" gör det omöjligt, och tolkar andras blick enligt en bestämd kulturell tolkningsram: om det en kvinna visar inför *andra araber* signalerar "fel kvinna" får hon ett dåligt rykte.

En "arabisk" kulturell tolkningsram, där det som får synas är "rätt kvinna" – här en kvinna som är oskuld när hon gifter sig – ställs hos Kamila och Suad i kontrast till det de kallar en egen uppfattning, där oskulden inte är viktigt. Den egna uppfattningen, som bryter mot andras (här "arabers") förväntningar, måste döljas, vilket jag tolkar som att Kamila och Suad skapar könsidentitet i andras blick som en bekräftelse av en arabisk kulturell tolkningsram.

Låt oss återvända till Dimen. Hon berättar att hon under sin uppväxt funderat mycket på vad hon "är", "svensk" eller "kurd". Under uppväxten umgicks hon bara med svenskar, men sökte till ett gymnasium med många invandrare: "*där hittade jag ju min kultur, samtidigt som jag hade den svenska kulturen. Och det har ju lett till att jag i vuxen ålder kan hitta en balans mellan de här två, och slå ihop dem*" (3). Nu vill hon se sig som både svensk och kurd – eller snarare ingetdera: hon vill varken vara "den svenska Dimen" eller "den kurdiska Dimen" utan Dimen. Men att inte vara "den kurdiska Dimen" är ett risktagande:

Dimen: Vad skulle hända med mig om jag bryter med mina föräldrar? Hur skulle jag må? Det hoppas jag aldrig att jag kommer till, att bryta med mina föräldrar och min kultur helt och hållet.

Åsa: Har du tänkt det någon gång?

Dimen: Ja, alltså jag har tänkt att fan, börjar jag bli för svensk? Börjar jag bli så svensk så att jag är den dåliga svensken som inte accepteras av invandrarerna, så att jag inte kan vara kompis med invandrare bara för att jag är så svensk. Men nej, det har jag inte blivit.

Trots att Dimen säger att hon varken är kurd eller svensk är det alltså möjligt att

bli “för svensk”. Hon strävar efter att vara “varken eller”, men i hennes resone-
mang går det ändå vattentäta skott mellan olika kulturer: å ena sidan “svensk”,
“för svensk” eller “dålig svensk” och å andra sidan “invandrare” eller tillhörig-
het till “den kurdiska kulturen”. Dimen framställer “svenskt” och “kurdiskt”
som *kontrasterande och ömsesidigt exkluderande kulturella tolkningsramar*. Att
följa den ena av dessa tolkningsramar, den svenska, är att bryta den andra, den
kurdiska.

Är det möjligt att förstå den kontrast som Kamila och Suad skapar, mellan
“jag” och “andra”, i ljuset av Dimens kontrast mellan “svenskt” och “kur-
diskt”? Det “jag” som hos Kamila och Suad hyser uppfattningen att det inte är
nödvändigt att till exempel vara oskuld när man gifter sig bryter mot en arabisk
kulturell tolkningsram, men kanske är detta “jag” en bekräftelse av en kontras-
terande kulturell tolkningsram som här kallas svensk? Om “svenskt” och “ara-
biskt/kurdiskt” förstås som kontrasterande och ömsesidigt exkluderande tolk-
ningsramar, är en bekräftelse av den ena ett brott mot den andra. Kamila, Suad
och Dimen förhåller sig till svenskt och arabiskt/kurdiskt som kontrasterande
tolkningsramar, och framställer den ena, den kurdiska respektive arabiska, som
nödvändig att bekräfta. I deras tal om rykten är en arabisk/kurdisk kulturell tolk-
ningsram överordnad.

Om kontrasteringen mellan olika kulturella tolkningsramar knyts samman
med tolkningen av talet om rykten - vad som får synas och inte synas i andras
blick - är då det som får synas (“rätt kvinna”) “arabiskt” eller “kurdiskt” och
det som inte får synas (“fel kvinna”) “svenskt”?

“Fel kvinna” måste tillintetgöras?

Några av informanterna går så långt att de talar om att en kvinna med ett dåligt
rykte riskerar att mördas. Om en kvinnas rykte är en fråga om vad som får synas
och inte synas i andras blick, kan då informanternas koppling mellan dåligt rykte
och mord förstås som att “fel kvinna” riskerar att tillintetgöras?

Det Kamila kallar “arabiskt” blir i talet om rykten överordnat, och nödvän-
digheten i att bryta mot en kontrasterande kulturell tolkningsram som kallas
“svensk” kan bli en fråga om liv eller död. En kvinna med dåligt rykte - “*fel kvin-
na*” i andras blick - riskerar att mördas av sin far eller make, och att vara oskuld
på bröllopsnatten framställer Kamila som någonting en kvinna “inte kan komma
ifrån”:

Åsa: På vilket sätt kan man inte komma ifrån det? På vilket sätt är det viktigt?

Kamila: Vi hemma...jag har inte hört någon tjej som har gift sig och varit med någon annan. Jag har inte hört det, inte alls. Det kan hända stora problem om man gör det. Här kanske det inte händer så mycket, men i mitt land, om man gör det så kan pappan döda dottern, eller mannen om han upptäcker det. Det är inte ens någon som vågar tänka på det överhuvudtaget.

Också Zahira säger sig vara övertygad om att en kvinna som fått ett dåligt rykte kan bli mördad. Tillsammans med sin familj har hon bott i Sverige i fyra år. Zahira lever mycket isolerat. Hon kan gå ut ensam bara när hon ska till skolan och efter skolans slut måste hon gå raka vägen hem. Om hon någon gång går ut på stan, är hon livrädd att hennes pappas kompisar ska se henne och berätta för pappan att hon visat sig ute. Hon bär slöja, men inte för att hon själv valt det utan för att hennes pappa tvingar henne. Nyligen gifte sig Zahira med en släkting från hemlandet, och hon väntar nu på att han ska komma till Sverige. Helst skulle hon vilja bo ensam, men hon tror ändå att hennes liv blir bättre om hon bor med sin man, eftersom hon då slipper ifrån sin pappa.

Zahira: När vi var sex år gamla så kom han (pappan) och sa till oss att tjejer måste göra så och så, de får inte göra så och så. Vi fick reglerna då och vi har dem med oss hela tiden. Nu när vi är större kan vi inte göra nåt som är dumt. Vi måste hela tiden tänka. Och vi vet vad som skulle hända om vi gjorde nåt som vi vill.

Åsa: Ni vet vad som skulle hända?

Zahira: Ja, det vet vi.

Åsa: Och vad skulle hända?

Zahira: Han skulle slå oss. Om han inte skulle döda oss skulle han göra så att vi blev ... inte handikappade, men så att det skulle bli något fel på oss, att benet gick sönder eller att handen gick sönder. Men mest tänker vi på att han skulle döda oss. Om en tjej gör något fel är det bättre för pappan att döda den tjejen, det blir bättre för honom då för människor slutar prata om henne. Om hon lever vill människor se mer och mer och mer. Om hon dör är det slut. Då pratar de om henne under en tid och sen glömmer de henne.

Talet om rykten som vad en kvinna får visa inför andra får här en kraftfull illust-

ration. En kvinna som signalerar “fel kvinna”, måste för alltid tas bort från andras blick: “*Om hon lever vill människor se mer och mer och mer*” men “*Om hon dör är det slut*”. Om “brottet” är synligt ett dåligt rykte i andras ögon, måste också “straffet” vara synligt när en kvinna mördas blir hon bokstavligen tillintetgjord. Och om det inte går så långt som till mord är det ändå ett synligt straff Zahira talar om; en lemlästning av en kvinnas kropp.

I artikelns inledande citat säger Latifa att om en kvinna får ett dåligt rykte är det som att få lera kastad på ryggen: även om man tar bort leran finns märken kvar efter den. Ett dåligt rykte sätter spår i en kvinna som är svåra – eller kanske omöjliga – att bli av med. Jag argumenterade för att en möjlig tolkning av lerans symbolik är att en kvinna “blir” sitt rykte. I Kamila och Suads tal om rykten aktualiseras bilden av att ett dåligt rykte sätter outplånliga spår i en kvinna. Om det en kvinna visar för andra ger henne dåligt rykte “är” hon “fel kvinna” i andras blick. Och om det är omöjligt för en kvinna att bli fri från de spår ett dåligt rykte sätter i henne blir ett mord, ett slutgiltigt tillintetgörande, det enda sättet att “ta bort” ett dåligt rykte. Om en kvinna visar det andra inte får se, måste hon tillintetgöras i andras blick, hon måste dö.

Splittrad kvinnlighet – hora och oskuld: ett analytiskt redskap

Hur är det möjligt att förstå att en kvinna “blir” sitt rykte och måste mördas? Vad är det som tas bort från andras blick när “fel kvinna” tillintetgörs?

Jag vill i det följande argumentera för att talet om rykten kan tolkas som att informanterna förhåller sig till tunga kulturella föreställningar om *splittrad kvinnlighet*. I en kristen myttradition återfinns den splittrade kvinnligheten i kulturella föreställningar om hora och madonna. Dessa förstås som essentialiserade kvinnonaturer: horan en sexuell och icke-reproduktiv kvinna, madonnan en asexuell och reproduktiv (Svalastog 1998:67).¹² Horan tolkas som en “besmitad” kvinna och tillskrivs egenskaper som är destruktiva för familjen och samhället,¹³ madonnan hennes motsats. Jesu mor Maria personifierar i denna tradition den fullkomliga madonnan, genom jungfrufödseln är hon både reproduktiv och “ren”. I kulturella föreställningar om splittrad kvinnlighet är en kvinna i den ena kategorin väsensskild från en kvinna i den andra: hora och madonna framstår som *dikotoma, ömsesidigt uteslutande kvinnokategorier* (ibid).

När kulturell kvinnlighet förstås som splittrad, blir olika kvinnokategorier på en föreställningsnivå bärare av inneboende sexuella egenskaper. En kvinna tolkas

antingen som en sexuell hora *eller* en asexuell madonna, och kvinnors sexualitet blir en essens, något man "är" (Lundgren 2001:131). Manlighet däremot, är på en kulturell föreställningsnivå sammanhållen (det finns ingen manlig motsvarighet till hora eller madonna), och mäns sexualitet förstås som handlingar, inte som en inneboende essens (Svalastog 1998:67). Ett liknande resonemang för Carol Delaney (1987) med utgångspunkt i sina fältstudier på den turkiska landsbygden. Hon hävdar att det där finns föreställningar om att sex sker *i* en kvinnas men *utanför* en mans kropp. Kvinnan blir oåterkalleligen besudlad av ett samlag, medan mannen förblir oberörd (42). Också här konstrueras manlig sexualitet som handlingar vilka "lämnar" hans kropp efter att han har utfört dem, medan kvinnors sexuella handlingar finns kvar i hennes kropp och blir till egenskaper, någonting hon "är" och alltid kommer att förbli.

I informanternas tal om rykten framstår oskulden som avgörande för om en kvinna definieras som "rätt" eller "fel": "det är oskulden det hänger på hela tiden", "jag har inte hört nån tjej som har gift sig och varit med någon annan", "jag måste vara oskuld när jag gifter mig och det måste komma blod", "(om jag förlorar oskulden), då är jag förstörd".¹⁴ Fatima Mernissi (1982) hävdar att i föreställningen om att en kvinna måste vara oskuld när hon gifter sig, "förläggs en mans prestige mellan en kvinnas ben" (183). Carol Delaney (1987) talar om mödomshinnan som en kvinnas "gräns", vilken bara *en* man – hennes make – får överskrida, andra forskare om kvinnors oskuld som en symbol för "renhet" och ett mått på en familjs förmåga att skydda sina gränser (Giovannini 1987:62, Di Bella 1992:152). Kravet på oskuld tolkas som en kulturell föreställning i ett "heder/skamkomplex": Manlig dominans och auktoritet realiserar i ett system där makt, sexualitet och "det heliga" kopplas samman och förankras i biologiska "sanningar" (Delaney 1987:45).¹⁵

"Rätt kvinna" kontrasteras mot "fel kvinna" i informanternas tal om rykten, och jag förstår denna kontrast som kulturella föreställningar om splittrad kvinnlighet: ömsesidigt uteslutande essentiella kvinnokategorier. Men där till exempel Svalastog talar om splittrad kvinnlighet i termer av hora och madonna och betonar kopplingen mellan sexualitet och reproduktion, vill jag här använda splittrad kvinnlighet i betydelsen en kontrast mellan att *i andras blick* "vara" en *oåterkalleligen besudlad* och en *ren och orörd* kvinna. Istället för att tala om kulturella föreställningar om hora och madonna använder jag splittrad kvinnlighet i betydelsen *kvinnokategorierna hora och oskuld*.

När det andra inte får se blir synligt

Kvinnlighet förstås på en föreställningsnivå som splittrad: en ren kvinna, oskulden kontrasteras mot en besudlad kvinna, horan – och det som får synas inför andra är oskulden. Men vad händer när det som *inte* får synas blir synligt? Jamila och Nadja har båda rymt hemifrån.

Jamila är född och uppvuxen i Sverige. Hon säger att hon fått en “fri uppfostran”, framför allt av en pappa som har tagit avstånd från sin religion, islam, och kallar sig ateist. Hon förlovade sig för flera år sedan med en arabisk man från föräldrarnas hemland, men när hon ville bryta förlovningsen vägrade föräldrarna låta henne göra det. De ställde krav på att hon skulle gifta sig och Jamila kände inte längre igen sin fria uppfostran. Hon såg ingen annan utväg än att rymma hemifrån, och under en tid levde hon gömd. När hon vid ett tillfälle ringde hem, svarade hennes mamma. Mamman förstod att det var Jamila och sa: “Är det horan som ringer?”, varpå hon lämnade ifrån sig luren. Så småningom återvände Jamila till familjen, men hon vantrivdes och bråkade ständigt med sina föräldrar, hittade en egen lägenhet och meddelade att hon tänkte flytta. Då ställde familjen ett ultimatum:

Jamila: Vi hade familjemöte, fast jag fick inte närvara utan familjen satt och pratade. De kom fram till att flyttar jag, då flyttar jag för gott och då får jag inte ha någon kontakt med familjen. Min pappa sa: “flyttar du – ingen kontakt, stannar du kvar...”

Åsa: Skulle de förlåta dig om du stannade?

Jamila: Ja. Vad gör man då?(...) Jag stannade hemma och var väldigt deprimerad, gick upp väldigt mycket i vikt och bråkade med min mamma stup i kvarten. Minsta lilla grej - om nånting hände och vi inte kom överens så drog hon upp allt jag hade gjort och hur jag hade krossat familjen. Hon sa: “Vi var en av de bästa familjerna, folk såg upp till oss och du krossade det så här.” Och sen det här att jag hade ringt full till den här killen – han hade ju fattat att jag var berusad – vilket rykte jag hade. Hon gjorde det till en jättestor grej.

Det andra såg innan Jamila rymde, “en av de bästa familjerna”, säger mamman att Jamila förstörde genom att visa upp den goda familjens motsats: en familj med en dotter som rymmer hemifrån och är full. Idag brottas hon med motstri-

diga känslor när hon å ena sidan tycker hon att hon hade rätt att handla utifrån sin egen övertygelse och rymma hemifrån, å andra sidan har dåligt samvete för att hon gjort sina föräldrar illa. Hon säger att hon ägnat år åt att "*motverka den här jävla dubbelmoralen i vår kultur*", men att hon samtidigt inte vet om hon i längden orkar stå emot det hon ser som den utlösande faktorn till att hon rymde hemifrån: föräldrarnas krav på att hon ska gifta sig.

Jamila: Det gör ju ont ibland när jag tänker på hur mycket hon (mamman) har gått miste om.

Åsa: Vad har hon gått miste om?

Jamila: Att liksom...ordna inför mitt bröllop och få barnbarn.

Åsa: Och då är det igen det här att du tycker du är skyldig henne nånting egentligen?

Jamila: Ja. Och då tänker jag på det här som min farsa brukar säga: Man har skyldigheter och rättigheter här i livet. Det här kanske är min skyldighet. Men ibland så blir jag bara helt anti allting och skiter i vilket. Men för det mesta så kommer ju den här skiten fram.

Åsa: Men har du dåligt samvete för att du rymde?

Jamila: Ja, för allt det där som hände (...) Jag blir förbannad på mig själv också när jag säger det, för jag tycker inte att jag ska ha det.

En kvinna som lämnar sin familj definieras som en kvinna på fel sida i den splitttrade kvinnligheten: Jamila blir kallad hora av sin mamma. Ett liv i en egen lägenhet skulle vara en bekräftelse på att hon "är" en hora, och innebära att hon för alltid måste bryta kontakten med familjen. För att hon ska kunna komma tillbaka måste hon synliggöra någonting annat: signalera "rätt kvinna" genom att låta familjen bestämma över hennes liv. I familjens ultimatum måste Jamila välja "oskulden", en kvinna som bor med sin familj, gifter sig och ger sin mamma barnbarn. Annars har hon, med sin egen tolkning av pappans ord, "*horat i onödan*" och riskerar att bli utstött, tillintetgjord i familjens ögon. Hon blir återigen och oåterkalleligen en hora. Jag förstår här rymningen som ett radikalt sätt att synliggöra det andra inte får se – horan, den besudlade kvinnan, något också Nadjas berättelse illustrerar.

Nadja kom till Sverige som barn, och håller på att avsluta en yrkesutbildning. Sedan ett halvår tillbaka lever hon på hemlig ort, gömd för sin familj. Hon berättar

tar att hon en dag när hon kom hem från skolan möttes av en varning från sina systrar: *“De sa att mina släktingar kommer att prata med mig, att de kan slå mig och att de kan döda mig också för att jag har varit ute på stan och raggat killar”*. Även om det inte var första gången hon hotats till livet, var hon denna gång övertygad om att hoten var allvarligt menade och såg sig nödgad att rymma. Hon tror att det hennes släkt inte kunde acceptera var att hon ville leva “svenskt” (*“om jag inte hade känt mig som en svensk då skulle jag inte göra det här”*) och inte, som sina syskon, “kurdiskt” (*“hålla kulturen och religionen och komma hem och bara tänka på familjen”*). Hon visste att hon bröt med familjens förväntningar.

Nadja: Man upprepar hela tiden vad tjejerna får göra.

Åsa: Vad är det man inte får göra?

Nadja: Vad man inte får göra? Det som jag sa: inte prata med kompisar, inte gå på disco, inte dricka alkohol, inte röka, inte klä sig kort. Det ska inte vara så. För dem är det så: inte för korta kläder och inte för höga skor. Har man höga skor, då är man hora. Första gången jag köpte skor så var de lite för höga. Då tyckte de att jag var en hora.

I sin familjs ögon “blir” Nadja en hora, en kvinna som inför andra visar sig med höga skor och korta kläder, röker, dricker och går på disco - i sin egen tolkning en “svensk” kvinna. Nadja hotas till döden, och också detta blir en illustration av hur en hora måste tillintetgöras i andras blick. För att få synas måste hon skapa och bekräfta könsidentitet som horans motsats, en “kurdisk” kvinna som håller sig hemma och inte bryter med “kulturen” eller “religionen”. Hon måste vara en orörd kvinna, en oskuld.

Nadja väljer att fly från familjen av rädsla för att dödshoten ska realiseras. I ett telefonsamtal bara någon vecka innan vi träffas, har mamman låtit Nadja förstå att hotet om att döda henne står fast.

Nadja: Hon frågade om jag kommer hem eller inte. Jag sa jag vet inte, jag måste tänka lite. Då sa hon att om jag inte kommer hem så kommer vi att leta efter dig och när vi hittar dig så dödar vi dig.

Åsa: Är du rädd för att de ska hitta dig?

Nadja: Mm. Men det spelar ingen roll. De får hitta mig. Jag är rädd, men sam-

tidigt så är jag inte det.

Åsa: Hur då?

Nadja: Om de hittar mig, om det händer nåt med mig, då känns det bra för dem. Då är skammen över.

Åsa: De tycker att du är en skam för dem?

Nadja: Ja. För hela familjen och släkten.

Åsa: Säger de det till dig också?

Nadja: Mm. Och de säger att Gud kommer inte att förlåta mig för att jag har gjort så. Det är sant också, enligt islam, att om man inte lyder, om man inte respekterar föräldrarna, då kan man inte bli förlåten. Men jag hade inget val.

Det Nadja har visat inför andra, såväl innan hon rymde som när hon rymde och nu lever gömd för sin familj, har dragit skam över familjen. Genom att rymma har Nadja synliggjort det som inte får synas: hon "är" en hora. Dödshoten mot henne kan tolkas som att hon i andras blick omöjligt kan bli någonting annat än hora och därför måste dö, slutgiltigt tillintetgöras. Hon förstår sig själv i relation till en religiös tolkningsram¹⁶, och gör därigenom det hon visat inför andra oförlåtligt inte bara i andras blick utan också i Guds blick. Detta kan tolkas som att hon tillför en ytterligare normativ dimension i en slutgiltigt tillintetgörelse.

Jamila har ett val när hon ställs inför ett ultimatum: mellan att bo med sin familj eller fortsätta livet utan dem. Jag tolkar det som ett val mellan att representera oskulden och få finnas till i andras blick eller att vara "ingen", "bli" horan och tillintetgöras. Jamila måste välja, hon kan inte ställa sig utanför den splittrade kvinnligheten. När hora och oskuld förstås som uteslutande kvinno-kategorier, "är" en kvinna *antingen* en besudlad hora *eller* en orörd oskuld. För Nadja står valet mellan att rymma eller att ta sitt liv. Det hon visat har i andras blick gjort henne till en hora, och om hon en gång blivit en besudlad hora är det omöjligt att återigen bli "ren": ett dåligt rykte "fastnar" eftersom det en kvinna visar inför andra tolkas som ett *synligt uttryck för en inneboende essens*. Nadja "är" en hora, och måste slutgiltigt tillintetgöras i andras blick genom att gömma sig eller dö.

Nadja förstår sina erfarenheter och val i ljuset av olika kulturella tolkningsramar: när hon vill ha höga skor och korta kläder är hon "svensk", och hon måste fly från sin familj för att hon vill vara "svensk" och inte "kurdisk". "Svensk" och

“kurdisk” kan också här, liksom hos till exempel Dimen, tolkas som en kontrast mellan ömsesidigt exkluderande kulturella tolkningsramar; att vara “svensk” blir synonymt med att *inte* vara “kurdisk”/”arabisk”. Kontrasteringen av kulturella tolkningsramar framstår som centralt i informanternas identitetsskapande: kontraster kan tolkas som identitetsmarkörer i talet om rykten.¹⁷ Informanternas kontrastering av antaget olika kulturella tolkningsramar kan också relateras till en svensk offentlig diskussion om exempelvis våld bland “invandrare”, där “svensk” kultur ofta kontrasteras mot “andras” kultur, i framställningar där den förra blir “jämförbar”, de senare “kvinnoförtryckande” (se t ex Ålund 1997, Eldén 1998).¹⁸

När informanterna kontrasterar olika kulturella tolkningsramar, rymmer det en normativitet. Det de kallar “kurdiskt”/”arabiskt” blir en överordnad kulturell tolkningsram som måste bekräftas, “svenskt” en tolkningsram som måste brytas. Kopplingen till kulturella föreställningar om splittrad kvinnlighet ger normativiteten substans: en “kurdisk”/”arabisk” kvinna tolkas som en oskuld, en kvinna som får finnas; en “svensk” kvinna tolkas som en hora, en kvinna som måste tillintetgöras.

Uteslutande kvinnokategorier i skapande av könsidentitet

På en föreställningsnivå kan hora och oskuld förstås som statistiska kategorier, en kvinna “är” antingen hora eller oskuld och hon kan varken vara både och eller ingetdera. För en individ är det dock möjligt att i skapandet och utvecklandet av könsidentitet förhålla sig till kulturella föreställningar på olika sätt, genom att till exempel bryta och/eller bekräfta dem (Lundgren 2001:137). I tolkningarna av informanternas tal om rykten har jag argumenterat för att de skapar könsidentitet i andras blick, vilket bland annat handlar om att förhålla sig till kulturella föreställningar om hora och oskuld som ömsesidigt uteslutande och statistiska kvinnokategorier. Där har funnits exempel på motstånd och brott mot andras förväntningar: Nadja och Jamila har rymt hemifrån, Fadwa förhandlar med sina föräldrar för att tänja gränser, Dimen bryter i det tysta (men är noga med att hennes brott förblir osynliga för andra). Men också motståndet och försöken att bryta måste relateras till föreställningar om splittrad kvinnlighet. Motstånd och brott sker inom ramen för den splittrade kvinnligheten, där en kvinna måste förhålla sig till att hon definieras antingen som det ena eller det andra. Hennes “val” består i att “vara” hora eller oskuld, och väljer hon hora är insatsen hög: hon ris-

kerar att bokstavligen tillintetgöras. En teoretisk utgångspunkt i denna artikel är att skapandet av könsidentitet i andras blick inte förstås som en direkt avspegling av kulturella föreställningar utan skapat i kontexter där olika tolkningsramar aktualiseras och väljs bort. Talet om rykten hos mina informanter illustrerar att splittrad kvinnlighet blir tolkat som en överordnad normativ föreställning som aktualiseras och avspeglas på individnivå i skapandet av könsidentitet.

Kan hora och oskuld förstås som ömsesidigt uteslutande kvinnokategorier inte bara på en föreställningsnivå, utan också i individens skapande av könsidentitet?¹⁹

Splittrad kvinnlighet har i denna artikel använts i betydelsen vad en kvinna får och inte får visa inför andra; en orörd oskuld eller en besudlad hora. På en föreställningsnivå förstås kvinnlighet som splittrad och manlighet som sammanhållen, hora (en oåterkalleligen besudlad kvinna) och oskuld (en ren och orörd kvinna) som ömsesidigt uteslutande essentiella kvinnokategorier (Svalastog 1998:67). Om en man till exempel befinner sig på ett diskotek, tolkas det han visar inför andra som handlingar och inte som egenskaper, och följaktligen kan han varken "vara" en orörd eller en besudlad man. Det en kvinna signalerar om hon befinner sig på ett diskotek (en plats där hon öppet exponeras för andras blick), är däremot inget hon kan lämna bakom sig: hon "är" oåterkalleligen en hora också när hon lämnar diskoteket. Om en kvinna inför andra signalerar hora, en besudlad kvinna, och om en hora riskerar att tillintetgöras i andras blick, blir den kulturella föreställningsnivån ytterst konkret och tvingande, avspeglad i individens skapande av könsidentitet.

Eva Lundgren visar, i analyser av intervjuer med misshandlande män och misshandlade kvinnor, hur symbolbruk och våld friktionslöst glider över i varandra. Detta illustreras till exempel genom "Kjell" när han betraktar bältet han använder för att slå sin hustru som en förlängning av sin hand, bältet/livremmen som i en biblisk terminologi symboliserar det som ordnar och håller (här: kvinnan) på plats. Handen, bältet och fallos blir en symbolisk treenighet som konkretiseras i de våldsamma handlingarna (1993:167). I detta sammanhang är det knappast fruktbart att skilja mellan kropp och symbol: "the cultural meaning of the bodily (inter)action and the use of symbols lie into the integration and infiltration of body and symbol" (Lundgren 1995:195).

Mina informanter förhåller sig i skapandet och utvecklandet av könsidentitet till kulturella föreställningar om hora och oskuld som essentiella och ömsesidigt uteslutande kvinnokategorier. Det en kvinna visar inför andra gör henne anting-

en till en besudlad hora (kopplat till ord som “diskotek”, “killar”, “sexigt klädd”, “korta och uringade kläder”, “svensk”) eller en orörd oskuld (“fin flicka”, “tyngd”, “tänker på kulturen och religionen”, “kurdisk”, “arabisk”). Hon kan inte ställa sig utanför den symboliska splittrade kvinnligheten. Om en kvinna, när hon “väljer” horan, inte bara riskerar symbolisk utan också kroppslig tillintetgörande, flyter kropp och symbol samman. Hora och oskuld representerar uteslutande kvinnokategorier både på en symbolisk och en kroppslig nivå: i våldshandlingarna, inte minst i hoten om våld, blir den splittrade kvinnligheten kroppslig och konkret.

En vidgad förståelse av heder

Med utgångspunkt i en sammanhållen kulturförståelse, menar jag att det är fruktbart att relatera överordnade och normativa föreställningar om splittrad kvinnlighet – illustrerade i mitt material – till hedersbegreppet. Om olika kulturella föreställningar tolkas i ljuset av varandra och förstås sammanhållet – kan det öppna för en vidgad förståelse av heder.

Sylvia Yanagisako och Carol Delaney (1995) argumenterar för en kulturförståelse som undviker den postmodernistiska fällan att fragmentera kultur genom att utgå från att människor fritt kan sätta samman sina egna kulturella “bits and pieces” till en meningsfull helhet. Dessa “bits and pieces” hävdar de, är både fyllda med kulturell mening som gör att de inte fritt kan ges en ny innebörd och förankrade i strukturer som inte ger utrymme för individers fria omtolkningar. De argumenterar mot att konstruera till exempel en “hedersdiskurs”, och betrakta den som en avgränsad enhet. En feministisk kulturanalys, där frågor om makt och tolkningsföreträde står i centrum, bör, enligt Yanagisako och Delaney, inte analysera kulturella domäner och diskurser som parallella och inbördes koherenta enheter²⁰, utan istället “läsa på tvären” (“read across”) och se kulturella sammanhang som binder samman diskurser. Relaterat till mitt material vill jag, i linje med denna kulturförståelse, se olika kulturella föreställningar (till exempel rykten, hijab, splittrad kvinnlighet, heder) som oskiljbara och kulturellt sammanhängande.

I analysen av Latifas tal om rykten, användes begreppet *hijab* i betydelsen att dölja något för andras blick för att förstå diskotekets symboliska betydelse i talet om rykten. Carol Delaney (1995) hävdar att en kvinnas kropp måste döljas för att undvika skam; en kvinna som bär slöja är “stängd”, medan en kvinna utan

slöja är "öppen" (68). Nikki R Keddie (1991) ser ett samband mellan *hijab* och rykten: "The ideal of segregation from gossip-provoking situations encourages veiling and seclusion". I hennes resonemang är det ena (slöjan) närmast att betrakta som en konsekvens av det andra (strävan efter att undvika rykten). Utifrån tolkningen av min empiri, vill jag istället hävda att kulturella föreställningar som *hijab* och rykten – och skammens motsats, heder – kan tolkas i ljuset av föreställningar om splittrad kvinnlighet: vad en kvinna får och inte får visa inför andra.

I många definitioner av heder²¹ finns två gemensamma nämnare: heder är någonting en man lever med inför andra män (ofta i betydelsen ett "kollektiv"), och en mans heder står och faller med det "sexuella beteendet" hos kvinnor som är relaterade till honom genom giftemål eller blodsband.²² Kvinnors sexualitet, hävdar Nadera Shaloub-Kevorkian (1999), kan i arabiska kontexter tolkas som ett hot mot familjens rykte och heder (159). Om kvinnor betraktas som gruppens akilleshäl, blir det ett argument för och rättfärdiggörelse av manlig dominans över kvinnor (Gilmore 1987:5). Bourdieu definierar kvinnor i det han kallar spelet om hedern som "den svaga del för vilken gruppen öppnar sig för angrepp" (1994:50ff). Asma Afsaruddin (1999) talar om att mäns heder hotas om en kvinnas sexuella beteende är oanständigt, då hon gör en överträdelse i förhållande till sociala koder som reglerar relationerna mellan män och kvinnor (9). Carol Delaney (1987) ger det konkreta samlaget en symbolisk betydelse. En kvinnans sexuella beteende kopplas till en mans heder via en tolkning av samlaget som ett tillfälle då kvinnan blir "fysiskt förorenad". Att ett samlag faktiskt äger rum är emellertid inte avgörande; kvinnors sexuella och sociala interaktion med män utanför familjen tolkas i princip som likställd. Minsta tvivel om vad som skett mellan en okänd man och en kvinna räcker för att väcka misstankar, skapa rykten och skada hedern för hennes make, bröder eller far (42f).²³

När föreställningar som *hijab*, rykten, splittrad kvinnlighet och heder tolkas som oskiljbara, kan det öppna för att se kulturella samband. Genom att analysera kulturella föreställningar i ljuset av varandra, kan *splittrad kvinnlighet tolkas som en implicit förutsättning i kopplingarna mellan en mans heder och en kvinnas sexuella beteende*.²⁴ Om en mans heder är beroende av kvinnans sexuella beteende, förutsätter det att kvinnan antingen har "fel" eller "rätt" beteende, antingen är "oanständig" och "fysiskt förorenad" eller inte. En kvinnas kropp måste döljas för att hon inte i andras blick ska "bli" en besudlad kvinna,

en hora – oåterkalleligen på fel sida i den splittrade kvinnligheten. Symbolisk splittrad kvinnlighet flyter samman med hot om konkret kroppslig tillintetgörande, och tolkningen av hora och oskuld som uteslutande kvinnokategorier på en kulturell föreställningsnivå avspeglas i individens skapande av könsidentitet. Om kulturella föreställningar som splittrad kvinnlighet, rykten och heder förstås i ljuset av varandra som omöjliga att skilja åt, måste förståelsen av hedersbegreppet vidgas. När olika föreställningar hålls samman öppnar det för att se kulturella samband: en mans heder kan då inte “bara” kopplas till kvinnors sexuella beteende, utan blir beroende av vad en kvinna *visar inför andra*. Med den splittrade kvinnlighetens terminologi, illustrerad i mitt material: en mans heder upprätthålls om en kvinna inför andra signalerar orörd oskuld, hotas om hon “blir” en besudlad hora i andras blick.

Noter

Ett varmt tack till professor Eva Lundgren för konstruktiv, inspirerande och utmanande handledning.

¹ Jag har intervjuat tio kvinnor i åldern 16-38 år (de flesta runt tjugo) utifrån frågeställningar om familjeförhållanden, relationer, heder, sexualitet, våld, kultur och religion. Intervjuerna är semistrukturerade, vilket här betyder de på olika sätt berör liknande teman men utformats utifrån varje informants situation (jfr t ex Jeffner 1998:56f). Intervjuerna föregicks av ett eller flera möten då jag informerade om projektets bakgrund och syfte och informanternas rättigheter, berättade om mig själv och bad informanten i stora drag berätta om sitt liv. Den bandade intervjun/intervjuerna strukturerades utifrån det förberedande mötet. En förutsättning för detta upplägg har varit att den kvalitativa intervjun förstås som en interaktionssituation där både informant och forskare aktivt skapar mening, och där intervjun inte är ett redskap för att nå en bakomliggande “verklighet”, utan istället en meningsskapande process och en central första fas i analysarbetet (Lundgren 1992:9, Holstein & Gubrium 1995:4). Citaten från intervjuerna är anonymiserade, vilket här innebär att alla personnamn är fingeerade, namn på länder ersatta med “Mellanöstern” och detaljer utan betydelse för tolkningen ändrade eller utelämnade. Intervjuerna är, i transkriberad form, godkända av respektive informant och språkligt redigerade för att underlätta läsningen.

De kvinnor jag har intervjuat är svenska kvinnor med rötter i Mellanöstern, dvs de lever i Sverige men de själva eller deras föräldrar är födda i ett arabiskt land. Urvalet av informanter är brett med hänsyn till kulturell och religiös “tillhörighet”, vistelsetid i Sverige (från att de är födda här till att de kom för tre år sedan), ekonomiska förutsättningar, utbildning och boende. “Mellanöstern” används här som en beteckning på ett geografiskt område där större delen av befolkningen har arabiska som första språk och där islam är den dominerande religionen. (Detta är en något snävare definition än många antologier inom området använder, jfr t ex Keddie & Baron 1991, Müge-Göçek & Balaghi 1994). Jag antar att informanterna förhåller sig till kulturella föreställningar som i viss mån har gemensamma nämnare, som för den skull inte ska förstås som “unika” eller homogena (se t ex Stewart 1994). Utifrån frågeställningarna i denna artikel, kan till exempel “heder” och “rykten” på olika sätt tolkas som centrala kulturella föreställningar. Informanternas kulturella “tillhörighet” är arabisk eller kurdisk,

och deras religiösa dito kristen eller muslimsk.

I projektets fokus är hur informanterna *skapar identitet* i samhandling med andra, och hur de i identitetsskapandet aktualiserar olika kulturella tolkningsramar (se definitionen av identitet och kultur i texten). Här blir talet om religion och kultur av särskilt intresse. Jag har gjort en kvalitativ studie där jag analyserar identitetsskapande, och det har inte varit en självklar utgångspunkt att göra jämförelser mellan informanterna på grundval av deras kulturella och/eller religiösa bakgrund, bl a för att jag inte ser informanterna som "representanter" för olika etniska och/eller religiösa "grupper". I analysen av talet om rykten har jag för övrigt inte sett några avgörande skillnader som kan hänföras till vilka kulturella (arabiska eller kurdiska) eller religiösa (kristna eller muslimska) tolkningsramar informanterna förhåller sig till.

² Analyserna i denna artikel utgår från samtliga intervjuer, även om inte alla informanter citeras.

³ I talet om rykten skiljer inte informanterna mellan, med den symboliska interaktionismens terminologi, "signifikanta andra" (t ex familj, släktingar, vänner) och "generaliserade andra" (samhällets norm- och regelsystem) (Holmberg 1995:40), vilket i detta sammanhang blir ett argument för att inte heller i analysen göra denna distinktion.

⁴ Bourdieu (1999) kallar den symboliska kraften en "maktform som utövas på kroppen" och verkar genom att gripa tag i "dispositioner" som finns nedlagda i kroppen (52). I den symbolförståelse som präglar denna artikel, kopplas liksom hos Bourdieu symbol och kropp samman, men förhållandet dem emellan förstås snarare dialektiskt än som en ensidig påverkan. Symbol används som ett begrepp omöjligt att skilja från det "sociala" och "kroppsliga", och som kan vara lika "konkret" som t ex en fysisk kropp. Symboler kan göras "verkliga" i t ex våldsamma handlingar, och det kroppsliga, sociala och symboliska förstås sammanhållet: det finns varken "rena" kroppar eller "rena" symboler (Lundgren 1995:103ff). Kroppen uppfattas som en skapare av symboler samtidigt som symboler kan påverka och förändra kroppen (Lundgren och Kroon 1996:81). Denna förståelse av symbol är ett ifrågasättande av den i västerländsk tradition dominerande föreställningen om det kroppsliga som fast och oföränderligt och det symboliska som föränderligt och "långt borta" (Lundgren 1993:147ff).

⁵ Bourdieu utvecklar detta begrepp i boken med samma namn. Denna publicerades på franska 1998, och är - såvitt jag kan förstå - en utveckling av en artikel med samma namn som publicerades i *Actes de la recherche en sciences sociales* (1990:2-31). Denna artikel finns inte att tillgå på engelska, men däremot på danska i en "resumerande fortolkning" i Callewaert & Petersen (1994). Bourdieu fick vid utgivningen 1998 svidande kritik av franska feministiska forskare för att slå in öppna dörrar och göra sig till auktoritet inom ett område han inte behärskar (se t ex Ulrika Kärnborgs recension av boken i DN 980913). Jag använder här Bourdieu inte som en feministisk teoretiker, utan fokuserar på hans användning av hedersbegreppet, utvecklat med utgångspunkt i fältarbeten hos kabylerna i Algeriet. Det är dessa teorier som ligger till grund också för *Den manliga dominansen*, där Bourdieu ser analysen av det kabyliiska samhället, som han hävdar i mycket stor utsträckning är präglad av en "androcentrisk princip", som ett redskap för att förstå manlig dominans i vidare kontexter: "*Omvägen över en främmande tradition är nödvändig för att slå sönder det bedrägligt välbekanta förhållande vi har till vår egen tradition*" (1999:13).

⁶ Min könsteoretiska utgångspunkt är Eva Lundgrens teori om könskonstituering, framför allt utvecklad i boken *Det får da være grenser for kjønn* (1993) och vidareutvecklad i *Ekte kvinne?* (2001). Hon förutsätter att varje individ i en livslång könskonstitueringsprocess ständigt är i färd med att lära sig, anpassa sig och utveckla hållpunkter och regler för att leva i enlighet med, eller bryta mot, kulturella normer för kön, vilka hon därigenom bidrar till att reproducera och förändra (1993:191f). Lundgren

förstår *könsdikotomisering* som en del i könskonstitueringen (ibid:215). I sin senaste bok talar Lundgren om *kulturellt kön*, ett begrepp hon använder för att fånga föreställningar om vad det betyder att vara man eller kvinna, och förstår som “normerande tolkningarr”. Också här är könsdikotomiseringen central: kulturellt kön “är” antingen man eller kvinna (2001:42).

7 Se Eldén 2001 för en användning av denna förståelse av identitet relaterad till “berättelsen” som ett analytiskt redskap.

8 Med denna kulturförståelse ansluter jag mig till den kulturkritik som bland annat utvecklats inom feministisk kulturanalys och postkolonial teori, och som kan förstås som en kritik mot en essentialisering av kulturbegreppet som hänförs både till kolonialismen - där till exempel “västerländsk” och “österländsk” kultur konstruerades som homogena och kontrasterande för att visa den förras överlägsenhet - och postkolonialismen - där samma homogenisering och kontrastering gjordes i motsatt syfte: att bryta ett västerländskt förtryck (Narayan 1997:14ff och 2000:8off).

Men den kulturförståelse jag vill argumentera för kan också förstås som en kritik mot en del av de feministiska postkoloniala teoretikerna - i ett försök att argumentera för en kontextuell och sammanhållen kulturförståelse. Nira Yuval-Davis (1997) vill till exempel motverka “kulturalisering” - “the colonization of the social by the cultural” (ett uttryck som hon använder med referens till de svenska sociologerna Alexandra Ålund och Carl-Ulrik Schierup) och talar om att man måste lyfta fram komplexa processer relaterade till sociala, ekonomiska och politiska aktiviteter och strukturer på mikro- och makronivå (66f). Men när man talar om att “det sociala” (eller ekonomiska eller politiska) kolonieras av “det kulturella” förutsätter det att det ena separeras från det andra. I Alexandra Ålunds (1997) användning av “kulturalisering” är denna separering mer genomgående. Hon talar om en “kulturalisering” av problem som förknippas med “invandrare, flyktingar och etniska minoriteter” som handlar om att problem hänförs till kultur trots att de, enligt henne, snarare handlar om till exempel “sociala ojämlikheter” (12). Hon argumenterar inte för att överge kulturbegreppet, vill å ena sidan beakta “det komplexa sambandet mellan social struktur och kultur” (32) men talar samtidigt om att till exempel diskriminering och segregation “till sin natur” är sociala fenomen som inte primärt har med kultur att göra (25). Med den sammanhållna kulturförståelse jag argumenterar för i denna artikel, kan den svenska diskursens “kulturalisering” av invandrare istället analyseras till exempel som svenska kulturella föreställningar om kön och kultur (se t ex Eldén 1998).

9 *Hijab* översätts ofta med “slöja”, men dess bokstavliga betydelse är snarare “klädnad” eller “avskärmning mellan två saker” (Bæk Simonsen 1994). Mernissi (1991) kallar *hijab* “a key concept in Muslim civilization”, och ger begreppet tre dimensioner omöjliga att helt skilja från varandra: visuell (att dölja någonting), rumslig (att separera, markera en gräns) och etisk (ett område dolt av hijab är ett förbjudet område) (93).

10 I denna tolkning blir *hijab* trakasseriernas spegel: “If the hijab is the response to sexual aggression, to ta’arrud, it is also its mirror image. It reflects that aggression by saying that the female body is ‘awra, literally “nudity”, a vulnerable defenseless body. The hijab for women, as defined by a Medina in a state of civil war, is in fact a recognition of the street as a space where zina (fornication) is permitted” (Mernissi 1991:183)

11 Fadwa resonerar här om ryktets betydelse i linje med det Nira Yuval-Davis (1997) kallar “freezing of cultures”. Yuval-Davis hävdar att i situationer där enskilda män och “kollektiv” upplever ett hot från “andra”, som till exempel i diaspora (diasporic communities), kan kulturella traditioner få en mer rigid form än i hemlandet, och användas för att “kontrollera och förtrycka kvinnor” (46).

12 Anna-Lydia Svalastog (1998) använder i sin avhandling hora/madonnadikotomin som ett analytiskt

redskap för att förstå sitt empiriska material om abort. Hon förankrar den splittrade kvinnligheten som en kulturell föreställning framför allt i en kristen myttradition, men sätter också in det i ett abrahamitiskt kulturarv (65ff). Svalastog för in en tredje kvinnokategori när hon analyserar sitt material, "den manliggjorda kvinnan", som hon kallar "den splittrade kvinnlighetens joker". En manliggjord kvinna görs "könlös" (ibland också fysiskt genom till exempel frivillig eller ofrivillig sterilisering), och kan därigenom transcendera kvinnlighetens begränsningar. Detta kan förstås som en strategi, men också en begränsning och reduktion: den manliggjorda kvinnan är inte "fullvärdig kvinna" i egna och andras ögon (68).

I analysen av mitt material använder jag inte Svalastogs tredje kategori, men jag vill här ändå ställa frågan om det är möjligt att förstå den betydelse till exempel Dimen och Fadwa tillskriver sitt arbete, som en strategi för att överskrida kvinnlighetens begränsningar genom att "bli" en manliggjord kvinna. Dimen till exempel, gör utbildning och karriär till det som gjort att hon hittills sluppit giftemålskrav från föräldrarna. Den manliggjorda kvinnan blir dock en begränsad strategi, både i tid och rum: bara i arbetslivet är det möjligt att transcendera den splittrade kvinnligheten, och förr eller senare ställs krav på äktenskap. Kan den manliggjorda kvinnan förstås som en implicit strategi som måste döljas för andras blick, medan det man explicit måste förhålla sig till är kulturella föreställningar om splittrad kvinnlighet?

¹³ Detta kan jämföras med det arabiska begreppet *fitna*, som betyder kaos men också "femme fatale", en kvinna som får män att tappa kontrollen. Fatima Mernissi (1987) definierar *fitna* utifrån hur den legendariske muslimske feministen Qasim Amin (vars mest kända verk *The Liberation of Women* gavs ut i Kairo 1928) använder begreppet: "chaos provoked by sexual disorder and initiated by women" (31).

¹⁴ Ann Frisell (1996) hävdar i analysen av intervjuer med svenska gymnasieflickor med rötter i olika kulturer att "det anses fint att 'hålla på sig' för en flicka oavsett kulturell bakgrund", men att för flickor som inte tillåts ha sex före äktenskapet, blir oskulden en "symbolisk markör" (20).

¹⁵ Delaney (1987) diskuterar i detta sammanhang hur reproduktionen får en symbolisk funktion kopplad till livsåskådning: "*I suggest that honor and shame are functions of a specific construction of procreation wich, in turn, is correlative with the religious concept of monotheism. We are speaking of genesis at two levels*" (36).

¹⁶ Religion förstås här som ett "symboliskt universum" bland andra, ett universum av myter som visserligen är föremål för tolkning men samtidigt anses gudomligt sanktionerat och därför tungt normativt (Lundgren 2001:52).

¹⁷ I kapitel 2 i Eva Lundgrens bok *Ekte kvinne?* (2001) (till vilket jag är medförfattare) diskuterar vi tolkningen av kontrast som primär könsidentitetsmarkör på informantnivå. Vi argumenterar för att kontrastering och skillnadsmarkering som tankestruktur antagligen fångar en tungt förankrad identitetsaspekt och att den därför kan förstås som en kulturell diskurs (66f).

¹⁸ För vidare diskussioner om framställning av kulturer som kontraster i en västerländsk "diasporakontext", se t ex Brah 1996, Narayan 1997, Yuval-Davis 1997, Yuval-Davis & Werbner 1999. I detta sammanhang är det också nödvändigt att ställa frågor kring min forskarroll relaterat till antaganden om kulturell tillhörighet relaterat till exempelvis makt. Min kulturella "tillhörighet" är svensk, vilket på olika sätt kan antas ha betydelse för hur jag och informanterna interagerar i intervjustituationen, men också för hur jag analyserar intervjuerna. Här kan föreställningar om "likhet" till exempel när det gäller kön, och "olikhet" när det gäller kulturell tillhörighet ha betydelse för det gemensamma definitionsrum som jag och informanten skapar i intervjustituationen (Lundgren 1993:214ff). För en dis-

kussion om makt i relation till informanter inom feministisk forskning, se t ex Diane L. Wolf 1996.

¹⁹ Förhållandet mellan “kulturell föreställningsnivå” och “individens skapande av könsidentitet” kan förstås som ett sätt att tala om förhållandet mellan struktur och individ. Struktur används då i betydelsen underliggande och dolda mekanismer som manifesteras på individnivå, “påverkar” individen, inte statiskt och determinerande utan normerande, någonting individer på olika sätt påverkas av, aktualiserar, anpassar och protesterar mot i konkreta situationer: “Socialt liv skapas genom mänsklig verksamhet och förändras också genom människors verksamhet” (Lundgren 1996:76).

²⁰ Yanagisako och Delaney (1995) tar Lila Abu Lughod (1991) som ett exempel på denna trend. Abu Lughod analyserar till exempel “the discourse och honor and modesty” och “the poetic discourse of vulnerability and attachment” som parallella - och ofta motsägande - kulturella diskurser och ser inte några övergripande kulturella samband dem emellan. Följaktligen menar hon att kulturbegreppet spelat ut sin roll och bör ersättas med begrepp som “diskurser” och praktiker” (1991:147ff).

²¹ Forskningen om heder är omfattande, mångfacetterad och spänner över en mängd discipliner. Inom antropologisk forskning finns en lång tradition av problematisering av begreppet, företrädesvis i analyser av kulturella sammanhang runt Medelhavet. J G Peristiany m fl har redigerat tre antologier, varav de första två har blivit något av standardverk inom området: *Honour and Shame: the Values of Mediterranean Society* (1965) och *Mediterranean Family Structures* (1976). Den tredje antologin, *Honour and Grace in Anthropology* (1991), återknyter till de båda andra och här hävdar flera av författarna att *Honour and Shame* lade grunden för och öppnade en ny tankelinje inom antropologin. I dessa tre antologier, som innehåller bidrag från skilda länder runt Medelhavet, argumenterar redaktörerna och flera författare för att det går att urskilja gemensamma drag i området kring Medelhavet just när det gäller betydelsen av heder. Denna förståelse av medelhavsområdet som en, ur flera aspekter, kulturell enhet har fått stor genomslagskraft inom antropologin, men också inom andra discipliner. Under senare år har “medelhavsensheten” ifrågasatts, men det råder ändå en relativt stor enighet om att heder och skam-komplexet representerar kulturella mönster som har flera gemensamma nämnare i olika kontexter runt Medelhavet. Maureen J Giovannini (1987) menar till exempel att även om den kulturella kopplingen mellan social status och kvinnors kyskhet varken är en “kulturell universal” i medelhavsområdet eller är avgränsat till detta område, är det någonting som genomsyrar denna del av världen, och associeras med institutionaliserade praktiker som både påverkar och reflekterar könsbaserade relationer präglade av auktoritet, dominans och tvång. Hon tar som exempel bruket av slöja, “hedersbrott” och “rituella framvisningar av oskuld” som t ex uppvisande av ett blodigt lakan efter en bröllopsnatt (61).

²² Se t ex Delaney (1987, 1991), Gilmore (1987), Abu-Lughod (1986), Al-Khayyat (1990), Stewart (1994), Akpınar (1998), Afsaruddin (1999), Bourdieu (1999).

²³ Här skulle det vara möjligt att med t ex Annick Sjögren (1993) tala om hedersbegreppet som präglat av ett dito “gruppcentererat” tänkande där individen primärt måste underordnas kollektivet. När ett sådant perspektiv framhålls inom t ex svensk IMER-forskning, är syftet ofta att kontrastera detta tänkande mot ett “individcentererat”, som sägs präglade det svenska samhället (se även t ex Ahmadi 1998). Sjögren hävdar till exempel att ett gruppcentererat tänkande fokuserar på relationer mellan människor och att individen alltid måste inordna sig i den “sociala enheten”, medan ett individcentererat tänkande gör mänskliga relationer sekundära (16f). I den identitets- och kulturförståelse som ligger till grund för denna artikel förutsätts att identitet alltid skapas relationellt och kontextuellt. Identitet skapas i relation till kulturella föreställningar om till exempel “individ” och “kollektiv”, men att, som Sjögren, kontrastera ett individuellt och kollektivt tänkande blir såväl kontextlöst som sta-

tiskt. (Eva Lundgren och jag diskuterar detta också i *Ekte kvinne?* (2001), kapitel 2)

²⁴ Abu-Lughod, som diskuterar heder med utgångspunkt i fältstudier bland beduiner i Egypten, tar upprepade gånger upp vad jag här kallar kulturella föreställningar om splittrad kvinnlighet, men utan att relatera det till förståelsen av heder. Hon visar hur kvinnor i sagor och talesätt delas in i två motsatta typer: den goda kvinnan som är "dygdig", den dåliga kvinnan som drivs av sin sexualitet (1986: 142f). Den goda kvinnan, eller "idealkvinnan" kännetecknas av att hon helt och fullt anpassar sig till hur hon förväntas agera i olika situationer. Det sägs om den goda kvinnan att hon har en mild röst och vet när hon ska tala och när hon ska lyssna, vilket Abu-Lughod tolkar som att hon ska vara helt undfallande i förhållande till en man: i beduinsamhället, hävdar Abu-Lughod, är det den överordnade som talar och den underordnade som lyssnar. Den goda kvinnans motsats beskrivs i termer som viljestark, mäktig och en slampa (108f).

Referenser

- Abu-Lughod, L. (1986) *Veiled Sentiments. Honor and Poetry in a Bedouin Society*. Berkley & Los Angeles: University of California Press.
- Abu-Lughod, L. (1991) "Writing Against Culture", s 137-162 i Fox, Richard G. *Recapturing Anthropology. Working in the Present*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Afsaruddin, A. (1999) (red) *Hermeneutics of Honor. Negotiating Female "Public" Space in Islamic/Islamic Societies*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Ahmadi, N. (1998) (red) *Ungdom, kulturmöten, identitet*. Stockholm: Liber.
- Akpınar, A. (1998) *Male's Honour and Female's Shame. Gender and Ethnic Identity Constructions among Turkish Divorcedes in the Migration Context*. Filosofie doktorsavhandling, Uppsala: Uppsala universitet.
- Bourdieu, P. (1994) *Centrale tekster inden for sociologi og samfunnssteori*. København: Akademisk forlag.
- Bourdieu, P. (1999) *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos.
- Brah, A. (1996) *Cartographies of Diaspora. Contesting Identities*. London & New York: Routledge.
- Eldén, Å. (1998) "'The killing seemed to be necessary'. Arab cultural affiliation as an extenuating circumstance in a Swedish verdict.", *Nordic Journal of Women's Studies* 2:89-96.
- Eldén, Å. (2001) "En berättelse om tvång och frihet. Kontext, mening, identitetsskapande", *Kvinneforskning* 2: 50-62.
- Delaney, C. (1987) "Seeds of Honor, Fields of Shame", s 35-48 i Gilmore, David, D. (red) *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean*.

- Washington: American Anthropological Association.
- Delaney, C. (1995) “Untangling the Meanings of Hair in Turkish Society”, s 53-75 i Eilberg-Schwartz, Howard & Doniger, Wendy (red) *Off with Her Head! The Denial of Women’s Identity in Myth, Religion and Culture*. Berkley & Los Angeles: University of California Press.
- Di Bella, M P. (1992) “Name, blood and miracles: the claims to renown in traditional Sicily”, s 151-166 i Peristiany, J.G. & Pitt-Rivers, Julian (red) *Honor and Grace in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frisell, A. (1996) *Kärlek utan sex går an...men inte sex utan kärlek. Om gymnasieflickors tankar kring kärlek och sexualitet*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Gilmore, D. D. (1987) “Honor, Honesty, Shame: Male Status in Contemporary Andalusia”, s 90-103 i Gilmore, David D (red) *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean*. Washington: American Anthropological Association.
- Giovannini, M. J. (1987) “Female Chastity Codes in the Circum-Mediterranean: Comparative Perspectives”, s 61-74 i i Gilmore, David D (red) *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean*. Washington: American Anthropological Association.
- Hall, S. & du Gay, P. (1996) (red) *Questions of Cultural Identity*. London: Sage Publications.
- Holmberg, C. (1993) *Det kallas kärlek. En socialpsykologisk studie om kvinnors underordning och mäns överordning bland unga jämställda par*. Göteborg: Anamma förlag.
- Jeffner, S. (1998) “Liksom våldtäkt, typ...” *Om ungdomars förståelse av våldtäkt*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan.
- Keddie, N. R. & Baron, B. (1991) (red) *Women in Middle Eastern History. Shifting Boundaries in Sex and Gender*. New Haven & London: Yale University Press.
- al-Khayyat, S. (1992) *Honour and Shame. Women in Modern Iraq*. London: Saqi Books.
- Lundgren, E. (1993) *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lundgren, E. (1995) “Creating Bodily Gender in the Fields of Symbol and Power” *NORA* 2:101-112.

- Lundgren, E. (1996) "Goddag Yxskaft" *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1:74-80.
- Lundgren, E. (2001) *Ekte kvinne? Identitet på kryss og tvers*. Oslo: Pax Forlag.
- Lundgren, E. & Kroon, A. (1996) "Den öppna kroppen och det låsta könet. Den symboliska och dynamiska kroppen speglad mot psykiatrisk konstruktion av transsexualitet" *Sociologi idag* 4:79-110.
- Mernissi, F. (1985/1975) *Beyond The Veil. Male-Female Dynamics in Muslim Society*. London: Al-Saqi Books.
- Mernissi, F. (1991) *The Veil and The Male Elite. A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam*. New York: Addison-Wesley Publishing Company.
- Müge-Göçek, F. & Balaghi, S. (1994) (red) *Reconstructing Gender in the Middle East. Tradition, Identity and Power*. New York: Columbia University Press.
- Narayan, U. (1997) *Dislocating Cultures. Identities, Traditions and Third World Feminism*. New York & London: Routledge.
- Narayan, U. (2000) "Essence of Culture and Sense of History: A Feminist Critique of Cultural Essentialism" i Harding, Sandra & Narayan, Uma (red) *Philosophy for a Multicultural, Postcolonial and Feminist World*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Peristiany, J.G. (1965) (red) *Honour and Shame, the Values of Mediterranean Society*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Peristiany, J.G. (1976) (red) *Mediterranean Family Structures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peristiany, J.G. & Pitt-Rivers, J. (1992) (red) *Honor and Grace in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaloub-Kevorkian, N. (1999) "Towards a Cultural Definition of Rape: Dilemmas in Dealing With Rape Victims in Palestinian Society" *Women's Studies International Forum* 2:157-173.
- Sjögren, A. (1993) *Här går gränsen. Om integritet och kulturella mönster i Sverige och Medelhavsområdet*. Stockholm: Arena.
- Stewart, F. H. (1994) *Honor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Svalastog, A-L. (1998) *Det var ikke meningen...Om konstruktion av kjønn ved abortinngrep, et feministteoretisk bidrag*. Uppsala: Teologiska institutionen.
- Wolf, D. L. (1996) (red) *Feminist Dilemmas in Fieldwork*. Colorado &

- Oxford: Westview Press.
- Yanagisako, S. & Delaney, C. (1995) (red) *Naturalizing Power. Essays in Feminist Cultural Analysis*. New York & London: Routledge.
- Yuval-Davis, N. (1997) *Gender and Nation*. London: Sage.
- Yuval-Davis, N. & Werbner, P. (1999) (red) *Women, Citizenship and Difference*. London & New York: Zed Books.
- Ålund, A. (1997) *Multikultiungdom. Kön, etnicitet, identitet*. Lund: Studentlitteratur.

Abstract

“If she is alive, people wants to see more and more” Gossip, divided femaleness and honour among Swedish women from the Middle East

This article analyse how Swedish women from the Middle East talk about gossip. In interviews, the women talk about a “good reputation” as something “necessary” and “very important”, and about “bad reputation” as something one has to avoid at any cost. Using a contextual and relational understanding of the concepts of “identity” and “culture”, the article analyses the women's talk about gossip as a construction of gender identity in the eyes of “others”. This construction, it is argued, is related to a contrast between what others can see and what others cannot see. Further, it can be analysed in the light of cultural notions of divided femaleness, here understood as a construction of “the whore” – an irrevocably stained woman – and “the virgin” – a pure and untouched woman – as mutually exclusive categories. Through this analysis, a widened understanding of the concept of honour is reached, where different cultural notions, like gossip, hijab, honour and divided femaleness are held together.

Max Webers *Freiburger Antrittsrede*

Om migrationsprocesser, social urbäddning och social förändring

AV OLA AGEVALL

Den 13 maj 1895 höll Max Weber sin installationsföreläsning som professor i nationalekonomi och finansvetenskap vid Freiburgs universitet. Titeln på föredraget var *Die Nationalität in der Volkswirtschaft*; i den tryckta versionen skulle den senare komma att heta *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik* – här översatt som *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*.¹ Det empiriska tema som föreläsningen tog sitt avstamp i var Weber väl förtrogen med: det handlade om transformationen av jordbruksekonomin, om hur framförallt lantarbetarnas situation förändrats av denna omvandling och om hur detta påverkat migrationsströmmarna på den Västpreussiska landsbygden.² Det är en tematik som sysselsatt Weber sedan 1892, då han fick i uppdrag av *Verein für Sozialpolitik* att ansvara för en undersökning av lantarbetarnas förhållanden i Västpreussen.

Bakgrunden var denna: *Verein für Sozialpolitik* hade bildats 1872, som en sammanslutning av reformsinnade vetenskapsmän, journalister, tjänstemän och företrädare för olika näringar (Lindenlaub 1967, Riesebrodt 1984). Utgångspunkten för föreningens verksamhet var övertygelsen om att socialpolitiska reformer var av nöden i Tyskland. I fokus för föreningens intresse stod därför socialpolitiska frågor, i synnerhet den så kallade "sociala frågan" eller "arbetarfrågan", och *Verein für Sozialpolitik* gjorde det till sin uppgift att finansiera och genomföra empiriska undersökningar som skulle kasta ljus över dem. Hit hörde även frågan om lantarbetarnas situation. År 1890 fattar föreningens utskott beslut om att genomföra en rikstäckande undersökning av lantarbetarnas situa-

---

Ola Agevall är forskarassistent vid Växjö universitet. Han har tidigare publicerat A Science of Unique Events: Max Weber's Methodology of the Cultural Sciences (1999).

tion. En enkät konstruerades för ändamålet³, och distribuerades till lantarbetarnas arbetsgivare som skulle ombesörja att den fylldes i.⁴ Med tanke på det insamlade materialets omfång – och med tanke på att resultaten skulle presenteras innan generalförsamlingens sammanträde i slutet av september 1892 – beslöt man dela upp arbetet med att analysera och sammanställa enkätsvaren. Ansvaret för Västpreussen, eller rättare sagt för den del av regionen som ligger öster om Elbe, föll på Max Webers lott.⁵

Just i denna region var, av skäl som vi ska återkomma till, lantarbetarfrågan särskilt viktig och politiskt känslig. Genom sin studie av lantarbetarnas förhållanden öster om Elbe får nu Weber, närmast över en natt, rykte om sig som ledande expert i lantarbetarfrågan. Han skulle återkomma till den i en lång rad artiklar, recensioner, föredrag och debattinlägg under de närmast följande åren⁶, och det är dessa arbeten som till slut meriterar honom för professuren i nationalekonomi och finansvetenskap.

Det empiriska resonemang som Max Weber utvecklade i sin installationsföreläsning var i mångt och mycket ett kondensat av skrifter han redan publicerat i ämnet.⁷ Det är, som Weber själv konstaterar, endast i detaljer som han har något nytt att säga. Föreläsningen innehöll emellertid inte bara en redovisning och tolkning av empiriska data. Den empiriska delen är snarare utgångspunkten för en rad ”personliga, och i så måtto subjektiva”, politiska resonemang. Lejonparten av föreläsningen ägnar Weber således åt att presentera och rättfärdiga sin egen politiska åskådning, sin ”värdemässiga måttstock”, och åt att kritisera sakernas tillstånd i tidens Tyskland.

Reaktionen från åhörarna blev häftig. I ett brev till brodern Alfred konstaterar Max Weber att han i sitt anförande ”chockerat” publiken med sina brutala åsikter.⁸ Wolfgang Mommsen menar i sin kommentar över händelsen, att det som chockerade åhörarna framför allt var det faktum att Weber så brutalt och oreserverat framställde den politiska sfären som en hänsynslös maktkamp (Mommsen 1984: 40). I Freiburger Antrittsrede framtonar – för att parafrasera Clausewitz – en bild av politiken och ekonomin som ”krigets fortsättning med andra medel”. Åsikternas ”brutalitet” torde dock inte vara det enda som gjorde åhörarna upprörda. Lika betydelsefullt var säkert att Weber gör sig till motståndare till snart sagt varje ekonomiskt och socialt skikt i det samtida Tyskland. I Tyskland, menade Weber, finns det ingen social klass som har den politiska mognad som krävs för att ta över den politiska ledningen av landet. Ett resultat av

de starka publikreaktionerna är att Weber beslutar sig för att publicera föreläsningen, med vissa ändringar. Dels ändras titeln, dels skjuter Weber in ett stycke om värdenas plats i den nationalekonomiska forskningen⁹, ett avsnitt som i flera avseenden förebådar Webers senare diskussioner om ”värdefrihet” i socialvetenskaperna.

Läsart och kontextualisering

Max Webers skrifter om lantarbetarfrågan, nationalstaten och den ekonomiska politiken – inklusive installationsföreläsningen i Freiburg – finns nu utgivna i samlad form i *Max Weber Gesamtausgabe*. När de två volymerna kom ut skrev Günther Roth i en recension, att man måste fråga sig i vilken utsträckning publiceringen kommer att skada Webers rykte (Roth 1993: 150). Frågan är befogad. *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* innehåller åtskilligt som vid en första genomläsning framstår som stötande och politiskt motbjudande. Problemen uppstår redan i avsiktsförklaringen. Weber skriver där att syftet i första hand är ”att, med ett exempel, åskådliggöra den roll som den fysiska och psykiska rasskillnaden mellan nationaliteter spelar i den ekonomiska kampen om tillvaron”. Det tycks alltså som om Weber förespråkar en rasistisk förklaringsmodell, dessutom klädd i ett darwinistiskt språkbruk. Som om det inte var nog pläderar han för nationalismen och för den tyska nationens maktintressen. Kombinationen av darwinism, nationalism och förklaringar i termer av rasskillnader är förvisso tillräckligt obehaglig för att det ska vara rimligt att fråga sig om Webers rykte som sociolog kan ta skada av läsningen.

Finns det då någon anledning för en sociolog idag att läsa Max Webers installationsföreläsning? Det finns det. I den kommenterande text som ackompanjerar installationsföreläsningen i *Max Weber Gesamtausgabe* heter det, att *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* hör till de mest betydelsefulla dokumenten över den tidige Webers politiska och vetenskapliga tänkande” (Weber 1993: 535). Wolfgang Mommsen talar om texten som det ”mest betydelsefulla dokumentet över den unge Webers politiska filosofi” (Mommsen 1984: 36). Såväl Arnold Bergstraesser som Albert Salomon och Wilhelm Hennis har dessutom i stor utsträckning lagt installationsföreläsningen till grund för sina respektive Weberläsningar (Bergstraesser 1957; Bergstraesser 1961; Salomon 1934; Hennis 1984; Hennis 1988; Hennis 1989). Att Weberforskningen tillmäter föreläsningen stor verkhistorisk betydelse är förvisso inte ett tillräckligt skäl

för att en modern sociolog ska intressera sig för den. Vad Weberforskningen däremot visar är att det finns anledning att inte nöja sig med en första, ytlig läsning. Detta kan behöva kommenteras något.

Wolfgang Mommsen och Wilhelm Hennis är, som vi konstaterade, överens om att *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* är ett av Webers mest centrala arbeten. Här upphör emellertid likheterna. Deras tolkningar av vad texten faktiskt säger skiljer sig åt på en rad avgörande punkter. Ett strategiskt valt exempel ger en uppfattning om vad det handlar om.

”Nationalekonomin”, skriver Max Weber, ”är en *politisk* vetenskap”. Mommsen och Hennis närmar sig det påståendet från två olika tolkningshorisonter. Mommsen läser det mot bakgrund av sin övergripande tes – att politiken, inte bara den praktiska politiken utan politik i en vidare mening, är central för Webers liv och verk. Således menar han att Weber i sitt påstående understryker att nationalekonomin inte får vara opolitisk. Wilhelm Hennis utgångspunkt är en helt annan: man måste förstå Weber mot bakgrund av den tyska historiska skolan inom nationalekonomin. Med denna startpunkt får, menar Hennis, Webers påstående en annan innebörd:

What did it mean for a German economist in 1895 to state that his science was a “political” one. An assurance, delivered in national-imperialistic tones, that it should not be “unpolitical”? Not at all. In the terminology of Weber's time the opposite to 'political' is not “unpolitical”, but “cosmopolitical”. (Hennis 1989: 32)

Den historiska skolan inom nationalekonomin definierade sig i motsatsställning till den klassiska nationalekonomin. Den klassiska nationalekonomin, menade man, var ohistorisk i sitt sökande efter universella lagar som styr ekonomin. Det finns så stora variationer – från en historisk epok till en annan och från en nation till en annan – att en och samma lagbundenheter inte kan gälla för alla nationer och epoker. Friedrich List gav, i *Das nationale System der politischen Ökonomie* (1842), ett namn åt detta förmenta misstag: den klassiska nationalekonomin är kosmopolitisk. Den historiska skolan skulle istället vara politisk, d v s den skulle ta hänsyn till det nationellt och historiskt specifika när den studerar det ekonomiska livet (Agevall 1999: 53). På samma sätt ville man ersätta den klassiska nationalekonomins konstruerade individ, homo oeconomicus, med människans konkreta personlighet, sådan den manifesterar sig i specifika historiska situationer (Salomon 1934: 152). Det begreppsliga spänningsfältet går alltså inte mel-

lan politisk/opolitisk utan mellan politisk/kosmopolitisk, och i Hennis händer blir installationsföreläsningen utgångspunkten för en helt annan Webertolkning än den som Mommsen levererade: nationalekonomin ska inte förstås som en kosmopolitisk vetenskap, utan som en "vetenskap om människan"¹⁰ (Hennis 1989).

Vilka slutsatser ska man dra av detta? Om inte annat visar det att kontextualiseringen är avgörande också för vad det faktiskt står i Webers text. Samma text, rentav samma mening, visar sig ju kunna ge upphov till motsatta läsningar. Vi kan också se att Mommsen och Hennis, som en följd av skillnaderna mellan deras respektive tolkningsram, kommer fram till olika slutsatser om vad som i förstone framstår som ett "darwinistiskt" språkbruk: "*Züchtung*", "kamp om tillvaron", "ras". I Mommsens tolkning är det just darwinismen, eller socialdarwinismen, som Weber ankyter till när han använder sådana termer:

Weber did not hesitate to employ the Darwinist terminology of the "struggle for existence" and the "survival" of the fittest, in order to describe the inexorable character of this "struggle of man with man" for "elbow room" (Mommsen 1984: 41).

När Hennis läser samma text är det en helt annan bild som framträder. Det är inte Darwin vi ska tänka på när Weber talar om "odling" (tyskans *Züchtung*, engelskans breeding), och Hennis hänvisar här till att Weber själv understryker detta i en not:

It is possible to associate Weber with Social Darwinism on the basis of such terminology only if his precise clarification is consistently ignored. He has as little to do here with Social Darwinism as had Nietzsche, i.e. nothing, but it is patently Nietzsche's conception of moral "breeding" that Weber here has in mind. He points out "the irrelevance ... of the disputes in natural science over the significance of the principles of selection, or over the general application in natural science of the concept of 'breeding', and all the discussion which have taken this as their starting point. This is in any case not my field." He hopes, quite in vain, as the Weber literature shows, "that a misunderstanding of their meaning is impossible for anyone who knows our literature." The idea of "breeding" was characteristic of even the Platonic state. When Weber characterizes economics as a science of man, we are placed not on the terrain of a (pseudo-) natural science, but on the most ancient ground of political science; the mutual relation of 'conditions of existence' (political in the older context, social in the modern) and the quality ('virtue') of man (Hennis 1989: 38).

Hur Webers resonemang kontextualiseras är återigen avgörande för hur texten tolkas. Wolfgang Mommsen läser in ett socialdarwinistiskt program i texten, i

linje med just den nationalistiska politik som han menar genomsyrar Webers liv och verk. Wilhelm Hennis ser det istället som en programförklaring av helt annat slag: eftersom nationalekonomin är en vetenskap om människan är dess uppgift att undersöka hur ekonomiska och sociala existensbetingelser formar, och formas av, människornas egenskaper.

Det finns mycket som talar för Wilhelm Hennis tolkning, och för att *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* inte kan läsas som ett socialdarwinistiskt credo.¹¹ På samma sätt kan man då fråga sig hur det förhåller sig med Webers nationalism och, framför allt, med hans "rasistiska förklaringsmodell"? Om resonemangen ovan har visat något, så är det att enskilda utsagor bör tolkas med stor försiktighet. De betydelselager som en gång omgav Webers tankegångar har sjunkit undan och är inte längre omedelbart tillgängliga för oss. Vad händer med läsningen om vi rekonstruerar den kontext som *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* var inbäddad i?

Det råder inget som helst tvivel om att Max Weber var nationalist. På den punkten har Wolfgang Mommsen rätt. Ett av Mommsens stora bidrag är att han givit oss en bättre förståelse för särdragen i Webers nationalistiska övertygelse. Det är som *ekonomisk* nationalist som Weber presenterar sig i sitt installationstal. Han har inget till övers för dem som bekänner sig till en "mystisk nationalism" – tron på en metafysisk folksjäl eller på *Blut und Boden*. I ett annat sammanhang gick Weber också till storms mot vad han föraktfullt kallade studentföreningarnas "zoologiska nationalism" (Mommsen 1984: 65). Det distanserar honom från det slags nationalism som skulle få så ödesdigra konsekvenser längre fram i den tyska historien, men det gör inte att hans ekonomiska nationalism är acceptabel – han var t ex en varm anhängare av en tysk kolonialpolitik – som politisk åskådning. Detta är en politisk, och i så måtto "subjektiv", hållning. Syftet med att kontextualisera och nyansera bilden av en författare kan heller inte vara att, med hänvisning till "tidsandan" eller "kontexten", ursäktas och släta över sådant vi själva inte håller med om. Vad en kontextualisering kan bidra med är istället att vi kan få syn på sak- och förklaringsammanslagning som inte kan avläsas direkt ur texten.

Frågan huruvida det finns ett sådant dolt förklaringsammanslagning i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* är i sista hand avgörande för om det finns anledning för en modern sociolog att läsa texten. En första läsning ger ju vid handen att Weber förespråkar en förklaring i termer av rasskillnader. Detta

är naturligtvis problematiskt – inte bara för att det förefaller vara uttryck för en ”vetenskaplig rasism”, utan också för att förklaringar i termer av rasskillnader är antitetiska till ett sociologiskt tänkesätt. Det passar dessutom dåligt med innehållet i Webers andra texter, i synnerhet då resonemangen om etniska grupper i *Ekonomi och samhälle* (Weber 1983: 274-285). Där avvisar Weber emfatiskt alla typer av förklaringar i termer av ”objektiva” skillnader mellan ”raser”. Etniska grupper och nationer är föreställda gemenskaper som inte behöver motsvaras av några reella – ”rasmässiga”, språkliga eller andra – skillnader i egenskaper mellan grupperna. Hans-Walter Schmuhl har rentav föreslagit att Webers resonemang i *Ekonomi och samhälle* förser oss med verktygen att förstå inte bara etniska relationer utan också rasismen (Schmuhl 1991). Det finns fler exempel på Max Webers motstånd mot rastänkande, och då särskilt mot den rasbiologi som höll på att etableras som vetenskap. I det här sammanhanget citeras ofta hans angrepp på den tyska rasbiologins grundare, Alfred Ploetz (Guillaumin & Poliakov 1974; Ay 1993).¹²

Hur ska vi se på den bristande överensstämmelsen mellan den annonserade ”rasförklaringen” i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* och de tankar som Weber utvecklar senare i sina mer kända skrifter? Är det så att Weber ändrade sig på den här punkten? Det är inte uteslutet. I *Gutachten zur Werturteilsdiskussion im Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik* säger Weber om sin installationsföreläsning i Freiburg att den i flera hänseenden var ”omogen”¹³, och att han på många punkter inte längre kan stå för resonemanget (Weber 1913: 127). Kanske är förklaringar i termer av rasskillnader en av dessa ”omogna” aspekter som han inte längre kan stå för? Det finns kommentatorer som ställt sig bakom den tolkningen (Manasse 1947). *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* får i så fall betraktas som en ungdomsförseelse, och som sådan saknar den värde för alla utom för dem som forskar i Webers liv och verk.

Detta är emellertid inte den enda tänkbara tolkningen. Som vi konstaterade inledningsvis är den empiriska delen av *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* i mångt och mycket ett kondensat av Webers andra skrifter i ämnet. Han har redan utvecklat förklaringsmodeller för hur man ska förstå de skeenden som skildras, och sådant som utvecklats i detalj i andra skrifter passeras i installationsföreläsningen i en enda mening. Det är värt att pröva tanken att det är just dessa implicita och halvt fördolda argumentationsled som i själva verket driver resonemanget, och som står för det egentliga förklaringsarbetet. Det kontextua-

liseringsarbete som måste utföras handlar därför om att lösa resonemanget ur dess kondenserade form, om att fylla ut framställningen med de tankeled som Weber etablerat i andra skrifter men nu passerar i förbigående. Om man gör så framträder en mer intressant sociologisk förklaringsmodell, en som moderna sociologer har större skäl att ta på allvar. Pierre Bourdieu hör till dem som har tagit Webers förklaringsansats på allvar. I *Konstens regler* skriver Bourdieu, *en passant*, att den förändring av det konstnärliga fältet som han skildrar kan ses...

”...i analogi med den välanalyserade övergången från livegna tjänare, personligt bundna till en familj, till fria arbetare (som Webers *lantarbetare är ett speciellt exempel på*), befriade från alla beroendeförhållanden som begränsar eller hindrar dem att fritt sälja sin arbetskraft och öppna sig för marknaden och dess anonyma tvång och sanktioner, ofta mer obarmhärtiga än patriarkatets mjuka våld (Bourdieu 2000: 101, min kursivering).

Här får vi samtidigt en fingervisning om arten av det förklaringsammanhang vi söker. Det handlar inte om en förklaring i termer av rasskillnader. Vad Bourdieu tar fasta på hos Weber är en analys av de sociala följderna av en transformationsprocess, där en patriarkalisk organisering av arbetet snabbt ersätts av en kapitalistisk. Det handlar, för att använda Karl Polanyis terminologi, om en social urbäddning och om de sociala konsekvenserna av en sådan urbäddning. Pierre Bourdieu är inte heller ensam om att läsa in detta resonemang i Webers text – samma tankegång finns bland annat i Munters (1972), Tribe (1983), Riesebrodt (1989) och Torp (1998). För att Max Webers resonemang i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* ska framträda måste vi nu gå in mer i detalj på vad det är han vill förklara, på hur de enskilda förklaringsleden ser ut, och på hur dessa förklaringsled hänger samman.

Migrationsprocesser, social urbäddning och social förändring

Vad är det Max Weber vill förklara i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*? Han konstaterar till att börja med att befolkningstalet minskar på den Västpreussiska landsbygden. Detta var inget okänt fenomen – det var tvärtom sammanflätat med några av de stora politiska stridsfrågorna i Tyskland. De frågor som Max Weber sysslat med sedan 1892 – lantarbetarnas förhållanden och migrationsprocesserna på den Västpreussiska landsbygden – var därför politiskt sprängstoff. Detta kan behöva kommenteras något innan vi går vidare.

Från och med 1850- och 1860-talen såg man från offentligt håll med oro på

att landsbygden avfolkades i provinsen. Det var dels en följd av en tilltagande emigration, framför allt till USA, och dels en följd av att landsbygdsbefolkningen i allt större utsträckning flyttade in till städerna för att arbeta i industrin. Det var emellertid inte bara politiker och tjänstemän som oroade sig över de vikan- de befolkningstalen. Arbetsgivarna i provinsen, som var godsägare ur junker- ståndet, klagade över "Leutenot", d v s över svårigheterna att få tag på arbets- kraft (Riesebrodt 1984: 5). Godsägarnas problem förvärrades dessutom av den kris som drabbade den tyska jordbruksekonomi från 1880-talet och framåt. Billigt amerikanskt vete höll priserna nere i Europa, framför allt efter 1879, och även Ryssland, Kanada och Argentina exporterade stora mängder spannmål till Europa. Mellan 1880 och 1886 sjönk således priset på preussiskt vete från 221 mark/ton till 157 mark/ton (Wehler 1991: 60). Godsägarna ville därför se en politik som avhjälpte de problem som arbetskraftsbristen och de låga spannmålspriserna förde med sig. Konkret innebar det två saker: dels ville man ha skyddstullar på spannmål, dels ville man att staten skulle säkra tillgången på arbetskraft genom att öppna gränserna för polska vandringsarbetare. Junkrarnas krav skapade ett laddat politiskt spänningsfält, en intressepolitisk skärnings- punkt. Deras krav på skyddstullar på spannmål gick på tvärs med industriarbe- tarnas intressen, eftersom de senare framför allt var intresserade av låga brödpri- ser. Varje åtgärd i frågan blev därför ett partitagande för en part och mot en annan. Bismarck införde skyddstullar, men efter Bismarcks avgång 1890, och Leo von Capravis tillträde, hade de skurits ned. Bismarcks politik på denna punkt applåderades av godsägarna, medan Capravis åtgärder bättre motsvarade arbe- tarklassens intressen – även om de senare helst sett att tullarna tagits bort helt (Riesebrodt 1984). Beträffande den andra frågan, den om huruvida man bör öppna gränsen för de polska vandringsarbetarna, var det emellertid inte Bismarcks utan Capravis politik som passade godsägarnas intressen: Bismarck hade stängt gränserna, Caprivi öppnade dem igen. Bismarck hade alltsedan rik- sgrundandet 1871 fört en fientlig politik mot den polska befolkningen i Tyskland. Mest flagrant kom det till uttryck i den s k "kulturkampen", som i all huvudsak gick ut på ett förtryck av den katolska kyrkan och en anti-polsk språ- kpolitik i skolorna.¹⁴ Att Bismarck, som själv tillhörde junkerståndet, inte stöd- de godsägarnas krav hade framför allt att göra med att han i den stora polska befolkningen i östra Tyskland såg ett hot mot den unga nationens existens och sammanhållning. Att tillåta ännu fler polacker att invandra skulle, menade

Bismarck, ytterligare förvärra svårigheterna. Det är i det ljuset man ska se Bismarcks beslut att stänga gränserna i öst. Det är också i det ljuset som man ska se en annan politisk stridsfråga, nämligen den så kallade ”inre koloniseringen” och ”bosättningspolitiken”, som hängde samman med emigrationen och inflyttningen till industristäderna. Man befarade att det var just den tyska befolkningen som flyttade från landsbygden i östra Tyskland, vilket alltså ytterligare skulle minska den tyska populationens andel av den samlade befolkningen. För att motverka det infördes en politik som gick ut på att Tysklands inre skulle ”koloniseras” med inflyttad tysk befolkning. Man försökte, bl a via en bosättningskommission, ”germanisera” områdena genom att placera ut tyska bosättare (Riesebrodt 1984: 8).

Vi kan alltså konstatera att de frågor som Max Weber börjar arbeta med 1892 i *Verein für Sozialpolitik*s studie, och som sedan blir temat i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*, placerar Weber i ett intressepolitiskt kraftfält. Det betyder att hans studier har bäring på en lång rad politiskt känsliga frågor: utvandringsfrågan, handelspolitiken, frågan om skyddstullar på spannmål, inre kolonisering, arbetskraftsbristen, fideikommissfrågan, jordfördelningsfrågan, stängningen av gränserna, kulturkampen, bosättningspolitiken och frågan om junkrarnas ekonomiska och politiska ställning. Att ge sig in på ett sådant område innebär att utsätta sig för risken att slutsatserna inte passar någon intressegrupp eller, vilket är värre, att man får allierade man inte vill ha. Det blir därför än viktigare att se vad det är Weber egentligen vill förklara i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*.

Vi konstaterade ovan att Max Weber intresserar sig för de sjunkande befolkningstalen i Västpreussen. Är det *dessa* som Weber vill förklara? Att detta är en vanlig uppfattning framgår av en anmärkning som Lars Olsson gör i sin intressanta studie över ”betplockarna och första världskriget”:

Weber formulerade här [i sin studie av de tyska lantarbetarnas levnadsförhållanden] sin uppmärksammade förträngningsteori, där han, kort sagt, menade att, invandringen av polacker och andra ”lägre stående raser” genom sina lägre lönekrav gjorde det omöjligt för tyska lantarbetare att livnära sig där, eftersom de hade mer utvecklade behov än deras nya konkurrenter. De tyska lantarbetarna och småbönderna fick därför söka sin bärgning i väster, i Tyskland eller i Amerika. Tyska historiker har kritiserat Weber på rent empiriska grunder och verkar numera vara ense om att den öst-västliga migrationen hade sin grund i en överbefolkning av jordbruksbefolkningen av de östra delarna av riket och/eller i den omfattande proletariseringen av jordbruksbefolkningen där. (Olsson 1991: 12)

Hos Olsson får vi förslag till bestämmingar av såväl explanans som explanandum i Max Webers studie: Det som ska förklaras är den öst-västliga migrationen, och Weber förklarar denna med hänvisning till "rasskillnader". Vi återkommer strax till frågan om detta är en rättvisande bestämning av vad som är explanans i Webers studie. Vi börjar dock med att fråga huruvida det som ska förklaras i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* är den öst-västliga migrationen. Västpreussen, skriver Max Weber, är socialt skiktat längs tre variabler:

- a. Åkerjordens kvalitet (dåliga jordar/goda jordar).
- b. Socialt skikt (bondby/riddargods)
- c. Nationalitet (tyskar/polacker)

Det som Weber ser som förklaringskrävande är nu inte den allmänna befolkningsminskningen på den Västpreussiska landsbygden (en minskning på 1,25 procent, att jämföra med en befolkningsökning i riket som helhet på 3,5 procent). Det han vill förklara är ett mer specifikt mönster, som framträder om man kombinerar variablerna (a) och (b) och undersöker hur befolkningsutvecklingen fördelar sig över de olika kombinationerna av variabelvärden. För perioden mellan 1871 och 1885 visar det sig då, tvärtemot vad man skulle förvänta sig, att det är i de godsdistrikt som ligger på goda jordar som folkmängden har minskat. Det visar sig också att det har skett en viss ökning av befolkningen i de bondbyar som ligger på dåliga jordar:

Det är alltså dessa specifika förändringar som Max Weber vill förklara, vilket är något helt annat än att förklara den öst-västliga migrationen. Givet detta, vad är då explanans i studien? Ligger förklaringen i att polackerna ställer lägre krav

		<i>Jordkvalitet</i>	
		Dålig	God
<i>Socialt skikt</i>	Bondby	↗	
	Riddargods		↘

på levnadsstandard än tyskarna, ligger den i en skillnad mellan de två nationaliteterna, vad gäller förmågan att anpassa sig till de levnadsförhållandena som erbjuds? Webers egna anmärkningar verkar först tala för en sådan tolkning. Han konstaterar först att polackerna tenderar ansamlas i de befolkningsskikt som ekonomiskt och socialt har det sämst ställt. På de dåliga jordarna, skriver han, är det svårt att överleva som småbonde. Sådana jordar kan bara odlas rationellt med hjälp av stordrift, dvs på godsens. På de dåliga jordarna är polackerna således småbönder snarare än lantarbetare på godsens. På låglandets bördiga jordar går det däremot utmärkt väl att leva gott på sitt eget småjordbruk, medan livet som lantarbetare i princip är lika hårt och ofritt där som på de dåliga jordarna. På låglandet, där jordarna är bördiga, är polackerna i huvudsak lantarbetare. Detta tolkas som att den polska befolkningen har en större beredskap än tyskarna att acceptera umbäranden och anpassa sig till en låg levnadsstandard. Han menar sig dessutom finna ytterligare stöd för den uppfattningen när han undersöker hur den befolkningsökning, respektive befolkningsminskning, han beskriver fördelar sig över de båda nationaliteterna. Det är, noterar han, de tyska lantarbetarna som flyttar från godsens på de bördiga jordarna. Omvänt är det antalet polacker som ökar bland småbönderna på höglandets dåliga jordar. Så långt förefaller det verkligen som om Weber söker förklaringen till det specifika utfallet i en "ekonomisk undanträngning", där polackernas förmåga och tyskarnas oförmåga att anpassa sig till dåliga levnadsförhållanden är det som är drivande i förklaringen.

Men är detta hela sanningen? Det Max Weber vill förklara är ju en förändring, och dessutom en mycket specifik sådan. Hur kan en (enligt Weber relativt konstant) skillnad i anpassningsförmåga förklara att befolkningen minskar på gods som ligger på bördiga jordar, medan den ökar i byar som ligger på dålig jord? Om *anpassningsförmåga* på något sätt har en kausal roll, och om det som ska förklaras är en *förändring*, så måste den avgörande faktorn vara *förändringar i de existensbetingelser* som grupperna har att anpassa sig till. Implicit i Webers resonemang ligger alltså en tanke om att det är andra faktorer som är kausalt avgörande. Dessa andra förklaringsled finns antydda men outvecklade i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*. Han har analyserat dem i andra sammanhang. Kanske menade han – med rätt eller orätt – att det skulle räcka att nämna dem i förbifarten, när han talade inför kolleger som kände till hans tidigare skrifter i ämnet? Det är möjligt. Denna kontext har emellertid försjunkit i

glömska, och om vi vill förstå Webers tankegång måste vi rekonstruera den. Även om Max Weber underbetonar de avgörande förklaringsleden i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*, så är de inte helt frånvarande. När han ska förklara varför de tyska lantarbetarna inte längre förmår anpassa sig till de sociala livsbetingelserna i sin hembygd, så ger han följande förklaring:

Det gamla patriarkaliska systemet kopplade på ett omedelbart sätt samman daglönaren, i egenskap av andelsberättigad småjordbrukare, med de jordbruksekonomiska intressena. Denna patriarkaliska ordning håller nu på att upplösas.

Det handlar om en transformationsprocess, där ett patriarkaliskt system håller på att upplösas och ersättas av ett kapitalistiskt system (Kleinschmager 1989:29; Torp 1998: 36; Riesebrodt 1989). Som vi ska se är det den transformationen, och dess sociala konsekvenser, som enligt Max Weber är orsaken till de befolkningsförskjutningar han vill förklara.

Den centrala analytiska kategorin i Webers analys av transitionen från patriarkalism till kapitalism är *Arbeitsverfassung* (Torp 1998: 38). Med *Arbeitsverfassung* – här översatt som ”arbetsskick” – avses arbetets organisation, eller, mer exakt, hur förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare är strukturerat.¹⁵ Om det nu gäller att skildra övergången från ett patriarkalt arbetsskick till ett kapitalistiskt, så krävs det till att börja med att man kan ”identifiera olika typer av arbetsskick på landsbygden”.¹⁶ Med andra ord: Hur såg det traditionella, patriarkala arbetsskicket ut i Västpreussen? Hur har det förändrats, och vad är det som lett fram till förändringen? Vilka konsekvenser har förändringen fört med sig? Det är dessa frågor som Weber vill besvara i sina tidiga studier av lantarbetarnas förhållanden.

Vi börjar med Webers skildring av hur arbetsskicket traditionellt sett ut i Västpreussen. I ”*Privatenquêten*” *über die Lage der Landarbeiter* beskriver Weber det traditionella, historiskt nedärvda förhållandet mellan de västpreussiska lantarbetarna och deras arbetsgivare. Denna beskrivning används som en idealtypisk bild av det traditionella arbetsskicket vid godsens (Torp 1998: 38). Det kan därför vara befogat att återge Webers redogörelse i detalj. Den speciella variant av lantarbetare som Weber har i åtanke är den grupp arbetare som i Västpreussen kallas ”Instleute” (singularis: ”Instmann”). *Instleute* var anställda av godsägaren på helårsbasis och den största delen av lönen betalades ut i natura:

Av godsägaren får Instleute, förutom bostad och trädgård, en bestämd areal åkermark – som varierar från 2 till 6 Morgen beroende på åkermarkens kvalitet – där han kan odla spannmål, potatis och lin. Denna areal gödslas och sköts om av godsherren. De får hålla sig med en ko, som de ibland får fritt bete och foder till för vintern. För det mesta får de också fritt bete för fjäderfä, och ofta även för andra kreatur. Vidare kan de göra anspråk på fritt bränsle, fria foror och fri sjukvård. Löneutbetalningen är arrangerad på ett mycket karakteristiskt sätt: Under den tid då spannmålen tröskas betalas lönen ut som andel av tröskningsresultatet. Vid tröskning med slaga ligger den då för det mesta på mellan 15 och 16 skäppor. Under resten av året utbetalas emeller tid lönen kontant: Antingen i form av en dagslön – som naturligtvis är låg (t ex 30-40 Pfennig, på senare tid mer) – eller i form av en fast lönesats som gäller för hela året. (Weber 1892: 75)

Godsägaren förbinder sig att hålla Instmannen anställd året runt. Instmannen förbinder sig i sin tur att året runt stå till förfogande för arbete på godsherrens ägor, men dessutom måste han för det mesta också tillhandahålla en eller två ytterligare arbetare, de så kallade "Scharwerker". Om Instmannen hade arbetsföra barn var det de som fick bli Scharwerker, i annat fall fick arbetaren hyra in dem som tjänstefolk som han själv måste försörja. Denna bild av Instmann-förhållandet, skriver Weber, kan vi tänka på som en "idealbild". Det var heller inte ovanligt att arbetsskicket såg ut precis så:

Låt oss anta att förhållandena för en viss Instmann ser ut på just detta sätt. Hans budget ser då ut på följande sätt: För bostad och eldning behöver han inte lägga ut någonting. Klädbehovet tillfredställs till stor del av det lin man själv odlar, spinner och väver. Behovet av grönsaker och potatis täcks helt av avkastningen från jorden; brödbehovet täcks av det han odlar själv tillsammans med den avkastning han får från tröskningen. Mjolk- och smörbehovet täcks, liksom behovet av ägg, av den ko och de fjäderfån som han fritt får hålla. Överskottet på potatis och spannmål, och ett sådant uppstår även vid dåliga år, använder han för att utfordra 1-2 svin, som han sedan slaktar. Därigenom, samt genom att han föder upp boskap som får beta fritt, täcker han en del av köttbehovet – låt oss anta en tredjedel. Återstoden av det som behövs för att täcka sina materiella behov (nämligen: den del av köttbehovet som inte täckts, kolonialvaror, en del kläder, möbler och redskap) måste arbetaren köpa. Av den del av lönen som betalas ut kontant – alltså det som daglönaren tjänar tillsammans med det som hans Scharwerker drar in åt honom – använder han en del (låt oss anta hälften) till att täcka dessa behov. Resten av den kontanta inkomsten måste daglönaren, så länge han inte har egna barn, använda till att avlöna det tjänstefolk han anställer. Kvar blir bara ett obetydligt belopp, som han kan använda för att täcka sina icke-materiella behov. Så långt går alltså hans budget jämnt upp. Under normala år, och än mer under goda år, får han emellertid ett betydande överskott från den rikliga avkastningen från den egna jorden och från den ersättning han får när han tröskar godsets spannmål. Detta överskott använder han för att få kontanter som han kan spara: dels genom att ersättningen från tröskningen på godset går till försäljning, dels genom att han säljer gödsvin som han fött upp på överskottet av potatis. (Weber 1892: 76)

Under sådana förhållanden sammanfaller lantarbetarens intressen till stor del med godsägarens. Eftersom han själv inte lägger ut några pengar på att köpa spannmål, och eftersom han får kontanter genom att sälja kreatur och spannmål går, har både han och godsägaren intresse av höga priser på kreatur och spannmål. Det som drabbar godsägaren (sol, vind, regn, frost, hagelskurar och djursjukdomar) drabbar även Instmannen som ju i denna mening är "egenföretagare". När priserna sjunker, till följd av ekonomiska kriser och utländsk konkurrens, påverkar det lantarbetaren lika väl som godsägaren (Weber 1892: 77).

Lantarbetarens traditionella situation på godsen, sådan Weber beskriver den här, är säker men ofri. "Materiellt sett", skriver Weber i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*, "finns det knappast någon situation som är säkrare än den som Instmannen har på de östliga godsen". Det är framför allt tre drag i arbetsskicket som lyfts fram: (1) att arbetarna är anställda året runt, (2) att den betalning som godsarbetaren får huvudsakligen är i natura och (3) att det i en bestämd mening finns en "intressegemenskap" mellan godsarbetare och godsherre.

Låt oss nöja oss här med denna beskrivning av de traditionella förhållandena för de Västpreussiska lantarbetarna, och istället beskriva vad Weber uppfattar som en avgörande förändring av de grundläggande villkoren. Systemet med helårsanställda *Instmänner* och *Scharwerker* som arbetar under en patriarkaliskt styrande godsherre är, menar Weber, satt i ett ohjälpligt sönderfall (Weber 1893b: 172). I det arbetsskick som nu är under framflytande – det kapitalistiska – betalas hela lönen ut kontant, arbetarna anställs inte över hela året och intressegemenskapen mellan lantarbetaren och hans godsherre upplöses. Frågan är då vad det är som, enligt Webers uppfattning, har upplöst, eller håller på att upplösa, det gamla arbetsskicket? I *Die ländliche Arbeitsverfassung* identifierar han två faktorer: tröskverket och, framför allt, sockerbetan.

I materiellt hänseende är det två stora desorganiserande faktorer som på det mest iögonfallande sätt leder till denna upplösning. Den ena – mindre viktiga – faktorn är tröskverket. Den andra är sockerbetan, som jag här a potiori låter stå som representant för den intensiva jordkulturen överhuvudtaget. Det avgörande momentet, sett utifrån arbetsgivarnas hushållning, är i sista hand skillnaden i arbetskraftsbehov mellan vinter och sommar. Denna skillnad växer på ett sådant sätt att det blir alltigenom oändamålsenligt att hålla den under sommaren erforderliga lantarbetskraften sysselsatt hela året. Till följd av detta minskar antalet bofasta arbetarna som är varaktigt förbundna med godsen, och ersätts av säsongarbetare. Rent allmänt blir följden en transformation i kapitalistisk riktning, där det gamla arbetsförhållandet omformas till ett rent lönearbetar-kontrakt. (Weber 1893b: 172-3)

Jordbruket har naturligtvis alltid varit en säsongsbetonad syssla. Lantbrukarens behov av arbetskraft varierar betydligt över årstiderna, och detta förhållande har alltid varit ett problem för arbetsskicket på landsbygden. Weber menar emellertid att sockerbetan förde med sig en speciell problematik. Under 1870-talet uppkom nya förbättrade metoder för att på maskinell väg utvinna socker ur sockerbetar, och det blev då en lönande affär för jordbrukarna att odla denna gröda. Sockerbetsodlingen var emellertid, som Lars Olsson också har påpekat, ytterst arbetskrävande. ”En beräkning från början av 1900-talet visade, att övergången från vallodling (Weidewirtschaft) till sockerbetsodling tredubblade behovet av arbetskraft för skötseln av samma yta” (Olsson 1991:13). När man på den Västpreussiska landsbygden började odla sockerbetar sköt alltså efterfrågan på arbetskraft i höjden, och arbetskraftsbehovet blev än mer ojämnt fördelat över året. I så måtto medförde alltså sockerbetsodlandet snarast en accentuering av de villkor som jordbruket alltid varit tvungen att brottas med. Problemet formuleras explicit av Weber i *Die Erhebung des Vereins für Sozialpolitik über die Lage der Lantarbeiter*:

Varje lantbrukare vet att han behöver väldigt olika stort antal arbetare under de olika årstiderna. Under vintern skulle han under flera månader kunna undvara nästan all personal, bortsett från den som är mest nödvändig för kreatursskötseln – särskilt idag, om han tröskar med hjälp av maskiner eller odlar mycket sockerbetar. I gengäld är han under skördetiden, och i synnerhet om vädret är osäkert, ständigt i en situation där han knappt kan få för mycket arbetskraft – och oftast är det bara med svårighet han kan få tag på tillräckligt med arbetskraft. (Weber 1893a: 127)

Då nu sockerbetsodling var en säsongsbetonad och ytterst arbetsintensiv syssla var godsägarna ingalunda intresserade av att anställa arbetarna för hela året, och därmed var det i huvudsak säsongarbetare som efterfrågades (jfr. Olsson 1991: 13). Detta, menar Weber, är nyckeln till en förståelse av transformationen från ett patriarkaliskt arbetsskick till ett kapitalistiskt. ”Säsongarbetet i sockerbetsdistrikten”, skriver Weber i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*, ”kräver säsongarbetare och penninglön”. Det gamla arbetsskickets naturaekonomi försvinner och arbetare anställs inte längre på helårsbasis. Arbetarna får nu inte längre spannmål och foder i lön. De har därför inget spannmål att bjuda ut till försäljning, och får betala för det spannmål de själva behöver. Lantarbetaren och godsägaren har därför motsatta intressen: den förre vill ha låga, den senare höga priser på spannmål. Detta, noterar Weber, leder sammantaget till en fullständig

destruktion av det gamla arbetsskicket, med svåra sociala konsekvenser för godsarbetarna som följd:

Nå, mina herrar, vi ser framför oss en destruktion av arbetsskicket i östra Tyskland. Den kommer framför allt till uttryck i att *Instmannens* eget jordbruk inskränks eller tas ifrån honom, i att man avskaffar eller minskar hans andel i arbetsresultatet, i att man avskaffar den betesmark där hans boskap – som ju utgjort medelpunkten i hans ekonomi – fått beta. Den kommer också till uttryck i att penninglönerna har höjts, och att det därmed uppstått en intresse motsättning mellan godsägare och arbetare. Destruktionen av detta arbetsskick har, på de ställen där den redan är långt gången, lett till att arbetarnas sociala position svårt försämrats och att de har svårt att få tillräckligt med näringsrik kost. (Weber 1893b: 173)

Den förklaringsmodell som här tonar fram i Max Webers resonemang är betydligt mer komplex, och sociologiskt mer intressant, än den ”förträngningsteori” som ofta lästs in i hans texter. Det återstår dock att länka den allmänna förklaringsbakgrunden till de specifika utfall han vill förklara: Att folkmängden minskar just i *godsdistrikt* som ligger på *goda* jordar, och att den ökar i *bondbyar* som ligger på *dåliga* jordar. Ovan har vi återgivit Max Webers skildring av hur existensbetingelserna har förändrats för lantarbetarna som en följd av den sociala urbäddningen och proletariseringen. Tagen för sig själv är emellertid den processen alltför allmän för att kunna förklara de högst specifika utfall som Weber är intresserad av. Detsamma gäller naturligtvis i än högre grad för allmänt hållna hänvisningar till ”skillnader i anpassningsförmåga” mellan den polska och den tyska befolkningen. I *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* ger Weber bara antydningar om hur det omedelbara förklaringsssammanhang ser ut, som gör reda för just de utfall han vill förklara. Å ena sidan handlar det om ”*omvandlingen av jordbrukets former*” – det vill säga den transformation av arbetsskicket som följer av att junkrarna börjar odla sockerbetor på godsens, och därför vill ha kontantbetalda vandringsarbetare istället för helårsanställda lantarbetare som får betalt i natura. Å andra sidan handlar det om ”*den svåra krisen i jordbruksekonomin*”, alltså om de sjunkande spannmålspriser som blev följden av att billig spannmål från USA, Argentina och Kanada översvämde den europeiska marknaden. Med vägledning av dessa antydningar går det emellertid att rekonstruera det konkreta förklaringsssammanhanget.

Varför flyttar alltså de tyska daglönarna från de gods som ligger på goda jordar? En sammanställning av Max Webers resonemang ger vid handen att det är följande argumentkedja han har i åtanke:

1. Det är endast på de *goda* jordarna som det går att odla sockerbeter. Som Weber konstaterar tillåter de dåliga jordarna på höglandet ”väsentligen endast spannmåls- och potatisproduktion”, alltså knappast sockerbetsproduktion.
2. Sockerbetsodlingen sker endast på *godsen*, eftersom det kräver stora arealer.
3. Därför kommer införandet av sockerbetsodling att beröra *godsen* på de *goda* jordarna.
4. Sockerbetsodlingen är arbetsintensiv och säsongsbetonad, vilket gör godsägarna ovilliga att utnyttja helårsanställda arbetare, och istället föredra kringvandrande säsongarbetare.
5. På de *goda* jordarna är det mer fördelaktigt att vara självägande bonde än att vara *Instmann* på *godsen*, och i sådana områden är det på *godsen* som vi finner den största andelen polacker.
6. När sockerbetsodlingen införs försämras *Instleutes* sociala och ekonomiska situation ytterligare. Det sker en proletarisering av lantarbetarna, men dessa proletärer är fortfarande ofria och saknar den möjlighet till ekonomiskt uppsving som industriproletariatet trots allt har.
7. Den tyska befolkningen har svårare än polackerna att anpassa sig till dessa förändrade villkor, och flyttar därifrån.

På motsvarande sätt kan vi rekonstruera Max Webers förklaring av det andra utfallet, nämligen att folkmängden ökar i bondbyar som ligger på dåliga jordar. Argumentkedjan ser då ut ungefär på följande sätt:

1. På de dåliga jordarna går det inte att odla sockerbeter. Där är man istället hänvisad till spannmåls- och potatisodling.
2. Dessa dåliga jordar på höglandet kan endast brukas rationellt med hjälp av stordrift.
3. Småbönder på dessa jordar lever därför under mycket knappa omständigheter. På de dåliga jordarna är polackerna i huvudsak småbönder medan tyskarna är lantarbetare på *godsen*.
4. På *godsen* sker produktionen med stordrift, och det man odlar är framförallt spannmål.
5. Billig importerad spannmål pressar ner priserna.
6. Under detta ekonomiska tryck hamnar *godsen* på de dåliga jordarna i kris, och ”*godsens* areal bryts ned i småbitar”. På *godsens* utmarker uppstår kolonier av småbönder och arrendatorer som, på grund av jordens dåliga kvalitet, lever under mycket knappa omständigheter.

7. Antalet småbönder stiger på de dåliga jordarna som en följd av att godsens säljer ut sin areal.
8. Minst hotade av marknadens onåd under sådana förhållanden är de "som tar sin produktion dit den minskar minst i värde vid prisfall: nämligen den egna magen". Det är med andra ord de som odlar för eget behov som gynnas av utvecklingen.
9. Den polska befolkningen är mer villig än tyskarna att anpassa sig till sådana knappa omständigheter, och det är därför polackerna som flyttar till de nya jordarna.

Efter denna rekonstruktion är vi i en bättre position att urskilja grunddragen i Max Webers argumentation i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*. Skillnader i anpassningsförmåga kan inte i sig själva förklara de specifika migrationsprocesser som Weber intresserar sig för. Det som ska förklaras är ju specifika *förändringar*, och om man, som Weber, tänker sig att skillnaderna i anpassningsförmåga är relativt konstanta kan de inte vara förklaringen. Istället måste man tänka sig att den avgörande kausala faktorn är förändringar i de ekonomiska och sociala existensbetingelser som grupperna anpassar sig till. Vi har kunnat konstatera att så också är fallet. De migrationsprocesser Weber beskriver förklarar han huvudsakligen i termer av en omstrukturering av arbetsskicket. Det är transformationen från ett patriarkaliskt till ett kapitalistiskt arbetsskick, tillsammans med krisen i jordbruksekonomin, som förorsakar avgörande förändringar i existensbetingelser på den västproussiska landsbygden. I *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* länkas dessa övergripande förändringar till de konkreta utfall Weber vill förklara.

Men även om "skillnader i anpassningsförmåga" mellan de två nationaliteterna är av underordnad betydelse i den samlade argumentationen, så kvarstår det faktum att sådana skillnader spelar en roll i förklaringen. Hur ska man förstå detta? Och hur ska man förstå det faktum att Weber betonar just detta argumentationsled, på bekostnad av det övergripande, mer komplexa förklarings-sammanhanget? Hur kommer det sig att undersökningens syfte, som Weber själv formulerar det, är "att, med ett exempel, åskådliggöra den roll som den fysiska och psykiska rasskillnaden mellan nationaliteter spelar i den ekonomiska kampen om tillvaron"? Även på denna punkt krävs en kontextualisering. Som vi ska se finns det ett skäl till Max Webers starka betoning av skillnader i anpassningsförmåga.

”...Inte hur människor kommer att *ha det*, utan hur de kommer att *vara*.”

I *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* tjänar det empiriska avsnittet i huvudsak som preludium till och förutsättning för ett resonemang av helt annat slag. Max Weber har en egen uppfattning om vad man politiskt kan och bör göra åt den situation han beskrivit. Konkret föreslår han att gränserna ska stängas för vandringsarbetare, och att den tyska staten ska köpa upp mark i östra Tyskland. Han ägnar sig sedan åt att tydliggöra den ”ekonomiska nationalism” som ligger bakom hans ställningstagande. En installationsföreläsning, skriver Weber, är ett tillfälle ”då man öppet kan presentera och rättfärdiga den personliga, och såtillvida ’subjektiva’, ståndpunkt som ligger till grund för ens bedömning av ekonomiska fenomen”. Den utgångspunkten leder dock över till en mer principiell frågeställning, om relationen mellan vetenskap och värde. Därmed befinner vi oss på ett av de problemområden som kanske mer än något annat kommit att förknippas med Max Weber – frågan om *vetenskapens ’värdefrihet’*.

Weber återkom flera gånger till frågan om relationen mellan vetenskap och värde – i det redaktionella förordet till *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* (Weber 1904/1991), i värdeomdömesdiskussionen i *Verein für Sozialpolitik* (Weber 1913), i en metodologiskt hållen artikel baserad på dessa diskussioner (Weber 1917) och i *Wissenschaft als Beruf* (1919/1991). I alla dessa bidrag betonas att vetenskaperna inte kan härleda några värdekriterier ur sitt studieobjekt. Frågan vad vi bör göra och hur vi ska leva besvaras inte av vetenskapen. ”Att vetenskapen inte kan besvara denna fråga, är ett absolut obestriddigt faktum” (Weber 1919/1991: 25). Samtidigt poängterar Weber här att den vetenskapliga verksamheten vilar på förutsättningen att de resultat den producerar är ”värda att veta” och att kunskap om dem är något man ska eftersträva för dess egen skull. Denna implicita förutsättning kan emellertid i sin tur inte bevisas med vetenskapens medel, och än mindre kan man bevisa ”att den värld som dessa vetenskaper beskriver, är värd att existera” (Weber 1919/1991: 26). Längre än till ett hypotetiskt imperativ kan inte heller naturvetenskaperna komma:

”Alla naturvetenskaper ger oss svar på frågan vad vi ska göra, *om* vi tekniskt vill behärska livet. Men frågan huruvida vi ska och bör vilja behärska livet tekniskt sett, och om det till syvende och sist egentligen är meningsfullt – den frågan lämnas därhän eller förutsätts vara naturvetenskapens målsättning.” (Weber 1919/1991: 26)

Den moderna medicinen kan förlänga livet med teknologiska medel, men den kan inte bevisa att det är önskvärt att till varje pris förlänga patientens liv. Detsamma gäller i lika mån för alla vetenskaper: rättsvetenskapen fastställer till exempel när vissa bestämda rättsliga regler och tolkningsmetoder ska anses bindande, men den besvarar inte frågan om det ska finnas lagar eller om man bör uppställa just dessa regler. Et cetera. Kallet att söka kunskap för kunskapens egen skull – som alltså är förutsättningen för varje vetenskaplig disciplin – riskerar emellertid samtidigt att omvandla vetenskaperna till världsåskådningar, och det i två hänseenden. Dels riskerar man överskatta räckvidden hos de egna teoretiska synvinklarna, så att de istället för vetenskapliga instrument blir universella tolkningsscheman för allt som sker i världen.¹⁷ Dels riskerar man falla offer just för illusionen att det skulle gå att härleda särskilda värden och ideal ur disciplinens material. Det ligger nära till hands för läkarvetenskapens företrädare att hävda ett ”teknologiskt imperativ” – att patientens liv bör förlängas *eftersom* det är tekniskt möjligt att göra så.

Nationalekonomin är naturligtvis inte undantagen från dessa risker. Det är framför allt den egna disciplinen Weber ville kasta ljus över genom sina utblickar mot andra vetenskaper. Även här, menar Weber, har man överskattat räckvidden i de egna teoretiska synvinklarna. Även här har man fallit offer för illusionen att det går att härleda en värdemåttstock ur det egna materialet. Det är denna kritik av nationalekonomin som Max Weber formulerar för första gången i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*. Han konstaterar att ekonomiämnet har blivit ”på modet”. Dess synsätt tränger in i andra vetenskaper, samtidigt som den ”ekonomiska aspekten” blir utslagsgivande i allt fler praktiska verksamheter – vad vi idag skulle kalla ”ekonomism”. Bland den uppväxande generationen har dessutom föreställningen slagit rot att nationalekonomin skulle förse oss med en helt ny måttstock, med vars hjälp man kan värdera de empiriska fenomen disciplinen studerar. När Max Weber i sin installationsföreläsning så starkt betonar ”skillnader i anpassningsförmåga” mellan den tyska och polska befolkningen, så har det att göra med att han vill diskutera just detta problemkomplex. Detta behöver vi kommentera mer utförligt.

För de nationalekonomer som hyllade Manchesterliberalismen var marknadslösningar alltid att föredra framför statlig intervention i ekonomin. Man tänkte sig också att den selektion, som sker när man släpper marknadskrafterna fria, alltid slår ut till fördel för de grupper som ekonomiskt sett är högre utvecklade

eller bättre danade. Framgång i den ekonomiska kampen om arbågsrum blir, enligt detta synsätt, en garant för att den ekonomiska och sociala kulturen utvecklas i rätt riktning. Det var inte heller bara Manchesterliberaler som på detta sätt ”slog följe med vinnarna i den ekonomiska kampen”. Även i den skola som Weber själv tillhörde, den historiska skolan inom nationalekonomin, låg det nära till hands att bli den faktiska ekonomiska utvecklingens apologeter – en effekt av att utgångspunkterna för den teoretiska analysen omedvetet tilläts bli bestämmande för hur de studerade fenomenen skulle värderas. Ur Webers synpunkt var en sådan ”evolutionism”, som gör det faktiska identiskt med det ideala, oacceptabel. Lika oacceptabel var, som vi sett ovan, tanken att nationalekonomin skulle kunna härleda ideal och normer ur det egna materialet. Nationalekonomin kan lära oss vad vi bör göra *om* vi vill öka nationens välstånd, eller vad vi bör göra *om* vi vill åstadkomma social rättvisa, men den kan inte besvara frågan huruvida detta *bör* ske. Den slutsats som Weber drog av detta var att nationalekonomen explicit, för sig själv och inför andra, måste formulera den värdemåttstock som ligger till grund för värderingen av de företeelser han studerar.

Vilka är då de värden som nationalekonomin, enligt Webers ”subjektiva” uppfattning, bör bekänna sig till? Vad är det nationalekonomin ska bidra till? Uppgiften är inte, som Jeremy Bentham menade, att förbättra ”lustbalansen” i människors tillvaro. Det som är avgörande, enligt Webers uppfattning är ”...inte hur framtidens människor kommer att *ha det*, utan hur de kommer att *vara*”. Tanken bakom formuleringen är denna: Varje ekonomiskt och socialt system sätter spår i dem som är underkastade det. Systemen formar inte bara människornas aktuella handlingar, utan har också mer djupgående effekter. De formar människors kroppar, dispositioner och vilja; de odlar dygder och mänskliga kvaliteter. Nationalekonomin är en vetenskap om *människan* och därför, skriver Weber i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*, är det framför allt en fråga som den ska undersöka: ”Vilka är de *mänskliga kvaliteterna* som framodlas av de ekonomiska och sociala existensbetingelserna?” Detta är samtidigt den avgörande politiska frågan. Vi måste ställa frågan vilka egenskaper det är som ett bestämt ekonomiskt och socialt system odlar fram, och vi måste förhålla oss till om det är önskvärt att det är dessa kvaliteter som gynnas. Senare skulle Weber framhålla att det var just denna tankegång han velat framställa i installationsföreläsningen i Freiburg:

Alla sätt att ordna de samhälleliga relationerna måste i sista hand också bedömas utifrån *vilken mänsklig typ* de – genom yttre eller inre (motiv-) selektion – ger optimal sannolikhet att bli dominerande. Om så inte sker är den empiriska undersökningen inte verkligt uttömmande. Då saknas också den faktagrund som är nödvändig för att man överhuvudtaget ska kunna göra en *värdering* – oavsett om värderingen är medvetet ”subjektiv” eller gör anspråk på ”objektiv” giltighet. Det var detta jag en gång ville uttrycka i min akademiska installationsföreläsning, även om det säkert uttrycktes i en mer omogen form och även om jag på många viktiga punkter inte längre kan identifiera mig med vad jag sade då (Weber 1913: 127).

Max Webers betoning av ”skillnader i anpassningsförmåga” blir begriplig ur detta perspektiv. De ekonomiska existensbetingelser som håller på att växa fram i det nya arbetsskicket framodlar speciella egenskaper: den ”mänskliga typ” som får optimal sannolikhet att bli förhärskande är ”den som är beredd att svälta mest”. Det är ett ekonomiskt och socialt system som vilar på principen om underbudskonkurrens. De som inte är villiga att foga sig i dessa dåliga villkor flyttar därifrån, och de som blir kvar är de som finner sig i ett liv på svältgränsen. Implicit i Max Webers resonemang ligger den retoriska frågan, om det är denna ”mänskliga typ” som vi vill se bli förhärskande på den västpreussiska landsbygden? Vill vi forma den framtida människan så, att hon är villig att ”avpassa sina behov till den lägsta nivån”; vill vi ha ett system som ger optimala chanser till ”dem som har lägst anspråk på levnadsstandard i fysiskt och ideellt hänseende”? Det ekonomiska systemet, och den ekonomiska politik som påverkar det, måste, enligt Weber, i sista hand bedömas efter denna måttstock.

För att det empiriska material som Weber presenterar ska fungera som ett *exempel* på detta resonemang, så måste det visa att marknadskrafternas fria spel inte med nödvändighet selekterar ”rätt” egenskaper. Det måste visa att det finns *skillnader* i viljan eller förmågan att anpassa sig till ekonomiska och sociala existensbetingelser, och att det är de som har lägst anspråk som gynnas av det framväxande arbetsskicket. Om Weber i den empiriska delen överbetonar ”skillnader i anpassningsförmåga”, och underbetonar förklaringsled som är mer betydelsefulla för analysen av det empiriska skeendet, så beror det framför allt på att analysen av det empiriska materialet är tänkt som en utgångspunkt för dessa diskussioner.¹⁸ Det förblir en central tanke hos Weber att det finns en ömsesidig påverkan mellan ekonomiska och sociala existensbetingelser, å ena sidan, och människors egenskaper å andra sidan. Han viker heller inte från uppfattningen att vetenskaperna om människan måste undersöka hur den påverkan ser ut och går till, eller från övertygelsen att den avgörande politiska frågan när man ska

bedöma en specifik social organisering är vilken ”mänsklig typ” som denna ger optimal sannolikhet att bli dominerande.

Den fysiska och psykiska skillnaden i anpassningsförmåga förläggs i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* till en skillnad mellan nationaliteter (den tyska respektive polska befolkningen). Weber formulerar detta som en skillnad mellan ”raser”, vilket i alla hänseenden får betraktas som ett olyckligt val. Frågan är vad det innebär för argumentationen? I ett annat sammanhang har Weber (1904/1991: 116) skrivit att ”när kulturella fenomen blir kausalt tillbakaförda till ’rasen’, är det uteslutande vår okunskap som dokumenteras – på liknande sätt som när man till exempel hänvisar till ’miljön’ eller, som man gjorde tidigare, till ’tidsförhållandena’.” Det är i själva verket en god karakteristik av Webers egen användning av kategorin ”ras” i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*. Även om Max Weber menar att det finns en skillnad i anpassningsförmåga mellan den tyska och den polska befolkningen, så är han noga med att poängtera att vi inte vet något om orsakerna bakom denna skillnad. ”Det förefaller”, skriver Weber, ”som om denna skillnad i anpassningsförmåga skulle vara en given storhet”. För närvarande måste vi ta med den skillnaden i beräkningen; anpassningsförmågan förändras inte från en dag till en annan. Men det säger inget om vilka *orsaker* som ligger bakom att en person eller grupp har en viss anpassningsförmåga. Weber medger *möjligheten* att orsakerna är ”naturgivna” eller biologiska, men menar samtidigt att vi inte vet något om det. Tanken att det skulle handla om naturgivna skillnader passar också dåligt med den tes som i övrigt vägleder Webers arbete, att de ekonomiska och sociala livsvillkoren formar människan och ”framodlar” egenskaper hos henne. Weber poängterar därför att skillnaderna i anpassningsförmåga kanske åter ”kan förskjutas under generationslånga processer där dessa egenskaper framodlas – genom samma sorts processer som över årtusendena lett fram till dagens skillnader i anpassningsförmåga”. Denna möjlighet, att dispositionerna ”framodlats under historiens lopp”, skulle stämma bättre överens med Webers program – men huruvida så är fallet är en empirisk fråga, och han har inte något empiriskt material som skulle stödja vare sig den ena eller andra ståndpunkten.

Vi kan avslutningsvis konstatera att det finns skäl att läsa Max Webers installationsföreläsning i Freiburg som något annat än en darwinistisk, rasistisk text. En kontextualisering ger vid handen att den förklaringsansats som finns i Webers text är betydligt mer komplex, att det är mycket specifika konfigurationer av

orsaksfaktorer som han tänker sig har lett fram till de utfall han vill förklara, och att denna mer komplexa förklaring är av större intresse för moderna sociologer än den som först framtonar när man läser Webers egen avsiktsförklaring. Vad det handlar om är en djupgående transformation av arbetsskicket på den västpreussiska landsbygden, där ett patriarkaliskt system håller på att upplösas och ersätas av ett kapitalistiskt. Det är framför allt denna sociala urbäddning som ligger bakom det specifika migrationsmönster som Max Weber vill förklara.

Noter

¹ Det är första gången som *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik* kommer ut i svensk översättning. Däremot finns den tillgänglig i engelska, franska och italienska översättningar. En engelsk översättning, gjord av Ben Fowkes, finns publicerad i tidskriften *Economy and society* (1980), vol.9, no.4: 428-449. En ny engelsk översättning, av Peter Lassman och Ronald Speirs, ingår i samlingen *Max Weber's Political Writings* (1994). För en fransk översättning, se tidskriften *Revue du MAUSS*, vol.3, 1989, 35-59. Till italienska har installationsföreläsning översatts av P. Manganaro i en samling Webertexter med titeln *Scritti Politici* (1970).

² Västpreussen är en tysk provins som sträckte sig från Danzig (Gdansk) i norr till Thorn (Torun) i söder, från Deutsch Krone (Walcz) i Väster till Elbing (Elblag) i öster. I väst gränsar Västpreussen till Pommern, i öst till Ostpreussen, och i söder angränsar provinsen till Posen och Polen.

³ Sannolikt var det Hugo Thiel – *Oberregierungsrat* vid det preussiska jordbruksministeriet och en av initiativtagarna bakom undersökningen – som konstruerade enkäten. Se "Editorischer Bericht" i Weber (1892/1984:18ff).

⁴ Lantarbetarenkäten fick, föga förvånande, kritik för att den ställts just till godsägarna. Arbetsgivarna hade naturligtvis intresse av att få lantarbetarnas situation att framstå i så ljus dager som möjligt, vilket lätt kunde leda till en snedvridning av resultatet. Det resultat Weber kommer fram till är i och för sig allt annat än smickrande för godsägarna, och det skulle därför gå att argumentera för att en annan organisering av undersökningen bara skulle ha förstärkt de slutsatser som drogs. Men Weber medgav ändå att tillvägagångssättet var behäftat med stora svagheter, och att en annan lösning hade varit att föredra. För att komma till rätta med problemen genomfördes en ny enkätundersökning, stödd av *Evangelisch-soziale Verbund*. Denna gång sändes enkäterna istället till präster, men det kom också förslag på att läkarna borde användas som mellanhand i Weber (1993/78,156). Att sända enkäterna direkt till arbetarna betraktades av praktiska skäl som omöjligt.

⁵ Ansvar för övriga områden föll på Karl Kaerger, Hermann Losch, Kuno Frankenstein, Friedrich Großmann och Otto Auhagen. Deras bidrag finns publicerade i *Schriften des Vereins für Sozialpolitik* bd. 53-54. Max Webers bidrag publicerades som band 55 i samma serie, som hade samlingstiteln *Die Lage der Landarbeiter in Deutschland*.

⁶ Bidragen finns samlade i två volymer i Max Weber Gesamtausgabe 1/4 – så när som på "Agrarstatistische und sozialpolitische Betrachtungen zur Fideikommißfrage in Preußen", "The Relations of the Rural Community to Other Branches of Social Science" och "Die Kredit- und Agrarpolitik der preußischen Landschaften" som återfinns i Weber (1998).

7 De data som resonemanget baseras på är emellertid inte hämtade från *Verein für Sozialpolitik*s enkät – det vilar istället på siffror från folkräkningar och på opublicerat material från en studie som genomförts av *Evangelisch-soziale Verbund*.

8 Se "Editorische Bericht" i Weber (1993:538).

9 Det inskjutna stycket börjar med "Var det onödigt att ta upp dessa skenbart självklara saker till diskussion?". Det slutar med meningen: "För oss ligger frestelsen bara alltför nära att slå följe med segraren i den ekonomiska maktkampen, och då glömma bort att ekonomisk makt och kallet att politiskt leda en nation inte alltid sammanfaller." Se kommentarerna i Aldenhoff (1991).

10 Även det ett citat från *Nationalstaten och den ekonomiska politiken*.

11 I allmänhet har det inte påverkat översättningen att jag själv tagit ställning för Hennis tolkning och mot Mommsens. På en punkt slår det emellertid igenom, nämligen i hur jag valt att översätta tyskans "Züchtung". I engelska översättning brukar "Züchtung" översättas med "breeding", vilket bättre förmår bevara den möjliga koppling till Darwin som Mommsen argumenterar för. Jag har dock, av språkliga skäl, valt att översätta termen och dess avledningar med "odling", "odla" och "framodla" – som inte lika självklart bevarar den eventuella länken till darwinismen. *Traduttore, traditore?*

12 Ploetz var redaktör för tidskriften *Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie*, där han pläderade för att "rashygien" skulle erkännas som samhällsvetenskaplig disciplin. På inbjudan från Ferdinand Tönnies är Ploetz en av talarna när det nyss bildade tyska sociologförbundet (*Deutsche Gesellschaft für Soziologie*) håller sin första kongress 1910 (Ay 1993: 189ff). Weber går till häftigt angrepp mot Ploetz föredrag. Som man lätt kan konstatera innehåller Webers diskussionsinlägg – *Diskussionsrede dortselbst zu dem Vortrag von A. Ploetz über "Die Begriffe Rasse und Gesellschaft"* (Weber 1910:456-462) – invändningar av precis samma slag som de vi finner i *Ekonomi och samhälle*.

13 Även i ett annat sammanhang, i ett brev till en kollega i Freiburg, har Max Weber framhållit att installationsföreläsningen var "omogen". Se "Editorischer Bericht" i Weber 1993:540.

14 Hans Delbrück har, i *Die Polenfrage* (1894), givit en målande beskrivning av den förtryckande tyska språkpolitiken i skolorna och av det motstånd som trots allt uppbyggades mot den.

15 I "*Die Erhebung des Vereins für Sozialpolitik über die Lage der Landarbeiter*" (1893) definierar Weber Arbeitsverfassung som "de principer i enlighet med vilka arbetsgivare använder sin arbetskraft" (Weber 1893a: 127). Det är viktigt att poängtera att det inte handlar om en juridisk bestämning, utan om en sociologisk. Max Webers intresse för frågor som rör "arbetskick" och deras sociala följder är inte begränsat till lantarbetarfrågan i Västpreussen – det är också den centrala analytiska kategorin i Webers artikel "*Argentinische Kolonistenwirtschaften*" (1894).

16 Citerat efter ett referat som Weber gjorde över den studie han gjorde för *Verein für Sozialpolitik*, "*Die Lage der Landarbeiter im ostelbischen Deutschland*" (Weber 1893b: 167). Föredraget hölls i mars 1893 och hade just titeln "*Die ländliche Arbeitsverfassung*".

17 "Nästan alla vetenskaper, från filologin till biologin, har ibland inte bara gjort krav på att frambringa fackkunskaper, utan även 'världsåskådningar'. Varje tänkande som är okritiskt mot sig självt har en outrotlig monistisk tendens..." (Weber 1904/1991: 116)

18 Egentligen finns det ett ytterligare skäl. Max Weber tog för givet att hans publik var förtrogna med hans tidigare skrifter i ämnet, där han ju presenterar den mer komplexa förklaringsmodellen. Det råder heller inget tvivel om att Weber höll de ekonomiska och materiella aspekterna för att vara avgörande. Om han underbetonar dem i *Nationalstaten och den ekonomiska politiken* beror det inte minst på att hans uppfattning redan var känd: "De materiella och ekonomiska orsakerna till denna utveck-

ling är till största del kända. Däremot måste det vara en uppgift för lokala privatenkäter att beskriva de psykologiska faktorer som är verksamma i denna transformation – dels som bidragande orsaker till transformationen, dels som sidoeffekter och resultat av den) (Weber 1892: 89f).

Referenser

- Agevall, O. (1999) *A Science of Unique Events: Max Weber's Methodology of the Cultural Sciences*, Uppsala: Uppsala University
- Aldenhoff, R. (1991) "Nationalökonomie, Nationalstaat und Werturteile. Wissenschaftskritik in Max Webers Freiburger Antrittsrede im Kontext der Wissenschaftsdebatten in den 1890er Jahren, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, Beiheft 43: 79-90
- Ay, K.-L. (1993) "Max Weber und der Begriff der Rasse", *Aschkenas: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden* 1: 189-218
- Bergstraesser, A. (1957) "Max Webers Antrittsvorlesung in zeitgeschichtlicher Perspektive", *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 5: 209-219
- Bergstraesser, A. (1961) "Max Weber, der Nationalstaat und die Politik", i *Politik in Wissenschaft und Bildung: Freiburger Studien zu Politik und Soziologie*, 63-75
- Bourdieu, P. (2000) *Konstens regler: det litterära fältets uppkomst och struktur*, Stehag: Symposion
- Delbrück, H. (1894) *Die Polenfrage, Beilage zur Preußische Jahrbücher*, Berlin
- Guillaumin, C. & Poliakov, L. (1974) "Max Weber et les théories bioraciales du XXe siècle", *Cahiers internationaux de sociologie* 56: 115-126
- Hennis, W. (1984) "Max Weber in Freiburg. Zur Freiburger Antrittsvorlesung in wissenschaftsgeschichtlicher Sicht", *Freiburger Universitätsblätter* 86: 33-45
- Hennis, W. (1988) *Max Weber. Essays in Reconstruction*, London: Allen & Unwin
- Hennis, W. (1989) "A Science of Man: Max Weber and the Political Economy of the German Historical School", i Mommsen, W & Osterhammel, J. eds. (1987) *Max Weber and his contemporaries*, London : Allen & Unwin
- Kleinschmager, R. (1989) "Max Weber en 1895", *Revue du MAUSS* 3: 35-59
- Lindenlaub, D. (1967) *Richtungskämpfe im Verein für Sozialpolitik. Wissenschaft und Sozialpolitik im Kaiserreich vornehmlich vom Beginn des 'neuen Kurses' bis zum Ausbruch der ersten Weltkrieg (1890-1914)* Bd.I-II., Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beiheft 52 & 53.

- Manasse, E. M. (1947) "Max Weber on race", *Social Research* 14: 191-221
- Mommsen, W. (1984) *Max Weber and German Politics 1890-1920*, Chicago: University of Chicago Press
- Munters, Q.J. (1972) "Max Weber as rural sociologist", *Sociologia ruralis* 12: 129-146
- Olsson, L. (1991) "Betplockarna och första världskriget. Om arbetsinvandringar och uppkomsten av en internationell arbetsmarknad som bakgrund till första världskriget", *Historisk tidskrift* 111: 1-42
- Riesebrodt, M. (1984) "Einleitung", i Weber, M. (1892/1984) *Die Lage der Landarbeiter im ostelbischen Deutschland*, MWG I/3, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Riesebrodt, M. (1989) "From Patriarchalism to Capitalism: The Theoretical Context of Max Weber's Agrarian Studies (1892-3)", i Tribe, K. (1989) *Reading Weber*, London: Routledge
- Roth, Guenther (1993) "Between Cosmopolitanism and Ethnocentrism: Max Weber in the Nineties", *Telos* 96: 148-162
- Salomon, A. (1934) "The Methodology of Max Weber", *Social research* 1: 147-168
- Schmuhl, H.-W. (1991) "Max Weber und das Rassenproblem", i Hettling, M. (1991) *Was ist Gesellschaftsgeschichte? Positionen, Themen, Analysen*, München : Beck
- Torp, C. (1998) *Max Weber und die preußischen Junker*, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Tribe, K. (1983) "Prussian Agriculture – German Politics: Max Weber 1892-7", *Economy and society* 12: 181-226
- Weber, M. (1892/1984) *Die Lage der Landarbeiter im ostelbischen Deutschland*, MWG I/3, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Weber, M. (1892) "'Privatenquäten' über die Lage der Landarbeiter", i Weber *Landarbeiterfrage, Nationalstaat und Volkswirtschaftspolitik*, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Weber, M. (1893a) "Die Erhebung des Vereins für Soziapolitik über die Lage der Landarbeiter", i Weber *Landarbeiterfrage, Nationalstaat und Volkswirtschaftspolitik*, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Weber, M. (1893b) "Die ländliche Arbeitsverfassung", i Weber *Landarbeiterfrage, Nationalstaat und Volkswirtschaftspolitik*, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Weber, M. (1904/1991) "Samhällsvetenskapernas objektivitet", i *Tre klassiska*

texter, Korpen: Göteborg

- Weber, M. (1910) "Diskussionsrede dortselbst zu dem Vortrag von A. Ploetz über 'Die Begriffe Rasse und Gesellschaft'", i Weber (1988) *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Weber, M. (1913) "Gutachten zur Werturteilsdiskussion im Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik", i Baumgarten, E. (1964) *Max Weber: Werk und Person*, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Weber, M. (1917) "Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften", i Weber, M. (1985) *Wissenschaftslehre*, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Weber, M. (1919/1991) "Vetenskap som yrke", i *Tre klassiska texter*, Korpen: Göteborg
- Weber, M. (1983) *Ekonomi och samhälle I. Förståendesociologins grunder*, Lund: Argos
- Weber, M. (1988) *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Weber, M. (1993) *Landarbeiterfrage, Nationalstaat und Volkswirtschaftspolitik*, MWG I/4 Bd.I-II, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Weber, M. (1998) *Wirtschaft, Staat und Sozialpolitik: Schriften und Reden 1900-1912*, MWG I/8, Tübingen: J.C.B. Mohr
- Wehler, H.-U. (1991): *Det tyska kejsarriket 1871-1918*, Stockholm: Tiden

Abstract

Max Weber in Freiburg. On Migration, Disembedding, and Social Change.

This article sets out to introduce the central topics in Max Weber's inauguration lecture in Freiburg. It is argued that the central, but largely implicit, argument in Weber's lecture concerns the transformation from a patriarchal to a capitalist mode of employment. Upon this interpretation, Max Weber's objective is to explain specific migration processes in terms of a configuration of causes, where the social disembedding of rural labour is the key factor.

Keywords: Social transformation, agrarian economy, migration, value judgements

Nationalstaten och den ekonomiska politiken

Installationsföreläsning

AV MAX WEBER

Översättning: Ola Agevall

Att jag väljer att publicera dessa resonemang beror inte på de instämmanden, utan på de invändningar som många åhörare har rest mot min argumentation. För experterna är det endast i detaljer som det jag har att säga tillför något sakligt nytt, och i vilken speciell mening texten kan göra anspråk på att vara ”vetenskaplig” förklaras av anledningen till dess tillkomst. En installationsföreläsning är ett tillfälle då man öppet kan presentera och rättfärdiga den personliga, och såtillvida ”subjektiva”, ståndpunkt som ligger till grund för ens *bedömning* av ekonomiska fenomen. I mitt anförande utelämnade jag, med hänsyn till tiden och åhörarkretsen, resonemangen på sidorna 190 till och med 193. Andra argument kan ha antagit en annan form i min föreläsning. Angående de inledande utläggningarna bör man notera att beskrivningen av de olika processerna är starkt förenklad, och att förloppen i verkligheten är mer komplexa. Under tiden mellan 1871 och 1885 uppvisar Västpreussens *Kreise* och församlingar inga enhetliga, utan karakteristiskt omväxlande, befolkningsrörelser. Dessa befolkningsrörelser är på intet sätt genomgående lika lättförståeliga som de utvalda exemplen. I andra fall blir den tendens som exemplen söker påvisa genomkorsad av andra moment. Till detta återkommer jag mer utförligt på andra ställen.¹ Det är uppenbart att de resultat som dessa siffror presenterar är mer osäkra än de vi finner i de förtjänstfulla publikationer, om nationalitetsförhållanden i Posen och Västpreussen, som många av *Neumanns* elever² försett oss med. Men i brist på korrekt material måste vi nöja oss med dem till att börja med. Genom de senaste årens landsbygdsundersökningar är ju de fenomen som siffrorna åskådliggör också redan kända i sina huvuddrag.

Så som jag har formulerat temat för min föreläsning lovar det vida mer än jag idag kan och vill hålla. Min avsikt är först och främst att, *med ett exempel*,

åskådliggöra den roll som den fysiska och psykiska rasskillnaden mellan nationaliteter spelar i den ekonomiska kampen om tillvaron. Till detta resonemang skulle jag, inom ramen för dessa nationalekonomiska tankegångar, vilja knyta några reflektioner om hur situationen ter sig för ett statsväsen som vilar på nationella grundvalar – så som är fallet hos oss. Som exempel väljer jag en uppsättning händelser som utspelar sig rumsligt fjärran från oss, men som sedan ett årtionde tillbaka ofta har uppmärksammats i offentligheten. Jag ber er därför att följa mig till rikets östra delar, till det platta landet i den preussiska provinsen *Västpreussen*. Denna skådeplats förenar två egenskaper som gör den lämplig för vårt ändamål: Dels är den ett nationellt gränsland, dels finner vi där ovanligt skarpa skillnader ifråga om ekonomiska och sociala existensbetingelser. Tyvärr är jag först tvungen att ta ert tålamod i anspråk med en rad torra fakta.

I provinsens landsdistrikt [Landdistrikt] finner vi tre olika slags kontraster. För det första råder utomordentligt stora skillnader ifråga om *åkerjordens kvalitet*. Mellan Weichsel-låglandets sockerbetsmark och det sandiga Kassubiska höglandet råder upp till mellan 10- till 20-faldiga skillnader i uppskattad beskattningsbar nettoavkastning. Även genomsnittet i olika *Kreise* varierar mellan $4 \frac{3}{4}$ och $33 \frac{2}{3}$ Mark per hektar.

Vidare finns det kontraster ifråga om den *sociala skiktningen* av den befolkning som brukar denna jord. Den officiella statistiken urskiljer här, liksom generellt i öst, inte bara den kommunala enheten ”landsförsamling” [Landgemeinde], utan också en andra typ av enhet som är okänd i södra Tyskland: ”godsdistriktet” [Gutsbezirk]. Mellan bondbyarna avtecknar sig riddargodsen – säten för junkrarna, som är den klass som ger östra Tyskland dess sociala prägel. Godsen är omgivna av små stugor som godsherren, jämte åkerlappar och betesmark, anvisar åt daglönarna. Dessa daglönare är året om förpliktigade att arbeta på godset. Provinsens yta är till hälften fördelad mellan bondbyar och godsdistrikt, men i de enskilda regionerna varierar andelen ”godsdistrikt” från några få procent upp till två tredjedelar av *Kreisens* yta.

Inom denna dubbelt socialt skiktade befolkning finns det slutligen en tredje kontrast: den mellan *nationaliteter*. Även befolkningens nationella sammansättning i de enskilda församlingensheterna varierar från en region till en annan. Det är *denna* skillnad som intresserar oss. Andelen polacker blir, naturligtvis, större när vi närmar oss gränsen. Som varje språkkarta visar, så *ökar* den emellertid dessutom med *avtagande* jordkvalitet. Till att börja med kunde man – och inte

alltid med orätt – vilja ge en historisk förklaring till detta, i termer av hur den tyska ockupationen såg ut: det var i den bördiga Weichseldalen som tyskarna först slog sig ner. Men man kan också gå vidare och ställa en annan fråga: I vilka *sociala skikt* är det vi finner en stor andel tyskar, och i vilka skikt finner vi en stor andel polacker på landsbygden? I de senast publicerade siffrorna från 1885 års folkräkning tonar det då fram en märklig bild.³ I dessa siffror kan man visserligen inte direkt avläsa den nationella sammansättningen i församlingarna. Det går emellertid – givet att man nöjer sig med ungefärliga siffror – att indirekt sluta sig till hur den nationella sammansättningen ser ut, nämligen om man tar vägen över mellanledet ”konfession”. I de nationellt blandade områden som vi är intresserade av sammanfaller konfession med nationalitet, med undantag på några få procent. På samma sätt kan vi – likaledes oprecist – skilja de ekonomiska kategorierna bondby och riddargods i de enskilda bygderna åt, genom att vi identifierar dem med de kommunala enheterna landsförsamling respektive godsdistrikt.⁴ Det visar sig då att den nationella sammansättningen varierar *omvänt* med jordens kvalitet: I bördiga *Kreise* återfinner vi katolikerna (d v s *polackerna*) främst på *godsen*, medan protestanterna (d v s *tyskarna*) främst återfinns i *byarna*; i *Kreise* med dålig jord är förhållandet det omvända. Om man t ex slår samman de *Kreise* som har en genomsnittlig skattepliktig nettoavkastning på under fem Mark per hektar, så utgör protestanterna 35.5 procent av befolkningen i byarna och 50.2 procent av befolkningen på godsen. Tar man däremot den uppsättning *Kreise* vars genomsnittliga skattepliktiga nettoavkastning uppgår till 10-15 Mark per hektar, så är andelen protestanter 60.7 procent i byarna och 42.1 procent på godsen. Hur kommer detta sig? Varför ansamlas polackerna på godsen när de befinner sig på låglandet, medan de ansamlas i byarna på höglandet? En sak ser man genast: *polackerna har en tendens att ansamlas i de befolkningsskikt som ekonomiskt och socialt har det sämst ställt*. På de goda jordarna, i synnerhet på Weichsel-slätten, har bönderna alltid haft högre levnadsstandard än godsens daglönare. På de dåliga jordarna, som krävde stordrift för att kunna brukas rationellt, var det däremot på riddargodsen som vi fann en hög ekonomisk kultur och därmed en högre andel tyskar. Än idag har de fattiga småbönderna där *lägre* levnadsstandard än godsens daglönare. Hade vi inte vetat det ändå, så skulle vi kunnat förmoda det med tanke på hur befolkningens åldersstruktur ser ut. Om man i *byarna* stiger från slättland till bergås, så stiger andelen barn under 14 år från 35-36 procent till upp till mellan 40-41

procent alltefter som jordkvaliteten blir sämre. Detta kan vi jämföra med hur situationen ser ut på *godsen*. På slättlandet är andelen barn större på godsen än i byarna. Även på godsen ökar antalet barn ju längre upp på höglandet man kommer, men ökningen är mindre än i fallet med byarna och *på* höglandet är andelen barn mindre på godsen än i byarna. Här som annars är stora barnaskaror tätt förknippade med lägre levnadsstandard, som förkväver överväganden om den framtida försörjningen. – I Västpreussen sammanfaller hög ekonomisk kultur, relativt hög levnadsstandard och *stor andel tyskar*.

Ändå konkurrerar de båda nationaliteterna med varandra sedan århundraden tillbaka på samma jord och under ungefär samma betingelser. Vad beror då denna skillnad på? Man frestas att tro att finns en skillnad mellan de båda nationaliteterna, ifråga om deras *förmåga att anpassa sig* till olika ekonomiska och sociala existensbetingelser, och att denna skillnad beror på att de båda nationaliteterna har olika fysiska och psykiska raskvaliteter. Detta är faktiskt också orsaken. Beviset för det finner vi i den tendens som blir synlig om man tittar på *förskjutningar* i befolkningen och mellan nationaliteterna – en tendens som samtidigt visar hur ödesdiger denna skillnad i anpassningsförmåga är för det tyska inslaget i östra Tyskland.

När vi ska jämföra befolkningsförskjutningar i de enskilda församlingarna har vi visserligen bara siffrorna för perioden 1871-1885 till vårt förfogande, och de siffrorna låter oss bara att otydligt urskilja början på en utveckling som, efter vad vi vet, har fortsatt i utomordentligt stor utsträckning. Dessutom blir, naturligt nog, sifferbildens klarhet lidande av att vi likställde konfession med nationalitet och förvaltningsindelning med social skiktning – något som var av nöden, men inte helt korrekt. Trots detta ser vi emellertid tydligt nog vad det handlar om. Provinsens landsortsbefolkning uppvisade, liksom stora delar av östra Tyskland överhuvudtaget, en tendens att minska under perioden 1880-1885. I Västpreussen uppgick minskningen till 12.700 personer. Det vill säga: medan befolkningen i övriga riket ökade med 3 1/2 procent så minskade den i Västpreussen med 1 1/4 procent. Denna företeelse är emellertid, liksom de fenomen vi redan diskuterat, ojämnt fördelad: den allmänna befolkningsminskningen kan ställas mot en ökning av landsortsbefolkningen i många *Kreise*. Det *sätt* på vilket ökningen och minskningen fördelar sig är också mycket karakteristiskt. Om vi börjar med skillnader i fråga om jordkvalitet, så skulle man förmoda att minskningen är starkast på de *sämsta* jordarna, där näringsspelrummet först

måste bli för litet under trycket från de sjunkande priserna. Ser man på siffrorna så visar det sig att det omvända är fallet. Det är i *Kreise* med god jordkvalitet – som t ex Stuhm och Marienwerder, med en nettoavkastning på i genomsnitt runt 15-17 Mark – som vi ser den största *befolkningsminskningen* (7-8 procent). Däremot är det Konitz och Tuchel – *Kreise* på höglandet med en nettoavkastning på 5-6 Mark – som erfarit den största och, sedan 1871, mest konstanta *befolkningsökningen*. För att kunna förklara hur detta kommer sig frågar vi oss, å ena sidan, vilka sociala skikt som stod för minskningen och, å andra sidan, vilka sociala skikt det är som fått del av ökningen? Om man ser på *Kreise* där befolkningsminskningen är stor (Stuhm, Marienwerder, Rosenberg), så är de undantagslöst *Kreise* där *storskaligt markinnehav* är särskilt starkt förhärskande. Om man vidare betraktar hela provinsens *godsdistrikt*, så finner man att nästan 3/4 av landsortsbefolkningens minskning (över 9.000 personer) kommer från dem allena, trots att godsdistrikten år 1880 på samma markyta uppvisade ett befolkningsstal som var 2/3 av byarnas: Befolkningen i godsdistrikten har minskat med 3 3/4 procent. Men även *mellan* godsens är minskningen ojämnt fördelad. På en del gods ökade befolkningen, och om man skiljer ut de områden där godsens befolkning minskat starkt, så visar det sig att minskningen är särskilt stor just på de gods som ligger på *goda* jordar. Den *befolkningsökning* som ägde rum på höglandets dåliga jordar kom däremot huvudsakligen byarna till godo – och då mest uttalat i byar med *dålig* jord, i motsats till låglandets byar. Tendensen är alltså att *antalet daglönare minskar* på gods som ligger på de *bästa* jordarna, och *att antalet bönder ökar* på de *dåliga* jordarna. Vad det handlar om här, och hur detta ska förklaras, blir klart när vi slutligen även här frågar oss hur *nationaliteterna* förhåller sig till dessa förskjutningar i befolkningen.

Under första hälften av 1800-talet föreföll andelen polacker i östra Tyskland pressas ned sakta och säkert, men som bekant har deras andel lika sakta och säkert ökat igen sedan 1860-talet. Trots sina brister visar språkstatistiken över Västpreussen detta mycket tydligt. Nu kan gränsförskjutningar mellan två nationaliteter ske på två olika sätt, vilka man måste hålla isär. Det ena är att nationella minoriteter i det nationellt blandade området så småningom tar över majoritetsbefolkningens språk och seder; minoriteten ”sugs upp”. Även detta fenomen kan vi finna i östra Tyskland: det går att visa statistiskt att det är detta som sker med de tyska katolikerna. Det kyrkliga bandet är här starkare än det nationella. Minnen från Kulturkampens dagar spelar in här, och frånvaron av ett

utbildat tyskt prästerskap gör att de tyska katolikerna inte känner sig delaktiga i den nationella kulturgemenskapen. Men viktigare och mer intressant för oss är den andra formen av nationalitetsförskjutning: *den ekonomiska undanträngningen*. Det är denna form som vi har att göra med här. Om man, för perioden mellan 1871 och 1885, undersöker hur respektive konfessions andel av befolkningen har förskjutits i enskilda församlingsenheter på landsbygden, så framträder ett mönster. Minskningen av antalet daglönare på godsens korrelerar med en minskning av andelen protestanter på låglandet, medan befolkningsökningen i höglandets byar korrelerar med en ökning av andelen katoliker.⁵ *Det är i huvudsak tyska daglönare som drar sig bort från områden med hög kultur; det är i huvudsak de polska bönderna som blir fler på områden med låg kultur.*

Båda dessa processer – utflyttningen från områden med hög kultur och befolkningsökningen i områden med låg kultur – kan emellertid i sista instans återföras på en och samma orsak: Den slaviska rasen har *lägre anspråk* på materiell och ideell *levnadsstandard*. Den lägre anspråksnivån kan vara naturgiven, eller vara något som framodlats under historiens lopp, men det är den som hjälper slaverna till seger.

Varför flyttar de tyska daglönarna? Det är inte av materiella skäl. Migranterna rekryteras inte från områden där lönenivån är låg, och inte från de dåligt avlönade arbetarkategorierna. Materiellt sett finns det knappast någon situation som är säkrare än den som *Instmannen* har på de östliga godsens. Orsaken ligger inte heller, som man ofta hävdar, i en längtan efter storstadens nöjen. Det skulle kanske kunna förklara varför den uppväxande generationen väljer att planlöst ge sig av till städerna – men det kan inte vara förklaringen om de som flyttar är daglönarfamiljer som gränat i tjänsten. Varför skulle för övrigt denna längtan efter stadens nöjen vakna just bland de människor som kommer från områden där storskaligt markinnehav är förhärskande? Hur kommer det sig att daglönarnas benägenhet att flytta avtar ju mer *bondbyn* är dominerande i landskapsbildningen? *Detta* är skälet: För daglönaren existerar det, mellan hembygdens olika godskomplex, ingenting annat är herrar och drängar. Den enda utsikt som han, och hans efterkommande intill sista led, har att se fram emot är den att, till ljudet av godsklockan, arbeta som *Scharwerker* på andras jordar. Det finns ett inslag av primitiv idealism i den tryckande, halvt medvetna längtan efter fjärran platser. Den som inte förmår att dechiffrera den känner inte *frihetens* förtrollning. Idag är det sällan vi berörs av den i bibliotekens stillhet. De naiva frihets-

deal vi hyste i vår ungdom har förbleknat, och det är många av oss som blivit gamla i förtid. De har blivit alltför kloka, och tror rentav att en av människans mest ursprungliga drifter begravdes tillsammans med slagorden i en politisk och ekonomisk filosofi som nu är på tillbakagång.

Det handlar om en masspsykologisk process: De tyska lantarbetarna förmår inte längre anpassa sig till de *sociala* livsbetingelser som råder i deras hembygd. De tyska lantarbetarna har blivit "själmedvetna", klagas det i rapporter från västpreussiska godsherrar. Det gamla patriarkaliska systemet kopplade på ett omedelbart sätt samman daglönaren, i egenskap av andelsberättigad småjordbrukare, med de jordbruksekonomiska intressena. Denna patriarkaliska ordning håller nu på att upplösas. Säsongsarbetet i sockerbetsdistrikten kräver säsongsarbetare och penninglön. Lantarbetarna står inför utsikten till en rent proletär existens, men en proletär existens utan den möjlighet, till ett kraftfullt uppsving mot ekonomisk självständighet, som gör städernas industriproletariat självmedvetet. De som efterträder tyskarna på godsens förmår bättre att foga sig i dessa existensbetingelser – de polska vandringsarbetarna; nomadtåg värvade av agenter i Ryssland, som strömmar över gränsen i tiotusenden i början av året och lämnar landet igen på hösten. Dessa nomadtåg av polska vandringsarbetare följde först i sockerbetans spår, en gröda som förvandlar jordbruket till ett säsongsarbete. Därefter blev de allmänt etablerade, eftersom man genom att anställa dessa arbetare sparar in på arbetarbostäder, fattigvårdskostnader och sociala förpliktelser, och vidare eftersom dessa arbetare är i en prekär ställning i sin egenskap av utlänningar och därför är i godsägarens händer. Detta är sidoeffekter av det gamla preussiska junkerdömetets dödskamp. På sockerbetsgodsen ersätts den patriarkaliskt styrande godsherren av ett industriellt affärsmannastånd. På höglandet bryts godsens areal ned i småbitar under trycket från krisen inom jordbruksekonomi, och på godsens utmarker uppstår kolonier av jordlotsarrendatorer och småbönder. Det ekonomiska fundamentet för den gamla jordägande adelns maktställning försvinner, och den jordägande adeln blir själv till något annat än den en gång var.

Varför är det då de *poliska* bönderna som vinner terräng? Är det på grund av deras överlägsenhet ifråga om kapitalresurser eller ekonomisk intelligens? Snarare motsatsen. Klimatförhållandena och jordkvaliteten här är sådana att de i princip bara tillåter spannmåls- och potatisproduktion, jämte en extensiv boskapsskötsel. De som är minst hotade av marknadens onåd under sådana för-

hållanden är de som tar sin produktion dit den minskar minst i värde vid prisfall, nämligen den egna magen. Det är med andra ord de som producerar för *eget behov* som är minst hotade av marknadens onåd. Återigen gynnas de som kan avpassa sina behov till den *lägsta* nivån, de som har lägst anspråk på levnadssstandard i fysiskt och ideellt hänseende. Den polske småbonden i östra Tyskland är en typ som skiljer sig radikalt från de bönder som ivrigt odlar sina obetydliga jordlotter i den bördiga Rhendalen, och som vi ser ansluta sig till städerna via handelsträdgårdar och hortikultur. Den polske småbonden vinner terräng eftersom han är beredd att äta gräset från marken – alltså inte *trots*, utan *på grund av*, sina lågtstående fysiska och andliga levnadsvanor.

Det förefaller alltså vara en *selektionsprocess* som vi ser här. De båda nationaliteterna har sedan lång tid tillbaka levt under samma existensbetingelser. Tvärtemot vad vulgärmaterialismen föreställer sig har resultatet inte blivit att de båda nationaliteterna har börjat få samma fysiska och psykiska kvaliteter. Resultatet blir istället att den ena nationaliteten viker sig för den andra, att den nationalitet segrar som bäst förmår anpassa sig till de givna ekonomiska och sociala livsbetingelserna. Det förefaller som om denna skillnad i anpassningsförmåga skulle vara en given storhet. Kanske kan skillnaderna i anpassningsförmåga åter förskjutas under generationslånga processer där dessa egenskaper framodlas – genom samma sorts processer som över årtusendena lett fram till dagens skillnader i anpassningsförmåga. För närvarande är emellertid skillnader i anpassningsförmåga en faktor som vi måste räkna med som något givet.⁶

Vi ser alltså – tvärtemot vad optimisterna bland oss menar – att den selektion, som sker när man släpper marknadskrafterna fria, inte alltid slår ut till fördel för den nationalitet som ekonomiskt sett är högre utvecklad eller bättre danad. I mänsklighetens historia finns exempel på att mänsklighetens lägre utvecklade typer avgått med segern. Det finns också exempel på högtstående andliga och själsliga frukter som försvunnit, när den mänskliga gemenskap som förvaltade dem förlorat förmågan att anpassa sig till de egna livsbetingelserna – vare sig detta nu beror på den sociala organisationen eller på raskvaliteterna. I vårt fall är det omvandlingen av jordbrukets former och den svåra krisen i jordbruksekonomin som hjälper den ekonomiskt sett mindre utvecklade nationaliteten fram till segern. Framväxten av sockerbetsodlingar, och den dåliga avkastningen på den del av spannmålsproduktionen som går till försäljning, är parallella krafter vilkas effekter går i samma riktning: den första framodlar de polska säsongsar-

betarna, den senare de polska småbönderna.

Låt oss se tillbaka på de fakta vi diskuterat så långt. Jag medger gärna att jag är helt ur stånd att teoretiskt utveckla implikationerna av alla de slutsatser som man skulle kunna dra av dem. Jag vågar heller inte ens beröra den oändligt svåra, och för ögonblicket säkerligen olösbara, frågan *var* gränserna går för variabiliteten i en befolknings fysiska och psykiska kvaliteter, under påverkan från de levnadsförhållanden de är underställda.

Däremot kan man inte undvika att ställa frågan: Vad kan och bör vi göra i denna situation?

Med er tillåtelse avstår jag emellertid från att diskutera dessa frågor mer utförligt här. Jag nöjer mig istället med att kort antyda de två krav som, enligt mitt förmenande, bör ställas med tanke på den tyska nationalitetens intressen.⁷ Det finns idag en växande samstämmighet om dessa båda krav. Det första kravet är att gränsen i öst måste stängas. En sådan stängning förverkligades under Furst Bismarck, och upphävdes igen efter hans avgång 1890; det förblev förbjudet för utlänningar att bosätta sig permanent, men de tilläts arbeta som vandringsarbetare. En "klassmedveten" storgodsägare i Preussens ledning stängde ute polackerna i syfte att bevara vår nationalitet; jordbrukarnas hatade motståndare släppte in dem igen, vilket tjänade de stora jordägarnas intressen.⁷ De stora jordägarna var ju de enda som hade fördel av att polackerna flyttade in i Tyskland. Det visar sig alltså att det inte alltid är den "ekonomiska klasståndpunkten" som är avgörande i ekonomisk-politiska frågor. Det som fällde avgörandet *här* var den omständigheten att statens roder föll ur en stark ledares hand och en svagare tog över. Det andra kravet är att staten systematiskt bör köpa upp jord. Det vill säga: å ena sidan bör staten utvidga sitt jordinnehav, och å andra sidan bör lämpliga jordar, i synnerhet domäner, koloniserats av tyska bönder. Stordrift, som bara kan uppnås på den tyska nationalitetens bekostnad, förtjänar ur nationens synvinkel att gå under. Att överlämna stordriften åt sig själv innebär att tillåta existensoförmögna slaviska svältkolonier att uppstå, genom att jordlotter gradvis avskiljs från de större lantegendomarna. Inte heller är det endast vårt intresse att stoppa den slaviska invandringen som motiverar att betydande delar av markerna i östra Tyskland bör överföras till staten. Markägarna själva förser oss med ytterligare ett skäl. De kräver spannmålsmonopol, samtidigt som de vill ha ett bidrag på en halv miljard årligen. Härigenom riktar de kritik mot tanken att de ska få behålla sina privategendomar. Vad de önskar är med andra ord att bli

befriade från personligt ansvar för de egna ägorna, trots att detta ansvar är det *enda* skäl som rättfärdigar att just de skall äga dem.⁸

Men som sagt, det är inte dessa praktiska frågor för den preussiska jordbrukspolitiken som jag vill diskutera idag. Jag skulle snarare vilja knyta an till det faktum att vi överhuvudtaget ställer dessa frågor. Varför menar vi att den tyska nationaliteten i östra Tyskland bör skyddas, och att staten, med hjälp av den ekonomiska politiken, bör träda i bräschen för den och skydda den? Det som gör att vi känner att vi har rätt att ställa detta krav är den omständigheten att vår stat är en *nationalstat*.

Hur ser emellertid nationalekonomin på detta? Betraktar den dylika nationalistiska värdeomdömen som fördomar – vilka den omsorgsfullt bör frigöra sig från för att, opåverkad av känsloreflexer, kunna värdera de ekonomiska fakta mot sin egen måttstock? Och *vilken är* nationalekonomins ”egna” värdemåttstock? Denna fråga vill jag försöka närma mig genom ytterligare några resonemang.

Som vi har sett går den ekonomiska kampen mellan nationaliteterna sin gilla gång även när det skenbart råder ”fred”. De tyska bönderna och daglönarna i öst stöts inte bort från den egna torvan i en öppen strid med politiskt överlägsna fiender. Det är i det ekonomiska vardagslivets stilla och ödsliga kamp med en lägre stående ras som de drar det kortaste strået, lämnar hembygden, och försvinner i en dunkel framtid. Det finns ingen fred i den ekonomiska kampen om tillvaron; det är bara om man tar skenet av fred för att vara verkligt, som man kan tro att det är fred och livsnjutning som framtiden bär i sitt sköte för våra efterkommandes räkning. Enligt den vulgära uppfattningen är ju nationalekonomins uppgift att fundera ut recept på hur man kan göra världen lycklig – enligt detta synsätt är det enda begripliga målet med vårt arbete att förbättra ”lustbalansen” i den mänskliga tillvaron. Men redan det mörka allvaret i befolkningsproblemet hindrar oss från att bli eudaimonister, från att inbilla oss att det är fred och mänsklig lycka som framtiden har i sitt sköte, och från att tro att det skulle finnas något annat sätt att vinna armbågsrum i den jordiska tillvaron än genom människornas hårda kamp med varandra.

Det finns säkerligen inte något nationalekonomiskt arbete som inte vilar på altruismens grundval. I de allra flesta fall är det framtida generationer, inte den generation som lever nu, som kan skörda frukterna av det arbete som vi idag lägger ned på den ekonomiska politiken och socialpolitiken. Det som motiverar vårt arbete är omsorgen om *framtiden*, om våra *efterkommande* – och om vårt arbe-

te ska ha någon mening så kan det inte vara något annat. Men nationalekonomin kan inte heller baseras på optimistiska lyckoförhoppningar. När det gäller drömmen om fred och mänsklig lycka, så är porten till människohistoriens okända framtid försedd med en inskription: *lasciate ogni speranza*.⁹

Om vi nu tänker på framtiden, på de människor som lever när vår generation har lagts i graven – vad är det då för fråga som uppehåller oss, och som ligger till grund för allt arbete vi lägger ner på den ekonomiska politiken? Det är inte hur framtidens människor kommer att *ha det*, utan hur de kommer att *vara*. Det är inte människornas välbefinnande som vi vill odla fram, utan de egenskaper som vi förknippar med mänsklig storhet och som är vår naturs adelsmärke.

Både varuproduktionens problem (ett tekniskt-ekonomiskt problem) och problemet hur varor ska fördelas ("social rättvisa") har fått tjäna som värde-måttstockar i nationalekonomin. Ibland har det ena problemet hamnat i förgrunden, ibland det andra, och ibland har man naivt tänkt sig att de sammanfaller. Då och då har emellertid båda dessa frågor överskuggats av den halvt omedvetna, men inte desto mindre dominerande, insikten att en vetenskap om *människan* – och nationalekonomin är en sådan – framför allt har att göra med en fråga: Vilka är de *mänskliga kvaliteter* som framodlas av de ekonomiska och sociala existensbetingelserna? På den här punkten måste vi akta oss för att falla offer för en speciell illusion.

Som förklarande och analyserande vetenskap är nationalekonomin *internationell*, men så snart den faller *värdeomdömen* är den bunden till den människoart som vi finner i vårt eget väsen. Dessa band är ofta starkast just när vi själva är som mest övertygade om att vi har kommit ifrån våra personliga begränsningar. Anta – för att nu använda sig av en något fantastisk bild – att vi efter tusentals år skulle kliva upp ur våra gravar: vad vi då skulle söka efter i det framtida släktets ansikten är de avlägsna spåren av vårt eget väsen. Även våra högsta och mest slutgiltiga jordiska ideal är föränderliga och förgängliga. Det kan inte vara vår vilja att framtiden ska påtvingas dem. Men vad vi kan önska är att framtidens människor känner igen vår art som *sina egna förfäders*. Vi vill, med vårt arbete och vårt väsen, vara det framtida släktets föregångare.

Den tyska ekonomiska politiken kan därför bara vara tysk, liksom den värde-måttstock som den tyska nationalekonomins teoretiker anlägger måste vara tysk. Har detta kanske förändrats nu, sedan den ekonomiska utvecklingen börjat expandera över de nationella gränserna och skapat en omfattande ekonomisk

gemenskap mellan nationerna? Är det rentav så att den "nationalistiska" bedömningsmättstocken ska förpassas till sophögen, tillsammans med "nationalegoismen" i den ekonomiska politiken? Är det så att kampen för de egna ekonomiska intressena, för den egna hustrun och barnen, har upphört nu när familjen fråntagits sin ursprungliga funktion som produktionsgemenskap och blivit sammanflätad med den ekonomiska gemenskapen? Vi vet att så inte är fallet. Kampen har bara antagit *andra former* – och det är en öppen fråga huruvida dessa former ska ses som en mildring av kampen, eller snarare som en fördjupning och skärpning av den. På samma sätt är den internationella ekonomiska gemenskapen bara en annan form av kamp mellan nationerna. Denna form har inte mildrat, utan *försvårat*, kampen för att hävda den egna kulturen: den internationella ekonomiska gemenskapen ger upphov till materiella intressen som har bundsförvanter inom nationen själv, och som då arbetar *mot* intresset för nationens framtid.

Det är inte fred och mänsklig lycka som vi kan lämna efter oss till våra efterkommande, utan den *eviga kampen* för att vidmakthålla och odla vår nationella art. Vi får inte heller hemfalla åt den optimistiska förhoppningen att det arbetet skulle vara avklarat i och med att vi åstadkommit högsta möjliga ekonomiska kultur. Vi kan inte luta oss tillbaka och tro att selektionsmekanismerna i den fria och "fredliga" ekonomiska kampen av sig självt kommer att hjälpa den högre utvecklade typen till seger.

Våra efterkommande kommer *inte* i första hand att hålla oss ansvariga för vilken typ av ekonomisk organisation som vi efterlämnar till dem. När de ställer oss inför historiens domstol handlar det snarare om hur mycket armbågsrum vi lyckats tillkämpa oss för deras räkning. Även ekonomiska utvecklingsprocesser är i sista hand *makt*kamper. Det är nationens *makt*intressen som är de slutgiltiga och avgörande intressena, och den ekonomiska politiken skall tjäna dem närhelst de står på spel. Nationalekonomin är en *politisk* vetenskap. Den är politikens tjänare. Med detta menar vi inte att nationalekonomin ska tjäna dagspolitiska intressen hos de makthavare och klasser som för tillfället råkar ha makten, utan att den skall tjäna nationens varaktiga maktpolitiska intressen. För oss är *nationalstaten* inte heller ett vagt och obestämt väsen. Det handlar inte, som somliga tror, om ett Något som är desto mer upphöjt ju mer man höljer den i mystiskt dunkel. Nationalstaten, som vi förstår den, är liktydig med nationens världsliga maktorganisation. I vår nationalstat, liksom i alla andra, är det "*stats-*

förnuftet” som är den slutgiltiga måttstocken när man ska bedöma den ekonomiska politikens värde. Det är ett märkligt missförstånd att ”statsförnuft” skulle betyda att ”självhjälp” ska ersättas av ”statlig hjälp”, eller att marknadskrafternas fria spel ska ersättas med en statlig reglering av det ekonomiska livet. När vi använder detta slagord är det något annat vi vill hävda: Att det är vår nations sociala och ekonomiska maktintressen som har den utslagsgivande rösten i alla enskilda frågor som rör Tysklands ekonomiska politik. Detta gäller även frågan om hur och i vilken utsträckning staten skall gripa in i det ekonomiska livet, eller om och när den snarare bör släppa marknadskrafterna fria och aktivt riva ner de begränsningar som hindrar marknadskrafterna från att utvecklas.

Var det onödigt att ta upp dessa skenbart självklara saker till diskussion? Eller var det kanske onödigt att det just var en yngre företrädare för de ekonomiska vetenskaperna som tog upp dem? Jag tror inte det. Det verkar som om just vår generation inte sällan har särskilt lätt att förlora dessa enkla bedömningsgrunder ur sikte. Idag bevittnar vi hur vår generations intresse för frågor som rör nationalekonomin växer i oanad utsträckning. Det ekonomiska synsättet rycker fram på alla områden. Socialpolitiken har ersatt politiken, ekonomiska maktförhållanden har ersatt rättsliga relationer, och den politiska historien har ersatts av kulturhistoria och ekonomisk historia. Ser vi på de framstående verk som produceras av våra kolleger inom historieämnet är tendensen densamma: Där det förr talades om våra förfäders krigsinsatser breder man idag ut sig över monstruösa teorier om matriarkat, medan slaget mot Hunnerna på de katalauniska fälten är förpassat till en bisats.¹⁰ En av nationalekonomins mest geniala teoretiker var så säker på sin egen betydelse att han trodde sig kunna karakterisera jurisprudensen som ”nationalekonomins piga”. En sak är helt klart sann: det ekonomiska synsättet har trängt in även i juridiken. Här och var har ekonomin börjat spöka så smått även i jurisprudensens mest heliga källor, i pandektisternas handböcker.¹¹ I domstolarnas domslut finner vi också att ”ekonomiska aspekter” anförs när de juridiska begreppen tömts ut. Kort sagt: för att använda en juristkollegas halvt förebrående fras, så har vi ekonomer ”blivit på modet”. När ett synsätt på ett så självmedvetet sätt bryter ny mark finns det en risk att man faller offer för vissa illusioner. Man löper också risk att överskatta det egna synsättets räckvidd, och då särskilt i en bestämd riktning. Man kan jämföra med vad som hände när *filosofin* började expandera till andra områden, en process som på en yttlig nivå märks på att filosofins gamla lärostolar anförtros åt t ex fram-

trädande fysiologer. Bland oss lekmän har filosofins expansion till nya domäner ofta lett till uppfattningen att de gamla frågorna, om den mänskliga kunskapens väsen, inte längre hör till filosofins centrala och grundläggande problem. Något liknande har skett med nationalekonomin. Hos den uppväxande generationen finns en föreställning om att nationalekonomin inte bara har bidragit till att öka vår kunskap om de mänskliga gemenskapernas väsen. De föreställer sig också att vi i nationalekonomin har fått en helt ny måttstock med vars hjälp vi kan värdera dessa fenomen – som om nationalekonomin skulle vara i stånd att härleda speciella ideal ur det egna materialet. Det är dock en optisk villa att det skulle finnas självständiga ekonomiska eller ”socialpolitiska” ideal. Att så är fallet står självfallet klart om man undersöker den nationalekonomiska litteraturen, och försöker fastställa vilka dessa ”egna” värderingsgrunder skulle vara. Vi möts då av ett *kaos* av värdeomdömen – en del är eudaimonistiska till sin karaktär, andra är etiska, och ofta identifieras de två på ett obskyrt sätt med varandra. Värdeomdömen fällt ogenerat överallt – och att avstå från att *bedöma* de ekonomiska fenomenen skulle vara liktydigt med att avstå från att göra just det man kräver av oss. Det hör emellertid inte till regeln, utan snarare till undantagen, att den som faller omdömena klargör – inför andra och *för sig själv* – den subjektiva kärnan i bedömningen, nämligen de *ideal* som ligger till grund för hans omdöme om det studerade fenomenet: Det saknas medveten självkontroll, författaren blir inte medveten om de inre motsägelserna i omdömet, och när han försöker ge en generell formulering av vad det är som är specifikt ”ekonomiskt” i bedömningsprincipen så blir han vag och obestämd. Sanningen är att de värden som vi använder som måttstock i nationalekonomin *inte* är specifika för ekonomin, och inte härledda ur den. Det handlar om *gamla, allmänna typer av mänskliga ideal*, som vi för med oss in i det material vi studerar. Endast den som tar sin utgångspunkt i teknologens platoniska intresse, eller som omvänt tar sin utgångspunkt i de aktuella intressena hos en bestämd klass (den dominerande eller den dominerade), kan tro att han ur det empiriska materialet skulle kunna härleda en måttstock, som sedan kan ligga till grund för de omdömen han faller om detta material.

Är det onödigt att en lärjunge till den tyska historiska skolan fäster uppmärksamheten på dessa enkla sanningar? Det verkar som om just vi lätt faller offer för en speciell illusion, nämligen den att vi skulle kunna *avhålla* oss från egna medvetna värdeomdömen *överhuvudtaget*. Som man lätt kan övertyga sig om är

resultatet självfallet inte att vi förblir trogna föresatsen att avhålla oss från värdeomdömen. Istället blir vi offer för våra okontrollerade instinkter, sympatier och antipatier. Ännu lättare är det att utgångspunkten för analysen och *förklaringen* av de ekonomiska processerna omedvetet blir bestämmande för vilket *omdöme* vi faller över dessa processer. Kanske är det just vi som måste akta oss, så att inte de egenskaper som varit så lyckosamma hos vår skolas döda och levande mästare – och som givit både dem och vetenskapen stora framgångar – förvandlas till fel i våra händer. I praktiken handlar det i huvudsak om två olika utgångspunkter för den ekonomiska analysen:

Antingen betraktar vi företrädesvis den ekonomiska utvecklingen uppifrån. Vi tar vår utgångspunkt i de stora tyska staternas förvaltningshistoria, och från den höjden blickar vi sedan ner på den ekonomiska utvecklingen. Vi följer dessa staters förvaltning, och deras sätt att handla i ekonomiska och sociala frågor, bakåt till deras historiska ursprung. Därmed blir vi ofrivilligt den ekonomiska utvecklingens apologeter. Anta att förvaltningen – för att nu hålla oss till vårt exempel – beslutar sig för att stänga gränsen i öst. Vi kommer då vara benägna att se stängningen av gränserna som slutpunkten på en historisk utvecklingskedja, där starka minnen från det förflutna ställer våra dagars stat inför krävande uppgifter som måste uppfyllas i den nationella kulturens intresse. Skulle beslutet att stänga gränserna däremot utebli, så säger vi istället att sådana radikala ingrepp dels vore onödiga, och dels inte längre motsvarar dagens synsätt.

Eller också betraktar vi den ekonomiska utvecklingen ur ett underifrånperspektiv. Vi betraktar det stora skådespelet, hur de uppåtstigande klassernas emancipationskamp träder fram ur kaoset av ekonomiska intressekonflikter, och observerar hur det ekonomiska maktläget förskjuts till deras fördel. Omedvetet tar vi då parti för dessa uppåtstigande klasser, eftersom de är eller börjar bli de starkare. Just genom att de segrar förefaller de ju bevisa att de utgör en ”ekonomiskt” sett *högre* stående typ av människa: Historikern faller alltför lätt offer för föreställningen att det är självklart att de *högre* utvecklade elementen kommer att avgå med segern i kampen. Det faktum att någon gruppering dukar under i kampen om tillvaron är, med detta synsätt, ett symptom på dess ”efterblivenhet”. Varje nytt symptom på att maktförhållandena håller på att förskjutas fyller honom med tillfredsställelse. Inte endast för att det bekräftar hans observationer, utan för att han halvt omedvetet upplever det som en personlig triumf: historien löser in de växlar som han ställt ut på den. Det motstånd som denna utveckling

stöter på betraktar han omedvetet med en viss fientlighet. Det förefaller honom – utan att han så önskar – som om motståndet mot utvecklingen inte bara skulle vara resultatet av att det finns olika intressen som självklart kräver att bli företrädda; motståndet framstår istället snarast som ett uppror mot ”historiens dom”, som historikern formulerade saken. Den kritik, som vi måste rikta även mot sådana processer som förefaller oss vara det oreflekterade resultatet av historiska utvecklingstendenser, sviker oss just när vi behöver den som mest. För oss ligger frestelsen bara alltför nära att slå följe med segraren i den ekonomiska maktkampen, och då glömma bort att *ekonomisk makt och kallet att politiskt leda en nation inte alltid sammanfaller*.

Detta för oss över till några avslutande resonemang, som är mer praktisk-politiska till sin karaktär. Vi ekonomiska nationalister mäter även de klasser som har, eller eftersträvar, ledarskapet i nationen, med den *politiska värdemåttstock* som vi betraktar som suverän. Det vi frågar efter är dessa klassers *politiska mognad*, dvs efter deras förståelse och förmåga att ställa nationens varaktiga ekonomiska och politiska *maktintressen* över alla andra överväganden. När egna klassintressen naivt identifieras med allmänhetens intressen, så vore det ur nationens synvinkel en lycklig tillfällighet om de förra verkligen motsvarar allmänhetens varaktiga maktintressen. Å andra sidan är det ett misstag – ett av de misstag som blir resultatet av den moderna överskattningen av ”ekonomin” (i ordets vanliga mening) – när man tror att känslor av politisk gemenskap inte kan klara trycket från divergerande ekonomiska dagsintressen, eller när man eventuellt hävdar att sådana känslor *bara* är en återspeglning av den ekonomiska bas som ligger bakom de divergerande intressena. Det är bara i tider av fundamental social omvandling som detta är tillnärmelsevis korrekt. En sak är dock förvisso sann: I nationer där man inte dagligen påminns om att nationens ekonomiska blomstring är avhängig dess politiska maktposition (som är fallet i England), där kan man *inte* – eller åtminstone inte i regel – finna någon instinkt för dessa specifikt politiska intressen bland de breda *massor* som måste kämpa med den dagliga nöden. Det skulle inte heller vara rätt att kräva det av dem. Det är bara i stora ögonblick, t ex i händelse av krig, som även massorna blir medvetna om den nationella maktens betydelse. Då visar det sig att nationalstaten vilar på uråldriga psykologiska grundvalar även i nationens breda skikt av ekonomiskt dominerade, och att den på intet sätt bara är en ”överbyggnad”; den är inte en organisation för den ekonomiskt dominerande klassen. I normala tider sjunker emellertid denna politiska

instinkt hos massan ned under medvetandets tröskel. Då är det de ekonomiskt och politiskt ledande skiktens specifika funktion att vara bärare av den politiska meningen, vilket är det *enda* skäl som politiskt kan rättfärdiga deras existens.

När en klass har *skaffat sig ekonomisk makt* så har det i alla tider ackompanjerats av en föreställning hos klassen ifråga att den kan göra anspråk på *den politiska ledningen*. Det är farligt, och i det långa loppet oförenligt med nationens intressen, när en ekonomiskt sjunkande klass håller det politiska herraväldet i sin hand. Men ännu farligare är det när klasser som är på väg *mot* ekonomisk makt, och därmed mot anspråk på det politiska herraväldet, ännu inte är politiskt mogna för att leda staten. Tyskland är för närvarande utsatt för båda dessa hot, och häri ligger nyckeln till att förstå det farliga i vår nuvarande situation. Till detta större sammanhang hör även omvandlingen av den sociala strukturen i östra Tyskland, en omvandling som hänger samman med de fenomen som diskuterades inledningsvis.

I den preussiska staten har dynastin, ända fram till våra dagar, stött sig på det preussiska *junkerståndet*. Dynastin skapade visserligen den preussiska staten i opposition mot junkrarna, men det var bara med junkrarnas hjälp som den kunde skapas. Jag vet mycket väl att ordet "junkerk" har en ogästvänlig klang i sydtyska öron. Kanske kommer man att tycka att jag talar med en "preussisk" röst när jag nu säger något till deras fördel. Jag kan inte se varför. Än idag finns det många vägar som leder till inflytande och makt för detta stånd i Preussen, även många vägar till monarkens öra, och som inte är tillgängliga för alla statsmedborgare. Denna makt har junkrarna inte alltid använt på ett sådant sätt att de kan stå till svars inför historien, och jag kan inte se varför en lärd borgare skulle älska dem. Trots allt detta var emellertid kraften i junkerns politiska instinkter en av de mest kraftfulla resurser som man kunde använda i de statliga maktintressenas tjänst. Idag har junkrarna gjort sitt, och de ligger nu i en ekonomisk dödsstrid. Ingen statlig ekonomisk politik kan rädda dem, eller återge dem deras gamla sociala karaktär. De uppgifter vi står inför idag är också av ett annat slag än de som junkrarna kunde lösa. Under ett kvarts sekel befann sig den siste och störste av junkrarna i Tysklands ledning.¹² Hans statsmannakarriär är ojämförlig i sin storslagenhet, men det finns samtidigt något tragiskt över den – något som än idag undgår många. Framtiden kommer förmodligen utvisa att denna tragik består i det faktum att hans egna händers verk, den nation som han enade, långsamt och obönhörligt genomgick förändringar i den ekonomiska

strukturen under hans ledning: Nationen blev till något annat – till ett folk som måste kräva andra ordningar än de han erbjöd dem, eller som hans caesariska natur ens kunde foga sig i. I sista hand är det just detta som ledde till att hans livsverk delvis gått om intet. Tanken var ju att detta livsverk inte bara skulle leda till ett yttre enande av nationen, utan också till ett inre enande. Vi vet alla att så inte har skett. Med de medel som han använde kunde det inte uppnås. När han förra vintern, kringsnärjd av sin monarks gunst, gjorde sitt intåg i rikets utmyckade huvudstad fanns det många – det vet jag – som upplevde det som om Sachsenwald hade öppnat sig likt ett modernt *Kyffhäuser*.¹³ Men inte alla delade denna upplevelse. Det föreföll som om det gick att förnimma den historiska förgänglighetens kalla andedräkt i januaridagens luft. En egendomlig känsla av beklämning kom över oss. Det var som om ett spöke från ett stort förflutet hade stigit ned till oss och nu vandrade bland en ny generations människor, genom en värld som blivit honom främmande.

Godsen i öst var basen för Preussens härskande klass. Denna klass var utspridd över hela landet, och godsen utgjorde den sociala förbindelsepunkten för tjänstemännen. När godsen nu förfaller, och den gamla jordägande adelns sociala karaktär har vittrat bort, förflyttas emellertid den politiska intelligentians tyngdpunkt till städerna på ett sätt som inte går att stoppa. Det är *denna* förskjutning som är den avgörande *politiska* faktorn i jordbruket utveckling i östra Tyskland.

Men vilka är det då som övertar junkrarnas politiska funktion? Och hur förhåller det sig med det politiska kallet bland dem som tar över?

Jag tillhör själv de borgerliga klasserna, känner mig som en av dem och är uppfostrad med deras åskådningar och ideal. Det är emellertid vår vetenskaps kall och uppgift att säga sådant som man ogärna vill höra – att säga det till högre, till lägre klasser och till vår egen klass. När jag nu frågar mig om Tysklands borgerskap är moget att vara nationens politiskt ledande klass, så kan jag *idag* inte besvara denna fråga jakande. Borgerskapet skapade inte den tyska staten av egen kraft, och när nationen väl skapats styrdes den av en Caesargestalt som var av allt annat än borgerligt virke. Nationen ställdes inte inför några nya stora maktpolitiska uppgifter. Först långt senare påbörjades, ängsligt och halvt motvilligt, en "maktpolitik" – som inte var värd namnet – på andra sidan havet. Så snart kampen för nationens enande hade vunnits, och nationen uppnått en politisk "mättnad", kom det en märklig "ohistorisk" och opolitisk anda över det

uppväxande borgerliga släktet, som nu var fredstörstande och berusat av framgång. Den tyska historien föreföll vara till ända. Vår nutid var en komplett fullbordan av de gångna årtusendena. Vem ville då fråga sig huruvida framtiden skulle bedöma saken annorlunda? Blygsamheten förbjöd ju – så tycktes det – världshistorien att förbigå den tyska nationens framgångar och återgå till den vanliga dagordningen. Idag har vi nyktrat till. Det åligger oss att försöka lyfta den illusionens slöja som döljer vår egen generations ställning i fosterlandets historiska utveckling. För mig framstår det som om vi då får bedöma saken annorlunda. Vid vår vagga avkunnades en förbannelse, den värsta förbannelse historien kan ge något släkte i dopgåva: vårt hårda öde är att bli politiska *epigoner*.

Är det inte så, att vart vi än riktar blicken i vårt fosterland, så är det epigonens eländiga ansikte vi möter? De av oss som fortfarande har kvar förmågan att hata småaktigheten har, med vredgad sorg, kunnat känna igen den politiska epigonens småaktiga manövrar i de senaste månadernas händelser – som i första hand borgerliga politiker är ansvariga för – och i alltför mycket av det som sagts *i* och *till* det tyska parlamentet under de senaste dagarna.¹⁴ Den mäktiga sol som stod i Tysklands zenit, som lät Tysklands namn lysa in i jordens mest avlägsna vinklar och vrår, förefaller nästan ha varit alltför stor för oss. Den verkar ha bränt bort den politiska omdömesförmåga som långsamt höll på att utvecklas i borgerskapet. För hur uppträder borgerskapet nu?

Det är bara alltför uppenbart att en del av storborgerskapet längtar efter att en ny Caesar skall träda fram. De längtar efter en ledare som ska beskydda dem mot hot underifrån, i form av de uppåtstigande folkliga klasserna, och mot hot ovanifrån, i form av socialpolitiska impulser som de misstänker den tyska dynastin för att ha.

En annan sektion av storborgerskapet är sedan länge försjunket i det slags politiska kälkborgerlighet som småborgerskapets breda lager aldrig vaknat upp från. Så var fallet redan vid tiden efter de krig som ledde fram till Tysklands enande, då nationen stod på tröskeln till att få positiva politiska uppgifter – i form av tanken på en tysk expansion på andra sidan havet. De saknade då även den mest elementära *ekonomiska* förståelse, som skulle ha fått dem att inse vad det skulle innebära för Tysklands handel över haven om den tyska fanan vajade runt kusterna.

Det är inte ekonomiska orsaker som är skuld till att breda lager i det tyska borgerskapet brister i politisk mognad. Skulden ligger heller inte i den intresse-

politik som ofta pekats ut som orsak – den påverkar ju inte andra nationer i mindre utsträckning än vad den påverkar oss. Orsaken ligger i det tyska borgerskapets opolitiska förflutna. Den ligger i att ett sekel av utebliven politisk skolning inte låter sig hämtas upp på ett årtionde, och i att en stor mans styre inte alltid är ett lämpligt medel för att åstadkomma politisk skolning. Den allvarliga frågan för det tyska borgerskapets politiska framtid är om det nu inte är för *sent* att hämta in den. Politisk skolning kan inte ersättas av någon *ekonomisk* faktor.

Kommer andra klasser att vara bärarna av en mer storslagen politisk framtid? Det moderna proletariatet anmäler sig självsäkert som de borgerliga idealens arvtagare. Hur skall man se på deras kandidatur till nationens politiska ledning?

Den som idag säger till den tyska arbetarklassen att den är politiskt mogen, eller att den är på väg till politisk mognad, kan bara vara en smickrare som är ute efter popularitetens tvivelaktiga lagerkrans.

Ekonomiskt sett är de högsta skikten i den tyska arbetarklassen vida mer mogna än de egoistiska besuttna klasserna vill medge, och de kräver med rätta friheten att öppet företräda sina intressen även i den organiserade ekonomiska maktkampens form. *Politiskt* är de dock oändligt mindre mogna än vad en klick journalister, som vill ha monopol på att leda arbetarklassen, vill få dem att tro. I denna *bourgeoisie déclassés* kretsar leker man gärna med hågkomster av hur det var för 100 år sedan. I vissa fall har de rentav lyckats få några ängsliga själar att i dem se de andliga arvtagarna till konventets män.¹⁵ De är dock betydligt mer harmlösa än de tror: De saknar den gnista av Catilinsk¹⁶ energi att skrida till *handling* som fanns i konventet, och har inte minsta anstrykning av den starka *nationella* lidelse som fläktade i konventets salar. De är oansenliga politiska småtalanger. De saknar de stora *maktinstinkter* som måste finnas i en klass som är kallad att politiskt leda nationen. Tvärtemot vad man försöker få arbetarna att tro är det inte bara de som har intressen i kapitalet som är politiska motståndare till att de ska vara med och styra staten. Söker man igenom de tyska akademikernas studiekammare finner man få spår av någon intressegemenskap med kapitalet. Vi frågar emellertid *även* proletariatet huruvida det är *politiskt moget*. Eftersom det inte finns någonting mer förödande för en stor nation än att ledas av ett politiskt oskolat källkborgerskap, och *eftersom* det tyska proletariatet ännu inte upphört att ha denna karaktär, så är vi deras politiska motståndare. Varför har proletariatet delvis utvecklats annorlunda i England och Frankrike? Orsaken ligger inte bara i att de engelska arbetarna under en längre tid fått ekonomisk

skolning – ett resultat av deras organiserade intressekamp. Även här är det framför allt en *politisk* faktor som är orsaken: *ekot av positionen som världsmakt* ställer ständigt den engelska staten inför stora maktpolitiska uppgifter, och därigenom försätts den enskilde individen i ett tillstånd av kronisk politisk skolning – som han hos oss bara får i akuta situationer då gränserna är hotade. Även för *vår* utveckling är det avgörande huruvida en stor politik på nytt kan göra oss medvetna om de stora maktpolitiska frågornas betydelse.

Vi måste inse att när Tyskland enades var det ett pojkestreck som nationen gjorde sig skyldig till på gamla dagar: om detta var slutpunkten snarare än inledningen till en tysk världsmaktspolitik hade det, med tanke på de stora kostnaderna, varit bättre om nationen inte enats. Det *hotfulla* i vår situation är emellertid att de borgerliga klasserna förefaller vissna bort som bärare av nationens *maktintressen*, och att det ännu inte finns några tecken på att arbetarna börjar bli mogna att ersätta dem.

Faran ligger *inte* – som de tror som hypnotiserat stirrar ner i samhällsdjupet – i *massorna*. Kärnan i det socialpolitiska problemet är inte heller de *dominerades ekonomiska* situation, utan har snarare att göra med de *dominerande och uppåtstigande* klassernas *politiska* kvalifikationer. Syftet med vårt socialpolitiska arbete är inte att lyckasliggöra världen, utan att socialt ena den nation som sprängts av den moderna ekonomiska utvecklingen, och att förbereda den inför framtidens svåra strider. Om det verkligen gick att skapa en ”arbetararistokrati” som skulle vara bärare av den politiska meningen – något som vi idag saknar i arbetarrörelsen – då först kunde det spjut, som borgerskapets arm inte orkar bära, läggas på deras bredare skuldror. Dit förefaller det vara en lång väg.

För närvarande ser vi emellertid en sak: ett enormt arbete måste läggas ner på att *politiskt* skola nationen. Ingen plikt är mer allvarlig för oss än den att vi, var och en i sin lilla krets, ska vara medvetna om just *denna* uppgift: att arbeta för vår nations *politiska* skolning. Detta måste förbli det slutgiltiga målet även för vår vetenskap. Den ekonomiska utvecklingen i övergångsperioderna hotar upplösa de naturliga politiska instinkterna. Det vore olyckligt om även den ekonomiska vetenskapen skulle sträva mot detta mål – i det att den, bakom illusionen om självständiga ”socialpolitiska” ideal, odlar en vek eudaimonism, om än i aldrig så förändligad form.

Därför är det väl självklart att just vi får påpeka att det är raka motsatsen till politisk uppfostran, när man i lagparagrafer försöker formulera ett misstroende-

votum mot en fredlig social framtid för vår nation¹⁷, eller när *brachium saeculare* söker kyrkans hand för att få stöd för världsliga auktoriteter.¹⁸ Men motsatsen till politisk skolning finner vi även i det schablonmässiga gläfsandet hos den ständigt växande kören av socialpolitiska amatörer (om uttrycket tillåts mig). Detsamma måste vi konstatera om dem som menar sig kunna ersätta de politiska idealen med ”etiska”, och dessutom harmlöst identifierar etiska ideal med optimistiska lyckoförhoppningar. Låt vara att detta mänskligt sett är både älskvärt och aktningsvärt, men det är ett utsägligt kalkborgerligt förvekligande av sinnet och raka motsatsen till politisk skolning.

Nationens massor lider svår nöd, och det tynger den nya generationens skärpta sociala samvete. Ändå måste vi uppriktigt bekänna att det idag finns något som tynger oss än mer: medvetenheten om att vi är ansvariga *inför historien*.

Det är inte vår generation förunnat att se huruvida den kamp vi för kommer att bära frukt, huruvida eftervärldens människor kommer att betrakta oss som sina förfäder. Vi kan inte häva den förbannelse vi står under – att vara arvtagare till en politiskt stor tid – om vi inte finner en väg att bli något annat: föregångare till en ännu större politisk tid. Kommer detta att vara vår plats i historien? Jag vet inte. Jag säger endast att det är ungdomens rättighet att stå för sig själv och för sina ideal. Det är emellertid inte åren som gör människan till gammal gubbe: människan är ung så länge hon har förmågan att känna de *stora* lidelser som naturen nedlagt i oss. Låt mig avsluta med att säga, att det således inte är bördan av att ha en mångtusenårig ärorik historia som får en stor nation att åldras. Den förblir ung om den har förmågan och modet att förbli trogen sig själv och de stora instinkter som har givits den, och om dess ledande skikt förmår häva sig upp i den hårda och klara luft där det nyktra arbetet med den tyska politiken frodas – en atmosfär som emellertid också genomfläktas av nationalkäns-lans allvarsamma storslagenhet.

Noter

¹[Ö.a.] Lassman och Speirs noterar i en not till sin översättning (1994: 1) att Weber aldrig återkom till denna problematik. Samma sak konstateras av utgivarna till Max Weber Gesamtausgabe (MWG I/4: 543), och de påpekar att Weber även i andra skrifter från 1890-talet har talat om en sådan kommande studie: dels i en recension av Karl Grünbergs bok *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien*, dels i artikeln ”Der preußische Gesetzentwurf über das Anerbenrecht bei Rentengütern”, och dels i ett diskussionsbidrag till Karl

Oldenbergs föredrag "Über Deutschland als Industriestaat". Samtliga dessa texter finns tryckta i MWG I/4.

² [Ö.a.] Friedrich Julius von Neumann (1835-1910) var nationalekonom, och hade professurer i politisk ekonomi i Freiburg respektive Tübingen. De arbeten av Neumanns elever som Weber refererar till torde vara de som ingår i Neumanns skriftserie *Beiträge zur Geschichte der Bevölkerung in Deutschland seit dem Anfang des 19. Jahrhunderts*.

³"Gemeindelexion" Berlin 1887.

⁴ Denna förvaltningsindelning ger likväl en bättre karakteristik av den sociala skiktningen än om man utgår från hur de olika företagen är fördelade. På låglandet är det inte ovanligt med gods på under 100 hektar, och på höglandet är bondgårdar på över 200 hektar ingen ovanlighet.

⁵ Under perioden 1871-1885 minskade t ex befolkningen i godsdistriktet Stuhm med 6,7 procent, och andelen protestanter i den kristna befolkningen minskade från 33,4 procent till 31,3 procent. Bybefolkningen i *Kreise* Konitz och Tuchel ökade med 8 procent, och andelen katoliker steg från 84,7 procent till 86,0 procent.

⁶ Jag behöver väl knappast påpeka att de *naturvetenskapliga* kontroverserna om selektionsprincipens räckvidd – liksom det naturvetenskapliga sättet att använda begreppet "odling" ["Züchtung"] och alla de diskussioner som anknyter till det på detta, för mig främmande, område – saknar relevans för det vi har diskuterat ovan. *Begreppet* "selektion" är idag lika mycket allmångods som den heliocentriska hypotesen, och tanken att mänskliga kvaliteter "framodlas" finner man redan i Platons *Staten*. Båda begreppet används t ex redan av Friedrich Albert Lange, i *Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft*, och idag är vi sedan länge så hemmastadda med dem att det, för den som kan vår litteratur, inte kan uppstå några missförstånd om vad de betyder. Däremot är det en svårare fråga i vilken utsträckning det finns något varaktigt värde i antropologernas senaste försök att utsträcka selektionstanken, i Darwins och Weismanns mening, till den ekonomiska forskningens område. Dessa försök är visserligen snillrika, men metodologiskt och sakligt är de mycket tveksamma – och de överdriver utan tvekan selektionens betydelse så mycket att de blir missvisande. Ändå förtjänar t ex Otto Ammons skrifter (*Die natürliche Auslese beim Menschen* och *Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen*) mer uppmärksamhet än de fått, trots alla de förbehåll man måste göra beträffande dennes skrifter. Ett fel, som man finner i de flesta försöken från naturvetenskapligt håll att bidra till förståelsen av de problem som vår vetenskap sysslar med, ligger i deras missriktade ambition att "vederlägga" socialismen. Den förment "naturvetenskapliga teorin" om samhällsordningen förvandlas, genom iveren att uppnå detta mål, ovillkorligen till ett för svar för den bestående samhällsordningen.

⁷ [Ö.a.] Uttrycket "jordbrukarnas hatade motståndare" refererar till Bismarcks efterträdare, greve Leo von Caprivi, som var rikskansler mellan 1890 och 1894.

⁸ Även professor Schmoller har, i samma kontext, rest detta krav i sin tidskrift (Gustav Schmoller, "Einige Worte zum Antrag Kanitz", *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft* 1895: 611-629). Faktum är att de storgodsägare, som det är av värde för staten att behålla som arbetsledare i jordbruket, ofta inte bör äga jorden, utan istället bara bör arrendera statliga domäner. Min egen uppfattning är visserligen att statliga markköp bara har en mening om detta på ett organiskt sätt kombineras med en kolonisering av lämpliga domäner. Inköpen måste alltså hanteras på ett sådant sätt att en del av marken i östra Tyskland överförs till staten och att den, när den är i statens ägo, får genomgå en intensiv jordförbättringskur med hjälp av statliga krediter. Bosättningskommissionen måste här brottas med två svårigheter. En är att den måste stå för "efterkuren", i form av de utpla-

cerade kolonisterna. Det vore bättre om dessa kolonister, och deras anståndsansökningar, överlämnades till den vanliga, och något mer hårdhärtade statskassan. Bortsett från detta finns det ytterligare en svårighet, som grundar sig i att det i många fall skulle vara bättre om de köpta godsens under ett tiotal år fick undergå en sådan kur i domänarrendatorernas vård. Som det nu är måste jordförbättringen göras hals över huvud, med stora förluster för administrationen, medan åtskilliga domäner säkert skulle lämpa sig för omedelbar kolonisering. Dessa svårigheter har gjort att koloniseringen har gått långsamt. Men det rättfärdigar på intet sätt det omdöme som Hans Delbrück, i sina berömda artiklar i *Preußische Jahrbücher*, ger om bosättningspolitikens nationalpolitiska effekter. För den som sett koloniseringens kulturverk på ort och ställe är Delbrücks mekaniska beräkning, där antalet nystartade bondgårdar jämförs med antalet polacker, inte någon övertygande bevisning. Några få byar med ett dussin tyska gårdar vardera kan eventuellt *germanisera* flera kvadratmil, men givetvis bara under två förutsättningar. För det första: inflödet av proletärer från öst måste stoppas. För det andra: när godsens nu bryts sönder och förfaller, så får man inte utlämna dem till sig själva och till de fria marknadskrafterna (som lösgjorts ännu mer genom räntegodslagarna). Om dessa förutsättningar inte är uppfyllda välter man ut det fat man öst i.

9 [Ö.a.] "Låt allt hopp fara". Weber citerar här Dantes *Divina Commedia* (Helvetet III: 9), där inskriptionen "Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate" (I som här inträder, låten allt hopp fara) står över helvetets port.

10 [Ö.a.] Vid detta slag, som ägde rum 451 e.kr., besegrades Attila av den romerske generalen Aetius.

11 [Ö.a.] "Pandekterna" är ett annat ord för den romerska lagsamling som utarbetades under den östromerske kejsaren Justinianus (527-565). Den latinska texten finns tillgänglig i engelsk översättning, efter en bearbetning av Webers lärare Theodor Mommsen, som *The Digest of Justinian* bd. 1-4 (1985). Tyskland fick inte en enhetlig civilrättslig kod förrän 1898. Fram till dess baserades rättsskipningen på romersk rätt, kompletterad med lokala traktater och handböcker som anger hur den romerska texten ska tolkas. Det är dessa handböcker som Weber syftar på.

12 [Ö.a.] Weber syftar här på Bismarck.

13 [Ö.a.] *Sachsenwald* är ett stort skogsområde nordöst om Hamburg, där Bismarcks gods Friedrichsruh är beläget. Bismarck fick 1871 detta gods i gåva av kejsar Wilhelm I, och det var hit som han drog sig tillbaka efter 1890. *Kyffhäuser* är en fortliknande sluttning i Harzbergen. Enligt en legend lever Fredrik I (Barbarossa) vidare där – redo att stiga ned och hjälpa det tyska folket i tider då nationen är hotad.

14 [Ö.a.] Weber syftar här på den debatt, i riksdagen och i offentligheten, som rörde ett lagförslag – det så kallade "Umsturzvorlage" – som syftade till att skapa lagrum för att inskränka socialdemokratins möjligheter att bedriva politisk verksamhet.

15 [Ö.a.] "Konventet" refererar här till det franska Nationalkonventet (1792-1795).

16 [Ö.a.] Sergius Catilina (108-62 f.kr.) var praetor år 68 f.kr. och ståthållare i Africa 67-66. Catilina försökte, efter att ha förlorat två konsulsval, ta makten med våld – den så kallade Catilinska sammansvärningen.

17 [Ö.a.] Syftar på "Umsturzvorlage". Se not 14 ovan.

18 [Ö.a.] "Brachium saeculare" kan ungefär översättas som "sekulär arm". Weber syftar på den preussiska statens försök att motverka liberala och socialdemokratiska idéer genom att stärka den kristna kyrkan.

Debatt

Därför behövs Sociologisk Forskning

AV MIKAEL CARLEHEDEN

De flesta av oss gör väl då och då våra rundor på våra respektive universitetsbiblioteks tidskriftsavdelningar för att hålla oss *à jour* med vad som sker inom våra forsknings- och intresseområden. Det handlar om internationella och nationella specialtidskrifter, tvärvetenskapliga tidskrifter, kulturtidskrifter och ämnestidskrifter. I den sistnämnda kategorin ingår för min del *Sociologisk forskning*. Det är väl knappast någon som darrande av förväntan öppnar ett nytt nummer av denna tidskrift, men trots dess brister så menar jag att den uppfyller ett viktigt behov hos många av oss. Eller kanske snarare; vid varje nytt nummer så hoppas vi att den skall uppfylla ett behov som ingen annan tidskrift i världen ens har potentialerna att göra.

Trots den tilltagande globaliseringen så påverkas vi i högsta grad fortfarande av ett nationellt organiserat utbildningssystem och nationella forskningsråd. Av ännu större vikt är det faktum att sociala fenomen och problem i en icke oväsentlig grad fortfarande är relaterade till det nationella rummet. Jag menar att globalisering inte ens på lång sikt skall förstås som att nationsgränser är på väg att *helt* förlora i betydelse. Globalisering innebär snarare att det nationella rummet tenderar att förlora den dominerande ställning det haft under 1900-talet och reduceras alltmer till att bli ett rum bland flera sociala rum av betydelse. Vi kan således knappast förvänta oss att vi med tiden uteslutande kommer att ingå i globala nätverk. Snarare kommer såväl forskare som forskningsobjekt samtidigt

---

Mikael Carleheden är fil. doktor och lektor i sociologi. Han erhöll sin doktors-examen i sociologi i Lund 1996 och har efter forskningsvistelser i Frankfurt am Main och New York och undervisnings- och forskningstjänster i Köpenhamn och Aalborg nu en lektorstjänst vid Örebro universitet.

kommer att ingå i både globala, regionala, nationella och lokala nätverk. Detta betyder att sociologer som lever och är verksamma i Sverige också i framtiden kommer att ha både gemensamma forskningsvillkor och forskningsproblem som delvis skiljer sig från alla andra sociologers på denna jord. Just därför behöver vi – vid sidan av andra fora - ett forum där vi kan diskutera vår forskning med sociologer med samma nationella erfarenheter som vi själva. Ett sådant forum behöver först och främst vara av inomvetenskaplig art av det enkla skälet att vår huvudsakliga professionella verksamhet är vetenskaplig. Jag är alltså redan av detta grundläggande skäl kritisk till Stefan Svallfors (2000) förslag att omvandla *Sociologisk forskning* till något slags debattidskrift.

För det andra kan jag inte se något speciellt behov av en renodlad sociologisk debattidskrift. I den mån vi sociologer vill delta i den politiska offentligheten är det en betydligt effektivare strategi att vi går till berget än att vi försöker förmå berget komma till oss, d v s låt oss fortsätta publicera på tidningarnas debatt- och kultursidor och i kulturtidskrifter snarare än försöka oss på det, enligt min mening, ganska hopplösa företaget att prångla på allmänheten en sociologisk debattidskrift. Om vi inte lyckas publicera oss i tillräcklig hög omfattning idag i existerande debattfora så beror det på att vi bedriver ointressant forskning, skriver dåligt eller inte prioriterar deltagande i den politiska offentligheten. Vilket förklaringen än är så lär inte en ny debattidskrift hjälpa upp saken. För övrigt är mitt spontana intryck inte alls att sociologer idag är frånvarande i tidningar och kulturtidskrifter. På DN debatt tycks var och varannan socialforskningsrapport presenteras. Lundasociologen Mats Benner verkar närmast ha prenumererat på en plats under strecket på SVD:s kultursida där också, bland andra sociologer, Thomas Brante brukar låta oss ta del av hans sociologiska reflexioner. Likadant är det på de landsortstidningar jag har erfarenhet av. T ex har Örebro-doktoranden Martin Lind i liberala *Nerikes Allehanda* nyligen gjort långa utläggningar om marxismens fortsatta relevans för en förståelse av dagens ekonomi. Jag har själv en pärm med tidningsartiklar som jag skrivit genom åren. Liknande observationer av sociologers deltagande kan göras i tidskrifter som *Ord & Bild*, *Res Publica*, *Ordfront*, *Arena*, *Phronesis*, etc. Porten för den hughade sociologen är allt annat än stängd till existerande debattmedia.

Samtidigt har Svallfors rätt i att något måste göras för att *Sociologisk forskning* inte skall gå under av näringsbrist. Enligt min mening är det emellertid först och främst ett nationellt inomvetenskapligt sociologisk forum av hög klass som

vi saknar. Märkligt nog tycks detta inte vara ett så stort problem i våra grannländer Danmark och Norge, trots att dessa språkområden är ännu mindre och antalet sociologer ännu färre än i Sverige. I Norge lyckas man hålla sig med inte mindre än tre sociologiska tidskrifter; *Sociologisk tidskrift*, *Sociologi idag* och *Tidsskrift for samfunnsforskning*. I Danmark har nyligen *Dansk sociologi* kompletterats med *Distinktion – Tidsskrift for samfundsteori*. En viktig fråga som ännu inte ställts i debatten om Sociologisk forskning är varför danska och norska sociologer kan göra det som svenska inte kan, dvs. skapa fora för nationell sociologisk diskussion. Jag har inte följt de norska sociologiska tidskrifterna särskilt regelbundet, men väl de danska. *Dansk sociologi* är, enligt min mening, en betydligt bättre tidskrift än *Sociologisk forskning*. Den förra fungerar just som ett gemensamt forum för danska sociologer. Läser man *Dansk sociologi* får man en god överblick över vad som sker i dansk sociologi. Här publicerar sig danska sociologer av alla slag och rang. Själva upplägget av tidskriftens innehåll vittnar också om en större redaktionell fantasi. Förutom en artikelavdelning och en recensionsavdelning finns ett ”redaktörens förord”, en ”kronik” och en ”review-essay”. I redaktörens förord görs en relativt omfattande översikt över det aktuella numrets innehåll. Krönikan har lite varierande karaktär men ger plats för den debatt som Svallfors efterlyser. Det handlar dock om en mindre del av tidskriften och i första hand är det en debatt mellan och för sociologer. I recensions-essän ges en viktig nyutkommen bok eller grupp av böcker extra utrymme. Vidare är layouten betydligt mer tilltalade än Sociologisk forsknings. I varje nummer samarbetar man med någon konstnär.

Jag tror att den avgörande förklaringen till att *Dansk sociologi* fungerar bättre än *Sociologisk forskning* är den danska redaktionens kontinuitet. Istället för att byta ut hela redaktionen efter några få år och låta den ständigt vagabondera runt riket så har man en fast redaktion med säte i Köpenhamn. Redaktionen utgörs av representanter från landets olika sociologiska lärosäten. Naturligtvis byts redaktionsmedlemmar då och då ut, men inte alla på en gång. Det krävs knappast några akademiska poäng i grupp-sociologi för att räkna ut att en fullständig avsaknad av redaktionell kontinuitet måste innebära att det redaktionella ansvaret och motivationen blir lidande.

Mitt förslag är därför att *Sociologisk forskning* skall ta *Dansk sociologi* som förebild för att skapa en tidskrift som kan fungera som ett nationellt gemensamt forum för en kvalificerad diskussion mellan alla sociologer med intresse av

svensk sociologi och svenskt samhällsliv. Sampublicering på svenska och utländskt språk är ett gott förslag för att höja kvalitén, men det viktigaste är att skapa redaktionell kontinuitet. Det kan göras genom att inrätta en något så när fast redaktion med permanent säte på någon universitetsort. I denna redaktion bör det ingå medlemmar från åtminstone varje universitetsort. Dessa medlemmar skall ha till uppgift att se till att ett brett urval av den bästa forskning som bedrivs i Sverige och om svenskt samhällsliv kommer till uttryck.

Risken med en fastare redaktion är att mäktiga grupper av sociologer med en snäv uppfattning om vad god sociologi är lättare kan monopolisera tidskriftens innehåll. Minst lika viktigt som geografisk spridning är därför bredden på redaktionens sociologiska kompetens och forskningsinriktning. Jag kan dock inte se att redaktionell kontinuitet med nödvändighet står i motsättning till redaktionell pluralism. *Dansk sociologi* är ett levande exempel på en tidskrift som förenar dessa båda egenskaper, medan *Acta Sociologica* snarare är ett exempel på en tidskrift som förenar redaktionell diskontinuitet och, i varje fall från mitt perspektiv, sociologisk ensidighet.

Referenser

Svallfors, S. (2000) "En sociologitidskrift på svenska – varför då?", *Sociologisk forskning* 3-4:88-91

recension

AV KARIN KNORR-CETINA
University of Konstanz

Patrik Aspers, (2001) *Markets in Fashion: A Phenomenological Approach*.
Doctoral Dissertation, Stockholm University, Department of Sociology.
Stockholm: City University Press.

Let me first of all state that I like Patrik Aspers' dissertation: It is an intricate in-depth empirical study of fashion photography in Sweden, based on a New York pre-study. I appreciate the fact that it weaves together more than one approach in the effort to come to grips with the multifaceted and diverse nature of fashion photography's agencies and meanings. And I enjoyed the fact that the study is well written, actually conveying a sense of the pleasure the author himself must have taken in dealing with this material.

I now want to present the work in more detail, starting with the empirical part and then proceeding to the theoretical approach Aspers used.

The Empirical Study

Markets in Fashion is an investigation of an understudied market, and Aspers has chosen the most productive approach possible in such a situation: he conducted what I called an in-depth study, which is a study not based on statistically significant numbers of respondents and stochastic selection procedures, but on theoretical sampling (the selection of informants and respondents based on theoretical criteria) and on the detailed explorative interviews with those interviewees that are chosen. In any not well known area, this is the way to go about finding out more. Those interviewed are, when they are chosen correctly, experts in the area about which they are questioned, and their knowledge of things and view of a field is based on first hand experience and survival in an area. We know that we can always learn much, if not all, from knowledgeable actors. Aspers study is by and large and formally speaking an interview study, though I take it he also draws for his observer interpretation on participation in the field, on his reading

of magazines and other materials, and on information from informants, that one gets when one is engaged with some actors in friendly relationships.

The particular theoretical sampling the study chooses is based on the notion that a variety of actors are relevant to understanding these markets – not only fashion photographers, but also their agents, the editors of fashion magazines and art directors. While the first group dominates the interviews, the other categories are also well represented – enough in any case for Aspers to claim theoretical saturation (which he actually doesn't claim, this is a notion from grounded theory), meaning that he has learned most of what he wanted to learn about the structure of the markets. It is important to note at this occasion that the work not only presents a study of one market but of several interconnected ones, if markets are understood as forming around a particular product. This is a point to which I shall return, the relevant issue here being that the depth interviews cover, and actually must cover with the topic chosen, a multiplicity of actors in diverse and fragmented roles. In addition, the study also draws on data collected by others with photographers, which were not, I understand, dedicated to the fashion market topic, but from which information in this respect could be extracted.

The Phenomenological Approach

From the in-depth study design and interviewee-based results we can jump right into the *phenomenological approach*, the second important key word in the title of the dissertation. What the phenomenological approach means in regard to data collection and data treatment is first of all a focus on actors' meanings, that which Husserl called *noema*, and which Aspers redefines in somewhat more empirical rather than philosophical terms as the intentional side, the constructed intentional object to which actors are oriented. The study has a clear subject-focus, somewhat uncommon for a study of markets, but in line with the radical subjectivism of consciousness and perceptions which Husserl worked out, and with which Husserl was preoccupied even when he studied objects.

To bring out the flavor of Aspers' investigation one needs to recognize the marriage he seeks and brings about between an interview approach and phenomenology as centered on subjective meanings. It is one of the distinctive characteristics of this dissertation that it focuses on the subject not only as a source of information with regard to our questions about fashion photography and markets, but also as a center of meanings from which the respective markets are con-

structed by participants. Not only conceptually constructed but also practically or performatively constructed, one must add, since these meanings give rise to (direct as intentions) practical action. The subject as source (as in spy movies) and the subject as meaning center roles differ crucially, needless to say. The subject-as-source idea underlies most quantitative, objectivist research (in Bourdieu's terms) which construes the subject as a spy we have in an objective world to which we have no access, or which we have no time to enter, a spy who can report to us what goes on in this world. The subject as meaning center idea construes the social world as never just objectively given but as construed and reproduced in terms of meanings, and our task therefore to be to learn about the meanings that make up the world. The trick in this second case is to "sample" actors meanings cleverly, so to speak, since a world is never just composed of individual actors' intentions, even if these actors are powerful. This is what the dissertation attempts to do by paying attention not only to photographers but to other market actors, in particular those on the producer side of photographers (photographers agents are in a sense their producers in a labor market, and the financial and institutional producers of fashion photography are magazine editors and advertisement agencies' art directors).

The dissertation is a study of markets, and this is what I just called the "world" about which we learn how it is constructed. It should be noted that the producer side about which I just talked does not consist of individuals, it consists of collective entities, firms, sometimes even multinational corporations. These firms are *represented* by the market actors chosen, like magazine editors and art directors. What Aspens does in extracting noema from these actors is getting at the role of the respective firms in the market, he gets or tries to get at the roles, the status, and the *processes* of magazines, advertising agencies and artists agencies which are part of markets. He also extracts meanings regarding the interrelationship between these positions and concrete firms. In a phenomenological idiom, these are the *reciprocal* observations and expectations, the *thousand-faceted mirroring of each* other about which Schutz spoke. These reciprocal meanings (what one party thinks about the other....) is important, since it is, in my view, perhaps the one most pertinent to the bringing about of the web-like (rather than atomistic) structure of a world – worlds do not consist of atomistic units unrelated to one another. Thus the marriage we find in the dissertation between an interview methodology and phenomenological subjective meanings includes,

via the representational assumption and by implication, a third party, that of institutional actors. The existence of corporate actors, collective actors and institutional actors is a complication in any phenomenological approach, as discussed by Aspers in chapter 5. It is also an issue to which I will come back in my questions.

Here I want to add one more detail about Aspers' empirical approach, which (as he diligently explains in the appendix devoted to phenomenology) has to do with the difference between actors' meanings which Schutz called "first order constructs" and analysts' meanings which Schutz called "second order constructs". The distinction is taken seriously in Aspers' work, and it points to the second part of any empirical approach which does not only consist of (clever) data collection but also significantly of data analysis. Aspers treats the distinction between first and second order constructs as a leading methodological distinction of his work, bringing it up repeatedly to clarify which is which, where the meanings originate and whose they are. Thus, we can almost always tell in this dissertation where the analyst's interpretations start, and how they connect to actors meaning. This adds a certain precision to the approach which is important to have in qualitative studies.

Markets in Fashion

One of the great achievements of this thesis is that Aspers constructs a number of theoretical notions and distinctions which should be useful to other market theorists as well as to those looking at art. This is perhaps not quite a theory yet, lacking some of the coherence and indication of dynamic mechanisms one would expect from the latter, but it is nonetheless noteworthy.

First, Aspers makes us aware of the fact that when looking at fashion photography, one is not only confronted with one, but with several markets – and this I suppose is something that can be generalized to most market situations. For example, an actor that is a producer in the market of fashion magazines is also a consumer in the market of fashion photographs and other products and services needed to make the magazine. Though this may sound commonplace, it is not something most market research pays any attention to. Unlike Aspers, one is usually not looking at a whole interconnected area but only at one exchange system. The notion Aspers also utilizes here is that of "upstream markets", those whose products one consumes, and "downstream markets", those to which one

contributes products. These notions lead to a further distinction, that between final markets at the end of a chain that confronts only consumers, and markets upstream on the production chain such as wholesale or industrial markets.

Second, Aspers develops the distinction between what he calls “role markets” and “exchange markets”, with the former being markets where producers and consumers occupy fixed roles (that of producer or consumer), while exchange markets are the ones where these roles can be changed at any moment, as when a buyer of currencies in institutional foreign exchange markets, which I study, becomes a seller – the effect being that participants are constantly occupied in finding out which someone is, a buyer or a seller. Production markets are role markets, whereas financial markets are not. Again, this distinction may look obvious, but most research on markets ignores what Zelizer calls the multiple market hypothesis, the notion that there exist distinctively different kinds of markets, and proceeds, in the wake of White, to talk about production markets as if this were the only kind of market.

Third, Aspers also develops the distinction between “associated markets” – those where producers and consumers cooperate, for example, in producing a product – and those where they do not, which are “dissociated markets”. This too, is a useful and important distinction; for example, it focuses the attention on how this cooperation not only shapes the product, but may determine or change its value and the value of the producer.

Fourth, based on all of this, Aspers conceptualizes aesthetic markets as “status distributors” of identities. Prices, in these markets, according to Aspers, are epiphenomena of status distribution. He comes to this conclusion, I believe, on the one hand because participants (photographers) frequently do not seem to care about their fee that much and appear to be intrinsically motivated by their art, and second, because high status tends to fetch higher prices, though there is no one-to-one correspondence of this sort.

With this we have, in a nutshell a theory of aesthetic markets, and this theory confirms, in Aspers’ writings, many of Harrison White’s notions. For example the one that producers orient to each other, that much of the competition occurs through the interface with customers, that actors hold niches in their own production markets and differentiate themselves from each other (Bourdieu’s ideas about gaining distinction are relevant here too), that identities derive from actors niches in their production markets, and that markets are embedded in each other.

But there are also differences, for example market share and production volume play no role, according to Aspers in the markets he studies, whereas style and status do. Moreover, as he says, the aesthetic markets he considers are associated markets in which consumers are not merely reacting to producers work, but take an active role in creating this work. In Aspers study, by the way, the distribution of status mostly occurs in the market for editorial photography and not in the one having to do with advertisement. This points to another result of the study, the differentiation between markets, which Aspers accomplished by seeking out actors' meanings and finding strong, pertinent and pervasive contrasts in the meaning structures of fashion editors and art directors. Aspers concludes from this that the best way to find out whether or not people are actors in the same market is to learn about their meaning structures – and their status as competitors to those already in the market (the latter is relevant for young people who may not yet be taken serious as market players).

Concluding Remarks

All in all, this is an excellent study. By this I do not want to convey the impression that it is a perfect study – but it is a very fine work, and it raises a series of highly important and interesting questions that are central to sociology. One of these is the general relevance of the phenomenological approach, and how far it is possible to go with Schutz' approach. Another has to do with the need to develop a sociological theory of markets. In both cases I find that Aspers has made fine contributions – but also that much remains to be done.

recension

AV GLENN SJÖSTRAND

Samhällsvetenskapliga institutionen, Växjö universitet

Anders Bordum & Sören Barlebo Wennberg red. (2001) *Det handlar om tillit*
Fredriksberg: Samfundslitteratur.

Samhällsvetenskapen har sedan slutet på 1970-talet återuppväckt intresset för och analysen av förtroende och tillit. Niklas Luhmanns analys av tillit som en komplexitets- och riskreducerande faktor, Giddens diskussion om ontologisk (o)trygghet och tillit, Becks risksamhälle med mera återupptog den sociologiska analysen av tillit som Weber, Durkheim och Simmel utvecklade i slutet av 1800-talet. Samtidssamhällets komplexitet gör samhällsvetenskapliga analyser av tillit fruktbara. (Sztompka 1999; Seligman 1997)

I arton kapitel diskuterar tjugo medarbetare på *Institut for Ledelse, Politik og Filosofi* på Köpenhamns Handelshögskola tillit. Boken är indelad i tre delar, varav den första tar upp generella teoretiska perspektiv på tillit som begrepp och fenomen. I den andra delen diskuteras tillit specifikt i relation till förvärvslivet och offentligheten. I den avslutande och tredje delen diskuteras tillit i relation till vetenskap och forskning.

Den första delen inleder Morten Knudsen med en diskussion om tillitsskapande mekanismer, framför allt kroppen och självpresentationen av kroppen samt en tredje instans – "suveränen" – pekas ut. "Suveränen" garanterar att tillit och informella kontrakt hålls mellan två kontrahenter. Är tillit fortfarande avhängigt en välgrundad kognitiv kunskap om den andre? Kroppen och självpresentationen, i Goffmanska termer, blir viktig för vilken kunskap vi erhåller om andra. Vår kunskap om den andre påverkar huruvida vi kan förlita oss på andra eller ej. Om avtal kommer att hållas kan bero på om parterna är villiga att satsa sig själva i dem. Om ett kontraktsbrott blir sanktionerat av en högre instans, till exempel staten, är sannolikheten högre att tillit uppkommer. Utifrån detta inledande resonemang om de två tillitsskapande mekanismerna formulerar Knudsen en hypotes om att den suveränitetsbaserade tilliten är utsatt för en press och att

tillitsskapande med hjälp av suveränen har blivit osäker. Därför kan man förvänta sig att de tillitsskapande relationerna baserade på självpresentationen blir allt viktigare i framtiden.

Ole Thyssen ställer i nästa kapitel frågan Varför tillit? Framtiden är osäker, därför önskar vi kontroll. Thyssen menar att kontroll är svår att skapa idag då det moderna samhället är inriktat på förnyelse och förändring – förnyelse kan inte kontrolleras. Dessutom får man betala ett högt pris för att kontrollera människor, det är kränkande och om de ska bidra till förnyelsen kan man inte hålla dem i strama tyglar. Därför är det bättre med tillit istället för kontroll. Thyssen menar att eftersom tillit innebär tillit *till* någonting, finns alltid en värdering närvarande. Värderingar är kopplade till kulturen och till en moralisk uppfattning och normativ kontroll. Thyssen definierar tillit som “acceptans av riskabel kommunikation”. Det är genom kommunikationen som tillit till någon eller något uppstår och det föreligger alltid en risk att vi inte kan ha tillit till de som kommunicerar. Kommunikationen ger också utrymme för manipulation. Personer och organisationer som gärna vill vinna tillit kan med hjälp av kommunikation bearbeta andra symboliskt utan att den egentliga grunden för tillit finns där.

Anders Bordum försöker sedan besvara frågorna: “När gör man bäst i att lita på någon och när bör man misstro någon?” Tillit är beroende av vilken kunskap vi har om den/det vi ska lita på. Kunskapen är osäker och därför blir tilliten ibland blind. Vi tvingas lita på andra trots osäkerheten om att de ska leva upp till våra förväntningar i en osäker framtid. I en sådan situation uppstår en slags vanmaktstillit. En av de oönskade situationer vi kan hamna i är dubbel kontingens, där det är rationellt att inte lita på varandra. Bordum menar att sociala normers viktigaste roll är att upphäva dessa dubbla kontingens situationer genom generaliserade och stabila normativa förväntningar om att agera annorlunda än egenintresset föreslår. Tillit/misstroende är asymmetriska relationer och asymmetrin är ytterligare ett tema Bordum berör avslutningsvis, utifrån exemplet att det är lättare och går snabbare att radera en tillitsrelation än att skapa den.

Teorin om tillit utvecklas i nästa kapitel av Anders Bordum och Iben Aagaard Uldal. De försöker att explicitgöra vissa annars implicita aspekter av tillit, som betydelsen av att ett möte mellan människor sker frivilligt eller ofrivilligt. Frivilligheten får betydelse för om tillit måste vinnas eller kan förutsättas. Är tilliten kopplad till känsla och/eller förnuft? När tillit till organisationer ska skapas blir det viktigt om tilliten är rationellt eller emotionellt skapad. Två strategier för

att skapa tillit föreslås. Den ena strategin går ut på att få ned rädslan och osäkerheten medan den andra strategin försöker förmedla kunskap och skapa säkerhet. Båda dessa grundas återigen på normativa värderingar av vad som är gott eller ont och till vad som sanktioneras av kulturen. Att tillit ofta förknippas med något som är moraliskt gott tar Bordum upp även i nästa kapitel, där han tar avstamp i Luhmanns tillitsteori och kritiserar honom för hans position att tillit är värdemässigt neutral.

I den andra delen, menar man, att organisationer numer behöver ta hänsyn till en mängd relationer – interna och externa. Frågor om hur ledningen skapar förtroende blir därmed centrala för framställningen. Hur man kan skapa denna tillit utan att verka tillgjord eller instrumentell, verkar vara tema som har sysselsatt de flesta författare. Mette Mönsted tar upp tillit i relation till små företags, främst högteknologiska företags, nätverk och hur man där hanterar osäkerhet. I det nästföljande kapitlet ställs frågan om hur relationen mellan konsult- och rådgivningsbyråer till sina uppdragsgivare bör se ut för att förtroendefulla relationer ska kunna etableras. Kapitlet är högst pragmatiskt i sin diskussion, men slutar samtidigt med en problemställning som inte kan besvaras lika pragmatiskt: Företag är ibland beroende av innovationer för sin utveckling och innovationer har en slags inbyggd osäkerhet vad gäller om den kommer att fungera eller få genomslag, och är därmed inte i behov av den generella tillit som vi skisserade ovan. Innovationer kräver någon slags frihet från tillit i termer av självklara förväntningar och krav på förutsägelser. Hur man skapar ett innovativt klimat och samtidigt tillitsfulla relationer är ett dilemma som det inte finns några enkla svar på.

Steen Vallentin diskuterar utifrån ett Luhmannskt systemperspektiv tillit till organisationer och system. Relationerna mellan system och individer styrs, enligt Vallentin, av självpresentationen och de "texter" som organisationerna framställer sig genom. Hur kan uppmärksamhet på tillit göra oss till klokare ledare i organisationer? Tillit i ett mediaperspektiv tas upp av Mette Lolk och Maja Horst. Hur reagerar media på brutna förtroenden? Konkreta exempel ges från galna kosjukan på en jylländsk gård i mars 2000. Författarna hävdar att medierna spelar en väsentlig roll för samhällets fokusering på risker i samhället och menar att tilliten till media i sig förändrades över tid. Tillit på Internet är nästa konkreta analys av tillit som görs av Sisse Siggaard Jensen. Kan man lita på informationen som finns på nätet? Vem har skrivit och är informationen tillförlitlig? Författaren menar att det uppstår en tillitskris till informationen på nätet för att

det endast finns texter på nätet, ej ansikte-mot-ansikte relationer eller några namn på författare.

I del 3, slutligen, tas relationen mellan tillit och vetenskap och forskning upp. Här utgår man ifrån att utan tillit så bryter samhället samman, både kognitivt och normativt. Kommunikation blir omöjlig om vi inte kan basera tilliten på normer eller kunskap. Vetenskapen måste kunna leverera svar på varför man ska lita på dess resultat. Vetenskapens uppgifter i samhället förändras och därmed tilliten till vetenskapen. Vetenskapen ska vara samhälleligt nyttig, ge ekonomisk vinning, tillföra den samhälleliga kunskapsbanken ny information och kunna samarbeta med andra parter i samhället. Eftersom samhället tvingas förhålla sig till vetenskapen som ett expertsystem och vetenskapen samtidigt utsätts för samhällets kritik, kan det, enligt Wennberg ge tillit *till* vetenskapen. När det gäller tillit i forskningen är forskare beroende av varandras kunskaper och expertis, personliga relationer till andra framstående forskare (som man kan använda som referenser), relationer till forskningsinstitut och organisationer som ger medel för forskning. Vetenskapens kvantifiering tenderar också till att öka tilliten till forskningen, liksom vetenskapens koppling till professioner och titlar som fungerar som en slags legitimation. Vetenskapen som institution kan använda två strategier för att stärka samhällets tillit till forskningen;

1. Genom att anpassa forskningens innehåll och form efter samhällets krav på till exempel ekonomisk nytthet.
2. Genom att forskaren tillåts att ha en akademisk frihet och frihet från social kontroll. Det kan också göras genom att det finns två olika oberoende och parallella organisationer som hjälper och stöttar forskarna med praktiska och vetenskapliga problem.

Tilliten till forskningsledaren för ett forskningsprojekt och också det omvända, hur ledaren för projektet litar på att övriga deltagare ska göra ett bra arbete utan för mycket kontroll, tas upp i nästa kapitel. Den intellektuella friheten och den samtida beroendeställningen till uppdragsgivare inom forskningen är ett problem ur tillitssynpunkt. Även relationen till forskningsledaren kan vara problematisk ur samma synvinkel. Husted tar i det avslutande kapitlet upp relationen mellan forskningsledningen och den enskilda forskaren. Han menar att eftersom den enskilda forskaren har bättre kunskap om forskningsområdet än vad ledningen har, så är ledningen tvungen att förlita sig på forskaren. Forskaren, å sin sida, tvingas förlita sig på ledningens insikter i verksamhetens strategiska

behov och bättre förutsättningar att formulera målsättningar med forskningen. Tillit blir en förutsättning för fungerande forskning. Forskningen är dock en osäker verksamhet – vi vet inte vilka resultat vi kommer fram till, när en hög kvalitet i forskningen föreligger eller vilken typ av effekter på samhället forskningen kommer att få. Detta gör att det bland annat blir svårt att skriva kontrakt i förväg om hur forskningen ska gå till eller vilka resultat man kan förvänta sig. Husted menar att det i hög grad är ett ledningsbekymmer hur man ska kunna skapa tillit i de asymmetriska relationerna mellan just ledningen och den enskilde forskaren som utför grovjobbet. En känsla av rättvisa – genom deltagande i alla besluts- och forskningsprocesser, behovet av tydligare argument bakom besluten och en klarhet i rimliga förväntningar på forskningen – är tillitsskapande processer i relationen mellan uppdragsgivare, forskningsledning och den enskilde forskaren. Denna tillitsskapande process kan inte skapas, menar Husted, genom en auktoritär ledning, utan är avhängig en ömsesidig tillit.

Min övergripande kommentar till del 1 är att alla inlägg har en gemensam teoretisk ram som delvis utvecklas av de olika författarna och öppnar upp för vissa analyser. De olika inläggen kan läsas var för sig samtidigt som de indirekt relaterar till varandra. Kapitlen är korta och diskussionerna får inte så mycket utrymme att utvecklas eller fördjupas, men ger tillsammans en bra bild av hur man kan förstå tillit generellt. Tillit studeras både som förutsättning för sociala och ekonomiska processer och relationer och som ett resultat av dem. Tillit används både som explanans och explanandum, något som dock görs implicit i boken. Ibland är tillit något som skapas och som kräver vissa förutsättningar eller mekanismer för att komma till stånd. Ibland är det effekterna av tillit som diskuteras. Att tillit används på olika sätt är något som jag anser inte tillräckligt klart tydliggörs.

Den andra delen är i högsta grad pragmatisk och inriktad på hur man ska kunna skapa tillit. Därmed lämnar man i någon mån det förklarande perspektivet och övergår till att bli konsulterande. Eftersom några av författarna menar att man inte kan studera tillit utan att göra kopplingar till normer och värderingar behöver inte detta perspektiv bli problematiskt. Förutsättningen är dock att läsaren är medveten om att författarna medvetet utgår från tanken att tillit är bra eller gott. Det framgår dock inte alltid för vem tillit är bra. Framställningen skulle tjäna på att utveckla den sidan av tillitens normativa sidor.

Del 3 lyfter förtjänstfullt upp forskningens villkor och förutsättningar i relation

till tillitsrelationer och tillitsskapande mekanismer. Boken ger överlag bra exempel på hur främst vardagliga praktiska bekymmer med tillitsrelationer kan diskuteras. Om man är ute efter en bra introduktion eller vill fördjupa sig i teoretiseringar om tillit, är boken inte den lämpligaste. Det finns andra böcker som fördjupar och utvecklar de teoretiska idéerna mer. Som en exempelsamling kring hur man kan förstå tillit i organisationer och inom forskning och vetenskap kan den ge en hel del tankar och förslag på hur man kan skapa tillit. Läsningen av Bordum & Barlebo ger uppslag till hur man kan göra analyser med hjälp av tillit som begrepp. För de som redan har en viss förförståelse av teorierna kring tillit, och som vill se exempel på konkreta tillitsproblem och analyser av de samma är boken en trevlig läsning. Vill man veta mer om hur man kan förklara tillit och diskutera dess effekter kan mer teoritung litteratur vara att föredra.

Referenser

- Sztompka, P. (1999) *Trust – A Sociological Theory* Cambridge: Cambridge University Press.
- Seligman, A. B. (1997) *The Problem of Trust* New Jersey: Princeton University Press.

recension

AV STEFAN SVALLFORS

Sociologiska institutionen, Umeå Universitet

Bent Flyvbjerg (2001) *Making Social Science Matter. Why Social Inquiry Fails and How it Can Succeed Again*. Cambridge University Press, 2001.

Vad är det för fel på socialvetenskapen, och i synnerhet sociologin? Varför kan den aldrig bli en "riktig vetenskap" som klarar av att förklara och förutsäga det sociala på liknande sätt som naturvetenskapen kan hantera sina studieobjekt? Vissa sociologer hoppas och tror att detta är ett övergående stadium. När vi väl fått ordning på våra modeller och antaganden ska sociologin också bli en "riktig vetenskap". Nationalekonomin är nästan där och snart ska resten av socialvetenskaperna följa efter.

I *Making Social Science Matter* argumenterar Bent Flyvbjerg för att detta sätt att betrakta problemet är i grunden förfelat. Socialvetenskapen kommer aldrig att bli "epistemisk" på det sätt som naturvetenskapen är. Vi har hittills inte lyckats hitta några socialvetenskapliga "lagar" eller ens några överhistoriska eller transkulturella sociala mekanismer. Det finns goda skäl att anta att vi inte någonsin kommer att finna några. Men det betyder inte att socialvetenskapen är misslyckad. Dess värde ligger inte i att den kan utveckla förklarande och predicerande teori, utan i att den kan bidra till "fronesis", samhällets upplysta egenreflektion.

För att påvisa omöjligheten av att utveckla en regelbaserad modell för socialt handlande tar Flyvbjerg utgångspunkt i bröderna Hubert och Stuart Dreyfus (1986) beskrivning av olika nivåer i mänsklig inlärning. För de tre första nivåerna, där novisen utvecklas till kompetent regelföljare, fungerar en rationalistisk kontextoberoende förklaringsmodell väl. Det är när vi kommer till de båda högsta nivåerna, där sann virtuositet utvecklas, som modellen inte längre klarar av att förklara vad som händer. På dessa nivåer är nämligen kunskapen djupt kontextberoende. Här framträder en förtrogenhetskunskap baserad på erfarenheter från en mängd liknande situationer, en kunskap som inte låter sig sam-

manfattas i allmänna regler och lagar. När Diego Maradona "bara vet" var luckan plötsligt uppstår, när schackspelaren "bara känner" att en viss kombination är möjlig, eller när forskaren "plötsligt fick klart för sig" att datamaterialet gick att tolka på ett helt annat sätt, rör vi oss på en kunskapsnivå där den unikt mänskliga kreativiteten spränger modellernas abstrakta kontextoberoende teoriram.

Att kunskapsutvecklingens högsta stadier är kontextbundna vänder upp och ner på mycket av det som tagits för givet i diskussionen om hur socialvetenskapen ska kunna bli "riktigt vetenskaplig". Man kan, menar Flyvbjerg, gå så långt som att säga att all riktigt intressant kunskap är kontextbunden. Det lilla vi kan säga om människan som ahistorisk och transkulturell varelse är helt trivalt (som att vi behöver mat och sömn, eller att vi försöker förstå världen så gott vi kan). Intressant blir socialvetenskapen först i mötet med det konkreta, med det specifika i tid och rum. I detta möte blir social teori av värde för att den hjälper oss att analysera, förstå och förklara ett konkret skeende, men social teori kan aldrig utvecklas till den universella, abstrakta, systematiska och förutsägande nivå där naturvetenskapens teorier befinner sig.

En stor del av Flyvbjergs bok går därefter ut på att utveckla det "fronesiska alternativet" för socialvetenskapen. Hans egen inspiration söks i traditionen från Aristoteles, Nietzsche och Foucault, och hans favoritmetod är fallstudien. Flyvbjerg framhåller dock att en fronesisk socialvetenskap kan bygga på helt andra utgångspunkter och metodval. Det viktiga är istället att analyserna hela tiden förankras i det konkreta och historiska, och att de ställer maktproblematiken i centrum. Det är problemen och fallen som är centrala för socialvetenskapen, våra problem hämtas från vår omedelbara samtid och det är den som är vår avnämare. Att kommunicera med omvärlden är inte något vi ska ägna oss åt när forskningen är klar och avnämarna ska "informerar", som "den tredje uppgiften" kommit att formuleras på svensk botten. Nej, kommunikationen med forskningsobjekten/subjekten bör vara en integrerad del av själva forskningshantverket.

Praktiska exempel på fronesisk socialvetenskap hämtar Flyvbjerg helt oblygt från sin egen vid det här laget klassiska studie av stadsplaneringen i Ålborg (engelsk utgåva Flyvbjerg 1998). Här påvisas hur maktskillnader och odemokratiska praktiker kom att i grunden pervertera stadsplaneringen, så att ett projekt avsett att minska bilismen, trafikolyckorna och avgasutsläppen i Ålborgs innerstad istället kom att öka dem. Flyvbjerg visar hur en rationalistisk förståelse av sam-

hällsplanering, där man inte ser att maktskillnader och konflikter är ofrånkomliga inslag i processen, varken klarar av att kasta ljus över det faktiska skeendet eller att utfärda relevanta rekommendationer om hur saker och ting ska kunna förbättras.

Traditionen från Nietzsche och Foucault blir i Flyvbjergs händer något helt annat än den brukar bli hos dem som hävdar att "allt är diskurs". Flyvbjergs Foucault är den som sätter praktiken, inte diskursen, i centrum. Hans Foucault är den i arkiven grävande, djupt empiriske, forskaren och inte någon abstrus diskursteoretiker. Här möter vi den Foucault som skriver "realhistoria" och som sätter maktskillnader i centrum för analysen, inte den Foucault som leder oss ut i relativismens gungflyn.

Huruvida den ena eller andra Foucault-tolkningen är "den rätta" undandrar sig min bedömning. Klart står dock att ingen som på allvar bekymrar sig om socialvetenskapernas roll kan undlåta att ta intryck av Flyvbjergs tänkvärda traktat. Han visar att valet inte behöver stå mellan epistemiskt modellbyggande och postmodern relativism. Lösningen för socialvetenskapen ligger i att slå vakt om sina problem och om sina analyser av konkreta samhällskeenden, och att göra detta i ständig kritisk dialog med sin samtid. Sociologin behöver inte be om ursäkt för att den är så upptagen med konkreta sociala problem, analysen av dessa är i själva verket disciplinens *raison d'être*. Den som tror att sociologins framtid ligger i att finna några enkla allmängiltiga mekanismer och modeller som kan förklara socialt handlande bortom konkreta kontexter och historiska processer är på fel spår. Flyvbjerg kan berätta varför.

Referenser

- Dreyfus, H. & Stuart, D. (1986) *Mind over Machine. The Power of Human Intuition and Expertise in the Era of the Computer*. New York: Free Press.
- Flyvbjerg, B. (1998) *Rationality and Power: Democracy in Practice*. Chicago: Chicago University Press.

recension

AV MATS FRANZÉN

Institutionen för bostads- och urbanforskning, Uppsala Universitet

Magnus Karlsson, *Från jernverk till hjärnverk. Ungdomstidens omvandling i Ronneby under tre generationer*. Lund Dissertations in Sociology 35 (2000)

Magnus Karlssons avhandling *Från jernverk till hjärnverk* handlar om dem som förväntades arbeta på jernverket i Ronneby, d.v.s. på Kockums emaljeringsverk. Den handlar inte om dem som arbetar på hjärnverket, d.v.s. på Soft Center, vilket sedan en tid också ligger i Ronneby, men väl om den hjärnverk som detta hjärnverk gett upphov till för dem som i generationer jobbat i jernverket. Det handlar om unga män och om vuxenblivande i tre generationer. Och det handlar om Ronneby, platsen där detta äger rum, där industrin snart är ett minne blott. Lika snabbt som industrin föll samman, lika snabbt kom Soft Center till stan, ett växtnav för IT-tekniken. För de arbetslösa jernverksarbetarna och för deras barn skapade detta ett traumatiskt möte – eller snarare klyfta – mellan gammalt och nytt.

Ur den klyftan skriver Magnus Karlsson sin avhandling. *Syftet* är att förstå hur män(niskor) "reagerar (på) och försöker anpassa sig till de förändrade villkoren". Men *syftet är också att* försöka finna en "ny infallsvinkel åt den ungdomsproblematik som blivit så debatterad under de senaste femtio åren." Magnus Karlsson vill "utveckla en teori" om männens svårigheter inför denna omvandling. Särskilt sätter han fingret på spänningen mellan en tradition av "att snabbt komma ut i arbetslivet" och ett växande "behov att senarelägga vuxenblivandet". Härvid vill han särskilt ta fasta på två klassiska sociologiska analysdimensioner: gemenskapens förändrade villkor och den ökande individualiseringen. Men han vill också göra Ronneby levande.

Om problemställning och syfte i denna avhandling befinner sig i sociologins hjärta, så kan det inte sägas om den *ansats* M.K. väljer. *Teoretiskt-metodiskt* går M.K. visserligen stigar som trampats upp av nordamerikansk pragmatism och av

Chicagoskolans sociologi. I skärningspunkten mellan I och me, subjektivt och objektivt placerar M.K. livshistorien – en teoretiskt grundad metod. Den gör det möjligt, menar M.K., att se kontinuiteten i en förändrad situation. Dess poäng är att göra “mänskliga erfarenheter begripliga”. Tillika gör metoden det möjligt att fånga tillblivelseprocesser. M.K. väljer alltså en livshistorieansats, och han gör det efter att ingående ha diskuterat de bidrag som lämnats inom den U.S.-amerikanska sociologin, fram till 1950-talet, medan han väljer att bortse från de senaste decenniernas diskussion utan närmare motivering. Hur som helst är M.K. intresserad av processer – som livshistorien – där aktör och struktur möts.

Nu är kanske inte detta så okonventionellt som M.K:s sätt att bearbeta och presentera det empiriska stoffet. För att ge Ronneby kolorit, tar M.K. *den egna berättelsen* i tjänst. Att han vinnlägger sig om att föra ronnebymålet in i berättelserna genom en känslig transkription är föredömligt; hans egen konstruktion av berättelsen reser dock flera frågetecken. Materialet består av intervjuer med tre generationer *män* ur fyra familjer, vilka intervjuats mellan en och tre gånger. En fader-son-kedja blir avhandlingens *case study* i Strauss & Glasers mening. Resten av materialet – uppsatser, informella samtal och observationer – ger underlag till flera *situationstypiska berättelser*. På så sätt skapar han flera berättelser, men det fordrar över- och underbetoning, liksom selektion och en viss sammanblandning av fiktion och fakta. Detta “behöver kanske försvaras” skriver han, “men i så fall i varken högre eller lägre grad än andra tänkbara framställningsformer.”

Teoretiskt handlar det om en klassisk sociologisk fråga: gemenskap kontra individualism. M.K. preciserar sig till frågan *om förlorad och återvunnen gemenskap*. Tönnies och Simmel, Cooley, Park och Wirth, Gans och makarna Lynd, liksom Segerstedt och Lundquists studier i Huskvarna och Katrineholm diskuteras. Människor söker gemenskap, skriver M.K., men konstaterar också: “Problemet är att människans artypiska behov – att i någon form vara beroende av andra människor – inte längre garanterar framgång på det sociala fältet.” Här förs, om jag läser M.K. rätt, *individualismen* in som en för gemenskapen skickelsediger kraft. Också här slutar M.K. innan han kommit fram till den samtida teoretiska diskussionen av individualism och gemenskap. Detta behandlas i avhandlingens tre första kapitel.

De tre följande är uppbyggda som en serie tidssnitt. Varje snitt ägnas en generations ungdomstid i Ronneby. Tillsammans skildrar dessa snitt Ronneby *från*

jernverk till hjärnverk. Varje snitt är uppbyggt av två empiriska delar. I den första får vi en mer konventionell beskrivning av Ronneby med betoning på skola och arbetsliv. I den andra förs vi in i de ungas ronneyvärld genom en berättelse uppbyggd av en serie episoder som har konstruerats ur det empiriska material som samlats in. Episoderna är verkligen berättelser; varje avsnitt blir till en liten novell. Hur konstruktionen gått till visas genom ett detaljerat exempel i appendix. Konstruktionen blir inte desto mindre samhällsvetenskapligt besvärlig. Som jag ser det beror det inte på den narrativa formen som sådan, utan på att själva konstruktionen gör att det empiriska materialets status som evidens blir ogenomskinlig.

I avhandlingens absolut längsta kapitel, det sjunde, ger sig Magnus Karlsson in i vad jag skulle vilja kalla för en teoretiskt grundad tolkning av den vuxenblivandets förändring som tregenerationersparabeln i de tre föregående kapitlen beskriver. M.K. avvisar varje försök till en ahistorisk teoretiskt förståelse: det gäller att se hur människans egenart utvecklas i samspelet med den strukturella utvecklingen med fokus på samhörighetens förändrade art. Samtidigt väljer M.K. att föra in ytterligare teoretiska bestämningar i vart och ett av tidssnitten, inte sällan genom teorier som var aktuella vid tidssnittet i fråga – ytterligare ett okonventionellt grepp som gärna kunde motiverats. Låt oss närmare se hur det går till.

“Den första berättelsen försöker illustrera framväxten av” vad Margaret Mead kallar för “en ny kulturell ordning, den *cofigurativa*”: att unga nu får sina rollmodeller från jämnåriga. Tillika befinner vi oss i vad Riesman benämnt det inifrånstyrda skedet i karaktärens utveckling. I detta låg ett mått av opposition, eller ressentiment. Människorna verkar att börja leva “efter abstrakta värden-i-sig i en konkret verklighet med helt andra faktiska värden.” Mead och Riesman återkommer M.K. sedan systematiskt till. Efter denna tolkning riktar M.K. blicken mot adolescensen och ungdomen som problem. M.K. diskuterar Ariès och Durkheim via Simmels och Parks syn på staden: i den finner han ett sociologiskt adolescensbegrepp, grundat i konflikten mellan föräldrar och ungdomar: skillnaderna mellan generationerna växer. Detta möter vi i Ronneby när hantverket går under och industrin tar över på 1930-talet.

Den *cofigurativa* kulturen intensifieras parallellt med ressentimentet på personlighetsplanet. Det gäller att inte avvika men också att skilja sig från mängden. Det gäller att dölja sina känslor. Samtidigt vet föräldrarna allt mindre barnens

bästa, när inifrånstyrningen växlas över i en utifrånstyrning. Detta skapade osäkerhet för de unga – mitt i en tid då allt pekade uppåt. Så och i Ronneby. Vi är nu framme vid 1960-talet. I denna brytning föds ungdomsforskningen som M.K. diskuterar ingående. Han brottas med åtminstone två frågor här. Dels frågan om ungdomskulturens inre homogenitet, dels den om dess exklusivitet gentemot föräldrarna. Han avvisar båda föreställningarna. Över eller under detta svävar så frågan om den autonoma personlighetens ensamhet.

Med 1990-talet har Industrisamhället så mött sitt sammanbrott; vi hamnar med M. Mead i en prefigurativ kultur där osäkerheten tilltar: vi blir alla som immigranter i ett okänt land. Man är sällskaplig – gruppstyrd – men inte på djupet, ty man konkurrerar med varandra hela tiden. I brist på karriär, måste man vara öppen för chansen som kan dyka upp; samtidigt är det lika bra att göra sådant som är kul. Förändringen gentemot den tidigare generationen märks särskilt på det sexuella området. I det nya samhälle som växer fram är dialogen med omgivningen mer oersättlig än någonsin – samtidigt har den blivit allt mer svårtolkad för de unga. I ungdomsforskningen började man redan på 60-talet se de unga som en förtrupp till en ny samhällsordning och som motkulturer. M.K. intresserar sig särskilt för Paul Willis klassiska arbetarpojkestudie som blir viktig då den frilägger de mekanismer, den läroprocess, genom vilken befintliga förhållanden låter sig reproduceras. Men fortfarande framstår ungdomen som ett avgränsat socialt system, vilket M.K. starkt ifrågasätter.

Fallstudien av Familjen X – Stig, Tommy, Patrik – syftar till att visa hur komplex denna omvandling är. Stig, Tommy och Patrik är unika, men också typiska. Syftet är att visa hur ”ett visst sätt att tänka och handla – handlingens motor – kan förstås som ett resultat av sociala influenser”. Kapitlet är byggt av *en serie konstruerade dialoger* över skilda teman, vilka interfolieras med kommentarer, tolkningar och analyser. Dialogerna är fiktiva, men samtidigt verkliga i den meningen att exempelvis Stig talat med M.B. om sin son och sin sonson: dialogerna konstrueras av M.B. på grundval av faktiska familjerelationer. Mellangenerationens Tommy, som far åt Patrik och son åt Stig, får en framträdande roll här och blir ett slags nyckelinformant.

Den första dialogen handlar om sport, särskilt om spontanidrotten, och huruvida den försvann: valfriheten ökade, men spontaniteten minskade samtidigt, blir M.B:s slutsats, liksom att familjens minskade betydelse svarar mot den organiserade fritidens framväxt. Den andra dialogen handlar om relationen far-son, eller

uppfostrans förutsättningar och inriktning. Ur dialogen framkommer pregnant en rad förändringar i föräldrarelationen och därmed också mer allmänt för vuxenblivandets villkor. Från att fadern var frånvarande och hotfull blir han närvarande och coach, och då inte bara när det gäller tennisträningen. Den yngsta generationens dilemma och osäkerhet framträder skarpt, liksom mellangenerationens öppna men ändå inte krävande möjligheter. De är alla tre ändå otypiska för Ronneby, visserligen påverkade av småstaden, men lyhörda för förändringen. De är socialt bundna, men likafullt handlande; varje generation måste finna sin lösning på samtidens tryck. En tredje dialog gäller framtiden. Soft Center ingår inte i den. För Tommy har samhället stagnerat, för Patrik gäller det att kunna ta chansen. Karaktärens förändring kan de båda reflektera över. Men när Tommy växte upp levde Ronneby, världen kom till Ronneby, medan Patrik känner sig bonnig när han kommer till Karlskrona. Tommy bara blev lärare, forskollärare, som första mannen i Blekinge, medan Patrik går kurser och väntar på framtiden.

Från Jernverk till Hjärnverk är en svår text: den bryter med flera av den akademiska genrens krav. Studien är empirisk, men färgad av ett teoretiskt resonemang med många in- och utgångar. Vad tar då M.K. själv fasta på i slutkapitlet? M.B. inleder med sociologins klassiska frågeställning om gemenskapens villkor i individualismens samhälle. Vardagen är en process där man hela tiden växlar mellan att delta och tillhöra, skriver M.B. Ordningen är oss påtvingad, men den skapas när vi möter varandra. Detta har ungdomsforskningen missat. Individ och samhälle låter sig inte skiljas åt. Stilbegreppet låser den till det sociala livets främre regioner. Mellan generationerna bli skillnaderna och likheterna tydliga: mekanismerna bakom deras handlande blir tydligare i deras dialog med varandra. Ingen generation kunde vara förebild för den efterföljande; i stället lär man sig att se sig själv med större distans. M.B. hänvisar här till Elias lag om vardagens omvandling. Mellan generationerna skönjer M.B. ett ökat känslöengemang – tvärtemot den gängse sociologiska pessimismen. Mellan Patrik och hans far ser vi ett helt nytt socialt fenomen ta form. Kommunikationen mellan generationerna ökar.

* * *

Med utgångspunkt i en lika klassisk som central sociologisk frågeställning skriver Magnus Karlsson en mycket okonventionell sociologisk avhandling. En studie av män i samma familj över tre generationer i en industristad som Ronneby är angelägen av flera skäl. Industrisamhällets accentuerade utvecklingskurva i

Ronneby gör staden till en utmärkt kontext för att fånga förändringen mellan generationerna. Fokuset just på männen låter sig väl motiveras med tanke på industriprojektets status som mansprojekt. Och greppet att i denna kontext betrakta generationerna inom slakten sätter tummen på starka men också ömtåliga relationer.

Givet dessa utgångspunkter gör inte M.K. riktigt vad man kunde förvänta sig. Hans sätt att hantera det empiriska materialet är bitvis tveksamt, bitvis innovativt. Mångfalden använda teoretiska ansatser blir problematisk framförallt genom bristen på ett samlat grepp, trots att greppen vart och ett för sig som regel kunde motiveras.

Låt mig börja med det metodologiska greppet. Som jag ser det finns det åtminstone tre slags berättelser i vid mening i avhandlingen: för det första *livshistorier*, vilka visserligen inte finns redovisade i texten, men delar av sådana utgör underlag för båda de andra slagen av berättelser; för det andra vad jag vill kalla *tidsberättelserna*, vilka är tre till antalet, var och en uppbyggd av en serie episoder under högst en dag, vilket blir till sociologiska vardagsnoveller (om man nu kunde tala om sådana); och för det tredje det som kallas för avhandlingens *case study* men som består av ett antal *generationsdialoger*.

Berättelser, eller narrativa metoder, är enligt min mening näppeligen främmande för sociologin. Wolf Lepenies demonstrerar i *Die drei Kulturen* (1988) sociologins disciplinära ställning i spänningsfältet mellan litteratur och vetenskap. Och i det spänningsfältet är det som Magnus Karlsson skriver. Samtidigt är skrivandet inte längre oskyldigt, som James Clifford påpekar i sin introduktion till *Writing culture* (1986). I den postpositivistiska vetenskapsvärld som är vår finns det inte längre några enkla fakta eller genomskinliga representationer av verkligheten. En syn på världen som okodad, icke-konstruerad, har blivit naiv, men det innebär inte heller att fältet nu är fritt för varjehanda fiktion. Tvärtom blir frågan hur forskaren rekonstruerar den värld hon studerar kritisk. Så vad är det för berättelser M.K. (re)konstruerar?

Avhandlingens empiriska grund utgörs av ett antal *livshistorier*. För M.K. är det fråga om en teoretiskt motiverad metod som gör det möjligt att se hur samhälle och individ möts. I detta är han föredömligt tydlig, och mycket i den sociologiska diskussion som han väljer att utgå från äger fortfarande en betydande giltighet: det gäller att fånga en biografi, ett liv i dess tillblivelse, mellan I och me. Samtidigt finns här ett betydande tidsavstånd som olyckligtvis lämnas okom-

menterat. M.K. tillmäter exempelvis Dollards sju kriterier stor betydelse för sitt arbete med empirin, men åtminstone för mig framstår de två första mer eller mindre som mystifikationer. Enligt Dollard måste subjektet "be viewed as a specimen in a cultural series" och vidare måste handlandets "organic motors ... be socially relevant". Hade M.K. vinnlagt sig om att föra den tidens sociologiska livshistorieanalys fram till dagens kunde nog inte bara detta slags oklarheter undvikits, utan också de metodiska landvinningarna sedan dess inkorporerats – inte minst vad det är för slags berättelser som livshistorierna bygger om jaget. Metoden har flera problem som hade förtjänat att diskuteras, även om M.K. inte direkt låter oss ta del av några livshistorier i sin helhet i avhandlingen.

Tidsberättelserna – om de tre generationernas respektive ungdomstid – motiveras estetiskt av M.K. med en hänvisning till Robert Nisbet som en gång påpekade hur annorlunda sociologin hade blivit om dess grundare tagit konsten som modell väl så mycket som naturvetenskapen. M.K. söker "ett övertygande och uttrycksfullt medel för att beskriva mänskligt beteende i relation till en förändrad kontext", men avser inte att bevisa något. Författarens frihet är en lösning på detta, menar han, och tidsberättelserna besitter otvivelaktigen novellkvaliteter. Däremot finns i berättelsernas konstruktion ett försök att "upptäcka något som kan användas för teoretiska ändamål." Även om M.K. inte vill använda empirin som evidens i sträng mening, som att pröva hypoteser, så finns hos honom ett slags teoretisk strävan med fiktionsbygget, vilket i sin tur är grundat på ett för undersökningen insamlat material.

Frågan som förblir obesvarad gäller huruvida materialet via berättelsen selekterar ett teoretiskt perspektiv, eller om fiktionen som teoretisk representation selekterar empirin. Den första berättelsen – En berättelse om föränderlighet i ett oföränderligt samhälle – är således teoretiskt att förstå som den ökande individualiseringens process. M.K. skriver vidare att "man skulle kunna säga att jag samlat på teoretiska pusselbitar och sedan sammanfogat dem så att de lyfts upp ur datanivån". Tar man fasta på den utsagan, är det teorin som på något sätt fått välja sin empiri (även om varje meningsfull sammanfogning i sig alltid innebär ett slags lyft upp ur datanivån). Mitt intryck är emellertid att det är en förenkling. Ty de berättelser som M.K. har skurit till har mycket gemensamt med sådant som framkommit ur andra studier av liknande miljöer vid samma tidpunkter. Förhållandet mellan tidsberättelse och teori kompliceras sedan ytterligare genom de teoretiska läsningar som M.K. gör av de tre historiska ungdoms-

tiderna i det långa sjunde kapitlet.

Överhuvudtaget får avhandlingen en ovanlig balans mellan teori och empiri: den blir i mitt tycke onödigt teoritung genom att M.K. inte diskuterar vad det är som gör empiriska observationer teoretiskt relevanta. Något slags kriteriediskussion, eller en precisering av några viktiga forskningsfrågor, exempelvis genom en diskursanknytning till några av de teman som behandlas kunde ha fått rätsida på detta. Nu får vi snarare en fortlöpande diskussion vars vindlingar kan vara spännande att följa men i slutändan lätt framstår som omotiverade.

Generationsdialogerna slutligen är enligt min bedömning ett lika innovativt som fruktbart grepp. Att konstruera intervjumaterialet med de tre generationerna män i en familj som en dialog är en ansats som förtjänar att upprepas i andra sammanhang. Att det fungerar så bra tror jag beror på att detta rekonstruktiva grepp tydliggör att bra sociologi *handlar mer om relationer än om personer*. Kapitlet utgör avhandlingens definitiva höjdpunkt, och det förtjänar att studeras som ett exempel på hur relationer inte bara kan studeras utan också framställas och analyseras. Generationsdialogerna tar fram en rad mycket fina observationer om vad förändringen mellan generationerna har inneburit för exempelvis fritiden – är den spontan eller instrumentell? – uppfostran och lydnad och mycket annat. Samtidigt hade det varit bra om M.K. mer utförligt hade diskuterat en del angelägna frågor som generationsdialogerna ger upphov till. Först och främst efterlyser jag en sammantagen reflektion över hur metoden fungerar och eventuellt kan generaliseras. Att de mekanismer som sätter press på männen blir tydligare genom samtalsformen, håller jag dock gärna med om, liksom att relationerna på detta sätt blir tydliga. Männen i familjen X som den kallas är både typiska och otypiska för Ronneby skriver M.B. Men är de inte framförallt otypiska? Ingen av dem blev ju metallarbetare. Eller är det just därför, tack vare en viss distans till metallarbetet, som de förmår reflektera över sitt Ronneby? Och slutligen frågar åtminstone jag mig om Tommys reflexivitet, som är så mycket större än såväl hans fars som hans son, är en metodartefakt? Han befinner sig ju som tillhörande mellangenerationen i relationscentrum; han är ju far respektive son till de andra två som intervjuas, vilka ju båda är blott endera.

Teoretiskt är avhandlingen i min smak överlastad eller åtminstone i behov av en samlande ram eller perspektiv som kunde fört samman trådarna mer än som nu sker. Säkerligen hade det då också blivit enklare att formulera kriterier för vilka empiriska observationer som är teoretiskt relevanta. Exempelvis samman-

fattar M.K. skillnaderna mellan de tre generationerna i avslutningskapitlet med hjälp av skillnader i kulturell form (efter Margaret Mead), dominerande karaktärstyp (efter David Riesman) och utmärkande livsstrategi (efter Erik Allardt). Ingen av dessa anfördes inledningsvis, och sammanfogningen blir litet godtycklig. Själv skulle jag gärna sett Norbert Elias figurationssociologi som ram för undersökningen både för att den vinnlägger sig om de sociala relationerna som sociologins objekt och för att den förmår fånga både den individualisering (från vi till jag) och informalisering som avhandlingen i mycket handlar om. Som avhandlingen är skriven så har den en teoretisk slagsida som aldrig riktigt motiveras: merparten av dem som M.K. stödjer sig på hör hemma i den nordamerikanska sociologin som den såg ut före funktionalismens och surveymetodens dominans.

Från Jernverk till Hjärnverk är en modig avhandling genom att i mycket gå vid sidan om genrens krav. Resultatet blir emellertid ojämnt. Trots avhandlingens egensinniga sätt att väva samman empiri och teori och dess ibland nyckfulla vägval blir mitt samlade intryck likväl att Magnus Karlsson lyckats fånga mycket av det väsentliga som hänt med och i Ronneby mellan de tre generationerna. Med konstruktionen av generationsdialogerna lämnar han dessutom ett viktigt bidrag till den kvalitativa metodarsenalen.

recension

AV ROLF THÖRNQVIST

Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet

Anna Larsson (2001) *Det moderna samhällets vetenskap. Om etableringen av sociologi i Sverige 1930-1955*. Idéhistoriska skrifter 34, Institutionen för historiska studier, Umeå universitet

Idéhistoriker kartlägger det förgångnas tankelinjer och trosformer, sociologer studerar moderna sociala förhållanden. Även om en sådan schablonuppfattning blivit alltmer ohållbar som riktmärke för att karakterisera två ämnen, är det ett intressant faktum att det är en idéhistoriker och inte en sociolog som behandlar det första breda försöket att etablera en svensk akademisk sociologisk vetenskap om det moderna samhället. Anna Larssons doktorsavhandling analyserar en samhällsvetenskaplig visions uppgång från 1930-talet och dess relativa stagnation kring mitten av 1950-talet. En av hennes huvudaktörer är Torgny T Segerstedt, hans roll som samhällsvetenskaplig entreprenör och bakgrunden till den tidiga industrisociologins teoristyrda empirism.

Den sociologi som etablerades på 40-talet skulle vara vetenskapligt modern och ge rum för nya sätt att ta itu med industrisamhällets sociala problem. En öppen diskussion av skilda teorier, metoder och empiriska material var enligt Larsson inte förenlig med den dåtida entreprenörandans krav. Ledande sociologiska aktörer vände sig emot avvikande meningar inom det egna kollektivet. Inre meningsmotsättningar kunde utnyttjas av de redan etablerade akademiska intressen som var ovilliga att släppa in en ny aktör på det samhällsvetenskapliga fältet. Avhandlingsförfattaren låter oss följa de delvis asociala prioriteringar som kampen om den nya sociologins positioner, tjänster och kompetensförklaringar, aktualiserade i akademiska sammanhang.

Larssons kronologiskt inriktade studie har många förtjänster som en nyanserad översikt av ämnet. Den är systematiskt ordnad och väl dokumenterad, försedd med viktiga inslag som en god materialförteckning och ett personregister.

För dem som är insatta i ämnet ges uppslagsrika infallsvinklar och nya illustrationer, medan de som är obekanta med dess svenska historia får en orientering som inbjuder läsaren att gå vidare till angivna källor. Larsson avstår från energiskt utformade teser som drar slutsatserna utöver vad underlaget berättigar. Det gör avhandlingen till ett utmärkt inslag i en fortlöpande diskussion av hur en akademisk sociologi formas. Hon hanterar föredömligt ett svårordnat material som rör sig mellan offentliga utredningar, debatter och yviga polemiker kring vad som borde utmärka en god sociologi respektive vad den inte borde få ägna sig åt. Alla krönikor om sociologiinstitutioners förnämliga utveckling, uppblandade med de missnöjdas frustrationer, har ju under 90-talet knappast lagt mycket substantiellt till de utvärderingsförsök sociologer tidigare ägnat sig åt. Jag vill se sociologins bidrag till en vitaliserande diskussion av demokratiska samhällens problem som en nyckelfaktor i en sådan utvärdering. Det är också ett huvudtema i min diskussion av Larssons studie, i mitt sätt att sammanfatta läsintrycken.

Intresset för sociologins föregångare koncentreras i dag på de stora klassikerna. Till dessa grundperspektiv kommer så kommentarer hos t ex Bourdieu, Giddens och Habermas. Överhopade med frågor kring alla dessa perspektiv kan nutidens svenska sociologer se det som en främmande tanke att försöka föreställa sig vad Gustaf Steffen, E H Thörnberg eller Torgny T Segerstedt sysslade med på sin tid. Att gå tillbaka till deras problemuppfattningar och lösningsförslag ter sig lätt som "omodern" eller konservativt – och radikalism är ju som bekant ännu ett sociologiskt lösenord. Kanske är det symptomatiskt att frågan överläts åt idéhistoriker medan vi själva ägnar oss åt jakten på en ny förlösande formel, en teori eller metod som skall få vår empiri att ordna sig på ett intressant sätt utan diakroniska överväganden. Om det är så finns en viss kontinuitet till den situation strax efter andra världskriget som Larsson skildrar i sociologins etableringsfas. Jag skall ta upp några huvudpunkter och det perspektiv hon låter dominera sin framställning.

Särskiljandets retorik

Larssons inledande ambition var att komma åt en samhällssyn och vetenskapsuppfattning i svensk sociologi som var förenlig med folkhemmets utveckling efter 1945. En grunduppfattning var då att ett gott samhälle vilar på rationella livsformer och vetenskapligt underbyggda kunskaper om sociala förhållanden. Hennes hypotes om att förväntningarna på det nya sociologiämnet kunde speg-

la dessa uppfattningar om samhällsvetenskapens roll i det nya välfärdssamhället visade sig inte så lätt att dokumentera. Det handlade snarare om en ömsesidig anpassningsprocess mellan samhällsutveckling och vetenskapsformer, där diskussioner om sociologins möjligheter och gränser påverkades av samtida samhällsvillkor likaväl som av sociologiska aktörers erfarenheter och preferenser. Med dessa reservationer framträdde ändå bestämda vägval i sociologins utvecklingshistoria. Sociologins gränser försköts, men vissa gränspålar låg orubbligt fast inom ramen för "den dikotomiserande retorikens logik" (Larsson 2000:16).

I reaktion mot de kontinentala ämnestraditioner, som med osäkra kvalitativa metoder hade försökt kartlägga samhällets förhållanden, betonade den nya sociologin vederhäftigt insamlade data för att belägga hur anpassningen till det moderna samhället tedde sig. Utrymmet för den typ av studier med anknytning till en historiskt inriktad socialpsykologi som Steffen och Thörnberg hade förespråkade minskade kraftigt. Deras tal om att studera "människornas ömsesidiga själsliga påverkningar" (Larsson 2000:27) sågs som en hopplöst förlegad mystifikation, jämfört med den vetenskapsterminologi som var på modet i ett tidigt efterkrigssamhälle. Med dess termer handlade det om att med en kvantifierbar empirisk sociologi gå vidare från lösliga offentliga utredningar och spekulativ filosofi till att dokumentera det moderna industrisamhällets sociala fältkrafter. Sociologin skulle fastställa de sociala förhållandenas egentliga natur. Det var dess nyskapande vision, äntligen frigjord från ideologiska band och evolutionistisk spekulation.

I den då aktuella "positivistiska" ansatsen ingick de ambitioner att bilda folket och bidra till dess anpassning efter moderna samhällsförhållanden som i efterhand har lett till irriterade utfall mot dåtida samhällsforskare. Segerstedt ville lära blivande sociologer vad som var god sociologi, vilket inte minst kom till uttryck i hur det nya ämnets första avhandlingar bedömdes. Såväl dessa dispyter som turerna i tillsättandet av högre tjänster belyses ingående av Larsson. Inte mindre viktiga inslag i hennes avhandling är de som skildrar relativt resursstarka avvikares försök att bredda det sociologiska fältet. Exempel på sådana är professor Gunnar Aspelin i Lund och Göteborg och professor K. Rob. V. Wikman i Åbo. Ingen av dem kunde dock som lärare respektive sakkunnig stå emot en nordamerikansk kvantifieringsmodell. Larsson finner det symptomatiskt att endast finländaren Wikman gav ett erkännande åt Steffen för att ha "brutit mark för sociologien såsom vetenskap i Sverige" (Larsson 2000:181). Oförståelsen för

Steffens försök att på ett förvisso egensinnigt sätt ta itu med socialpolitikens ideologiska sammanhang och den globala samhällsutvecklingens problem var närmast total.

Larsson ger oss inblickar i den akademiska sociologins förhistoria, alltifrån de tidiga pionjörerna i början av 1900-talet, över 30-talets olika ansatser och fram till ämnets etablering i slutet av 40-talet. Hon slutar sin redogörelse i mitten av 50-talet och perspektivet på vad som följde därefter blir av naturliga skäl inte särskilt utvecklat. Kanske kan det Larsson konstaterar om taylorismen tillämpas på denna senare fas i sociologins uppbyggnad. Taylor ville ställa arbetaren vid sidan av frågor om arbetets planering och ledning. Det var experter som med vetenskapliga studier skulle bidra till att göra arbetsmiljön "bättre och effektivare" (Larsson 2000:140). Efter samma anda skulle enligt en sociolog som Segerstedt folket anpassas, allmänheten upplysas och forskare lära sig det rätta förfarandet. Denna satsning tedde sig naturlig i ett tidsläge där en planmässig reformpolitik, ledd av nya experter, gav förhoppningar om att kunna hantera demokratiska samhällsproblem. Sociologins vision anpassades efter socialpolitikens behov och sociologerna skulle med statistiska material tillfredsställa dessa. Det var deras uppgift att ge oförnekliga data, inte att bidra till nya kontroverser!

Först i ett sådant tidssammanhang kunde Segerstedts "avgränsningsstrategi" bli effektiv med sina förgreningar in bland socialpolitikens radikaler. Kanske var den då också, som Larsson hävdar, "nödvändig sett från institutionaliseringssynpunkt", som en retorisk etableringsstrategi med strävan efter att skapa ordning inom det nya ämnet och därmed ge det ett anseende utåt (Larsson 2000:183). Det är en svår fråga att ta ställning till vad som en gång var nödvändigt. Men Larsson ger oss en intressant dokumentation av etableringsstrategin. Det hon sammanfattar som en avgörande tolkningsfråga i 50-talets början förtjänar ännu att begrundas: " 'Empirical science' was given a certain interpretation by Swedish sociologists and was associated with the use of quantitative methods. In that way, 'empirical' was partly understood as 'not qualitative' " (Larsson 2000:197).

Offentliga samtalsvillkor

Sina observationer av industrisamhällets kollektiva beteenden förankrade Segerstedt i en teoretisk grupplära. I industrisociologin skulle den demonstrera sin överlägsenhet gentemot de klassideologier som hade hindrat försök att fastställa arbetsförhållandenas verkliga natur. Larsson följer planläggningen och genom-

förändret av den stora studien om *Människan i industrisamhället* som Segerstedt tillsammans med Agne Lundquist ägnade sig åt från slutet av 40-talet till mitten av 50-talet. Hon tar också upp reaktioner på denna undersökning, som väckte stora förväntningar bland radikala reformvänner på vad sociologer skulle ha att säga om det moderna svenska samhällets sociala strukturer och aktörer.

Försöken att utreda förbindelserna mellan trivseln och de anställdas anpassning till den industriella arbetsmiljön respektive vantrivselns samband med dålig anpassning, var i linje med önskemål hos Studieförbundet *Näringsliv och Samhälle* (SNS) som hade beställt och finansierat undersökningen. Men sambanden visade sig ofta svaga mellan variablerna i dessa studier av olika grupp-bildningar, som byggde på ett stort antal strukturerade intervjuer med arbetare och tjänstemän. Larsson menar att vetenskapsambitionerna medverkade till att intressanta delresultat som kom fram, t ex könsskillnader i synen på förvärvsarbete och förhållande till överordnade, underordnades sociologernas intresse för abstrakt renodlade statistiskt grundade ”komparationer”. Hon ger också exempel på den arroganta attityd Segerstedt och Lundquist visade när de bemötte kritik för oklara, svaga eller triviala samband. Denna sades vara dum, orättfärdig och felaktig!

Att överlåta åt experter att samla in faktaunderlag var ett inslag i den arbetsfördelning den då styrande socialdemokratin fann rimlig inför välfärdssamhällets uppbyggnad. Här sätter jag dock ett frågetecken för Larssons uppfattning om en svensk värdegemenskap under den första efterkrigstiden, om dåtidens brist på ”underliggande sociala spänningar” (Larsson 2000:189). Jag menar att en del av de meningsmotsättningar som då var aktuella kommer fram i det meningsutbyte kring Segerstedts och Lundquists studie som hon dokumenterar. Här kan jag se det som rimligt att föra redovisningen lite längre än vad Larsson själv har gjort. Om jag saknar något i avhandlingen är det mer utförliga konkreta exempel på olika typer av meningsmotsättningar, även om denna brist är naturlig i en översiktlig text som till stor del bygger på andras bidrag. Jag skall illustrera med ett exempel på hur debatten kunde te sig med en företrädare för arbetarrörelsen.

LO-ekonomen Tord Ekström invände i Landsorganisationens tidning Fackföreningsrörelsen i sin diskussion av Segerstedts och Lundquists undersökning mot att de hade reducerat lönens betydelse som ”trivsselfaktor” och i stället betonat vad de ansåg vara ”vissa ur ’sociologisk’ synpunkt mer intressanta faktorer”. Ekström fann inte heller de vaga resultaten stå ”i rimlig proportion” till den tid

och de pengar som lagts ner och "materialets representativitet" var tveksam (Ekström 1953:31-2:61, 33:85). Segerstedt och Lundquist besvarar som Larsson framhåller denna förvisso ifrågasättande kritik ytterst arrogant. Kunskapsteorin bakom en modern sociologi manade enligt dem till ett försiktigt "fortskridande prövande av hypoteser härledda från ett teoretiskt system", vilket tycktes vara mer än en teoretiskt obehövad ekonom kunde förstå. Stockkonservativ och helt utan känsla för den sociala strukturens betydelse sades Ekström vara oförmögen "att se de nya, oändligt mycket radikalare perspektiv, som öppnar sig genom vår undersökning". Man kunde inte diskutera med en "som försöker uppträda som Den store Auktoriteten" (Segerstedt & Lundquist 1953:41:268-74). I sitt genmäle undrade Ekström om sociologer verkligen ansåg uttryck som "befängd", "barnslig" etc höra hemma i en vetenskaplig diskussion. Han erkände sin oförmåga att se studiens epokgörande betydelse, men förnekade att han ansett den "genomusel". Han kunde se den som ett "förnämligt alster av sociologisk forskning – därmed inte sagt att den är det ur mera allmänna synpunkter" (Ekström 1953:43:327-9).¹

Debattstimulerande kan sådana inlägg knappast anses vara. Man kan undra över vad de kom att betyda för arbetarrörelsens attityd till akademikers visioner. Segerstedt hade varit aktiv i debatter om demokratins problem, men det socialvetenskapliga projektet som medel att hantera dessa fick tydligen inte ifrågasättas.

Avslutningsvis skulle jag vilja hävda att värdet av en text inte bara ligger i vad den utreder bortom alla rimliga tvivel eller vad den kan avfärda som grundlösa spekulationer. Viktiga impulser ligger också i vad vi med författarens hjälp kommer att tänka på, alltså de frågor som texten väcker. Sociologins förhållande till offentlig debatt har ju utsatts för sträng kritik av många ämnesföreträdare. Larssons avhandling aktualiserar för mig New Yorksociologen Jeffrey C. Goldfarbs försök att behandla frågan om de intellektuellas roll i moderna demokratiska samhällen. Det illustrerar en tes som ligger i linje med hennes studie och delvis är rätt trivial, nämligen att de stängningsstrategier som utvecklades i tidig svensk sociologi ännu präglar ämnet med svåra följder för dess relationer till det vidare offentliga meningsutbytet.

Demokratin behöver, enligt Goldfarb, intellektuella för att stimulera till överläggningar om samhällets gemensamma problem. I sista hand måste också teoretiska texter och empiriska sociologiska studier ha till syfte att få igång sådana seriösa samtal. Demokratin har däremot inte behov av intellektuella som vill

ersätta vad de anser vara ideologier med expertteknikers försök att ”vetenskapligt” lösa politiska problem. Ideologer som känner sig kallade att ensidigt bidra till sociala rörelers identitetspolitik är en annan avvikelse från grunduppgiften, att med en balanserad diskussion belysa demokratins behov av både stabilitet och förändring, gemensamma övertygelser och avvikande uppfattningar, kort sagt av “civility and subversion” (Goldfarb 1998:2). I moderna samhällen är intellektuella för Goldfarb ett speciellt slags främlingar som med sina frågor avstår från att bifoga svaren och fristående från maktcentra vänder sig till allmänheten med diskussionsinlägg. Från en marginell position talar de varken för total assimilering i en dominerande kultur eller för den form av apartheid, där akademiska delkulturer nöjer sig med att enbart hävda sina professionella egenintressen.

Sociologins nedgång hänger för Goldfarb samman med oförmågan att bidra till en seriös problemdiskussion och sociologers ovilja att föra öppna samtal om sina studiers premisser. Professionella intressen har på både vänster- och högerkanten lett till en samhällsdistans där ledande företrädare vänder sig enbart till anhängare och mot de andra. Vad de först och främst engagerar sig i är “predictable polemics, written for the convinced, avoiding the perplexing” (Goldfarb 1998:148). Kontrasten blir stor mellan dessa interna uppgörelser och det samhällsengagemang Goldfarb har studerat i en tidig oppositionsrörelse mot öststatssystemets ideologiska ortodoxi. I en inledande fas bidrog där de intellektuella med okonventionella medel till att bredda samhällsdiskussionen.

Om vi återgår till Larssons tema om särskiljandets retorik kan vi säga att Segerstedts anpassande civilitetsansats trängde undan det Goldfarb kallar subversionen och snarast medverkade till att snäva in demokratidebatten. Sociologer gick över från att vara opponenter till att bli politiska problemlösare. Sociologisamhället var inte heller under 40- och 50-talets etableringsfas helt stängt för studier som avvek från vad Larsson kallar den “centrala inriktningen”. Men ledande aktörer kunde utifrån sina styrkepositioner marginalisera dessa, få dem att te sig som undantag från dominerande spelregler (Larsson 2000:189). Främst reagerade man mot ifrågasättanden av den kvantifierande empirins regler. En ortodoxi under uppbyggnad kunde inte tåla kättare. Larsson visar med utförlig dokumentation hur detta drabbade egensinniga debattörer som Börje Hansen och Bertil Pfannenstill. För oss kan det vara värt att fundera över om en sådan retorik ännu gör sig gällande och hindrar oss från att ta del av våra föregångares erfarenheter.

Noter

¹. En satirisk kommentar till Segerstedts & Lundquists studie gav som Larsson påpekar författaren och arbetslivsdebattören Folke Fridell 1955 i romanen *Bjälken i ditt öga*. Den skildrar två sociologistudenters möte med verkligheten som fältarbetare i ett likartat projekt. Sociologen Lars Gråby recenserade i *Fackföreningsrörelsen* första delen av *Människan i industrisamhället – Arbetslivet*. Hans kommenterar till förhållandet mellan teori och empiri är mångtydiga: "De funna sambanden är visserligen svaga, men de finns där. När sambanden en och annan gång sviker, så kan Segerstedt & Lundquist i regel ändra sina teorier därefter. Och den nya teori får i sin tur stöd från andra data inom undersökningens ram" (Gråby 1953:112).

Referenser

- Ekström, T. (1953) "Människan i industrisamhället – ett diskussionsinlägg I-II", *Fackföreningsrörelsen* 1953:31-2, s. 52-61, 1953:33, s. 76-86
- Ekström, T. (1953) "Människan i industrisamhället – en replik", *Fackföreningsrörelsen* 1953:43, s. 327-9
- Goldfarb, J. C. (1998) *Civility and Subversion. The Intellectual in Democratic Society*. Cambridge: Cambridge University Press
- Gråby, L. (1953) "Anda och trivsel i företaget", *Fackföreningsrörelsen* 1953:6, s. 108-13
- Segerstedt, T. T. & Lundquist, A. (1953) "Människan i industrisamhället – ytterligare ett diskussionsinlägg", *Fackföreningsrörelsen* 1953: 41, s. 268-75

recension

AV ANDERS PERSSON

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Thorbjörn Nilsson (2001) *Den lokalpolitiska karriären: en socialpsykologisk studie av tjugo kommunalråd*, Växjö: Växjö University Press

I kommunalrådskarriärens spänningsfält

Det var debutanternas afton vid Växjö universitet den 7 februari 2001 när Thorbjörn Nilsson, fil. dr. för första gången, försvarade universitetets första egna avhandling – i vilken mig veterligen Fantomen för första gången görs till en akademisk källa – och som jag hade nöjet att debutera som opponent på. Avhandlingen *Den lokalpolitiska karriären – en socialpsykologisk studie av tjugo kommunalråd* (Växjö University Press 2001) är ett omfattande och tankeväckande arbete som ger sig i kast med den idag ganska svåra uppgiften att förstå det lokalpolitiska fältet och dess huvudaktör kommunalrådet. Avhandlingens formulerade syfte är att "...förklara sociala innebörder i karriärförloppet inom det lokalpolitiska fältet"

Jag måste medge att jag haft litet svårt att omedelbart koppla detta syfte till avhandlingens innehåll, vilket kan ha att göra med att avhandlingen inte drivs framåt av några egentliga frågeställningar och problem som författaren ställer sig undrande inför. Däremot fungerar syftet väl som avgränsning:

- författaren vill förklara, snarare än att förstå, belysa eller något annat;
- förklaringen avser sociala innebörder, alltså hur människor i interaktion ger mening åt olika sociala fenomen och när det gäller kommunalråden framställs maktens sociala innebörd som särskilt viktig, eftersom den påverkar hur kommunalrådet agerar och hur andra interagerar med kommunalrådet;
- när det gäller kommunalrådskarriären är det karriär i ett slags socialpsykologisk mening som står i centrum, vilket innebär att det är samspelet mellan karriärens objektiva förlopp och dess moraliska och identitetspåverkande drag som intresserar författaren.

Sammanfattning av avhandlingen

Inledningsvis behandlas kommunalrådets politiska omgivning, vilken delas upp i yttre (relation till medborgarna) och inre (relation till politiker och förvaltning), och dess påverkan av karriären. Författaren finner att kommunalråden lever i ett spänningsfält mellan demokrati och effektivitet som på en rad olika sätt påverkar både kommunalrådskarriären och den mening som kommunalråden själva och andra ger den. Detta är för övrigt ett genomgående tema i avhandlingen. Vidare konstateras att bilden av kommunalrådet är ganska diffus och att forskningen inte ger mycket hjälp för att förstå kommunalrådets paradoxala position och situation. Sättet som kommunalrådet hanterar positionen och situationen anser författaren vara en central aspekt av kommunalrådskarriären. Därefter tas kommunalrådskarriären upp med hjälp dels av teori om faser i karriärförlopp, dels av karriärens specifika sammanhang och dels genom att begreppet moralisk karriär presenteras. Mot denna bakgrund formuleras avhandlingens syfte.

I kapitlet Lokalpolitikens socialpsykologi konstateras för det första att kommunalrådet som social aktör befinner sig i en komplex omgivning i förändring där media ständigt bevakar skeendet och där stundtals missnöjet är starkt. För det andra är kommunalrådet en central aktör vars relationer i hög grad har att göra med hur han/hon lyckas styra omgivningens intryck av sig själv. För det tredje påverkar kommunalrådets agerande den sociala ordningen och författaren skiljer här mellan den goda respektive den onda makten, den senare illustrerad av senare års lokalpolitiska skandaler.

I avhandlingens metodkapitel presenterar författaren de material som sammanstrålar i avhandlingen. Det är intervjuer (som kallas levnadsberättelser) med 20 kommunalråd och teoretiskt material som används i analys av intervjuerna. 16 av de 20 kommunalråden är socialdemokrater och fyra är centerpartister och tillhörigheten till vad som kallas folkrörelsepartier har varit ett urvalskriterium. Andra urvalskriterier var kön, ålder, familjeförhållanden och tid som kommunalråd. Därutöver har tre kriterier som avser kommunen använts. Informationen om intervjuerna är knapphändig, vilket jag ska återkomma till. Presentationen av det empiriska materialet vävs samman med analysen och bildar fyra temata, vilka framställs i avhandlingens fyra följande kapitel.

I de två kapitel som beskriver vägen fram till och den första tiden på kommunalrådsposten, i mitt tycke avhandlingens bästa, presenteras brottstycken ur de 20 kommunalrådets karriärer. Författaren upptäcker att kommunalråden framställer

sig själva enligt ett gemensamt mönster som innebär att de pendlar mellan att uppvärdera och nedvärdera det egna aktörskapet. Detta är också en av de dikotomier som ingår i den identitetsram som författaren konstruerar, vars ena ytterpunkt är den politiska broilern – för övrigt en kär gestalt i avhandlingen – och dess motsats: den ideala och eftersträvansvärda politikern. Den senare är i någon mening self-made samtidigt som det är andra som sett till att han/hon fått uppdrag. Vidare är han/hon bl a verklighetsförankrad, ansvarskännande, viljestark och engagerad. Författarens slutsats blir att den ideala politikerkarriären ligger nära det otänkbara. Kommunalsrådet befinner sig således i ett ganska paradoxalt meningsuniversum, vilket understryks av att intervjuerna visar att det gäller att inte framstå som karriärst för att göra karriär. Detta kallar författaren presenterad ödmjukhet och framställs som den centrala förmågan hos dem som når fram till kommunalrådsposten.

I kapitlet om den första tiden som kommunalråd framgår det att denna bl a är präglad av chock, osäkerhet och ensamhet. I just denna fas formas vardagliga relationer till förvaltningen och det blir tydligt att här kan det vara svårt för kommunalrådet att bibehålla självständighet i förhållande till tjänstemännen. Inte desto mindre förväntas det nya kommunalrådet dölja sin osäkerhet och i stället framställa en fasad av styrka och kontroll.

Även förhållningssättet till makt i lokalpolitiken är motsägelsefullt: för kommunalrådet gäller det att på en och samma gång vara handlingskraftig och tona ned makten. I definitionen av handlingskraft ingår att vara herre över förvaltningen. I det avhandlingskapitel som behandlar makt berättas vidare sagan om makten: kampen mellan den goda och onda makten. En central aspekt av denna kamp handlar om den rena respektive orena makten: den rena makten är en maktutövning som kan skiljas från personliga intressen, medan den orena snarare sätter personliga intressen i centrum. I detta sammanhang tas politikerkandaler upp, vilka under senare år fått stor uppmärksamhet. Undersökningen av den lokalpolitiska makten drivs fram till slutsatsen att kommunalrådet måste hantera makt på ett speciellt sätt: han/hon måste vara handlingskraftig och undvika att bli förvaltningens fånge; och samtidigt undvika att missbruka makten i eget intresse.

I kapitlet med titeln Lokalpolitik som kritisk miljö ges en inblick i hur kommunalråden upplever den ständiga exponeringen som positionen medför, att påtvingas ett liv som nästan helt och hållet finns i – för att uttrycka det med Goffman – den främre regionen eller on stage. Sättet att hantera detta är känslodisciplinering

eller "den mentala rustningen", som författaren skriver.

I avhandlingens avslutande kapitel lyfter författaren fram några teman, vilka blir till ett slags resultat av framställningen. Det handlar om att liv och karriär vävs samman, att kommunalrådet måste tillämpa vissa handlingsstrategier för att svara upp mot de förväntningar som riktas mot positionen, att dessa förväntningar är ganska motsägelsefulla, att känsla för spelet är en central förmåga för att hantera osäkerhet och några andra temata.

Två trådar som löper genom hela framställningen är dels kommunalrådskarriärens på flera plan spänningsfyllda karaktär och dels att kommunalråden lär sig hantera denna genom att disciplinera sina känslor.

Diskussion

Eftersom avhandlingen är rik på idéer och resonemang stimulerar den till reflektion och diskussion, vilket är en av dess styrkor. Dessa förtas definitivt inte av att det finns en del övrigt att önska när det gäller avhandlingens metod.

Informationen om intervjuerna är knapphändig. Man skulle gärna vilja veta mer åtminstone om intervjupersonerna och om när intervjuerna gjordes. Intervjuerna förefaller vara gjorda i en period av samtidig åtstramning och decentralisering och detta antyds endast i några intervjuцитat. Jag inbillar mig att just den situationen har väldigt stor betydelse för det klimat som kommunalråden arbetar i och på just denna punkt hade jag önskat en diskussion där författaren värderar sina resultat i ljuset av den samhällssituation som existerade vid intervjuernas genomförande.

En invändning i samma anda har att göra med de intervjuer som gjorts med kommunalråden. Dessa kallas levnadsberättelser och det är de i meningen att de fokuserar på kommunalrådets livs- och karriärförlopp. Jag undrar dock när en berättelse blir en levnadsberättelse? Vidare kan man fråga sig om levnadsberättelser är en adekvat metod för att uppnå avhandlingens syfte, nämligen att "...förklara sociala innebörder i karriärförloppet inom det lokalpolitiska fältet"? Jag skulle ha önskat en något fylligare metoddiskussion kring bl a ovanstående frågor.

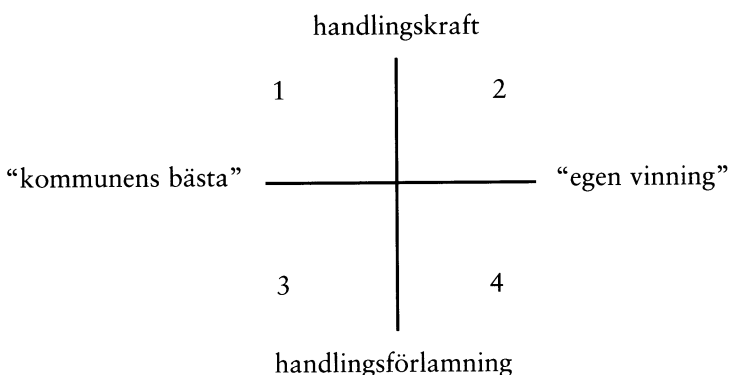
Kopplingen mellan empiri och viss teori är vidare ganska trevande. Det är som om två parallella spår löper genom avhandlingen: det ena är kommunalrådets ganska jordnära berättelser; det andra är en rad mer eller mindre allmänsociologiska utsagor. Jag tycker att avhandlingen förlorar i fokus genom detta. Som exempel kan nämnas avsnittet "Maktlöshet och kontroll" där mindre än en halv sida ägnas åt kommunalråden och resten utgörs av en mängd olika resonemang som

följer på varandra: skötsamhet, disciplinering, handlingskraft och några till av dem som passerat revy på den sociologiska teoriscenen under senare decennier. Här har teori och empiri svårt att mötas samtidigt som det ibland framstår som om allmänsociologiska texter är texter om kommunalråd. På denna punkt hade avhandlingen mått bra av en diskussion om vilken betydelse empirin har haft för valet av teori. Slutligen hade jag önskat mer fördjupning och diskussion kring den teori som faktiskt har haft betydelse för avhandlingen. Författaren tillämpar t ex Goffmans undersökningar av intrycksstyrning på ett förtjänstfullt sätt och avhandlingen skulle säkert ha vunnit på en fördjupad framställning av Goffmans perspektiv.

När det gäller förhållandet mellan teori och empiri ska ingen skugga falla på författaren för att han ibland gör det slags pliktgenomgångar av teori som kommit att bli ganska vanliga inom sociologin, det är trots allt ett slags kollektivt fenomen. I alla händelser finner jag det otillfredsställande att den som arbetar med kvantitativa material ofta inte gör annat än rudimentära teoretiska kopplingar, medan den som arbetar kvalitativt försöker göra sitt material mer generaliserbart genom ofta ganska hisnande teoretiska utfärder, vilka ibland inte blir annat än uppvisningar i att man behärskar samtida teoridebatt. Kanske borde vi som är handledare i vår handledning försöka leva efter regeln: Giddens har otvivelaktigt något att säga, men inte om allt.

Makt är ett centralt begrepp i avhandlingen och det finns mycket att diskutera när det gäller författarens behandling av makt, såväl teoretiskt som empiriskt. Teoretiskt måste jag säga att jag saknade Foucault väldigt mycket och jag är övertygad om att avhandlingen skulle ha blivit bättre om maktutövning snarare än maktinnehav hade varit i fokus. Empiriskt ställer jag mig frågande till påståendet i avhandlingen att det inte är accepterat att tala om makt. Hela det resonemanget finner jag märkligt eftersom kommunalråden talar väldigt mycket om makt, även om de kanske ryggar för just det ordet. Är det inte snarare så att kommunalråden talar om det som författaren vill benämna "god makt"? Det stora förbjudna tycks ju vara maktutövning för personlig vinnings skull.

Ett annat viktigt inslag som jag saknar i avhandlingen är en kritisk värdering av de intervjuade kommunalrådets självförståelse. Författarens analys av kommunalråden görs ofta i två dimensioner, å ena sidan handlingskraft/handlingsförklaring och å andra sidan kommunens bästa/kommunalrådets egna vinning, ungefär som i figuren på nästa sida:

Detta är förvisso två centrala dimensioner i kommunalrådets självförståelse, det visar avhandlingen med eftertryck, problemet är bara att de flesta kommunalråden själva förmodligen skulle placera sig i fält 1. Därmed framstår den valda metoden som bristfällig eftersom den knappast lyckas generera information om de övriga positionerna längs dimensionerna. Samtidigt öppnar dessa dimensioner för vidare studier och analyser med utgångspunkt i frågor som t ex dessa: På vilka politikområden kan kommunalråd visa handlingskraft och på vilka är de handlingsförlamade? I förhållande till vilka aktörer är de handlingskraftiga respektive handlingsförlamade? Vilka är vinna-vinna-positionerna när det gäller kommunens bästa och egen vinning? Ökar handlingskraften i karriärförloppet? Hur inverkar kön på kommunalrådets placering av sig själva längs dessa dimensioner? Och så vidare.

En spännande inblick

Jag har gjort en del invändningar som främst har att göra med metod och med förhållandet empiri och teori. En något mer distanserad reflektion kring de egna metoderna och deras resultat samt ett något mer empiriskt förankrat teoriurval hade varit önskvärt. Detta förtar emellertid inte huvudintrycket att Thorbjörn Nilsson har skrivit en bra avhandling som ger en spännande inblick i hur kommunalråd agerar på och hanterar en spänningsfylld lokalpolitisk arena. Deras karriärförlopp, lär vi oss, genomkorsar ett paradoxalt meningsuniversum där “den presenterade ödmjukheten” är helt central och där fenomenet makt är problematiskt samtidigt som det gäller för dem att vara handlingskraftiga.

Inkommen litteratur

- Angell Øygarden, Geir (2001) *Vår tids økonomism. En kritikk av national-økonomien*, Umeå: Boréa
- Bernler, Gunnar red. (2001) *Psykosocialt arbeid. Ideer og metoder*, Oslo: Gyldendal
- Berven, Nina & Per Selle red. (2001) *Svekket kvinnemakt. De frivillige organisasjonene og velferdsstaten, Makt og demokratiutredningen 1998-2003*, Oslo: Gyldendal
- Bloch, Charlotte (2001) *Flow og stress. Stemninger og følelseskultur i hverdagslivet*, Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Boström, Magnus (2001) *Miljørørelsens mangfold*, Lund: Arkiv förlag
- Bourdieu, Pierre (2001) *Modild*, Köpenhamn: Hans Reitzels forlag
- Elander, Ingemar red. (2001) *Den motsägelsefulla staden. Vardagsliv och urbana regimer*, Lund: Studentlitteratur
- Eriksson, Eva-Lotta & Gunnar Eriksson (2001) *Steget före. Om civilkurage, polisarbeid og förtroende mellom gräsrotter*, Stockholm: Carlssons
- Goul Andersen, Jørgen & Per H. Jensen (2001) *Marginalisering, integration, velfærd*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag
- Grape, Owe (2001) *Mellan morot och piska. En fallstudie av 1992 års Rehabiliteringsreform*, Umeå: Umeå universitet
- Hirst, Paul & Grahame Thompson (2001) *Globalisering til debat*, Köpenhamn: Hans Reitzels forlag
- Jensen, Mette (2001) *Tendenser i tiden – en sociologisk analyse af mobilitet, miljø of moderne mennesker*, Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Hakala, Pirjo (2001) *Learning by Caring. A Follow-Up Study of Participants in a Specialized Training Program in Pastoral Care and Counseling*, Helsinki: Commentationes Scientiarum Socialium 59, Helsinki:
- Hansen, Lars H. (2001) *The Division of Labour in Post-Industrial Societies*, Göteborg: Göteborg Studies in Sociology
- Hvid Jacobsen, Michael & Søren Kristiansen (2001) *Farligt feltarbeid – etik og etnografi i sociologien*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag
- Hvid Jacobsen, Michael, Mikael Carleheden & Søren Kristiansen red. (2001): *Tradition og fornyelse. En problemorienteret teorihistorie for sociologien*,

- Aalborg: Aalborg Universitetsforlag
- Löfgren, Kent (2001) *Studenters fritids- och motionsvanor i Umeå och Madison*, Pedagogiska institutionen, Umeå Universitet
- Mattson, Matts (2001) *Stenar under vattenytan: forsknings- och utvecklingsarbete problematiserat*, Lund: Studentlitteratur
- Sandbæk, Mona red. (2001) *Fra mottaker til aktør: Brukernes plass i praktisk sosialt arbeid og forskning*, Oslo: Gyldendal
- Sandell, Kerstin (2001) *Att (åter)skapa „det normala“: Bröstoperationer och brännskador i plastikkirurgisk praktik*, Lund: Arkiv förlag
- Thelander, Sabrina (2001) *Tillbaka till livet. Att skapa säkerhet i hjärtintensivvården*, Lund: Arkiv förlag
- Thompson, John B. (2001) *Medierne og moderniteten. En samfundsteori om medierne*, Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.

anvisningar till författare

Sociologisk Forskning är en kvartals-tidskrift som utges av Sveriges Sociologförbund. En förutsättning för publicering i Sociologisk Forskning är att uppsatsen inte redan är publicerad, eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av numret.

Uppsatser

1. Sänd tre exemplar av ditt manuskript till tidskriftens redaktör. Manuset ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler samt i sin helhet inte överstiga 10 000 ord. Om inte annat avtalats med redaktionen ska uppsatsen vara författad på svenska.

2. Slutgiltigt manus bifogas också på diskett. Märk disketten med författarnamn samt programvara.

3. Redaktionen sänder normalt varje uppsats till två anonyma granskare för bedömning. Av det skälet anges endast titel på uppsatsens första sida och författaridentitet ska ej heller framgå i texten. På separat blad anges uppsatsens titel och antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt adress till vilken redaktionen ska sända sin korrespondens.

4. Manuskriptet ska innehålla ett abstract på engelska om 150-200 ord. Ange gärna (max fyra) nyckelord. Författaren ansvarar för språkgranskning.

5. En kort presentation av författaren (två rader) ska bifogas.

6. Noter ska vara placerade i slutet av uppsatsen, före referenser.

7. Tabeller och figurer bifogas på separata blad och i texten anges var de ska placeras.

8. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag 1977:35) eller Sontag (1977:35). Referenser utformas enligt följande:

BOOK: Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

ARTIKEL: Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula, O. (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409-430.

KAPITEL I BOK: Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor - ett medel för minskad snedrekrytering?", s 285-308 i Erikson, R. & Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Sociologisk Forskning publicerar recensioner av nyutkommen litteratur av sociologisk relevans. Recensioner bör omfatta max 2 000 ord. Litteraturhänvisningar i recensionen ska förtecknas i en referenslista.

innehåll

nummer 3-4/2001

artiklar

Socialbidrag bland invandrare: erfarenheter från Sverige
AV EVA FRANZÉN

Demokrati och nationella fantasier: Föreställningar om
identitet och tillhörighet i studier av demokrati
AV MAGNUS DAHLSTEDT

Uteslutningens politiska ekonomi: Mot en transatlantisk konvergens?
AV CARL-ULRIK SCHIERUP

“Om hon lever vill människor se mer och mer“: Rykten, splittrad kvinnlighet
och heder bland svenska kvinnor från Mellanöstern
AV ÅSA ELDÉN

Max Webers *Freiburger Antrittsrede*: Om migrationsprocesser, social urbäddning
och social förändring
AV OLA AGEVALL

Nationalstaten och den ekonomiska politiken
AV MAX WEBER

Omslaget:

Ellis Island, New York. Här passerade 12 miljoner emigranter mellan åren 1892 och 1954. Emigranterna kom från olika länder och förhållanden, och när de passerat den stora byggnaden går de olika öden till mötes – men de delade minnet av Ellis Island, liksom erfarenheten av att komma som främling till ett nytt land. Vilka erfarenheter gör våra dagars immigranter? Vad är det som formar invandrarens vardag och framtidsutsikter? Detta är några av de frågor som behandlas i detta nummer av Sociologisk Forskning. Photodisc.